

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK

2016/4.

A történelemtudomány, a regionális tudomány,
a földrajztudomány, és a gazdálkodás- és
szervezéstudományok művelőinek folyóirat

IX. évfolyam

4. szám

No. 35

ÚJRAGONDOLT NEGYEGYSZÁZAD – a Hor-

thy-korszak – ROVAT: Anka László: Apponyi Al-

bert jubileumi születésnapjai a kultusz jegyében; Joó

András: Helyzetmértelgés és taktika a magyar há-

borús diplomáciában, 1943–44; Debreceni Péter:

Gömbös Gyula 1934-es varsói látogatása a lengyel

politikai sajtó és diplomáciai dokumentumok

tükrében; Hamerli Petra: Kulturdipomáciai

közeledés Magyarország és Olaszország kö-

zött (1926–1928); Muradin János Kristóf:

Együttélés vagy asszimiláció? Az Erdélyi

Párt viszonya az etnikai kisebbségekkel

Észak-Erdélyben 1940 és 1944 között;

Nyári Gábor: Az „Sz. Program-

pont”. Teleki Pál egy kevésbé ismert

reformtervezete; Olasz Lajos:

Magyarország csatlakozása a

háromhatalmi egyezményhez;

Orosz László: Tudományos

pálya – nemzetiszocialista

hátterrel. Fritz Valjavec

karrierépítésének poli-

itikai aspektusai; Suba

János: A Magyar Ki-

rályi Csندórség és

az országgyarapí-

tások 1939–1941;

Zeman Ferenc:

A hőmezővá-

sárhelyi Turul

Szövetség

tevékeny-

sége 1925–

1944

Közép-
Európai
Monográfiák
Könyvsorozat
No. 14

VI. Taylor
Vezetéstudományi
Konferencia

VIII. Több
nemzetiségű államok...
konferencia

VIII. Régiótörténeti
kutatások konferencia

V. Újra gondolt
negyedszázad
konferencia

X. Régiók a Kárpát-
medencében innen és túl
konferencia

Köztes-Európa
társadalomtudományi
folyóirat No. 17-18

VIKEK
Közlemények
No. 13

Taylor gazdálkodás- és
szervezéstudományi
folyóirat No. 26

Közép-Európai
Közlemények No. 34

között; Miklós Péter: A revíziós gondolat és a t

rületgyarapodás a „Kecskeméti Lapok” hasábjai

GAZDASÁGTÖRTÉNET ROVAT: Száv

Ferenc: Küzdelem az egységes közép-eur

pai gazdaságért - Hantos Elemér 1881–194

VERSAILLES 100: Vizi László Tamá

A „kegyetlenül szomorú kötelesség” –

trianoni békediktátum becikkelyezése

RÉGIÓTÖRTÉNETI KUTATÁS

ROVAT: Gulyás László: Adalékok

régiótörténeti kutatásokhoz 2. Kárpá

alja visszatérésének diplomáciai el

készítése, különös tekintettel Tele

Pál földrajzi/gazdasági érveir

POLITIKAI FÖLDRAJZ RO

VAT: Nagy Miklós Mihál

A válságos évtizedek világ

magyar katonaszemmel.

magyar tisztikar földraj

képe a két világhábor

között: REGIONA

LIS TUDOMÁNY

KÖZLEMÉNYE

ROVAT: Baj

Tibor: Régió

nélküli reg

onalizmu

Magyar

szágon

RECEN

Z I

ÓK..

EGYESÜLET KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSÁRA

ALAPÍTVÁ 2006

Közép-Európai Közlemények

**A történelemtudomány, a regionális tudomány,
a földrajztudomány, és a gazdálkodás- és
szervezéstudományok művelőinek folyóirata**

IX. évfolyam 4. szám, 2016/4. No35

Közép-Európai Közlemények
A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek folyóirata

SZERKESZTŐSÉG

Főszerkesztő:

Prof. Dr. Gulyás László, egyetemi tanár Szegedi Tudományegyetem, c. egyetemi tanár Kaposvári
Egyetem, c. egyetemi tanár Kodolányi János Főiskola

Főszerkesztő-helyettes:

Prof. Dr. Szávai Ferenc, DSc, Kaposvári Egyetem, Budapesti Corvinus Egyetem

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

Prof. Dr. Baranyi Béla, Debreceni Egyetem a „**Régiótörténeti Kutatások rovat**” vezetője
Dr. habil. Gál Zoltán, KE, és MTA KRTK a „**Regionális tudományi közlemények rovat**” vezetője
Dr. PhD Veres Lajos, Dunaújvárosi Egyetem a „**Fiatalkorúak rovat**” vezetője
Prof. Dr. Gazdag Ferenc, NKE, Budapest a „**Nemzetközi tanulmányok rovat**” vezetője
Hajdú Zoltán, DSc, MTA KRTK a „**Politikai földrajz rovat**” vezetője
Dr. habil. Keczer Gabriella, SZTE a „**Gazdálkodás- és vezetéstudomány rovat**” vezetője
Dr. PhD Miklós Péter, SZTE az „**Újragondolt negyedszázad rovat**” vezetője
Dr. PhD Vizi László Tamás, Kodolányi János Főiskola a „**Versailles 100 rovat**” vezetője
Dr. habil. Marjanucz László, Szegedi Tudományegyetem
Prof. Dr. Majoros István, DSc Eötvös Lóránd Tudományegyetem
Dr. PhD Maruzsa Zoltán, Eötvös Loránd Tudományegyetem
Dr. habil. Papp Norbert, Pécsi Tudományegyetem
Dr. PhD Sipos Anna Magdolna, PTE FEEK,

Határon túli tagjaink

Dr. PhD. Andrej Tóth, Silesian university in Opava, University of Economics, Prague
Prof. Dr. Nagy Imre, University of Novi Sad, Újvidék
Dr. PhD. Tonk Márton, Sapienți EMTE, Kolozsvár

Felelős kiadó:

Egyesület Közép-Európa Kutatására

Elnök: Dr. Gulyás László

Székhely: 6727 Szeged, Löwy Sándor utca 37. e-mail: gulyas1@t-online.hu

ISSN 1789-6339

HU ISSN 1789-6339

Technikai szerkesztő:

Rafai Gábor

Nyomda:

s-Paw Kereskedelmi és Szolgáltató Bt, Üllés

Közép-Európai Közlemények
A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek folyóirata

Folyóiratunkkal kapcsolatos fontos információk

Folyóiratunk lektorált folyóirat. Valamennyi közlésre benyújtott tanulmányt két PhD vagy Dsc fokozattal rendelkező kollégával lektoráltat a Szerkesztő Bizottság. A tanulmányok csak támogató, pozitív lektori vélemények esetén kerülnek publikálásra. A lektorálás ún. vaklektorálás, azaz titkosan történik!

Folyóiratunkat az alábbi szakirodalmi adatbázisok referálják:

- 1). **MATARKA** (Magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisa)
- 2). **EPA** (Elektronikus Periodika Archivum és Adatbázis)
- 3). **HUMANUS** (Humántudományi Tanulmányok és Cikk)

Folyóiratunk a Magyar Tudományos Akadémia IX. Gazdaság- és Jogtudományi Osztályának Regionális Tudományok Bizottságától C-kategóriás folyóirat minősítést kapott.

Folyóiratunkat a Magyar Tudományos Akadémia II. Filozófiai és Történettudományok Osztályának Történettudományi Bizottsága a Dsc eljárás során tudományos folyóiratként fogadja el.

Folyóiratunk a Magyar Tudományos Művek Tárában (MTMT) referált folyóiratként került nyilvántartásba.

Folyóiratunk korábbi számai elektronikus formában, teljes terjedelemben az alábbi helyeken érhetők el:

- A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására (VIKEK) honlapján: www.vikek.hu
- SZTE Klebelsberg Könyvtár által működtetett Contenta SZTE Egyetemi Kiadványok repozitóriumban: <http://contenta.ek.szte.hu/acta/100240>

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	6
------------------	---

ÚJRAGONDOLT NEGYEDSZÁZAD – A HORTY-KORSZAK – ROVAT

Anka László: Apponyi Albert jubileumi születésnapjai a kultusz jegyében	9
Joó András: Helyzetmérlegelés és taktika a magyar háborús diplomáciában, 1943–1944.	19
Debreceni Péter: Gömbös Gyula 1934-es varsói látogatása a lengyel politikai sajtó és diplomáciai dokumentumok tükrében	35
Hamerli Petra: Kultúrdiplomáciai közeledés Magyarország és Olaszország között (1926–1928)	52
Murádin János Kristóf: Együttélés vagy asszimiláció? Az Erdélyi Párt viszonya az etnikai kisebbségekkel Észak-Erdélyben 1940 és 1944 között	66
Nyári Gábor: Az „Sz Programont”. Teleki Pál egy kevésbé ismert reformtervezete	87
Olasz Lajos: Magyarország csatlakozása a háromhatalmi egyezményhez.	105
Orosz László: Tudományos pálya – nemzetiszocialista háttérrel. Fritz Valjavec karrierépítésének politikai aspektusai.	125
Suba János: M. Kir. Csendőrség és az országgyarapítások 1939–1941	140
Zeman Ferenc: A hódmezővásárhelyi Turul Szövetség működése (1925–1944)	155
Miklós Péter: A revíziós gondolat és a területgyarapodás a „Kecskeméti Lapok” hasábjain	166

GAZDASÁGTÖRTÉNET ROVAT

Szávai Ferenc: Küzdelem az egységes közép-európai gazdaságért – Hantos Elemér 1881–1942	173
---	-----

VERSAILLES 100 ROVAT

Vizi László Tamás: A „kegyetlenül szomorú kötelesség” – A trianoni békediktátum becikkelyezése I. (1920. június – 1920. október).	191
---	-----

RÉGIÓTÖRTÉNETI KUTATÁSOK ROVAT

Gulyás László: Adalékok a régiótörténeti kutatásokhoz 2. Kárpátalja visszatérésének diplomáciai előkészítése, különös tekintettel Teleki Pál földrajzi/gazdasági érveire.	210
---	-----

POLITIKAI FÖLDRAJZ ROVAT

Nagy Miklós Mihály: A válságos évtizedek világa magyar katonaszemmel. (A magyar tisztikar földrajzi képe a két világháború között).	220
---	-----

REGIONÁLIS TUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK ROVAT

Bajor Tibor: Régiók nélküli regionalizmus Magyarországon	238
--	-----

RECENZÍÓK

- Berekméri Árpád Róbert (2015): Lesz még kikelet! A marosvásárhelyi magyar királyi 27. székely honvéd könnyű hadosztály a második világháborúban (1940–1945). Lector kiadó–EME, Marosvásárhely. Ismerteti: György Sándor. 253
- Földesi Margit – Szerencsés Károly (2015): Egy nemzet kétségek között. Adalékok Magyarország XX. századi történetéhez. Kairosz, Budapest. Ismerteti: Nyári Gábor . . . 261
- Horthy Miklósné (2015): Napló, 1944–45. Libri Kiadó, Budapest. Ismerteti: Domján Dániel Ferenc 265
- Kerepeszki Róbert (2014): A „tépelődő gentleman” Darányi Kálmán (1886–1939). Sziluett Korszerű Életrajzok. A Kronosz Kiadó és a Magyar Történelmi Társulat sorozata. Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat. Pécs–Budapest. Ismerteti: Debreceni Péter. 268
- Miklós Péter (2016): A „Kecskeméti lapok története (1868–1956). Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány. Szeged. Ismerteti: Zeman Ferenc. 272
- Nyári Gábor (2015): A Sándor-palotától a ravatalig. Teleki Pál második miniszterelnöksége, 1939–1941. Kairosz kiadó, Piliscsaba-Budapest. Ismerteti: Domján Dániel Ferenc. . . . 277
- Orosz László (2015): Tudomány és politika. Fritz Valjavec (1909–1960) a két világháború közötti magyar-német tudánypolitikai kapcsolatokban. Ráció Kiadó. Budapest. Ismerteti: Miklós Péter 280
- Turbucz Dávid (2016): Horthy-kultusz 1919–1944, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Történettudományi Intézet, Budapest. Ismerteti: Pócs Nándor 282
- Ungváry Krisztián (2015): Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban 1941-1944. Esmény-Elbeszélés-Utóélet. Osiris Kiadó, Budapest. Ismerteti: Babucs Zoltán 286

ELŐSZÓ

A Közép-Európai Közlemények szerkezete, tartalma 2008-ban történő első megjelenése óta folyamatosan formálódik. A jelenlegi struktúra három legfontosabb tulajdonsága az alábbi:

- Folyóiratunk évente négyszer jelenik meg. Az első szám március elején, a második szám május végén, a harmadik szám október elején, míg a negyedik szám november végén kerül az olvasók kezébe.
- Rovatrendszer működtetünk, magyarul a közölt tanulmányokat logikai-szakmai egységekbe, azaz rovatokba rendezzük.
- Arra törekszünk, hogy egy-egy szám valamiféle tematika mentén szerveződjön meg.

A fenti három tulajdonság jelen szám – No35 – esetében az alábbi két fontos jellemzőt eredményezi:

Egyrészt jelen szám a Horthy-korszakkal foglalkozó tanulmányokat közöl, első sorban a Miklós Péter által vezetett „Az újragondolt negyed század – a Horthy-korszak – rovat” keretei között, de a további rovatokban ezen időszakhoz köthető tanulmányok találhatók. A most közölt 16 tanulmányból 15 tanulmány egyértelműen a Horthy-korszakhoz köthető. A recenziók esetében a kép még egyértelműbb, az összes recenzió (9 db) olyan könyvet mutat be, melyek a Horthy-korszakkal foglalkoznak.

Gyakorlatilag minden évben a Közép-Európai Közlemények negyedik száma a Horthy-korszak köré szerveződik. Ezeket a számokat egyértelműen **„Horthy-korszak tematikus számoknak”** nevezhetjük. Úgy véljük, ez rendkívül fontos eredmény, hiszen folyóiratunk minden évben 10-15 szerzőnek biztosít arra lehetőséget, hogy a korszakkal kapcsolatos legújabb kutatási eredményeit közölje, illetve 10-15 olyan könyvet recenzálunk, mely a korszakkal foglalkozik. ***Ezzel folyóiratunk az elmúlt néhány év során az ország egyik olyan történész fórumává vált, amely kiemelkedően fontos tevékenységet folytat a Horthy-korszak kutatásában és a kutatási eredmények széles körben történő ismertetésében!***

Másrészt a rovatrendszer lehetővé teszi, hogy egy-egy kutatási területet kiemelten kezeljünk. A trianoni békediktátum megszületésének 100 éves évfordulója napról napra egyre közelebb kerül hozzánk, ezért folyóiratunk Szerkesztő Bizottsága úgy döntött, hogy **„VERSAILLES 100 ROVAT”** címmel 2016 őszén egy új rovatot indít. Ennek vezetésére a korszak egyik alapos ismerőjét, Vizi László Tamást kértük fel.

A rovat célja, hogy bemutassa a trianoni békediktátum megszületésével kapcsolatos legfrissebb kutatási eredményeket!

Joggal merül fel a kérdés, ebben az esetben miért nem „TRIANON 100” lett a rovat címe? Válaszunk: Szakmai meggyőződésünk, hogy Trianon történetét egy tágabb összefüggésrendszerbe, a versaillesi békerendszer megszületésének történetébe kell beágyaznunk. Ezért a VERSAILLES 100 ROVAT-ban a magyar ese-

ményekkel kapcsolatos kutatási eredmények ismertetése mellett, rendszeresen foglalkozni fogunk a török, az osztrák, a német és a bolgár békeszerződések létrejöttének körülményeivel is.

A most újtára indított rovat hosszú távú célja, hogy előkészítse egy olyan Versailles-Trianon nagymonográfia megszületését, mely 2020-ban – azaz a 100 éves évfordulón – méltó módon járul hozzá az emlékezéshez.

Szeged, 2016 novembere

Gulyás László, alapító főszerkesztő

Anka László*

APPONYI ALBERT JUBILEUMI SZÜLETÉSNAAPJAI A KULTUSZ JEGYÉBEN

*ALBERT APPONYI'S JUBILEE BIRTHDAYS AS A FORM OF HERO
WOESHIP*

ABSTRACT

Count Albert Apponyi (1846-1933) was active in politics for sixty-one years of his life. Over the course of decades, popular opinion of him continually shifted. His father had been the last chancellor of the feudal Hungarian Kingdom, which had been swept away as a result of the 1848 Revolution. His father's ensuing unpopularity had thus hurt his embryonic career, but the Great Military Defense Debate of 1889 was what changed all of that, when Apponyi forced the government to back down. As a result Apponyi earned a nationwide reputation as a great orator. During the decades of the Dualistic Era, this popularity proved to be relative, however. The peace treaty negotiations that closed WWI were what brought about the final change on his behalf, for it was at that time when he gave his so-called „apologia” (in Paris on January 16th, 1920), which provided the foundations for the unfolding revisionist principle and stated that the peace treaty was fundamentally unfair. Afterwards Apponyi's national admiration took off. His 75th, 80th and 85th birthday celebrations were important moments in the evolution of his adulation, all of which were celebrated publicly. Numerous speeches, pamphlets, poems, grantings of honorary citizenship and documents lauding Apponyi were made on the occasions of these jubilees. The men behind the Apponyi hero worship treated his life story in a biased manner though, distorting the role he had played after 1920 and devoting minimal attention to his pre-WWI career. Those who did invoke that period did so very selectively, misconstruing facts and wrongly crediting Apponyi for the actions of others. They devoted hardly any attention to Apponyi's stints as Speaker of the House of Representatives and as Minister of Culture, noting them only in passing. Apponyi's divisive political personality during the pre-WWI period and the search for scapegoats to pin the blame on for losing the war were the reasons why that part of his career was so thoroughly ignored.

1. Előzmények

Apponyi az 1889-es nagy véderővita után országos népszerűsége tett szert. Emlékiratai első kötetében írta arról az időszokról: „akkor állottam népszerűsége-

* Dr. PhD Anka László, tudományos munkatárs, VERITAS Történetkutató Intézet, Budapest

gem és befolyásom tetőpontján. Mikor 1892 június havában, a koronázás 25-ik évfordulóját ünnepeltük, és én résztvettem abban a lovasbandériumban, amely őfelségét bevonulásakor kísérte, a közönség olyan ovációban részesített, mely szinte tulment a király jelenlétének tartozó tekinteten.”¹ A népszerűség alapját Tisza Kálmánnak az úgynevezett Nagy Véderővitában való legyőzése és komoly szónoki képessége adta. A vita után egyre többször merült fel a közvélemény egy részében a remény, hogy a közeljövőben miniszterelnök lesz. Több publicista az angol konzervatív miniszterelnökhöz, Benjamin Disraelihez, Beaconsfield lordjához hasonlította. Amikor a képviselőház elnöke, majd kultuszminiszter lett, több város díszpolgárának választotta. A korabeli magyar egyetemek díszdoktorrá avatták. Népszerűsége, szónoki elismertsége azonban relatívnak tekinthető, amelyek a vele szimpatizáló sajtóban, brosúráirók kiadványaiban, a 67-es, majd 48-as ellenzéki körökben jelentek meg. A közvélemény egy része rokonszenvvel, más része ellenszenvvel viszonyult hozzá. Népszerűsége relatív, politikai szereplése megosztó volt a boldog békeidőkben. Ezt jól szemlélteti, mikor a Széll-csend idején a budapesti közgyűlésen a díszpolgári cím adományozásából akkora vita kerekedett, hogy az előterjesztő városatya visszavonta javaslatát, mert a fővárosi képviselők eltérő véleményt alkottak Apponyiról. 1916-ban, hetvenedik születésnapja is úgy alakult, hogy a vele szimpatizáló sajtó, politikusok és más közéleti alakok ünnepelték. Az aktuálpolitikai helyzet miatt Tisza István miniszterelnök is figyelembe vette születésnapját, amikor az ellenzéki pártok vezéreit az úgynevezett bizalmi férfiakat, informális tájékoztatásra hívta össze. Úgy szervezte az időpontot, hogy a születésnapos ott tudjon lenni.

Ez a relatív népszerűségi állapot eltartott az első világháború végéig. 1919 novemberében, a Huszár-kormány megalakulása után dőlt el, hogy Apponyi fogja vezetni a világháborút lezáró tárgyalásokon a magyar béke delegációt.²

Ekkortól beszélhetünk Apponyinál a személyét övező országos kultusz kialakulásáról.³ Ennek szimbolikus eredete megjelölhető az 1920. január 16-án a párizsi külügyminisztérium épületében elmondott úgynevezett védőbeszédében.⁴ Az itt összefoglalt területvédő érvrendszert a magyar nemzet egésze a magáénak érezte. Annak a küzdelemnek egyik élharcosává avatták, amely a trianoni békeszerződés és a határok felülvizsgálata mellett folytatott agitációs munkát. Apponyi ebben a nemzet akaratának legékezebb szónoki kifejezőjévé lépett elő. A társadalom azonosult revizionista nézeteivel, pártállástól függetlenül. Tevékenységét az ügyvédi jogvédő munkával állították párhuzamba és aggatták rá a „nemzet ügyvédje”⁵ jelzőt. A kultuszt megalapozó védőbeszéde még életében középiskolai írásbeli vizsgatétel lett: „Az érvelés és bizonyítás módja Apponyinak a trianoni békéről mondott beszédében.”⁶

A kultusz főszereplője maga is hozzájárult a „szobrosítási kísérlet”⁷ gyors és sikeres térnyeréséhez. Folyamatosan szerepelt és szerepeltették. Egyszerre volt parlamenti politikus, legitimista vezető, a Nemzetek Szövetségében fődelegátus és tag az Interparlamentáris Unióban. Oly szónoki fórumok álltak rendelkezésére

és olyan ügyekben szólalt fel (optánsügy, határon túli magyar kisebbségek jogai), amelyekkel elnyerte a magyar közvélemény egészének tetszését.

Öregkorának több pillanata vált össznemzeti ünneppé. Hetvenötödik, nyolcvanadik, nyolcvanötödik születésnapja kultuszának legkiemeltebb pillanatai voltak, ezekre mindig országos figyelem irányult.

2. JUBILEUMI SZÜLETÉSNAPOK

Egy esztendővel a trianoni béke aláírása után, 1921. május 29-én töltötte be hetvenötödik életévét. Születésnapjáról országosan megemlékeztek. A képviselőházban szervezőbizottság állt fel, ami a fővárosból koordinálta az országos lelkesedés programjait.

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában megőrizték az akkor hozzá intézett 288 darab születésnapi üdvözlő levelet. Ez két nagy csoportra oszlik.

Egyikbe vannak sorolva azok, melyeket magánszemélyek intéztek Apponyihoz. Összesen száznolcvanhárom ilyen levél található. A következő (szociológiai) csoportok alakíthatók ki ezek alapján: oktatáspolitikai szakemberek és tanárok, diákok, katonatisztek, munkások és kisiparosok, politikusok és diplomaták (országgyűlési képviselők, államtitkárok, miniszterek, konzulok, attasék), külföldiek (értelmiségiek és főrendek), magyar főnemesek, egyházi személyek (rabbi, főpap).

A másik köszöntő levélcsoport Magyarország 'hivatalosságaitól' ered. Egyesületek (Jászberényi Stefánia Szövetség, Magyar Labdarúgók Szövetsége, Országos Magyar Gazdasági Egyesület), egyházi szervezetek (esztergomi papnevelde, ortodox izraelita hitközség, evangélikus egyházkerület), törvényhatóságok (vármegyék, városok), világi szervezetek (Zeneakadémia, Apponyi Collegium, egyetemek, gimnáziumi tantestületek), vidéki pártszervezetek küldték el szerencsekívánataikat.

Hatan verset írtak hozzá, de a szervezőbizottság egyiket sem engedte a hivatalos rendezvényeken elszavalni. Majorné Papp Mariska színésznő így panaszkodott Apponyihoz intézett levelében, amikor megküldte neki a költeményét: „Méltóságos Uram! Itt küldöm a köszöntőt – lehet hogy nem jó, hogy nem kifogástalan – de én összes drámai tudományom elővéve úgy elszavaltam volna díszmagyarban hogy Apponyi azt el nem felejtette volna, mint ahogy a Kormányzó sem felejtkezik el soha az 'Állj meg Horthy'-ről. Hát ha nem lehet – Istenem, istenem hát nem lehet.”⁸

Az ünnepséget három naposra szervezték. Május 27-én a nemzetgyűlésben tartottak ünnepi ülést, ahol szónokok egész sora méltatta Apponyit, majd ő maga is beszédet tartott. Este a gróf budavári palotájában fogadott tisztelegő küldöttségeket, melyek szerencsekívánatokat hoztak. Másnap Horthy Miklós kormányzó társaságában ment misét hallgatni a Szent István Bazilikába, az út mentén ünneplő tömeg éljenezte az idős gróft. Este a Vigadóban tartottak fogadást, ahol Bethlen István miniszterelnök volt az ünnepi szónok. Harmadnap, május 29-én, a pesti vármegye-házán volt a záró rendezvény, amikor vidéki küldöttségek tisztelegtek Apponyi Albert előtt.⁹

Az emigrációban élő IV. Károly király a Habsburg-dinasztia legrégebb és leg-rangosabb kitüntetését, az Aranygyapjas Rendet adományozta neki, amiért Apponyi a nyár folyamán el is utazott Svájcba, hogy személyesen átvehesse.

Születésnapja alkalmából róla nevezték el Budapesten a mai Ferenciek terét. A tér egyik épületére a következő felirattal helyeztek el márványtáblát a névadók. „Ez a tér nevét nyerte napjaink díszétől, a nemzet dicsőséges nagy fiától, Apponyi Albert gróftól 1921. május 28-án, amikor az ország egy szívvel, lelkesen megülte e fiának betöltött 75. életévét és közéleti szereplésének 50. évfordulóját. Élete tisztaságát, önzetlenségét, a haza szolgálatában kátói jellemét és cicerói ékesszólását e kőbe vésve tanuságot kívántak az utókor számára tenni azok, akik vele egyidőben éltek. Magyar! Aki ezt olvasod és e téren áthaladsz, vidd az ő dicső emlékét magaddal a szívedben.”¹⁰

Ezután divat lett Apponyiról közterületet elnevezni. A két világháború között még 17 tér, vagy út vette fel nevét Budapesten, egy tér Pécsen és Pilisvörösváron, egy utca Dombóváron, Kiskőrösön, Szolnokon.

Apponyi 1901-től elnöke volt a Budapesti Poliklinikai Egyesületnek, amely a fővárosi szegények ingyenes járó-, majd fekvőbeteg ellátását volt hivatva támogatni. Az Egyesület által a mai VII. kerületben fenntartott kórház a hetvenötödik születésnap alkalmából Apponyi Albert Poliklinikának nevezte el.¹¹ 1915-ben alapító elnöke lett az Országos Stefánia Szövetségnek, amely anya- és csecsemővédelemmel foglalkozott, hogy csökkentse a gyermekhalandóság arányát. A Szövetség fővárosi anyaothona szintén felvette ekkor a gróf nevét.¹²

Budapest közgyűlése a századfordulón még nem akarta díszpolgárnak megválasztani, de a hetvenötödik születésnapon a címadományozást már senki nem vitatta. A Pesti Napló idevonatkozó cikke szerint néhány hét alatt százkilenc település juttatta el határozatát a szervező bizottságnak, hogy a gróft díszpolgárrá választották.

Tápiógyörgyén, egy Pest megyei kis faluban az alábbi módon zajlott le ez a döntéshozatal: „Előadó jegyző közli a képviselőtestülettel, hogy a mai gyűlés első tárgya Gróf Apponyi Albert közéleti szereplésének méltatása. Ezek után ismerteti hazánk e nagy férfiának Gróf Apponyi Albert úrnak életét és közéleti tevékenységét s indítványt terjeszt a gyűlés elé Gróf Apponyi Albert úr díszpolgári leendő megválasztása iránt. A közgyűlés az előadó ismertetését és indítványát zajos tetszéssel fogadja,- szünni nem akaró éljenzéssel ünnepli Gróf Apponyi Albert urat születésének 75-ik és közéleti szereplésének 50-ik évfordulója alkalmából, s az egész nemzettel irányában érzett hálája és szeretete jeléül őt egyhangú lelkesedéssel Tápiógyörgye község díszpolgárává kiáltja ki.”¹³

A nyolcvanadik és nyolcvanötödik születésnapok alkalmából is folytatódott a díszpolgári címek adományozása. Békéscsaba, Csorvás, Debrecen, Gödöllő, Kaposvár, Kiskunhalas, Körmend, Makó, Miskolc, Orosháza, Pilisvörösvár, Solyvár, Szeged, Szombathely, Vác mind így cselekedtek.

Bár az ünnepi hangulatot nem tudta érdemben megzavarni, az októbrista emigráció által megjelentetett Bécsi Magyar Ujság közölte Apponyinak azt a levelét,

amelyet 1918. december 29-én Károlyi Mihály miniszterelnökhöz intézett és tanácsadói véleményt írt a külpolitikai helyzetről.¹⁴ Ezt az írását nevezték „karácsi levélnek.” A dokumentum éppen ellenkezőjét mutatta annak, amit 1920 után Apponyi és hívei is el akartak hitetni a közvéleménnyel, miszerint az öreg gróf visszavonult a politikától és nem támogatta a Károlyi-rendszert. Pedig más forrás azt is megerősíti, hogy nem is csak az ebben a levélben írt helyzetelemzéssel, hanem egyházpolitikai téren is tanácsokkal és pozícióvállalással próbálta a fiatal köztársaságot támogatni.

Apponyi éberhardi kastélya és birtokai a trianoni béke után Csehszlovákia fennhatósága alá került. Egy részét elkobozták, a többit kénytelen volt áron alul eladni, mert a csehszlovák rezsim távozásra szólította fel. A magyar állam kárpótlásul a Széchényi gróftól megvásárolta a gyöngyösapáti kastélyt és birtokot és Apponyinak ajándékozta egy hónappal nyolcvanadik születésnapja előtt.¹⁵ A gróf családostól ide vonult vissza és a következő jubileumi születésnapon csak a Magyar Külügyi Társaság delegációját fogadta, amelynek 1920-as alapításától haláláig Apponyi volt az elnöke egyébként elzárkózott a nyilvánosságtól. Amikor a tavasz folyamán arról értesült, hogy a parlamentben is ünnepi ülést akarnak rendezni a tiszteletére, Scitovszky Béla képviselőházi elnökhöz levelet intézett. „A lapok kiadásai folytán már készültem hozzád, mihelyt vidéki tartózkodásomból ide visszatérek, mikor nagybecsű leveledet vettem, mely mintegy hivatalosan értesít engem a nemzetgyűlés tagjainak 80ik születésnapom ünneplésére vonatkozó szándékáról. Mondanom sem kell hogy képviselőtársaimnak ez a szándéka engem mélyen meghat és hogy átérzem annak megtisztelő voltát. Mégis kérem kell, hogy ennek a kivitelét mellőzni méltóztassanak. Éppen csak öt éve hogy a nemzetgyűlés, az államhatalomnak, önkormányzatoknak összes tényezői, megyék, városok, községek épügy mint egyesületek és egyéb testületek, közéleti működésem 50ik évfordulója alkalmából olyan ünnepi megemlékezéssel tiszteltek meg, a melynek emlékét erkölcsi örökségem egyik legbecsesebb részeként őrzöm és hagyományozom majd gyermekeimnek és unokáimnak, melyben azonban még nálamnál érdekesebb egyén is csak egyszer részesülhet életében. Születésem 80ik évfordulója csak emberi, nem közéleti emléknap és én már régen elhatároztam hogy azt minden ünnepléstől távol, családom körében akarom egész csendben és visszavonultságban eltölteni. A legnagyobb hálával eltelve a megtisztelő szándék iránt mely képviselőtársaim részéről megnyilvánul, csak azt a becses jóindulatot kérem megtartani, melyből az kiindult, de a jóindulat ünnepélyes megnyilvánulását mellőztetni és e napra való visszavonultságot ohajtó lelki dispositiómat méltányoltatni kérem.”¹⁶

Kérését teljesítették, ezúttal nem került sor háromnapos rendezvénysorozatra, mint 1921-ben.

A Magyar Külügyi Társaság Eöttevényi Olivér ügyvezető igazgató kezdeményezésére 1925. október 21-én elhatározta, hogy Apponyi nyolcvanadik születésnapjára emlékkötetet készítenek. Földes Béla társasági tag azt javasolta, csak a trianoni

békeszerződésről és a nemzetközi ügyekről szóljon, mert az egész életmű összefoglalása óriási terjedelmet igényelne és nem lenne egységes szerkezetű.¹⁷ Ennek ellenére a zeneművészet, szociálpolitika, a grófi família eredete és más témák is helyet kaptak a neves szerzők tizennyolc tanulmányában nem kevés hibával, valótlanosság állításával és olyan írói stílussal, amelyből kevés konkrétum derül ki.¹⁸ Például az emlékkönyvben külön fejezet foglalkozik a nemzetközi választott döntőbíróságok és Apponyi kapcsolatával, csak az nem derül ki az írásból, hogy a gróf tagja volt-e a hágai Nemzetközi Választott Döntőbírósnak, amit csak a Révai Nagylexikon egy szócikke állít.¹⁹ Később a Társaság foglalkozott Apponyi béke Nobel-díjra jelölésének kérdésével is, de már lekésve arról, hogy határidőre megtegyék a jelölésüket. Ugyanekkor az Amerikai Egyesült Államokban élő tisztelői aranyserleget küldtek Apponyinak ajándékba. Öt évvel korábban még csak 288 üdvözlő levelet kapott, most a korabeli sajtó szerint 20 ezret.²⁰ Másokhoz hasonlóan Halmay Elemér „A nyolcvanéves Apponyi” címmel kis könyvet írt a grófról.²¹

Nyolcvanötödik születésnapján a Külügyi Társaság ismét kitett magáért. A Népszövetségi Ligák Nemzetközi Uniójának nagygyűlését Budapestre szervezték, így a születésnapra nemzetközi társaság sereglett össze. A Külügyi Társaság nyolcvanöt levelű színezüst babérágat nyújtott át nyolcvanöt éves elnökének a születésnap-i rendezvényen az Országházban.²²

A Társaság a kultusz ápolását nem adta fel a gróf halála után sem, de akkor már vetélytársa is akadt az 1937-ben alakult Gróf Apponyi Albert Társaság képében.²³

Apponyi 1922-ben adta ki emlékiratai első kötetét. Majd úgy tűnt ennek már nem lesz folytatása. De a memoáriráshoz újabb lendületet adott nyolcvanötödik születésnapja 1931-ben. A magyar országgyűlés tagjai ünnepi ülésen tisztelték meg születésének jubileumi évfordulóját, ahol az az Almásy László képviselőházi elnök mondott köszöntőt, aki az 1901-es képviselőházi választások idején mindent megtett azért, hogy Apponyit Jászberényben legyőzze. Ünnepélyes felszólalásának zárásaként az alábbi kezdeményezéssel élt: „javaslom a t. Háznak, méltóztassék kimondani, hogy a Ház teljes bizalommal felkéri magát a leghivatottabb egyént, gróf Apponyi Albertet, hogy a Mindenható kegyelméből életének még hátralévő idejében ezt a jelen és jövő nemzedék okulására szolgáló írásművet az ő jó- és balsorsban osztályos társának, hitvesének szeretetteljes segítségével alkossa meg.”²⁴

Így jelentek meg emlékiratainak további kötetei 1933-ban és 1934-ben. A szerzői tiszteletdíjra sem lehetett panasz. A t. Ház miniszterelnöki nyugdíjat szavazott meg Apponyinak élete hátra lévő részére, emellett a memoár kiadására egyszeri 250 ezer pengőt, felesége pedig a miniszterelnöki nyugdíj összegének felében részesült haláláig. (A történettudomány hálával tartozik Almásy Lászlónak az emlékiratok második és harmadik kötetéért.)

Ugyanebben az évben képviselőházi választásokat tartottak Magyarországon. Apponyi kihívó és küzdelem nélkül tizenharmadik alkalommal is megszerezte a jászberényi mandátumot. Ekkor már ötven éve volt a város képviselője és az aranymandátum szó szerint arany lett, mivel a jászok a képviselői megbízólevél

helyett egy aranytáblára írták rá a mandátum megszerzését igazoló hivatalos szöveget. Ezt nyújtották át a város képviselőjének, amely ma is megtekinthető a Nemzeti Múzeum állandó kiállításának részeként.

Az aranymandátum átadásra olyan nagyszabású rendezvényt szerveztek Apponyi jászberényi hívei, amelyre Teleki Pál volt miniszterelnök, egykori vallás- és közoktatásügyi miniszterek (Klebelsberg Kuno gróf és Lukács György), több államtitkár és főispán, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, rengeteg külföldi újságíró is ellátogatott a városba, de a városiak is népes küldöttséggel képviseltették magukat az országgyűlésben tartott születésnapj ünnepi ülésen.²⁵

Halmay Elemér „A nyolcvanötéves Apponyi” címmel újabb könyvet adott ki,²⁶ aminek tartalma szó szerint megegyezett „A nyolcvanéves Apponyi” tartalmával, hogy halála után harmadik címmel harmadszor is kiadja ugyanazt a szöveget.

3. Összegzés

A kultuszépítésben szerepet játszókat relatívan viszonyultak életútjához. Az 1920 utáni szerepét mértéktelenül eltorzították. Többségük nem foglalkozott a világháború előtti pályafutásával, ha igen, akkor is szelektáltak belőle, többször valótlanságokat állítottak, tényeket ferdítettek el, olyan cselekedeteket tulajdonítottak neki, amelyet más követett el – de a kultuszépítők a dicsőséget Apponyira testálták. Képviselőházi elnökségével, vallás- és közoktatásügyi miniszterségével, bel- és pártpolitikájával alig foglalkoztak, többnyire csak említés szintjén. hatvanhetes, negyvennyolcas ellenzékiességével még kevésbé.

A kultuszépítők többségének Apponyi első világháború előtti pályájáról való hallgatása mögött a korábban megosztó politikai személyiség és a világháború elvesztésének felelőskeresése állt. Hogy a hatvanhetes rendszer felbomlásában mennyire felelősnek találták elég csak Szekfű Gyulának a „Három nemzedékben” róla írtakra hivatkozni.²⁷

Az azonban feltűnő, hogy vallás- és közoktatásügyi miniszterségéről annak ellenére sem akartak megemlékezni, hogy a hetvenötödik születésnapján számos oktatáspolitikus, illetve felső- és középfokú oktatási intézmény felsorakozott Apponyi mellett.

Az életút szelektív ábrázolása legmarkánsabban az 1926-ban kiadott „Apponyi Emlékkönyv” fejezeteiben jutott kifejezésre.

Kultuszának kiemelt elemei a béke delegációs párizsi védőbeszéd, a revizionizmusbeli szerepe, az Interparlamentáris Unióban, a Nemzetek Szövetségében való fellépése, Roosevelt amerikai elnök barátsága, szónoki sikerei, idegennyelv tudása, zenerajongása, példamutató politikai erkölce köré csoportosultak és folyamatosan ismétlődve váltak kiüresedett közhelyekké, miközben a magyar történelem nagy alakjaival állították párhuzamba. Születésnapjára szervezett ünnepi rendezvényeken, az ebből az alkalomból elmondott beszédekben, megjelent opusokban is ezek az elemek ismételték egymást.

Apponyi Albert kultusza még több irányban is vizsgálható. Senki nem foglalkozott azzal, hogyan jelent meg alakja a jászsági emlékezetben, néphagyományokban. Feldolgozásra vár a Gróf Apponyi Albert Társaság működése, amelynek iratanyaga megtalálható az OSZK Kézirattárában. Adatbázisba gyűjthetők mindazon vidéki önkormányzatok, amelyek egykor díszpolgárrá választották, vagy közterületet, közintézményt neveztek el róla. Ötször jelölték béke Nobel-díjra, de ezek részleteit még senki sem vizsgálta. Halála után az Országgyűlési Múzeumba került hagyatékából kialakították az Apponyi-szobát. A világháború során innen Nyugatra vitték a nemesfémből készült relikviáit, majd a '49-es múzeumbezárás után újra szétszóródtak kultuszának tárgyi emlékei, melyek közül nem mindennek ismert a lelőhelye és az újjászerveződött Országgyűlési Múzeumba sem került minden vissza.

JEGYZETEK

1. Apponyi Albert (1922): Emlékirataim. Ötven év. Ifjúkorom – huszonöt év az ellenzéken. Pantheon. Budapest. 201. old.
2. Romsics Ignác (2003): A trianoni békeszerződés. Osiris. Budapest. 161-162. old.
Anka László (2013): A békedelegáció elnökének kiválasztása. Miért éppen Apponyi? Élet és Tudomány. 2013/22. szám. 681-683. old.
3. Ablonczy Balázs (2010): Trianon-legendák. Jaffa. 53-55. old.
4. Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek. 1919-1924. Attraktor. Máriabesnyő. 18-26. old.
5. Pongrácz Kálmán (1941): A nemzet ügyvédje (Emlékezés Apponyi Albertre, a revízió első harcosára.) Különnyomat. Budapest. Zeidler Miklós (2001): Apponyi Albert a „nemzet ügyvédje.” Európai utas. 2001/1. szám. 56-58. old.
6. Strasser György (1932): A Győri M. Kir. Állami Leánylíceum értesítője az 1931-32. iskolai évről. Győr. 17. old.
7. Halmay Elemér (1933): Emlékezés Apponyi Albertről. Szerző kiadása. 63. old.
8. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSZKK), Apponyi Alberthez 75. születésnapja alkalmából intézett üdvözlések. Fol. Hung. 2178/II. Majorné Papp Mariska levele Apponyi Alberthez 1921. május 18. 24.
9. Szécsényi András (2013): Apponyi Albert kultusza a két világháború között. Valóság. 2013/9. szám. 45-46. old.
10. Pethő Sándor (1926): Gróf Apponyi Albert. Eligius. Budapest-Leipzig. 5. old.
11. A Gróf Apponyi Albert Poliklinika almanachja. Kiadja a Gróf Apponyi Albert Poliklinika. 1926. 100. old.
12. Anka László (2014): Gróf Apponyi Albert belpolitikai pályafutása a dualizmus korában. Doktori (PhD) disszertáció. ELTE BTK TDI. Budapest. 115. old.
13. Németh Csaba (2013): Gróf Apponyi Albert Tápiógyörgye elfeledett díszpolgára. Thapeu. 2013/3. szám. 6-7. old.

14. Litván György (1978): Károlyi Mihály levelezése. I. köt. 1905–1920. Akadémiai. Budapest. 355–358. Zeidler Miklós (2003): Trianon. Osiris. Budapest. 43–45.
15. Az Est. 1926. április 17. Odescalchi Eugénie (1987): Egy hercegnő emlékezik. Gondolat. Budapest. 159. old.
16. OSZKK, Apponyi Albert levele a képviselőház elnökéhez, 1926. április 25. Levelestár. I. n.
17. MNL OL, Magyar Külügyi Társaság K 605. A Magyar Külügyi Társaság ülésjegyzőkönyvei, iratai. 1924–1943. (1925. október 21. ülés.) 20–22. l.
18. Apponyi Emlékkönyv. Adalékok Apponyi Albert gróf közéleti működésének méltatásához születésének 80-ik évfordulója alkalmából. Magyar Külügyi Társaság. Budapest. 1926.
19. Révai Nagy Lexikona. Az ismeretek enciklopédiája. Mons-Ottó. Révai. Budapest. 1916. 403–404. old.
20. MNL OL, Parlamenti Múzeum K 816. A Parlamenti Múzeumra és kiállításaira vonatkozó hírlapkivágások 1919–1948. (Uj Nemzedék, 1933. május 27.) 15. l.
21. Halmay Elemér (1926): A nyolcvan éves Apponyi. Korszerű elmélkedés. Kelet Népe. Budapest.
22. Szécsényi (2013): 46. old.
23. OSZKK, Gróf Apponyi Albert Társaság iratai és Csekonics Ivánhoz intézett hivatalos levelei 1937–1944. Analekta. 10.160.
24. Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőház. Napló. XXXVII. köt. (1931. május 28. ülés) 17–18. old.
25. Anka László (2015): „Vihar tépte büszke tölgyünk” Gróf Apponyi Albert jászberényi kultusza a kezdetektől napjainkig. Ujváry Gábor (szerk): VERITAS Évkönyv 2014. VERITAS Történetkutató Intézet-Magyar Napló. Budapest. 2015. 113–114. old.
26. Halmay Elemér (1931): A nyolcvanöt éves Apponyi. Revízió-Kelet Népe. Budapest.
27. Szekfű Gyula (1938): Három nemzedék és ami utána következik. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest. 285–286. old.

Levéltári források

- MNL OL, Magyar Külügyi Társaság K 605. A Magyar Külügyi Társaság ülésjegyzőkönyvei, iratai. 1924–1943.
- MNL OL, Parlamenti Múzeum K 816. A Parlamenti Múzeumra és kiállításaira vonatkozó hírlapkivágások 1919–1948.
- OSZKK, Apponyi Alberthez 75. születésnapja alkalmából intézett üdvözlő levelek. 1921 május. Hatóságok és testületek üdvözlő iratai. Fol. Hung. 2178/I.
- OSZKK, Apponyi Alberthez 75. születésnapja alkalmából intézett üdvözlő levelek. 1921 május. Magánosok üdvözlő iratai. Fol. Hung. 2178/II.
- OSZKK, Apponyi Albert levele a képviselőház elnökéhez. Levelestár.
- OSZKK, Gróf Apponyi Albert Társaság iratai és Csekonics Ivánhoz intézett hivatalos levelei 1937–1944. Analekta. 10.160.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ablonczy Balázs (2010): Trianon-legendák. Jaffa.
- Anka László (2013): A békedelegáció elnökének kiválasztása. Miért éppen Apponyi? Élet és Tudomány. 2013/22. szám. 681-683. old.
- Anka László (2015): „Vihar tépte büszke tölgyünk” Gróf Apponyi Albert jászberényi kultusza a kezdetektől napjainkig. Ujváry Gábor (szerk): VERITAS Évkönyv 2014. VERITAS Történetszemle Intézet-Magyar Napló. Budapest. 2015. 99-124. old.
- A Gróf Apponyi Albert Poliklinika almanachja. Kiadja a Gróf Apponyi Albert Poliklinika. 1926.
- Apponyi Albert (1922): Emlékirataim. Ötven év. Ifjúkorom – huszonöt év az ellenzéken. Pantheon. Budapest.
- Apponyi Emlékkönyv. Adalékok Apponyi Albert gróf közéleti működésének méltatásához születésének 80-ik évfordulója alkalmából. Magyar Külügyi Társaság. Budapest. 1926.
- Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919-1924. Attraktor. Máriabesnyő.
- Halmay Elemér (1926): A nyolcvan éves Apponyi. Korszerű elmélkedés. Kelet Népe. Budapest.
- Halmay Elemér (1931): A nyolcvanöt éves Apponyi. Revízió-Kelet népe. Budapest.
- Halmay Elemér (1933): Emlékezés Apponyi Albertől. Szerző kiadása.
- Litván György (1978): Károlyi Mihály levelezése. I. köt. 1905–1920. Akadémiai. Budapest.
- Németh Csaba (2013): Gróf Apponyi Albert Tápiógyörgye elfeledett díszpolgára. Thapeu. 2013/3. szám. 6-7. old.
- Odescalchi Eugénie (1987): Egy hercegnő emlékezik. Gondolat. Budapest.
- Pethő Sándor (1926): Gróf Apponyi Albert. Eligius. Budapest-Leipzig.
- Pongrácz Kálmán (1941): A nemzet ügyvédje (Emlékezés Apponyi Albretra, a revízió első harcosára.) Különnyomat. Budapest.
- Révai Nagy Lexikona. Az ismeretek enciklopédiája. Mons-Ottó. Révai. Budapest. 1916.
- Strasser György (1932): A Győri M. Kir. Állami Leánylíceum értesítője az 1931-32. iskolai évről. Győr.
- Szekfü Gyula (1938): Három nemzedék és ami utána következik. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest.
- Szécsényi András (2013): Apponyi Albert kultusza a két világháború között. Valóság. 2013/9. szám. 40-54. old.
- Szécsényi András (2006): Az idős Apponyi Albert. Honismeret. 2006/3. 40-44. old.
- Zeidler Miklós (2001): Apponyi Albert a „nemzet ügyvédje.” Európai utas. 2001/1. szám. 56-58. old.
- Zeidler Miklós (2003): Trianon. Osiris. Budapest.

Joó András*

HELYZETMÉRLEGELÉS ÉS TAKTIKA A MAGYAR HÁBORÚS DIPLOMÁCIÁBAN, 1942–1944

*CONSIDERATION AND TACTICS IN WARTIME HUNGARIAN
DIPLOMACY, 1942–1944*

ABSTRACT

In 1942 Miklós Kállay accepted Premiership after Regent Horthy had managed to convince him following a series of discussions. They shared the same views concerning the possible outcome of the war, although Kállay seemed more pessimistic at the beginning. Both had the strong belief that the Anglo-American alliance would emerge as the strongest centre of power at the war's end, thus in a position to determine the fate of Hungary, and the traditional balance of power politics of the British would not be altered significantly. Kállay lacked stable domestic support for his policies, as pro-German political forces remained strong. Hungarian foreign policy decision-makers relied mainly on their experience of the First World War, which ultimately proved to be little help when critical moments were already near. Few of them reckoned with the desperate resistance of Germany until the bitter end. The military balance had changed radically by the end of January 1943, which led to the final consolidation of the antagonistic cooperation of the Soviets and the West. For Hungary it was very difficult to accept the serious consequences and face the necessary, but least of all desired conclusions. More than only in theory, Kállay and the Hungarian Foreign Ministry officials still saw some avenues open to defect from the German camp successfully, preserving even the territorial gains. The key problem remained, however, to forecast the so-called 'zero hour' when careful timing and the acceptance of risk could guarantee success even at Hitler's doorstep.

1. Várakozások, remények és két ellentétes világkép

Kállay Miklós 1942 tavaszán Horthyval folytatott drámai hangvételű beszélgetését követően először elhárította a kormányzó által felkínált kormányfői tiszte, mert nem kívánt a „múlt végzetes politikájának hálójában” vergődni, azt látván, hogy úgymond vagy az „árral úszik” vagy pedig az „ár ellen”, de mindenképp szerencsétlen következményekkel. Kállay a beszélgetések felidézése által, amelyeket az államfővel folytatott – aki naponta próbálta rábeszélni, hogy a miniszterelnöki posztot fogadja el – emlékirataiban érzékletes képet ad a pillanatnyi helyzetér-

* Dr. PhD Joó András, tudományos főmunkatárs, Veritas Történetkutató Intézet, Budapest

tékelést, a nehézségeket, a célok realitását és főképp a kockázatokat illetően. A célkitűzések, a remélt eredmények és a várható veszteségek mérlegelése híven tükrözik a politikai döntéshozatal folyamatában jelentkező pszichológiai és kognitív tényezők hatásait leírni igyekvő elméleti modellekben használt változók szinte mindegyikét.

Kállay, illetőleg az elkötelezett németbarát irányvonal hívei előtt – akik viszont Horthy bizalmát már nem élvezték – lényegében azonos célok lebegtek: a visszaszerzett területek megtartása vagy lehetőség szerinti gyarapítása, a lehető legalacsonyabb kockázat mellett. Az alapvető kérdésből kiindulva azonban, a célok tekintetében már voltak nagyobb eltérések, hiszen a német győzelemből eredő további előnyöket előbbiek kecsesgetőbbnek, a német túlhatalomból származó hátrányokat kisebbnek, a háborúvesztés következményeit pedig végső soron elkerülhetetlennek, de legalábbis Magyarország szándékaitól függetlennek ítélték. Az alternatívákban inkább a negatív következmények kerülése, és a kockázatok minimalizálása játszott szerepet. A legkomolyabb kihívást a német szövetségből való fokozatos kiválás politikája számára a cselekvés időszerűsége és az ország egészét érintő végrehajtás jelentették.

Kállayt az elutasító állásponttól, amelyet logikus rendben felsorakoztatott racionális érvek támasztottak alá, Horthy erőteljes, jóllehet racionálisnak kevésbé tűnő optimista mondatai lendítették ki, és így végül mégis igent mondott. A korábbi (Bárdossy által félmjelzett) irányvonal megváltoztatásának igénye határozott volt, de az abból fakadó további döntések meghozatala – és főképp végrehajtása – a legnagyobb nehézségekbe ütközött. Felettlőbb szembeötlő, mint oly sok jelentős döntésnél a történelemben, hogy a politikai alternatívák szűk körével és a jövőre formált leegyszerűsített forgatókönyvekkel számoltak, továbbá az is figyelemre méltó, milyen jelentősen esett latba a mérlegelésnél belpolitikai tényezők (a kormánypárt németbarát része, illetőleg szélsőjobboldali ellenzék) szerepe. A legnagyobb aggodalommal ez utóbbira tekintett Kállay. Horthynak ebben a vonatkozásban sikerült őt végül megnyugtatnia, és támogatása végig stabilizálta is a kormányfő helyzetét, aki egyébként általánosságban „szabad kezet” kapott a külpolitikai döntésekhez. Annál, hogy az új külpolitikai irány biztosításához Kállay vállalta a felettlőbb kockázatos szerepet miniszterelnökként – az érzelmi húrok pengetése mellett – a kormányzó részéről az bizonyult döntőnek, hogy érvelése hatásos volt közös politikai hitvilágukat illetően is, amely szerint Magyarországot a geopolitikai értelemben vett Köztes-Európa országaival egyetemben a nyugati hatalmak nem engedhetik át sem Németországnak, sem pedig Oroszországnak. A történelemben következetesnek látszó brit kontinentális egyensúlypolitika ismét érvényesülni fog, sőt még a szovjetekkel is lehet találni megfelelő modus vivendi-t, akkor, ha nem avatkoznak bele az ország belső berendezkedésébe. Megmutatkozott az is, hogy az államfő egyetlen lapra kívánt felhelyezni úgyszólván mindent, továbbá egyetlen emberbe fektetett bizalma révén látta a célok elérését biztosíthatónak. Mondhatnánk úgy is: támaszt keresett, a külpolitika alakításának

felelősségét pedig kizárólag Kállayra ruházta, ami a későbbiek során a rugalmasság bizonyos hiányát is eredményezte, hiszen 1944 tavaszán fontos lehetett volna a német gyanakvás nagyobb mérvű enyhítése.

Lényegében két merőben ellentétes világgép állt ekkoriban szemben, egy a háborús szerepvállalást a német oldalon elmélyíteni kívánó, amellet más alternatívát meggyőződésből (politikai hitből) eredően vázolni képtelen álláspont, és egy majdani súlyosabb politikai fordulatra is készen álló, a determinisztikus szemléletet elvető álláspont. Ezt szemlélteti Kállay ismert párbeszéde Bárdossyval, annak „politikai betegágyánál”, amit utóbbi a rá jellemző (nyilván jobbára Horthy iránt tanúsított) lojalitással összhangban, lemondását követően önként foglalt el egy szanatóriumban, ezzel hitelesítve az indokot, miszerint egészségi állapota miatt távozott a Sándor-palotából. A németbarát irányvonal gyengítése Bárdossy szerint semmilyen haszonnal sem járhatott Magyarország számára, és egyetlen következménye a külpolitikai elszigetelődés lehetett, a német vereség pedig minden diplomáciai ügyeskedés dacára is a vesztesek közé szorította volna hazánkat. A két álláspont kibékíthetetlennek bizonyult, ami a kormányfő erőfeszítéseinek hosszabb távú sikerét kétségessé is tette, főképp a belpolitika hangadó erőinek gyenge, szeszélyes, majd egyre inkább elenyésző lojalitása miatt. Vladár Gábornak a tekintélyes kúriai jogásznak, a Lakatos-kormány igazságügy-miniszterének visszaemlékezése ugyancsak szépen illusztrálja, miben rejtett e két súlyos, belső megosztottságot előidéző világlátás lényege. Vladár memoárja felidézi a Bárdossy és közte lezajlott nyilvános vitát, amelynek során a volt miniszterelnök mély hatást gyakorolt hallgatóságára. Német oldalról leselkedtek ugyan veszélyek Bárdossy szerint is a magyar függetlenségre, de ezek a kommunizmus és az orosz győzelem várható „borzalmai” mellett elhalványodtak, így – érvelt – választás lényegében nincs. Vladár apologetikus érvelésként méltatta a remekbeszabott beszédet, ami heves ellenreakciót váltott ki a volt miniszterelnökből. Ezután levonta a maga határozott és gyors következtetését: a németek már elvesztették a háborút, minden egyéb pedig ebből következik. Egy ponton a két kibékíthetetlen vélekedés mégis összeért: tudniillik abban, hogy a magyar állam fennmaradása a tét, így az ellentétes oldal tévhitei és illúziói végzetesekké válnak. A vita végén a hallgatóság nyomasztó csendben oszlott szét.

Alapvetően a korábbi politikai beágyazottság, a megelőző politikai döntésekben való részesség által befolyásolt módon, illetőleg a pesszimista és optimista várakozások mentén, az jelentette a választóvonalat, hogy a politikai elit egy 1942-ben újra meghatározó, döntéshozói szerephez jutó része egészen biztosra vette már a német vereséget, de azt mindenképp, hogy Németország egyezkedésre, stratégiai visszavonulásra kényszerül. Ezzel szemben mások német győzelmet vártak, és a romló katonai helyzet mellett is azzal számoltak, hogy a magyar ügy szempontjából csak német támogatásra lehet később is számítani. A biztosra vett végkifejleték között 1942 tavaszán szerepelt tehát a német győzelem, az angolszászok felülke-rekedése, végül pedig a szovjet hegemonia létrejötte is térségünkben. Ez utóbbi

alternatíva azonban semmiféle nyereséget nem látszott tartogatni egyik politikai felfogás képviselői szerint sem, viszont gyakorlatilag az ország megsemmisülésével tűnt egyenértékűnek. Mindazonáltal ebben a kérdésben is a kiugrás hívei láttak mégis szűk mezsgyén lehetőségeket a Szovjetunió hatalmi törekvéseinek ellensúlyozására, de hosszabbnak vagy véglegesnek sem látták a kommunizmus berendezkedését Magyarországon, sőt a területi kérdést illetően is reménykedtek még ebben az esetben is, különösen Bethlen István, de mások úgyszintén.

A háborús eshetőségek elemzésekor legtöbbször az első világháború tapasztalataiból indultak ki, így kevesen hitték azt, hogy a harcok egészen Hitler berlini bunkeréig folynak majd. Még kevésbé gondolhatták ezt így Kállay vagy a külügy vezetői, amikor 1944 elején Bakach-Bessenyei követől értesültek arról, hogy a német hadsereg és a diplomáciai kar egyes tagjai, adott körülmények mellett, még hajlandók a feltétel nélküli megadásra is, Himmler pedig Észak-Olaszország kiürítésének gondolatával foglalkozik. E hírek forrásainak ellenőrizhetősége korlátozott volt, de Kállay rendelkezett ismertekkel a német ellenállásról, és 1944-ben tudott már a Hitler ellen készülő merénylet terveiről is, a háború végét pedig így nagyjából az év őszére várta. A német belső helyzetet illető reményei nem tekinthetők alaptalannak, de még nagyon túlzottnak sem. A későbbiek során azonban a magyar helyzetértékelés egyre jelentősebb fáziskésést mutatott már, kiváltképp azért, mert felismeréseik a lehetséges alternatívákkal kapcsolatban egyre gyorsabb ütemben váltak túlhaladottá a végjáték közeledtével. 1941 végén még maga Churchill fejtette ki, hogy a brit mozgásszabadságot fenn kell tartani egy Németországgal köthető különbéke vonatkozásában. A brit miniszterelnök szerint túlzás lett volna nem tárgyalni később egy a Wehrmacht által irányított Németországgal.

A háborús diplomácia folyamataiban döntő, minőségi változások zajlottak 1942 nyara és a következő esztendő januárja között, szoros összefüggésben a világháborús hadműveletekkel. Az ősz folyamán e változások felgyorsultak. A Vörös Hadsereg nagy sztálingrádi támadása (1942. november 19.) és az angolszászok észak-afrikai partraszállása (a Fáklya-hadművelet, 1942. november 8.) közel egyidejűleg következtek be. A Hitler-ellenes szövetségen belül azonban nem volt ekkor még tényleges – általános elveken túlmutató – megállapodás a békekötés vagy a háborút követő rendezés kérdéseit illetően. A Fáklya-hadművelet sikere és a németeknek a keleti fronton elszenvedett kudarca eredményeként a Szovjetunió és az angolszász hatalmak közötti együttműködés Németország teljes szétzúzásának érdekében megszilárdult. Alan Dulles ugyanekkor, 1942 novemberében érkezett meg Bernbe, azzal a feladattal, hogy kiaknázza a német hatalmi központokkal kiépíthető kapcsolatokban rejlő lehetőségeket, illetőleg hasonló érintkezést létesítsen a német szövetségben lévő államokkal is. Sztálin gyanakvása ezzel egyidejűleg vált erőssé az angolszászokkal szemben. Cordell Hull amerikai külügyminiszter emlékirataiban említést tett arról, hogy a szovjetek sikeres ellenállása nélkül a nyugati szövetségesek számára idővel más választás aligha maradt volna, mint különbéke tárgyalásokba kezdeni Németországgal. Megítélése szerint a Szovjet-

unió küzdelmei által a keleti fronton 1943 januárjára kivívott fordulat óvta meg attól az angolszászokat, hogy kényszerek hatása alatt kössenek elvtelen kompromisszumot. A katonai erőegyensúly döntően módosult 1943 januárjának végére, így a háború mihamarabbi befejezése szempontjából Roosevelt és Churchill már nagy bizonyossággal építhették további háborús stratégiájukat arra, hogy a németek ereje keleten fokozatosan felmorzsolódik, de ez nem jelentette azt, hogy a Hitler-ellenes szövetségen belül a bizalom légköre vált volna uralkodóvá.

William J. Donovan az amerikai Stratégiai Szolgálatok Hivatala (Office of Strategic Services OSS) főnökeként 1943 augusztusában emlékiratot terjesztett elő, amely megkérdőjelezte a szovjetekkel való együttműködést a háború teljes befejezéséig. A memorandumban felvázolt különböző célok és eshetőségek mérlegelése fontosnak tűnt Roosevelt és Churchill számára is. A Donovan-memorandum a nyugati hatalmak és a Szovjetunió viszonyában, még ekkor is, „válságos” időszakról tett említést. Az általánosságban javasolt stratégia szempontjából a dokumentum leszögezte, hogy az egyoldalú szovjet térnyerés, illetőleg bármely olyan, Németország veresége utáni katonai konstelláció, amelyben az Egyesült Államok nem rendelkezik erős befolyással, elfogadhatatlan, és az biztonsági szempontból lényegében egyenlő a háborúvesztéssel. Ebben a vonatkozásban továbbra is számba vették a német ellenállással kiépített kapcsolatok kiaknázásának lehetőségét. Az USA biztonsági érdekei és hosszabb távú világpolitikai stratégiája szempontjából azonban végül mégis túl kockázatos lett volna komolyabb súlyt adni a meglehetősen bizonytalan helyzetű német ellenállás felé – sokszor kétes csatornákon keresztül – kiépült kapcsolatoknak. 1943 végére a Hitler-ellenes koalíció megszilárdult, s ezzel számos korábbi elgondolás került le a napirendről.

2. A helyzetmegítélés szempontjai 1943-ban és a döntéshozatali kompetenciák

Kállay kifejtette egy háború utáni levelében, hogy kormányán pontosabban mit is kellett érteni külpolitikai vonatkozásban: őt magát, a kormányzót, Keresztes-Fischer belügyminisztert és a Külügyminisztérium politikai osztályát. Bethlen szerepét kiemelte, de őt a „kívülállók” közé sorolta. A legfontosabb, átfogó politikai döntéseket a Horthy elnöklete alatt Kállayból, Ghyczy Jenő külügyminiszterből, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterből, Eszterházy Móric és Károlyi Gyula ex-miniszterelnökökből, valamint Kánya Kálmán volt külügyminiszterből álló testület hozta. A testületben résztvevők korántsem nyertek azonban tájékoztatást mindenről. Horthy szabad kezét adott ugyan a miniszterelnöknek, a háború után mégis azt nyilatkozta egy ízben, hogy Kállay messzebb ment el, mint azt ő maga akarta volna. A külpolitikai döntésekben a fő szerepet Kállay játszotta, még a konspirációs manővereket is ő tartotta a kezében, ilyen jellegű tevékenységet önállóan a politikai osztály nem folytatott. Az utasítások legtöbbször hűen tükrözték a miniszterelnök aktuális álláspontját.

Legkésőbb Mussolininél tett látogatása idejére (1943 áprilisában) Kállay tiszában volt azzal is, hogy Hitlerrel szemben folyamatos taktikázásra kényszerül, és az sem biztos, hogy el lehet kerülni később az ország hadszíntérre válását. Bizalmi viszonyról nem igen lehetett szó. Kállaynak, bár a „hintapolitikus” jelző neve mellett még napjainkra is állandó epitheton ornans maradt, lehetősége sem volt bizalmi tőkét szerezni a náci Németországnál és „hintázni”, feltűnése a miniszterelnöki székhelyben ugyanis azonnal kockázati tényezőként jelent meg Berlin számára. Az „angolbarát klikk” emberétől egyszerűen semmit sem vártak. Mivel azonban taktikázó, kiváráó politikára számítottak az új kormányfő részéről, így jobbára maguk is jobbnak látták, ha nyílt fellépéssel nem rontják a német szövetségen belüli hangulatot, hiszen Románia, a finnek és Bulgária megingására is számíthattak már. Berlinben egyértelműen úgy vélték, hogy a magyar miniszterelnök az angolszász „kárttyára” épít, s őt semmiképp nem fogják ettől eltéríteni. A magyar viszonyok átrendezését illetően nem kívántak azonban a jelentősebb lépéseket tenni, amíg azt a frontok alakulása elkerülhetetlen kényszerré nem tette azt. Berlin a magyar kormány „élet vagy halál” szemléletére alapozott a szovjet katonai sikerek tekintetében, s ezen keresztül a miniszterelnököt „megpuhítható”-nak ítélte. Nem követtek más politikát Románia vagy Bulgária vonatkozásában sem, ezeknél az országoknál szintén a szuverén állami létüknek a szovjet győzelem esetén történő fennmaradásával kapcsolatos félelmeket kívánták megerősíteni.

Kállay úgy vélekedett, hogy egy „totális” győzelem a telepítgetés, a lakosságcsere vagy a birtokviszonyok megváltoztatása terén bármire lehetőséget adhat majd a győztesnek, azonban 1943 elején óva intett minden nemzetiségellenes lépéstől, mivel szerinte a „béketárgyalási asztalnál” az ilyesmi károsan üthetett vissza. A magyar zsidóság helyzetét illetően pedig, amelyet – a náci terveknek megfelelően – előbb vagy utóbb nem csupán az elhurcolás, hanem a teljes fizikai megsemmisítés is fenyegetett – Kállay már 1942. április 20-án a Magyar Élet Pártja választmányára előtt mondott beszédében kifejtette, hogy ugyan a kitelepítésben látja a „zsidókérdés” végleges megoldását, de – mint külön hangsúlyozta – csakis a háború után. A miniszterelnök – miként azt emlékirataiban állítja – egyeztetett „a zsidóság hivatalos képviselőjével”, aki megértéséről biztosította. A kormányfő már előzőleg is szükségesnek vélte, hogy politikáját – célkitűzéseinek megfelelően – a zsidóság vezetőivel is egyeztesse.

1942 őszétől az Endlősungról szerezhető ismeretek függvényében különösen nem, de egyéb megfontolásai alapján sem kívánt Kállay eleget tenni a különféle zsidóellenes intézkedéseket szorgalmazó német követeléseknek. Berlinben tudták, hogy Horthy sem fog a deportálásokhoz hozzájárulni, mégis a régimódi antiszemita gondolkodással összeegyeztethető további intézkedéseket továbbra is vártak. Kállay zsidósággal szembeni politikája pedig végső értelmét a kiugrási erőfeszítések kontextusában nyerte el. Tudatos és irányított kapcsolatkeresés (főképp az isztambuli vonalon keresztül) indult el. Kállay jóváhagyása mellett került sor Isztambulban cionista szervezetek felé is kapcsolatok kiépítésére, a Jewish Agency

for Palestine képviselői és a magyar külügy között folyamatos üzenetváltások történtek. 1943 nyarától a cionista összeköttetések a Külügyminisztériummal Szegedy-Maszák Aladár felügyelete alá tartoztak.

A britek irányában szorosabb isztambuli szálak kiépítését és folyamatait a miniszterelnök közvetlenül igyekezett felügyelni és tisztában volt a csapdákkal, buktatókkal is. Az isztambuli kapcsolatok, összetettségük és zavarosságuk ellenére a várva várt balkáni angolszász partraszállás esetén még nagyobb fontosságot nyerhettek, erre azonban később mégsem került sor. Európa „lágy alfele” a brit jövőkép szempontjából is jelentős volt ugyan egy darabig, végül azonban a szovjeteknek teret engedő érdekszféra-politika érvényesült. Az angolszász szempontoknál egyre inkább taktikai indíttatású felvetések tárgya lett Magyarország, stratégiai oldalról hosszabb távon már nem létfontosságú területként.

Az 1943. júliusi olaszországi szövetséges partraszállással kapcsolatban Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök fogalmazott úgy, hogy azzal „a tengely felbomlása” meg is kezdődött. Kállay ekkor Svájcba küldte Baranyai Lipótot, a Nemzeti Bank volt elnökét, aki az amerikaiakkal (Alan Dullesszel és Royall Tylerrel) kezdte meg a tartós kapcsolat kiépítését. Utóbbiak tanácsolták, hogy már az olaszok kiválásával egyidejűleg szakítson Magyarország is a németekkel. Augusztus végén az kapott hangsúlyt, hogy elérkezett volna az „utolsó pillanat”, amikor Magyarország „aránylag ép bőrrel” megmenekülhet. Az amerikaiak nagyarányú kockázatvállalást javasoltak. A magyar vezetés számára valóban volt bizonyos kísértés, hogy immár tegyenek is valamilyen határozottabb lépést. A Külügyminisztérium irányítói közül Szentmiklósy Andor tanácskozott Szegedy-Maszák Aladárral a háromhatalmi egyezmény esetleges érvénytelenségének kérdéséről. Rómában még arról is érdeklődtek, hogy létezik-e a Harmadik Birodalom és Olaszország között 1939. május 22-én létrejött barátsági és szövetségi szerződésnek, az „Acélpaktum”-nak egy olyan titkos záradéka, amelyben Németország állítólag „biztosította” volna az olaszokat, hogy a szerződés megkötésétől számított öt év letele előtt háborút nem provokál. Sokan számoltak ekkor német katonai összeomlással, még 1943 szeptemberének elején is. A helyzetet azonban Kállay már július végén sem ítélte kedvezőnek. Július 29-én, a kormánypárt klubnapján értékelte a miniszterelnök a Mussolini megbuktatását követő változásokat, ahol megállapította, hogy az „angol álláspont” nem „kecsegtető”, ugyanis Badoglio marsallt ugyanúgy „ellenségnek” tekintik, mint addig a Ducét. A kormányfő nem számolt közeli német összeomlással, így leszögezte, hogy nem változtat addigi irányvonalán, megállapítva, hogy a német nemzetiszocializmus berendezkedése szilárd maradt. Kállay szerint Magyarország akkor nem volt abban a helyzetben, hogy hasznot húzhasson egy fordulatból, mivel védekezésre kényszerült az „újonnan kialakuló kisantanttal” szemben. A miniszterelnök szerint a magyar oldalon hiányzott a románokra jellemző „száz százalékos” átállási rugalmasság is. Az angolszászokban nem bízott, azt gondolta, hogy ki akarják provokálni az ország megszállását. Következtetéseit az isztambuli vonalon mutatkozó számos kiszivárogtatás tanulságai és a brit sajtó

és rádió magatartása alapján vonta le. Kállay ezért sem kívánt a tárgyalásokba katonákat bevonni, a háttérben ugyanis „csapdát” sejtett.

1943. szeptember 10-én Horthy a kialakult helyzetről tanácskozott Bethlennel, Károlyi Gyulával, Esterházy Móriccal és Kánya Kálmánnal. Mindannyian örűlt-ségnek tartották a nyílt szakítást a németekkel, Esterházy kivételével, aki a németekkel való szembe fordulást illetően merész lépések mellett tört lándzsát, akár a megszállás rizikóját is vállalva. Napirendre került a fronton lévő alakulatok hazahozatala is, miközben elutasítottak mindenfajta balkáni német jelenléte támogató katonai részvételt, illetőleg egyetértettek az angolszászok előtti fegyverletétel tervében. 1943. szeptember 14-én mindezeket (természetesen az utolsót kivéve) Kállay a minisztertanács elé terjesztette. Dietrich von Jagow budapesti német követ minderről szerzett értesülései nyomán kevés később kifejtette, hogy Magyarország gyakorlatilag „semleges állammá” lett. A bécsi döntéseket így – érvelt – felül kell vizsgálni. A brit vezérkari főnök helyettese ugyanekkor azt jegyezte meg egyik táviratában, hogy a magyar megadás nagy zavart keltene, csapatokat vonna el nyugatról, így a szövetségesek szempontjából a magyarok mielőbbi cselekvése a legelőnyösebb, tekintettel más csatlósok magatartására is. Magyarország elvben már előzőleg, 1943. augusztus végén, elfogadta a feltétel nélküli megadás formuláját. Brit részről ekkor a magyar kiválást nagy jelentőségűnek tartották volna, de katonai segítséget nyújtani nem tudtak. A négy pontos felszólítást, amellyel brit részről elfogadták a hallgatóságos magyar kapitulációt, szeptember 9-én adták át egy a Márvány-tengeren horgonyzó jacht fedélzetén Veress Lászlónak a magyar kormány képviselőjének.

3. A kockázatok, félelmek és a német megszállás bekövetkeztének mérlegelése

Az olaszországi események után Kállay tartott tőle, hogy az angolszászok máris ki akarják provokálni az ország megszállását. Rövidesen több, különböző forrásból származó, megbízható csatornákon keresztül érkező értesülés is alátámasztotta, hogy Magyarország katonai megszállását készítik elő a németek. A magyar katonai elhárítás és hírszerzés információi alapján 1943 októberére Budapesten egyáltalán nem alaptalanul vált meggyőződéssé, hogy a német tervek kimunkálása után, már csupán azok lehetséges módzatai, valamint időpontja lehet kétséges. A Margaréta I. tervet Magyarország megszállására valóban ekkor dolgozták ki, de a részleteket is érintő tényleges végrehajtási utasítást 1944 márciusa előtt Hitler nem adott ki.

Szeptemberben az olaszországi szövetséges előnyomulás megtorpanásakor megmutatkozott, hogy a németek a háborút a folytatni fogják, és az összeomlástól távol vannak még. A taktikázás így 1943 őszétől egyre meghatározóbbá vált a magyar külpolitikában, miközben a kezdet pozitív stratégiai céljai kezdtek elhalványulni. A teheráni konferencia döntéseinek tartalma hamar ismertté vált Buda-

pesten. Egy külügyminisztériumi titkos irat megállapítása szerint a megegyezéses béke lehetősége is (pl. szovjet–német paktum) 1943 decemberére kizárttá vált. A Bethlen-csoport stratégiai jellegű következtetéseket is levont a változásokból, abban a vonatkozásban, hogy szovjet irányban kellene immár a kiutat keresni, de ebben a tekintetben Kállay és a külügy kiváráó álláspontra helyezkedett és az időnyerést látta fontosabbnak. Nagyon tartottak attól is, hogy valamilyen új nagyhatalmi alku jön létre, esetleg akár Molotov-Ribbentrop mintájú egyezség, amely nagyon súlyos helyzetbe hozhatja az angolszászok felé orientálódó kis nemzeteket. Bár mindennek egyre halványodott a lehetősége, a háborús propagandában rendre feltűnt, és a mégiscsak számításba veendő eshetőségek sorából kihagyni semmiképp sem lehetett. George F. Kennan, aki a háború után amerikai külpolitika egyik meghatározó alakjává lett, az USA lisszaboni követségének ügyvivőjeként arról számolt be, hogy a magyar kormány legalább 50 százalékos valószínűséggel vette számításba egy német-orosz megegyezés lehetőségét. Kennan ugyanakkor maga is kifejtette a következőket: „Nem lehet kizárni azt a lehetőséget, hogy a Himmler-csoport, amely inkább maga semmisítené meg Németországot, semmint hogy mi győzzük le, összeomlásuk mai fokán az oroszokkal való megbékélést keresi.”

Ami a német megszállással kapcsolatos magyar várakozásokat illette, a hírek vegyesek és ellentmondásosak voltak. A Szombathelyi vezérkari főnök visszaemlékezései szerint, a megszállás számára úgyszólván „lehetetlennek” tűnt 1944 kora márciusában, mert a németek katonai helyzete igen kritikusnak látszott akkor. Kállay emlékirataiban azt írja, maga is osztotta Szombathelyinek ezt a nézetét, aki szerint a csapatösszevonásnak pusztán fenyegetés lett volna a célja, s „meg volt győződve” arról, hogy az sem katonai szempontból, sem „presztízs okokból” nem lehetséges. Visszaemlékezéseiben Kállay többször is leszögezte, hogy a német megszállás bekövetkeztét 1944 márciusában nem ítélte reálisan várható lépésnek. Ezzel szemben Bakach-Bessenyeihez írott 1944. március 10-i levelének szövege azt a benyomást kelti, mintha máris úgy érezte volna, hogy még a levél megírására is alig marad ideje. Ezek alapján akkor, a megszállás szinte azonnali bekövetkeztével mégis számolnia kellett. Kállay azonban – mint a legtöbben – ingadozott. Március 10-én még közeli német cselekvést várt, néhány napon belül azonban csökkentek félelmei, amelynek fő magyarázata abban rejlik, hogy valóban nagyon súlyosnak látta a német hadsereg akkori helyzetét. A megszállásra ugyan számított, de ebből nem következik, hogy azt teljesen biztosra vette volna. Bajcsy-Zsilinszky Endre 1944. március 16-án nyomatékosan figyelmeztette Kállayt a közelgő megszállásra. Jóval korábban is felvetette a cselekvés szükségességét, tekintet nélkül arra, hogy eredményt lehet-e vele elérni. A kormányfő azonban nem cselekedett. Bajcsy-Zsilinszky figyelmeztetése a Revíziós Liga igazgatójának, Fall Endrének a közlésén alapult. Egy nap elmúltával azonban – a megszállás előzményeit illetően jól értesült és egyébként nagyon pesszimista – Keresztes Fischer belügyminiszterrel folytatott beszélgetése után – Fall is más, mégpedig sokkal derűsebb színben látott mindent. Isztambulban Veress László a briteknek megígérte, hogy az „optimista beállítódás

ellenére” felveti Budapest előtt az ellenállás szükségességét, valamint Horthy és Kállay külföldre távozását. Sokan reménykedtek a német fellépés elodázhatóságában, így március 15. körül általában későbbi időponttal számoltak.

Kállay szerint a megszállás kiváltó oka volt, hogy „ultimátum szerűen” követelte a keleti front mögött tartózkodó magyar megszálló csapatok visszavonását. Az angolszászok által is többször követelt csapatvisszavonás kieszközlésén túl, a szovjet előre törés lassulásában is bíztak még. A német haderő ellenálló képessége pedig az év közepére akár a harmadik birodalom központjában is megtörhetett a magyar várakozások szerint, akár politikai változások, akár az ukrán–lengyel frontszakasz összeomlása, akár pedig az angolszászok partraszállása következményeként. Ennek függvényében el is dőlt volna miként cselekszik végül a magyar vezetés, amely addig is igyekezett minimálisra csökkenteni részvételét a hadműveletekben a német oldalon, reménykedve a magyar erőknek a Kárpátokon belülré való visszavonásában és egyúttal bízva tartalékolásuk lehetőségében a legvégső, döntő pillanatokra. Ennek szellemében íródott Horthy megszállás előtti utolsó levele is Hitlerhez, amelyet Edmund Veesenmayer a Sztójay-perben tett vallomásaiban döntő momentumként jelölt meg a megszállást illető végső német döntés tekintetében. Végső soron tehát a megszállás előtti utolsó hetek változásai, az angolszászok sürgetései, a velük folytatott tárgyalások során elsőrangúnak értékelhető magyar törekvés a szövetséges bombázások elkerülésére (erre Horthy levele nyíltan is utalt!), az időnyerés és a háború végén bekövetkező (1918-19-es időkre emlékeztető) zűrzavartól való félelmek béklyózták a magyar döntéshozókat.

A külpolitika irányítói arra törekedtek, hogy megnyerjék azt az időt, ami szerintük az „átvészeléshez” kellett: „Kicsit úgy vagyunk – írta Szegedy-Maszáék Aladár a Külügyminisztérium politikai osztályának vezetője napokkal a német megszállás előtt –, mint az életveszélyes beteg, akit injekciókkal tartanak, függetlenül attól, hogy az – ha életben marad, milyen káros visszahatásokkal fog az egész szervezetre jární.” A kockázatvállalástól a magyar vezetőket a Trianon-szindróma is visszatartotta. Kállay főként emiatt választotta az időnyerő taktikát. A Külügyminisztérium fontosabb, beavatott tisztségviselői közül, Szegedy-Maszáék már 1942-ben leírta egy álnéven megjelent cikkében az előbbi tőle származó idézettel egybeesően mindezzel kapcsolatban, amely itt kifejtett gondolataink lezárásául is szolgál egyben: „Az idő szövetségének tudata nagy kísértést jelent... [...] veszélyes ez, ha éppen akkor kell a maximális erőt a védekezés érdekében kifejteni, amikor a változások szüksége is a legnagyobb nyomattal jelentkezik. Ha ilyenkor a változás igénye kerekedik felül, a katasztrófa elsodorja a védekezés lehetőségét. Illyés Gyula határozta meg 1918-at úgy, hogy a nép szabadsága nem jelentette a nemzet szabadságát is.”

JEGYZETEK

1. Kállay Miklós (1991): Magyarország miniszterelnöke voltam. Európa-História. Budapest. I. 40-44. old., DeRouen, Karl Jr.– Mintz Alex (2010): Understanding Foreign Policy Decision Making. Cambridge University Press. New York. 58, 78-80. old.
2. Kállay (1991) I. 44. old.
3. Uo. 51-52. old.
4. Vladár Gábor (1997): Visszaemlékezéseim. Püski Kiadó. Budapest. 221-223. old.
5. Romsics Ignác (1991): Bethlen István. Politikai Életrajz. Magyarságkutató Intézet. Budapest. 294-296. old., Joó András (2008): Kállay Miklós külpolitikája: Magyarország és a háborús diplomácia 1942-1944. Napvilág Kiadó. Budapest. 220-225. old., Vladár (1997), 222. old.
6. Magyar Nemzeti Levéltár (MNL), Országos Levéltár (OL) K 84. A.– 1944 – (Bakach-Bessenyei berni iratmásolatai), szám és név nélkül, 1944. febr. 7., Juhász Gyula (1988): Magyarország külpolitikája 1919-1945. Kossuth. Budapest. 313. old.
7. Kállay Miklós (1962): Olvasói levél. In. Három levél Bethlen Istvánról. Új Látóhatár. 1962/6. szám. 583. old.
8. Falin, Valentin (1995): Zweite Front. Die Interessenkonflikte in der Anti-Hitler-Koalition. Droemer Knaur. München. 264. old.
9. Dulles, Allen W. (1893–1969): amerikai diplomata. A háború idején az USA stratégiai hírszerző szolgálatát vezette Svájcban. 1953–1961 között a CIA igazgatója.
10. Falin (1995) 335-336. old.
11. Cordell Hull (1871–1955): amerikai politikus, 1933–1944-ig külügyminiszter.
12. Falin (1995) 338. old.
13. William J. Donovan (1883–1959): amerikai ezredes, később vezérőrnagy.
14. A memorandumot ismerteti: Falin (1995) 367-373. old., ill. ld. a stratégiára: Uo., 374-389. old.
15. MNL OL P 2066, 5. dob., 55. dosszié.
16. Esterházy Móric, gróf (1881–1960) földbirtokos, volt miniszterelnök. 1944-ben deportálták.
17. Károlyi Gyula, gróf (1871–1947) politikus, nagybirtokos, a főrendiházi tag. 1930-ban külügyminiszter, majd 1931. augusztus 24. és 1932. október 1. között miniszterelnök.
18. Szegedy-Maszák Aladár (1996): Az ember ősszel visszanéz... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból. II. köt. Európa-História. Budapest. II. 300. old., v.ö. A Wilhelmstrasse és Magyarország: Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933-1944. összeáll.: Ránki György, Pamlényi Ervin et al., 1968. Kossuth. Budapest. (továbbiakban: Wilhelmstrasse) 740-742. old., Kaltenbrunner Himmlerhez, 1943. október 26., Kállay (1962) 582. old.
19. Horthy Miklós (1990): Emlékirataim. Európa-História. Budapest. 268. old., Sziklay Andor (1985): Donovan tábornok irattárából: Az OSS és egy magyar kiugrási kísérlet a második világháborúban: Magyar vezérkari tisztek és amerikai megbízottak

- titkos tárgyalásai az 1944. március 19-i német megszállás háttérében. Irodalmi Újság (Párizs) 1985/2. szám. 5-6. old.
20. Szegedy-Maszák (1996) II. 215-216. old.
21. Nagybaczoni Nagy Vilmos (1986): Végzetes esztendő. Gondolat. Budapest. 103. old., Kállay (1991) I. 202. old.
22. Die Tagebücher von Joseph Goebbels. Elke Fröhlich (szerk.). K. G. Saur. München. New Providence, London, Paris. 1993–1996., Teil II. Diktate 1941–1945. Band 3. Januar–März 1942. 452. old., március 11., ill. 519. old., március 21. (továbbiakban: Goebbels Tagebücher)
23. Wilhelmstrasse, 753. old., Veessenmayer–Jurcsek megbeszélés, 1943. december 10., Uo. 759-760. old., Jagow Ribbentropnak, 1943. december 31.
24. Die Weizsäcker Papiere, 1933-1950. Leonidas E. Hill (1974. szerk.) Propylaen. Frankfurt. 336. old.
25. Horthy Miklós titkos iratai. (1962) sajtó alá rend. Szinai Miklós, Szűcs László. Kossuth. Budapest. 358. old., Kállay Horthyhoz, 1943. február 26. Kállay Miklós (1995): Kállay Miklós volt magyar miniszterelnök levele Bakach-Bessenyei György volt svájci magyar követnek 1944. július 14. közread. Bán D. András. Mozgó Világ. 1995/12. szám. 79. old.
26. Kállay (1991) I., 114. old. Strasserné Chorin Daisy–Bán D. András (1999): Az Andrássy úttól a Park Avenue-ig. Fejezetek Chorin Ferenc életéből (1879–1964). Osiris. Budapest. 202-204. old. Chorin Ferenc „Peti”-hez (Eckhardt Tibor), 1945. február 14. Véltően Stern Samut a Magyarországi Izraeliták Országos Irodájának vezetőjét említette Kállay.
27. Wilhelmstrasse, 682-683. old., 506., ill. 506-1. sz., Joó (2008) 114-135. old.
28. Palesztina zsidóságát képviselő, kvázi-kormányként működő politikai szervezet.
29. Szegedy-Maszák Aladár (1903–1988) diplomata. 1943-44-ben a Külügyminisztérium politikai osztályának helyettes vezetője, majd vezetője. A német megszállás után a Gestapo letartóztatta.
30. Váli Ferenc (1990): A Scholar's Odyssey. Iowa State University Press. Ames. 52. old., Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL), 3.1.9. V–47033. Feljegyzés – dr. Tóth Miklós és társai ügy, 1950. augusztus 3., Szegedy-Maszák (1996) II. 90–92. old.
31. MNL OL K 653, 40. cs. 13. tétel. Számjeltáviratok – Isztambuli Főkonzulátus.
32. Borhi László (2015): Nagyhatalmi érdekek hálójában. Osiris–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Budapest. 33-73. old.
33. Kádár Gyula (1978): A Ludovikától Sopronkőhidáig. Magvető. Budapest. II. 540. old., Czettler Antal (2000): A mi kis élethalál kérdéseink: a magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig. Magvető. Budapest. 299. old., G. Vass István (1994): Bakach-Bessenyei György tárgyalásai az Egyesült Államok megbízottaival Bernben, 1943. augusztus 28. és 1944. március 19. között: A Kállay-kormány béketapogatózásainak újabb dokumentumai. Levéltári Közlemények. 65.évf./ 1-2. szám. 163. old. Bakach-Bessenyei Szentmiklósnak, 1943. augusztus 28.

34. Szegedy-Maszák (1996) II. 301. old., MNL OL K 63 1943-23/1/a-169. pol.sz., Máriássy Szegedy-Maszákhöz, 1943. augusztus 24. Olasz külügy közölte: titkos kikötés az „Acélpaktum”-ban nem volt. Lásd a helyzetmegítélésre: MNL OL K 64 1943-41-465. res. pol. Wodianer számjeltávirata, 1943. szeptember 9.
35. A szakadék szélén... Az MTI bizalmas jelentései 1943. július 22. – 1944. március 10. (2006) sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Balogh Margit, Andreides Gábor, Z. Karvalics László, Tátrai Gábor. Napvilág Kiadó–Magyar Távirati Iroda. Budapest. 33-36. old.
36. MNL OL P 2066, 1. doboz, 17. tétel, Kállay Barczához, 1943. július 31.
37. Wilhelmstrasse, 550., 551., 552., 553. és 554. sz. iratok, Kádár (1978) II. 626.o., Czettler (2000) 301-303. old., Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban. összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Juhász Gyula. Kossuth. Budapest. 1978. (továbbiakban: Magyar-brit titkos), 219-220. old., 1943. augusztus 23.
38. Magyar-brit titkos, 59-65. old., ill. 56., 57., 58., 59., 60., 61., 63. és 64. sz. dok., Kállay (1991) II. 130-131. old., Szegedy-Maszák (1996) II. 197-199. old., Barcza II. 112. old., a tárgyalásokról tömören: Juhász Gyula (1979): Magyar béketapogatózások 1943-ban. História. 1979/2. szám. 9-11. old.
39. Az angolszászok valóban kíváncsiaknak vélték Magyarország megszállását. Lásd: Borhi László (2005): Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945-1956. Corvina. Budapest. 34-39. old., Magyar-brit titkos, 95/c., 294. old., Külügyminisztériumi feljegyzések a 92/a., b. sz. iratokhoz, 1943. december 11.–1943. december 14.
40. Váli Ferenc (1990): A Scholar's Odyssey. ed. Karl. W. Ryawec, Iowa State University Press. Ames. 46-47. old., Szegedy-Maszák (1996) II. 294. old. Hadtörténelmi Levéltár. A Magyar Királyi Honvéd Vezérkar Főnökének iratai 1919-1945. I. 89., B/254. (277/2980.) Vkf-2-1943. 26.077. szám. (Mikrofilm) Kádár Gyula a vezérkari főnöknek, 1943. szept. 23., Kádár (1978) II. 624. old.
41. Hillgruber, Andreas (1965): Hitler, König Karol und Marschall Antonescu. Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz 5. Wiesbaden. 177-179. old.
42. Kádár (1978) II. 546-547. old., ill. 663-665. old., Barcza György (1994): Diplomataemlékeim 1911-1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból. Európa-História. Budapest. II. 103. old., ill. 108. old.
43. MNL OL K 64 1943-32-629. res. pol. Átirat a Honvéd Vezérkar Főnökének, 1943. december 11.
44. Joó (2008) 170-182. old., Kállay (1991) II. 149-150. old., From Hitler's Doorstep. The Wartime Intelligence Reports of Allen Dulles 1942-1945. Neal H. Petersen (ed.). 1996. Pennsylvania University Press. Pennsylvania. 128-129. old.
45. Kennan, George F. (1904–2005): amerikai diplomata. A háború után szellemi atyja lett az ún. „feltartóztatási politika” (containment policy) elveinek. 1947-től a politikai tervezést irányította.
46. Magyar-brit titkos, 74/b sz., 258-260. old., G. Kennan a State Departmentnek, 1943. szeptember 27.

47. Szombathelyi Ferenc (2002): A magyar vezérkar volt főnökének védőirata. In. Csicsery-Rónay István (szerk.): Szombathelyi Ferenc (Csillagos órák, sorsfordító magyarok: Közelmúltunk közelről). Occidental Press. Századvég Kiadó. Budapest. 21. old., Kállay (1991) II. 166-167. old.
48. Kállay (1991) II. 166-167. old., MNL OL P 2066, 2. doboz, 28. dosszié, Kállay Bakach-Bessenyeihez, 1944. márc. 10.
49. Sakmyster, Thomas (2001): Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918-1944. Helikon. Budapest. 298. old.
50. Vigh Károly (1994): A német megszállás alternatíváiról. Honismeret. 1994/2. szám. 20. old.
51. Fall Endre (1891-?): a Magyar Revíziós Liga ügyvezető igazgatója.
52. Özv. Bajcsy-Zsilinszky Endréné (1969): 1944. március 19-e egy budai lakásban. In. Vigh Károly (szerk.): Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről. Magvető. Budapest. 214. old., Váli (1990) 63. old., Náray Antal (1988): Náray Antal visszaemlékezése. sajtó alá rend. Szakály Sándor. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 95. old.
53. Kállay (1995) 77. old.
54. ÁBTL 3.2.1 Bt-262/3. „Késmárki” jelentése, 1958. október 6., Makra Zoltán (1986): Honvédelmi miniszterek szolgálatában. Végzetes döntések korszaka 1940-1944. München. 60. old.
55. Goebbels Tagebücher, Teil II. Band 11., 435. old., 1944. március 8., Sakmyster (2001) 296. old., A magyar Quisling-kormány. Sztójay Döme és társai a népbíróság előtt. (2004) szerk. bevez. tanulmányt írta: Karsai László és Molnár Judit, 1956-os KHT. Budapest. 438. old.
56. MNL OL P 2066, 1. doboz, 9. dosszié, Szegedy-Maszák Bakach-Bessenyeihez, 1944. március 12.
57. Szegedi Pál (1942): A magyar politika néhány eleme. Magyarságtudomány. 1942/4. szám. 469. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A magyar Quisling-kormány: Sztójay Döme és társai a népbíróság előtt. (2004) szerk. bevez. tanulmányt írta: Karsai László és Molnár Judit, 1956-os KHT. Budapest.
- A szakadék szélén... Az MTI bizalmas jelentései 1943. július 22. – 1944. március 10. sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: Balogh Margit, Andreides Gábor, Z. Karvalics László, Tátrai Gábor. Napvilág Kiadó–Magyar Távirati Iroda. Budapest. 2006.
- Barcza György (1994): Diplomataemlékeim 1911-1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból. I-II. köt. Európa-História. Budapest.
- Borhi László (2005): Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945-1956. Corvina. Budapest.
- DeRouen, Karl Jr.– Mintz Alex (2010): Understanding Foreign Policy Decision Making. Cambridge University Press. New York.
- Czettler, Antal (2000): A mi kis élethalál kérdéseink: a magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig. Magvető. Budapest.
- Die Tagebücher von Joseph Goebbels. Elke Fröhlich (Hrsg), K. G. Saur. München. New Providence, London, Paris. 1993–1996., Teil II. Diktate 1941–1945., Band 3., Januar–März 1942, Band 11. Januar–März 1944.
- Falin, Valentin (1995): Zweite Front. Die Interessenkonflikte in der Anti-Hitler-Koalition. Droemer Knaur. München.
- From Hitler's Doorstep. The Wartime Intelligence Reports of Allen Dulles 1942-1945. Neal H. Petersen (ed.). 1996. Pennsylvania University Press. Pennsylvania. 128-129. old.
- Hillgruber, Andreas (1965): Hitler, König Karol und Marschall Antonescu. Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz 5. Wiesbaden.
- Horthy Miklós titkos iratai. (1962) sajtó alá rend. Szinai Miklós, Szűcs László. Kossuth. Budapest.
- Horthy Miklós (1990): Emlékirataim. Európa-História. Budapest.
- Joó András (2008): Kállay Miklós külpolitikája: Magyarország és a háborús diplomácia 1942-1944. Napvilág Kiadó. Budapest.
- Juhász Gyula (1979): Magyar béketapogatózások 1943-ban. História. 1979/2. szám. 9-11. old.
- Juhász Gyula (1988): Magyarország külpolitikája 1919-1945. Kossuth. Budapest.
- Kádár Gyula (1978): A Ludovikától Sopronköhidáig. I-II. köt. Magvető. Budapest.
- Kállay Miklós (1991): Magyarország miniszterelnöke voltam. I-II. köt. Európa-História. Budapest.
- Kállay Miklós (1962): Olvasói levél. In. Három levél Bethlen Istvánról. Új Látóhatár. 1962/6. szám. 582-583. old.
- Kállay Miklós (1995): Kállay Miklós volt magyar miniszterelnök levele Bakach-Bessenyei György volt svájci magyar követnek 1944. július 14. közread. Bán D. András. Mozgó Világ. 1995/12. szám. 73-81. old.

- Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban. összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Juhász Gyula. Kossuth. Budapest. 1978.
- Nagybacsoni Nagy Vilmos (1986): Végzetes esztendő. Gondolat. Budapest.
- Sakmyster, Thomas (2001): Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918-1944. Helikon. Budapest.
- Strasserné Chorin Daisy–Bán D. András (1999): Az Andrássy úttól a Park Avenue-ig: Fejezetek Chorin Ferenc életéből (1879–1964). Osiris. Budapest.
- Szegedi Pál (1942): A magyar politika néhány eleme. Magyarságtudomány. 1942/4. szám. 469. old.
- Szegedy-Maszák Aladár (1996): Az ember ősszel visszanéz... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból. II. köt. Európa-História. Budapest.
- Sziklay Andor (1985): Donovan tábornok irattárából: Az OSS és egy magyar kiugrási kísérlet a második világháborúban: Magyar vezérkari tisztek és amerikai megbízottak titkos tárgyalásai az 1944. március 19-i német megszállás hátterében. Irodalmi Újság (Párizs) 1985/2. szám. 5-6. old.
- Szombathelyi Ferenc (2002): A magyar vezérkar volt főnökének védőirata. In. Csicsery-Rónay István (szerk.): Szombathelyi Ferenc (Csillagos órák, sorsfordító magyarok: Közelmúltunk közéről). Occidental Press, Századvég Kiadó. Budapest.
- G. Vass István (1994): Bakach-Bessenyei György tárgyalásai az Egyesült Államok megbízottaival Bernben, 1943. augusztus 28. és 1944. március 19. között: A Kállay-kormány béketapogatózásainak újabb dokumentumai. Levéltári Közlemények. 65.évf./1-2. szám. 153-205. old.
- Váli Ferenc (1990): A Scholar's Odyssey. ed. Karl. W. Ryawec, Iowa State University Press. Ames.
- Die Weizsäcker Papiere, 1933-1950. Leonidas E. Hill (1974. szerk.) Propylaen. Frankfurt.
- A Wilhelmstrasse és Magyarország: Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933-1944. összeáll.: Ránki György, Pamlényi Ervin et al., 1968. Kossuth. Budapest.

Debreceni Péter*

**GÖMBÖS GYULA 1934-ES VARSÓI LÁTOGATÁSA
A LENGYEL POLITIKAI SAJTÓ ÉS DIPLOMÁCIAI
IRATOK TÜKRÉBEN****

*THE WARSAW VISIT OF GYULA GÖMBÖS IN 1934 FROM THE
PERSPECTIVE OF POLISH POLITICAL PRESS AND ITS DIPLOMATIC
RECEPTION*

ABSTRACT

The first news of the visit of the Hungarian Prime Minister, Gyula Gömbös surfaced in spring of 1934. They received the most publicity in the press of the neighbouring countries, but they also caused some discomfort in Rome. His arrival was planned for the 15th of October, postponed a few day – as he attended the funeral of the Yugoslavian king – but the actual reception of Gömbös was more than a gesture of sympathy from the Poles towards the Hungarians, whom found themselves in the center of attacks of international press. The Hungarian Prime Minister arrived to Warsaw on the 19th of October, where he met leading Polish politicians, along with Marshall Piłsudski. Aside the official events and friendly reception – just as the Polish political interest dictated – not a lot of information leaked about the actual negotiations. Apart from keeping the international press in the dark, these discussions had concrete effect on the intellectual and economic level and paved the road to government level meetings between Hungarians and Poles, which has climaxed in the five day visit of Miklós Horthy and Kálmán Kánya in the February of 1938.

1. A forrásokról

A Marian Dąbrowski által irányított krakkói *Ilustrowany Kurier Codzienny* (a továbbiakban IKC) a két világháború közti korszak során az egyetlen nyugat-európai mintájú lap volt, mely tulajdonosa politikai céljaihoz igazodott.¹ A „májusi fordulat” után a rendszer mögé sorakozott, tulajdonosa a BBWR listáján mérette meg magát, lapját kampánycélokra használva. Az újság 1929 és 1933 között hetköznapi 130, vasárnap 180 ezer példányban jelent meg.²

1921-től nyomtatták a *Polska Zbrojna*-t a Centrum irányzathoz közeli lapként, cikkeket leginkább a katonatiszti és tartalékos állományoknak címezve. 1927-es újjá-

* Debreceni Péter doktorjelölt, Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, Debrecen

** A kutatásokat a Visegrádi Alapítvány (International Visegrad Fund) támogatta.

szervezése után országos fórummá vált,³ kezdeti alacsony példányszáma 1933-ra kb. 15 ezerre nőtt.⁴

A Czas 1848-tól jelent meg Krakkóban, publicistái között ismert személyiségek, egyetemi professzorok voltak.⁵ Alacsony, kb. 4-6000-es példányszáma ellenére meghatározó szereplője volt a lengyel sajtóéletnek és e lap védte leginkább a konzervatív tábor gazdasági érdekeit, propagálta ideológiáját. A '30-as évekre a Czas (akárcsak az általuk reprezentált konzervatív tábor) a – mérsékelt – kormánypárti oldalra sodródott.⁶

A nemzeti demokrata („endecja”) csoport a Piłsudkista-tábor „legdinamikusabb ideológiai ellenfele” volt. Ehhez a körhöz tartozott a szintén komoly tradícióval rendelkező, mérsékelt ellenzéki Kurier Warszawski (KW). Az 1821-ben alapított (és 118 évig megszakítás nélkül megjelenő) újság magas színvonalon és nagy terjedelemben (vasárnaponként 52 oldal), jelent meg, nevéhez méltóan (Varsói Kurír) komoly helyet szentelt a fővárosi híreknek és főleg, mint „varsói lap működött”,⁷ több politikai ideológiai vonalat képviselve. Olvasói között leginkább a főváros polgári és kispolgári rétegeit találhattuk.⁸ Pédányszáma vitatott, a május fordulat után 35-40 ezer, más források szerint 100 ezer lehetett, 1933 körül kb. 42 000 volt.⁹

Napi két kiadásban jelent meg (hétfő kivételével) a poznańi, nemzeti demokrata irányzatot képviselő Kurier Poznański (KP). 1872-ben indult, korszakunkban 30, vasárnaponként kb. 35 ezer példányban.¹⁰ A KP-ban több, a mozgalomhoz köthető politikus publikált, az átfedés a pártok (ZLN, SN) vezetősége és a publicisták között releváns volt.

1926. szeptember 24-től nyomtatták Varsóban az ABC (Aktualne, Bezpartyjne, Ciekawe – Aktuális, Pártonkívüli, Érdekes) két ismert „endecja”-politikus, Jerzy Zdziechowski és Eryk Kurnatowski szenátorok tulajdonában álló vállalat kiadásában, 20-30 ezer közötti példányszámban. Az ABC a magasabb színvonalú politikai cikkek mellett gazdasági-társadalmi anyagokat publikált kifejezetten radikális tónusban, nem mellőzve a demagógiát és az antiszemita megnyilvánulásokat. Több vidéki városban rendelkezett mutációval, főleg azokon a helyeken, ahol az „endecja” erősebb társadalmi bázisnak örvendett.¹¹

A varsói Arciwum Akt Nowych-ban külön mappa foglalkozik 7080-as számmal a magas rangú politikusok találkozóival, „Magyarország. Gömbös miniszterelnök és Hóman oktatási miniszter lengyelországi látogatásai. Magyar ünnepek Varsóban. Kościółkowski Magyarországon. 1934-1936.” címmel, mely ezen eseményekhez kapcsolódó iratokat tartalmazza 415 oldalon.

2. A II. Rzeczpospolita külpolitikája

Az I. világháború után újjászületett Lengyelország külpolitikailag (is) rendkívül nehéz helyzetbe került.¹² A korszak lengyel külpolitikájában 3 szakaszt különböztethetünk meg: 1. a határvonalak stabilizálása és a nemzetközi elismertség megteremtése (1918-1923), 2. 1923-1932 között a pozíciók megerősítése, főleg a

Népszövetségre támaszkodva, közben viszonyok rendezése a szomszédokkal és a nagyhatalmakkal; végül 1933 és 1939 között diplomáciai harc az állam léteért és a területi integritásért.¹³

Első nagyobb eredményként, 1921 februárjában született meg a francia-lengyel politikai egyezmény, amit hamarosan a lengyel-román megállapodás követett, mindkét ország számára fellépést garantálva egy esetleges szovjet támadás esetére.¹⁴

A „májusi fordulat” nem járt komolyabb konzekvenciákkal az aktivizálódó lengyel külpolitikában, mely továbbra is két katonai szövetségesre támaszkodott és angol szimpátiát keresett.¹⁵ A '30-as évek első felében a lengyel politika bizalma jelentősen csökkent a nyugati nagyhatalmak és a Népszövetség irányába. A csehszlovák-lengyel viszonyban sem mutatkozott komoly esély a javulásra. A korszak két kiemelkedő lengyel külügyminisztere (August Zaleski és József Beck) a kényes egyensúly fenntartására törekedett. Alapelvevé vált, hogy „ha Lengyelország meg kívánja tartani függetlenségét egy lépéssel sem lehet közelebb Berlinhez, mint Moszkvához.”¹⁶ Ezen egyensúlypolitika 1932 és 34 között volt leginkább sikeres. Első lépésként az 1930-32-ben hűvös lengyel-német viszony növekvő hajlandósággal párosult a Szovjetunió felé, melyet 1932-ben szerződés követett.¹⁷ A német-lengyel nexusban szintén javulás mutatkozott. Hitler kezdeti belpolitikai ellentétei és Lengyelország ideiglenes európai porondon való erősödése (ill. egyéb külső tényezők) miatt 1934. január 26-án megemeltámadási egyezményt írtak alá, melyet magas rangú miniszteri találkozóok követtek.¹⁸ A 10 éves időtartamot azonban maga Piłsudski sem gondolta komolyan, mindössze 4 esztendőre látta azt betarthatónak.¹⁹

Piłsudski már 1934 tavaszán több vezető külügyi politikustól és katonatisztól választ kért azon kérdésére, hogy „Németország, vagy a Szovjetunió veszélyesebb Lengyelországra nézve?” A válasz reális volt: „az oroszok veszélyesebbek tudnának lenni, de a németek fognak hamarabb veszélyt jelenteni.”²⁰

A magyar külpolitikában már az 1920-as években felmerülő közös határ ügye komoly hangsúlyt kapott a keleti és nyugati nagyhatalmakkal való felhőtlennek nem nevezhető viszony, ill. Lengyelország kedvezőtlen geopolitikai helyzete miatt. Az első konkrét lépés a különösebb konzekvenciákkal nem járó, 1928-ban Varsóban aláírt döntőbíróági szerződés volt.²¹ A kisantant bomlasztásához, ill. a békeszerződések revíziójához viszont – a radikálisan eltérő külpolitikai irány miatt – a magyar fél támogatásra nem számíthatott.

A magyar miniszterelnök kormányelnöki bemutatkozó beszédében a lengyel viszonyra utalva kijelentette, hogy „a lengyel barátság ápolását mindig helyeselttem”, de tényként kezelhetjük az 1935-től varsói nagykövet, Hory András véleményét, aki a lengyel politika Magyarország iránti közömbösségéről írt: Lengyelország „a trianoni szerződést nem ratifikálta és a kisantanttal szemben elutasító magatartást tanúsított, de jóindulata velünk szemben ebben ki is merült.”²²

3. Gömbös Lengyelországban. Protokolláris események és kulturális egyezmény

A diplomáciai jelentések között az első hír a Gömbös látogatásával kapcsolatban egy ausztriai sajtójelentésben jelent meg 1934. május végén. Az ottani politikai körök élénk érdeklődéséről írtak a lengyelek bevonását feltételezve a római jegyzőkönyvekkel kapcsolatban, mely ellenkezést válthatna ki a kisantant és Németország részéről.²³ A Bécsből küldött sajtójelentés több helyi lap fokozott várakozásáról és a vizit különleges jelentőségéről írt, elsősorban a francia-lengyel viszony elhidegülése miatt, megjegyezvén, hogy a franciák élesen kritizálták a lengyeleket Gömbös fogadásáért. Egyes feltevés szerint a látogatásnak lehet olyan jellege, hogy a magyarok rábírák a lengyeleket: közvetítsenek Franciaország és Magyarország között.²⁴ A Slovenska Polityka a magyar külügy álláspontjáról írt, mely „nem titkolt örömmel” fogadta a lengyel külpolitikai változásokat. A lengyelek meghívóját a „magyar sajtó természetesen triumfálva fogadta” és a lengyel-német viszony fordulata a magyar politikai reményeket jelentősen növelte.²⁵ Aug. 31-én a szlovák sajtó – helytelenül – úgy informált, hogy Kánya Gömbössel tart Varsóba, mivel lengyel-magyar-német blokkot kívánna nyitni a kisantant ellensúlyozására.²⁶ Szeptemberben a tisztábban látó osztrák sajtó viszont arról számolt be, hogy a magyaroknak hamarosan választaniuk kell Varsó és Róma között, ill. a következő magyar látogatás Rómába lesz esedékes – esetlegesen a lengyel út kompenzációjaképpen.²⁷ Elsőként közölték, hogy Kánya nem utazik Varsóba, konkrét oknak azt hozván fel, hogy a magyar külügyminiszter a német orientáció híve és a látogatás nem kétoldalú manifesztációja a németbarát politikának. A csehszlovák politikára vonatkozóan arról írtak, hogy a „feszültség, melyet Gömbös útja váltott ki, teljesen megalapozatlan”, a lengyelek nem érdekeltek a magyar revíziós politikában.²⁸

A magyar politikával, ill. Magyarországgal kapcsolatban a lengyel sajtócikkek október elejétől jelentős számban megszorodtak. A Czas okt. 2-i számában kezdte el a „ráhangolódást”, „Magyarország szimpátiával viszonyul Lengyelország politikájához” címmel, mely a Gömbös-kormány második évfordulós beszédét ismertette.²⁹ Az IKC szintén kitért Gömbös beszédére, kiemelve, hogy „nagy örömmel utazik Lengyelországba” és a magyar külpolitika lényegesebb irányvonalait ismertette részletesen, akárcsak a varsói PZ, vagy a poznańi Kurier.³⁰

A találkozóra vonatkozó nemzetközi visszhangok már ekkor a lapokba kerültek. A Czas bécsi tudósítója szerint a látogatás nem érinti a német-lengyel kapcsolatokat, „a magyar külpolitika a római-bécsi vonalon” halad, célja gazdasági egyezmény a két ország között. (Konkrétan lengyel szén vásárlása és szállítása, amennyiben Csehszlovákia nem támaszt nehézségeket.) A cikk az olasz-lengyel-magyar unió teóriáját is felvetette és kizárta, hogy a magyar-lengyel tárgyalások német részről lennének inspirálva, amit az ABC szintén alátámasztott.³¹ Az IKC e kooperációt „fantasztikus híresztelésnek” nevezte, és egyből cáfolta a KW is, az Estre hivatkozva („udvariassági lépés, a két ország barátságának megerősítésére”).³² Ezt

következő számukban is megerősítették, jelezve, hogy két kérdéskör körül fognak folyni a megbeszélések (kulturális és kereskedelmi ügyek), előzménynek tekintve Kállay Miklós és Klebelsberg Kunó miniszterek korábbi látogatásait.³³

Okt. 7-én Gömbös kétnapos varsói látogatását jelentették be a hónap 15. napjára, nem kizárva egy visszafelé történő krakkói vizitet.³⁴ 10-én a látogatás konkrét programjait közölték, ill. kíséret tagjait ismertették. Gömböst már a magyar határon várja a varsói magyar követ (Matuska Péter), valamint Aleksander Łubieński, Varsóban – többek között – a lengyel miniszterelnök, Leon Kozłowski köszönti. Első nap a magyar kormányfő találkozik a miniszterelnökkel és Józef Beck külügyminiszterrel, a hadügyminiszter helyettesével Tadeusz Kasprzyckiivel, majd megkoszorúzza az Ismeretlen Katona Sírját. Délután fogadja a köztársasági elnök és különböző fogadásokat adnak tiszteletére. Másnap megtekinti a várost és délután 1 órakor aláírja a lengyel-magyar kulturális egyezményt, 5 órakor sajtókonferencián vesz részt. 17-én Krakkóba utazik, a városnézés után Budapestre tér haza.³⁵

12-én a lapok a látogatás 19-ére halasztásáról írtak, mely két nappal a jugoszláv király temetése után várható,³⁶ de a vizit előrehozása is felmerült.³⁷ E napi számában a KW a német visszhangokkal foglalkozott, a politikai visszhangokat – kivételesen – nem kerülve. A Berliner Tageblatt varsói tudósítóját idézte, aki azt feltételezte, hogy Gömbös a revízió kérdéséhez kívánja megnyerni a lengyeleket.³⁸

A vizit előtti napokban a magyar gazdasággal foglalkozó hírek kerültek előtérbe. A Czás egy hosszabb interjút közölt a Magyar Iparos Szövetség (GYOSZ) elnökével, Chorin Ferencel és a PZ is címlapján hozta a „Lengyelország-Magyarország” cikkét, a két ország hagyományairól és kulturális kapcsolatairól írva. 19-én maga a látogatás került címlapjára, részletesen ismertetve a két ország kulturális kapcsolatait, melyet arra alapozott, hogy ennek az elmélyítése a látogatás fő célja.³⁹ E napon ugyanezzel a címmel az ellenzéki KP is címlapos cikket közölt, a magyar politikát ismertetve, mely „szinonimájává a »revizionizmus« vált” melyhez a német és olasz politikában talált visszhangra, ám a két ország között hamarosan választania kell. A lap publicisztikája jelentősen eltért a kormánypártiakétól, egyrészt kevésbe kerültek a politikai tematikájú konkrétumokat, másrészt feltűnő volt tisztánlátása. A bécsi tudósítótól átvett cikk a Magyar Telegrafikus Ügynökségre hivatkozva közölte, hogy Gömbös egyes államok támadásai ellenére is nyugodtan hagyja el Magyarországot. A cikk második része a Pesti Hírlapra „Varsó-Budapest-Róma” c. cikkére támaszkodva arról írt, hogy egy ilyen együttműködés kapcsolatot nyitna a Balti- és az Adriai-tenger között. Gömbös varsói, majd ezt követően római útja azt jelent(-het)i, hogy az említett két ország közös érdeket lát ezen együttműködésben.⁴⁰

Gömbös október 19-én este 23 órakor érkezett Varsóba.⁴¹ A lapok címlapon írtak fogadtatásáról, útját Budapesttől kísérték végig. A KW a német és francia sajtóvisszhangokkal (is) foglalkozott, melyek a „legfantasztikusabb terveket” feltételezték.⁴² 21-én a látogatás hivatalos eseményei is főoldalra kerültek, a programban meghatározottak szerint zajlottak. Csúcspontjuk a Piłsudskinál tett hosszan elnyúló belwederi látogatás volt, melyen Beck és Matuska is részt vettek.⁴³

A sajtó aktivitása és informálása e napokban kiemelkedő volt, mely egyrészt gesztus volt a magyar fél felé, másrészt az apró és jelentéktelen hírek sokaságával teljesen el tudta nyomni a tárgyalások tényleges (politikai) témáit. Az IKC pl. teljes címlapját a „lengyel nemzet vendége”-nek szentelte, részletesen ismertette életrajzát.⁴⁴ E szám 16. oldalán Gömbös indulásáról, ill. indulása előtti sajtótájékoztatójáról, a külföldi sajtóviszhangokról, Gömbös nyugodt légkörű utazásáról és lengyelországi tartózkodásáról számoltak be. A magyar sajtó „európai fontosságúnak” nevezte Gömbös látogatását, kiemelve, hogy Lengyelország nem ratifikálta a trianoni szerződést, ill. – a Prágával fennálló feszült viszonyra utalt – miszerint az 1920-as magyar fegyverszállítást a csehszlovákok akadályozták meg.⁴⁵

A 22-i lapok kivétel nélkül a krakkói tartózkodásról, ill. a varsói út eredményeiről számoltak be, levonva a találkozók és programok konzekvenciáit, melyek során elsősorban gazdasági ügyekről tárgyaltak és szellemi együttműködésre vonatkozó konvenciót szignáltak, továbbá egy lengyel-magyar vegyes bizottság felállításáról határoztak, mely elsődleges feladata a kölcsönös kereskedelmi forgalom szélesítésére irányult, valamint a közeljövőben turisztikai szerződést és konzuláris konvenció megkötését vették tervbe. A cikk nagyobb része Gömbös sajtótájékoztatón elhangzott beszédét idézte, kiemelve a baráti fogadtatást.⁴⁶ A Beck és Gömbös által szignált megegyezés a kormánypárti sajtó szerint a már életben lévő lengyel-jugoszláv szerződés mintájára tervezetett. Külön cikk számolt be „Gömbös elégedettségéről”⁴⁷ és a második nap eseményeiről, amikor megnézte a varsói repülőteret, gyárakat (Skoda) tekintett meg és aláírta a szerződést.⁴⁸ Az ABC is címlapjára tette a látogatás értékelését, közölve, hogy a magyar sajtó már az elutazás előtt arról írt, nem lesz politikai témájú tárgyalás, amit a hivatalos kommunikében is megerősítettek.⁴⁹

Október 25-én az IKC teljes címlapját a magyar miniszterelnökkel készített interjújának szentelte „Gömbös miniszterelnök Közép-Európa rekonstrukciójáról” címmel, melyen a térség ellenségeskedésének megszűnését értette a magyar politikus, amit munkája céljának tartott. Kifejtette véleményét azon kérdésre, miszerint az „„Igazságot Magyarországnak”» jelszó reális politikai cél, vagy csupán messianisztikus vágyakozás?” A válasz szerint a kijelentésnek két része is van, egyrészt nem lehet reménytelenül a jövőbe tekinteni, hiszen a történelem folyamán a nagyhatalmak is megalakultak, majd szétestek. Másrészt nem kíván semmilyen kötelékbe lépni, melyben ellenségeskedés létezik. A varsói tárgyalásokra utalva kijelentette, hogy megértést talált Magyarország sorsa iránt.⁵⁰ E szám részleteiben ismertette a lengyel-magyar kulturális együttműködés alapelveit, mely irodalmi, kulturális és tudományos ágazatokat foglalt magában: kölcsönös történelmet tanulmányozó missziók, professzorok és egyetemi hallgatók cseréje, valamint a két ország legjelentősebb irodalmi és tudományos munkái fordításának támogatása és megkönnyítése. E célok megvalósításához kölcsönös bizottság életre hívását kezdeményezték, ill. ennek működését szabályozták. Másik önálló cikkben a konkrét gazdasági szerződésről írtak, melyet magyar sajtóforrásból ismertettek.

Ezen az oldalon már hangsúlyt kaptak a sajtóvisshangok, elsősorban magyar oldalról, melyen egy-egy mondatot idéztek a fontosabb magyar lapokból és Gömbös – rövid bécsi megállást követő – hazaérkezéséről.⁵¹ Címlapra került a francia – nyugodt, vagy inkább megnyugtató hangnemű – visshang is, miszerint „Gömbös nem utazik vissza Varsóból kitömött tárcával a jövőre vonatkozóan.”⁵² Másik cikkben a franciák a lengyelek nagy szolgálatáról beszéltek, mely a jelen pillanatában kiemelkedő volt. Publicitást kapott a bécsi sajtóvisshang is, melynek címe „Lengyelország szemben a magyar revízióval” volt. A Neues Wiener Abendblatt cikke arra utalt, hogy a lengyel külpolitikának nagyon óvatosnak kell lennie és kérdéses a francia külpolitika keleti iránya, mely haladhat tovább a lengyel vonalon, de átválthat a szovjet útra is, mivel Barthau úgy szerette volna az oroszokat megnyerni, hogy a lengyeleket nem veszíti el, ami Lavalnál bizonyosan nem tudható még.⁵³ Az ABC a német visshangokra tért ki, megjegyezve, hogy eddig (október 24.) viszonylag csendesen figyelték az eseményeket, most „fantasztikus politikai kombinációkról” írtak.⁵⁴

A külföldi sajtóvisshangokkal a lengyel lapok (és természetesen rajtuk keresztül a vezető politikai körök) saját álláspontjukat, vagyis a vizit semlegességét, ill. politikamentességét erősítették, de megkerülhetetlennek tartottak egyes kritikus, főleg baráti államok álláspontjának ismertetését. A KW a román véleményt idézte, ahol a magyar-lengyel viszony bizalmatlanságot ébresztett. Az angolok arról írtak, hogy a magyar revíziós kérdések semmilyen nyilatkozatban nem voltak említve és a lengyel-francia elhidegülést átmenetinek tartotta a Morning Post.⁵⁵

A német véleményeket ismertetve a lengyelek túl óvatosak elismerni a magyar revíziós igényeket.⁵⁶ A német Reichpost a Gömbös-Piłsudski találkozóval foglalkozott röviden és politikai utalásokat tett, konkrétan az Ausztria irányában érzett közös szimpátiára utalva. Külön cikk foglalkozott Gömbös Berliner Börsenzeitung számára adott interjújával, melyben hangsúlyozta, hogy a „látogatásnak nem volt semmi rejtett célja, sem politikai alapja”.⁵⁷

A nagyhatalmi sajtóval ellentétben állt a jugoszláv sajtó véleménye, mely a csehszlovákok mellett a legkritikusabb volt, szintén előtérbe került. A belgrádi Vreme kritikusan állt a találkozóhoz és a magyar irányba folytatott lengyel politika ellen nyilvánított véleményt és egy katolikus államok blokkjára irányuló terv létrehozását vetette fel, Rómától Varsóig, Budapesten keresztül, (szintén) megjegyezvén, hogy Varsó osztályozhatatlanul nagy szívességet tett a magyaroknak. A bukaresti vélemények is helyet kaptak, melyben az IKC egy román lappal polemizált, ami – szerinte – leegyszerűsíti (és túlértékelt) a találkozók jellegét, arra utalva, hogy jelentős irányváltoztatás zajlott a lengyel politikában, amit Gömbös látogatása mellett a német-lengyel megnehtámadási egyezmény, viszonyulás a keleti paktumhoz, valamint a Genfben aláírt kisebbségi egyezmény mutat.⁵⁸ 28-án a Czas Gömbös tájékoztatójáról írt, melyet a kormány tagjainak adott a varsói látogatásáról, ismertetve a megbeszélések tartalmát, valamint ennél hosszabban a merénylettel kapcsolatos magyar állásfoglalást.⁵⁹ Az IKC rövid cikkben Gömbös

Kozłowskiinak „felejthetetlen emlékeiről” küldött köszönőtáviratról tudósított.⁶⁰ 29-én KW „Jankapuszta” címmel közölt anyagot, 30-án pedig Beck viszontlátogatásáról publikált telegrammot.⁶¹

Érdekesség, hogy e sajtóvisszhangokkal párhuzamosan ismertették a protokolláris eseményeket, pl. az 1000 fős vendégség előtt elhangzott ünnepi beszédeket (melyeken témaként gazdasági kapcsolatokat említett a lengyel fél).⁶² „Magyarország és Lengyelország – a nyugati kultúra két előretolt képviselője” c. cikkben Gömbös francia nyelvű sajtótájékoztatójáról írtak, melyben a magyar politikus a tradicionális barátságról beszélt, kitérve meleg fogadtatására, ill. céljára, mely a kulturális és szellemi kapcsolatok szorosabbá tételét célozta.⁶³

A diplomáciai jelentések meghatározó része a nemzetközi visszhangokról számolt be. Október 26-án a pozsonyi konzulátus arról jelentett, hogy a csehek lengyelelles propagandájukhoz használták fel a látogatást, mely megerősíti, hogy a lengyelek közös határt szeretnének a magyarokkal. A vizit belpolitikailag a lengyelbarát szlovákok lecsillapításához szolgált ürügyül. A riport több lap véleményét is ismertette, melyek között szerepelt, hogy Lengyelország átáll a revizionisták táborába (Narodny Denik), miközben ezzel szöges ellentétben, 25-i számukban a magyarok csalódásáról írtak.⁶⁴ A prágai követségről rövid jelentés futott be, mely első mondatában arra utalt, hogy a látogatás a cseh sajtóban nem váltott ki különösebben nagy visszhangot, viszont aktívan írtak a külföldi, főleg francia és jugoszláv visszhangokról és megállapították, hogy Gömbös semmit nem nyert Varsóban. Egy másik cikk kiemelte, hogy a magyarok hivatalos fogadásaira nem voltak meghívva külföldi diplomataik csak azok, akiket közvetlenül a magyar követség hívott meg, tompítva az esetleges eredmények értékét.⁶⁵

A Vreme cikke és megnyilvánulása a diplomáciai jelentéseknek is témája volt, fordítását a külügyminisztériumba is elküldték. A cikk élesen támadta az aktuális lengyel politikát, mindenekelőtt a magyarokkal való barátságot.⁶⁶ A 26-án befutott belgrádi sajtójelentés élesen kritizálta a látogatást és „rosszmájúan” jelezték, hogy ez egybeesik Kánya római útjával. A szerb lap kritikus véleményét más újság nem vette át, azok inkább Gömbös fogadását „hűvösnek” deklarálták.⁶⁷ A Vreme cikke következményekkel járt: Beck instrukciójára a belgrádi lengyel követ a jugoszláv külügyminisztert, Jevticzet kereste fel, aki a cikk miatt fájdalmit fejezte ki, megjegyezve, hogy neki is kellemetlen meglepetés volt a lap tónusa, mellyel nem értett egyet. A lengyel-jugoszláv kapcsolatokat a miniszter fontosnak tartotta és a további támadásokat feltartóztatja – ígérte.⁶⁸ 27-én a prágai követség küldte el Karol Sidor cikkének fordítását, mely a Slovák lapban jelent meg. Sidor a látogatást a „magyar revíziós politika vereségének” tekintette, ami szokatlanul nagy elégtétel a szlovákoknak, hiszen a magyar-lengyel viszony nem fenyegeti Szlovákiát. A szerző támadta a többi lapot, melyek a közös lengyel-magyar határról írtak. Gömbös kötött egy kulturális, turisztikai és konzuláris egyezményt, valamint lépett gazdasági ügyekben. Ez nem több, mint ami már régen kellett volna a két ország között – értékelték a valósághoz közel állva.⁶⁹

A diplomáciai jelentésekben a holland és finn visszhangok is szerepeltek, melyek az ottani sajtóban kifejezetten nagy terjedelmet kaptak.⁷⁰

Azt, hogy egyes államok, ill. azon belüli nemzetiségek a találkozók eredményeit, ill. visszhangjait saját szájuk íze szerint állították be sajtójukban jól bizonyítja a november 3-ára datált zágrábi jelentés. A horvátok – ellenben a belgrádi szerbnyelvű sajtóval, ill. Sidor publicisztikájával – meleg fogadtatásról írtak és a Obzor lapra hivatkozva természetesen vették, hogy a „magányos Magyarország közeledést keres Lengyelország felé, melyet a közös határ vágya és a Csehszlovákia-ellenes politika is összekapcsol”, de ettől függetlenül több lap is kizárta, hogy a lengyelek csatlakoznának a békeszerződések revízióját kívánó országokhoz.⁷¹

4. Összegzés

Gömbös miniszterelnök varsói látogatása élénk visszhangot kapott a lengyel sajtóban, ill. diplomáciai jelentésekben egyaránt. Előbbi anyagait 3 részre oszthatjuk: október elejétől megszaporodtak a magyar politikával és gazdasággal kapcsolatos hírek, elemzések, jelentős publicitást kaptak a látogatás és találkozók eseményei, akár a protokolláris események, akár maguk a megkötött egyezmények, végül komoly szerepet kaptak a nemzetközi sajtó visszhangjai is a lengyel lapok hasábjain. A levéltári iratok meghatározó részét a sajtójelentések tették ki, köztük olyan országokból írtak jelentéseket, mint Finnország, Görögország, vagy Hollandia.

A látogatás az októberi lapszámok legfőbb témájává vált a marseille-i merényletet követő nyomozás, valamint a jugoszláv kormányváltás mellett. A vizsgált hat napilapban összesen 132 darab cikket találtunk, ezek között 32 került – különböző terjedelemben – címlapra. Kiemelkedett közülük a KW, mely október 20. és 26. között hatszor tette címlapjára az eseményt (főképpen visszhangokat).

A lapok Kállay Miklós és Klebelsberg, valamint Bronisław Nakoniecznikow-Klukowski 1933-ban zajlott látogatásait előkészítésnek vélték.⁷² Az események, ill. a látogatás elhalasztása előtt különböző teóriákat publikáltak a külföldi lapok, ill. azok tudósítójának írásai alapján együttműködési tervek, ill. blokkok létrehozása merült fel. E felvetéseknek az aktuális nemzetközi helyzet (francia-lengyel elhidegülés, vagy az 1934 januárjában megkötött német-lengyel megneemtámadási szerződés, ill. a római jegyzőkönyvek) egyaránt alapot szolgáltatottak, igaz valóságtartalommal nem rendelkeztek. A nemzetközi sajtó (a lengyel lapokon és diplomáciai iratokon keresztül) 5 konstellációt vetett fel:

1. Lengyelek bevonása a római jegyzőkönyvekbe.
2. Varsó közvetítő szerepe Budapest és Párizs között.
3. Lengyel-magyar-német blokk (e szerint a német fél inspirálta a találkozót).
4. Olasz-lengyel-magyar unió.
5. Katolikus államok blokkja (jugoszláv teória).

E felvetéseket a lengyel fél kivétel nélkül cáfolta és más politikai témájú felvetések sem kaptak publicitást, így azon nemzetközi véleményektől is elhatárol-

lódta, hogy a magyarok meg kívánják nyerni a lengyelek támogatását revíziós céljaikhoz. Az óvatos sajtó a magyar külpolitikát és a határookra vonatkozó témákat (revízió, közös határ, stb.) feltűnően kerülte, egyedülként az IKC egész címlapos interjújában merült fel a magyar külpolitikai ilyen irányú törekvése. A „kényes kérdések” kiküszöbölései már a „ráhangolásnál” látszottak, melyek kizárólag gazdasági és kulturális témákkal foglalkoztak. Részletes interjút készítettek Chorinnal és Kállayval, miközben Kánya utazása Varsóba, ill. Rómába teljesen mellőzött volt, míg a konvenciók tartalma már korán a lapokba került.

A tárgyalások témájáról kevés hír szivárgott ki, azok a gazdasági tárgyú megbeszéléseket feltételezték. Konkrétumot csak a kiadott kommunikék tartalmaztak, teljesen kerülve az aktuálpolitikai kérdéseket, melyek – az együttműködési és politikai témákkal együtt – kizárólag a nemzetközi sajtószemlékben, vagy a külügynek küldött sajtójelentésekben fordultak elő. Ezen esetekben a sajtó egyből cáfolta a feltételezéseket, nem ritkán a magyar lapokat, vagy Gömbös interjúját hívva segítségül lenyugtatni a felmerült kételyeket, idézve pl. hogy a készülődés fázisában Gömbös is csak kulturális és gazdasági témákkal foglalkozott.⁷³

A neutrális magatartás miatt érthető, hogy Horthy Piłsudskinak – Gömbösön keresztül – eljutatott táviratáról egy szót sem írtak az általunk vizsgált sajtótermékek.⁷⁴

A lengyel sajtó semleges hangneme ellenére mégsem mehetünk el teljesen a látogatás kulturális és gazdasági eredményein túlmutató következmények mellett. A marseille-i merénylet napjaiban súlyos nemzetközi sajtótámadás érte az országot, a lengyel lapok pedig Magyarország mellett foglaltak állást, többször idézve Gömböst, aki kijelentette, hogy a magyaroknak nincs közük az eseményekhez és nincs konkrét bizonyíték, ill. alap a támadásokra.⁷⁵ A magyar politikának tisztában kellett lennie, hogy – a második évfordulás rádióbeszédben megfogalmazott – külpolitikai törekvésekhez („békés eszközökkel küzdeni a revízióért és az idegen impérium alá jutott magyar kisebbségi testvéreink fennmaradásáért”⁷⁶) lengyel támogatást nem kaphat, mégis több külföldi lap maga a fogadás tényét „értékes szolgálatnak”, vagy „osztályozhatatlan szívességnak” deklarálta – nem alaptalanul. Gergely Jenő munkája szerint „Varsóban Gömbös olyan meleg baráti fogadtatást kapott, mely demonstrálta, hogy szó sincs Magyarország nemzetközi elszigeteltségéről.”⁷⁷ A programok, fogadások, az ezeréves magyar-lengyel barátság gyakori említése ezt erősítette, főképpen abban a közegben, amikor egy „hajszálon múlt, hogy a Gömbös-kormány marad, vagy bukik.”⁷⁸

E meleg baráti fogadtatást több ország sajtója megkérdőjelezte, élükön Jugoszláviával és Csehszlovákiával, sajtóvisszhangjaik, elemzéseik sűrűn érkeztek a Lengyel Külügyminisztériumba. A Vreme által indított támadás komolyabb visszhangot váltott ki, melyet követően Beck utasította belgrádi követét, hogy kérjen kihallgatást a jugoszláv külügyminiszternél, aki elhatárolódott a „félhivatalos” lap véleményétől. A látogatás a jugoszláv-lengyel ligában is feszültséget okozott. Szinte természetes, hogy a belgrádi véleményekkel szöges ellentétben a zágrábi sajtó a „meleg fogadtatásról” cikkezett.

A Vreme cikke a lengyel napisajtóban is publicitást kapott, kifejezetten érdekes tény viszont, hogy egyetlen cseh, vagy szlovák sajtóhír, vagy azok véleménye nem jelent meg a lapokban. A nagyhatalmak közül leginkább a francia véleményekre figyeltek, mellettük a berlini és bécsi sajtót ismertették jelentős terjedelemben. Csehszlovákia egyszer merült csak fel, amikor keresztülutazó Gömbös vasúti kocsiját. Komoly őrség vigyázta a sínek mellett, ill. a hidaknál.⁷⁹

A kulturális visszhangokat sem mellőzték a lapok, melyek szerint a lengyel-magyar egyezmény mintát adna több más országgal kötendő kulturális megegyezésnek – a magyar kormány az olasz, osztrák és német kormányokhoz azzal a javaslattal fordult, hogy kössenek olyan kulturális konvenciókat, mely Gömbös varsói látogatása során kötetett.⁸⁰

Ha direkt politikai eredményekről nem is beszélhetünk, a konvencióknak voltak komoly eredményei és jelentős lépést jelentett a találkozó a magyar-lengyel kapcsolatok tekintetében is. 1935-ben Hóman miniszter utazott – szívélyes fogadtatást kapva – Lengyelországba az 1934-ben kötött szellemi együttműködés végrehajtása miatt, majd 1936 tavaszán – szintén halasztás után – Kościalkowski lengyel miniszterelnök látogatott Magyarországra. A két miniszterelnök találkozója, akárcsak a Gömbös-látogatás, szintén nem járt politikai eredményekkel, akárcsak a következő két év találkozóí,⁸¹ melyek közül kétségtelenül Horthy Miklós kormányzó és Kánya Kálmán külügyminiszter 5 napos látogatása és vadászata emelkedett ki.

JEGYZETEK

1. Borowiec, Piotr (2010): Krótka historia wydawnictwa i koncernu Ilustrowany Kurier Codzienny (1910-1939). In. Grażyna Wrona, Piotr Borowiec, Krzysztof Woźniakowski (szerk.): Ilustrowany Kurier Codzienny. Księga pamiątkowa w stulecie powstania dziennika i wydawnictwa 1910-1939. „Śląsk”. Kraków-Katowice. 20-28. old. Dąbrowski 1922 márciusától 1927-ig a Szejm tagja volt a PSL-Piast frakciójában.
2. 1920-ban már 12 oldalon 50 ezer példányban nyomtatták, majd 1921-re a vasárnapi példányszáma elérte a 100 000-et. Bańdo, Adam (2010): „Ilustrowany Kurier Codzienny” pierwsze nowoczesne polskie pismo masowe. In. Grażyna Wrona, Piotr Borowiec, Krzysztof Woźniakowski (szerk.): Ilustrowany Kurier Codzienny. Księga pamiątkowa w stulecie powstania dziennika i wydawnictwa 1910-1939. „Śląsk”. Kraków-Katowice. 92. old. A lap saját adatai szerint bizonyos időszakban 300 ezer előfizetővel rendelkezett. Borowiec, Piotr (2010) 34. old. lásd még pl. Paczkowski, Andrzej (1980): Prasa Polska. Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Warszawa. 164-165. old.
3. Paczkowski, Andrzej (1983): Prasa codzienna Warszawy w latach 1918-1939. Państwowe Instytut Wydawniczy Naukowe. Warszawa. 63. és 169. old.
4. Paczkowski, Andrzej (1980) 106. és 158. old. és Paczkowski, Andrzej (1983) 182. old. A korszak végén már 30 ezer körül mozgott.

5. Adamek, Kazimierz (1980): Geneza i wstępny program krakowskiego „Czasu”. *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej*. Rocznik 19. numer 1. 21. és 29. old.
6. Paczkowski, Andrzej (1980) 44. és 97. old.
7. Paczkowski, Andrzej (1980) 116-117. és 182-185 old. E példányszám feltehetőleg csökkent a korszak végére. 1938-1939 folyamán Paczkowski szerint sikerült „semlegesíteni” és a kormánytábor mögé állt. Paczkowski, Andrzej (1980) 145. old.
8. Paczkowski, Andrzej (1983) 128. old.
9. Paczkowski, Andrzej (1980) 117. old. Más publikáció szerint a válság alatt 70-80, a világháború előtt 50-60 ezer példányban jelent meg. Paczkowski, Andrzej (1983) 135. old.
10. Paczkowski, Andrzej (1980) 117. old.
11. Paczkowski, Andrzej (1980) 114-115. és 180-181. old., valamint Paczkowski, Andrzej (1983) 107. old. Az ABC 1935. jan. 1-től fuzionált a *Nowiny Codzienne* napilappal és ABC-*Nowiny Codzienne* néven jelent meg. A személyi kötődések ellenére a lap soha nem volt az SN hivatalos orgánuma.
12. Értve ez alatt a lengyel-szovjet háborút, a litvánokkal való konfliktust, valamint a csehszlovák-lengyel összecsapásokat.
13. *Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918-1939. I-II.* Tadeusz Jędruszczak, Maria Nowak-Kiełbikowa (szerk.). Warszawa. 1989. 5. old.
14. *Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918-1939. I-II.* Tadeusz Jędruszczak, Maria Nowak-Kiełbikowa (szerk.). Warszawa. 1989. 10. old. Beck igyekezett a magyar-román viszonyt is javítani, de próbálkozásának nem volt eredménye.
15. Buszko, Józef (1983): *Historia Polski 1864-1948.* Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Warszawa. 299. old. és Brzoza, Czesław – Sowa, Andrzej Leon (2006): *Historia Polski 1918-1945.* Wydawnictwo Literackie. Kraków. 476. old. Egyes források szerint Anglia – anyagilag is – jelentősen támogatta a Piłsudski-féle hatalomátvételt.
16. *Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918-1939. I-II.* Tadeusz Jędruszczak, Maria Nowak-Kiełbikowa (szerk.). Warszawa. 1989. 17. old.
17. Eckert, Marian (1990): *Historia Polski 1914-1939.* Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne. Warszawa. 270. old.
18. Eckert, Marian (1990) 275. o.
19. Brzoza-Sowa (2006) 482. old. 1934. március elején tette e kijelentést Piłsudski.
20. *Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918-1939. I-II.* Tadeusz Jędruszczak, Maria Nowak-Kiełbikowa (szerk.). Warszawa. 1989. 18. old. Maga a kérdőív: Tom II. 58-60. old.
21. Ehhez lásd MNL K 63. 1928-17/7. részletesen a 47/pol., 81/pol. és 84/pol. iratok, továbbá a mappa novemberre és decemberre datált iratait. A következő évre vonatkozó iratok (1929-17/7) egy lengyel-magyar megegyezésről írtak a bolszevizmus ellen. A lengyel-magyar kapcsolatok alakulásáról az 1920-as években lásd még Gulyás László (2013): *A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924-1931.* Attraktor. Máriabesnyő. 115-119. old.

22. Gömbös Gyula (2004): Válogatott politikai beszédek és írások. Szerkesztette és az utószót írta: Vonyó József. Osiris. Budapest. 413. old. és Hory András (1987): Bukaresttől Varsóig. Gondolat. Budapest. 246. old.
23. AAN MSZ 7080. 323/A/49.
24. AAN MSZ 7080. 323a/A/102. 1934. augusztus 17.
25. AAN MSZ 7080. N. 323-b/C/48. 1934. augusztus 15.
26. AAN MSZ 7080. 323-b/C/69. 1934. augusztus 31.
27. AAN MSZ 7080. 323a/A/118. 1934. szeptember 6.
28. AAN MSZ 7080. 323a/A/132. 1934. szeptember 27.
29. Czas 1934. október 2. old.
30. IKC 1934. október 4. 14. old. A lap még ezen számában írt Gömbös Rómába tervezett útjáról is. PZ 1934. október 3. 2. old., KW 1934. október 2. 9. old., KP 1934. október 4. 2. old.
31. Czas 1934. október 5. 2. old., KP 1934. október 4. 1. old. és ABC 1934. október 4. 3. old.
32. IKC 1934. október 6. 13. old. és KW 1934. október 5. 2. old.
33. KW 1934. október 6. 5. old. Kállay 1933-ban járt Lengyelországban, látogatását lengyel kollégája, Nakoniecznikow-Klukowski viszonzta Budapesten a következő évben. Az ABC – rövidebben – szintén hozta a cikket: 1934. október 6. 3. old. A szénvásárlással kapcsolatban azt számolgatták, hogy olcsóbb lenne Gdyniából Triesztbe szállítani hajón, mint a vasúti szállítás!
34. Czas 1934. október 7. 2. old. A lapszám még röviden arról tudósított, hogy megjelent magyarul Piłsudski egyik munkája, melynek fordítóját Gömbös személyesen fogadta. PZ 1934. október 8. 2. old., KW 1934. október 8. 2. old. A következő napi számlapon hozta a látogatás időpontját.
35. Czas 1934. október 10. 2. old.
36. ABC 1934. október 13. 1. old., Czas 1934. október 14. 2. old.
37. IKC 1934. október 12. 20. old.
38. KW 1934. október 12. 3-4. old.
39. Czas 1934. október 15. 1. old., PZ 1934. október 15. 1. old. és PZ 1934. október 19. 1. old.
40. KP 1934. október 20. 1. old.
41. Czas 1934. október 19. 1-2. old.
42. PZ 1934. október 20. 1. old., KW 1934. október 20. 1-2. old., ABC 1934. október 20. 3. old.
43. Czas 1934. október 21. 1. old. E lapszámban téma volt még a marseille-i merénylet, valamint önálló cikkben Gömbös véleménye (melyet az MTI-nek adott) az eseményről. (u. ott 2. old.) A cikkben kiemelték, hogy egyetlen magyar állampolgárságú személy sem vett részt az akcióban, továbbá még a leglazább kapcsolatot sem tartotta fenn az elkövetőkkel.

44. IKC 1934. október 21. 1. old. A lap e száma budapesti tudósítójától egy cikket közölt Horthyról is. Lásd még címlapon, gazdag fotóillusztrációval PZ 1934. október 21. 1-2. old.
45. IKC 1934. október 21. 16. old.
46. Czas 1934. október 22. 1. old. Rövid cikkben írtak még a kitüntetésekről is. Továbbá: IKC 1934. október 22. 17. old. Az eredményeket szintén ismertette a KP 1934. október 23. 2. old.
47. IKC 1934. október 24. 14. old. Még ezen az oldalon közlik Gömbös Függetlenségnek adott nyilatkozatát, ill. a soron következő bécsi és római látogatásról írtak. Külön cikkben foglalkoztak a kitüntetések ügyével.
48. PZ 1934. október 22. 2. old.
49. ABC 1934. október 22. 1. old.
50. IKC 1934. október 25. 1-2. old.
51. IKC 1934. október 25. 15. old., PZ 1934. október 24. 2. old., ABC 1934. október 23. 1. old. A kulturális konvenció tartalmát közli még: ABC 1934. október 23. 3. old.
52. KW 1934. október 23. 1-2. old. A Börsen Zeitung véleményét közölte a KP is (1934. október 25. 3. old.)
53. KW 1934. október 25. 10. old.
54. ABC 1934. október 24. 2. old.
55. KW 1934. október 26. 1-2. old.
56. KW 1934. október 27. 2. old.
57. IKC 1934. október 26. 17. old.
58. IKC 1934. október 27. 14. old. Az ABC a francia sajtót idézve „értékes szolgálat”-ról írt. (ABC október 25. 2. old.), KP 1934. október 26. 2. old.
59. Czas 1934. október 28. 2. old. A beszámolóról – Kánya római találkozóival együtt – az ABC is közölt rövid cikket (ABC 1934. október 28. 1. old.).
60. IKC 1934. október 28. 17. old.
61. KW 1934. október 29. 2. old. és október 30. 2. old. A KP mindkét napi kiadása írt a vizontlátogatásról, az esti lapszáma – röviden – a címlapon hozta (KP 1934. október 31. 2. old. és esti szám 1. old.)
62. IKC 1934. október 23. 2. old.
63. PZ 1934. október 22. 1. old. (szintén címlapra került Gömbös Függetlenségben megjelent cikke) továbbá: IKC 1934. október 23. 3. old.
64. AAN MSZ 7080. 323a/C/84. 1934. október 6. A helyes dátum valószínűleg november 6.
65. AAN MSZ 7080. 323a/C/21. 1934. november 6.
66. AAN MSZ 7080. 1934. október 23. A Belgrádi Lengyel Követség távirata.
67. AAN MSZ 7080. 323a/46. 1934. október 26.
68. AAN MSZ 7080. 323a/46. 1934. október 26.
69. AAN MSZ 7080. 323-b/C/77. 1934. október 27.
70. AAN MSZ 7080. 329HL.Pol/34. 1934. október

1. 71. AAN MSZ 7080. 11/Jg/86 pf/34. 1934. november. 3.
72. Lásd pl. KW 1934. október 6-i szám, vagy KP 1934. október 21. 6. old.
73. Remélem, hogy utazásom mellett, hogy az európai béke ügyet fogja előmozdítani a két nemzet közötti barátság, valamint szellemi is kulturális együttműködés továbbfejlesztését is fogja szolgálni azon az úton, amelyet a történelem részükre kijelölt.” Gömbös (2004) 633. old.
74. Gulyás László (2015): A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931-1936. Attraktor. Máriabesenyő. 155. old.
75. IKC 1934. október 25. 15. old. és pl. KW 1934. október 17. 2. old.
76. Gömbös (2004) 631. old.
77. Gergely Jenő (2001): Gömbös Gyula. Politikai pályakép. Vince Kiadó. Budapest. 280. old.
78. Gergely Jenő (2001) 280. old.
79. IKC 1934. október 22. 7. old.
80. IKC 1934. október 27. 14. old.
81. 1937-ben Świątoslawski lengyel vallás- és közoktatási miniszter látogatott Magyarországra, látogatása párhuzamosan zajlott Mościcki lengyel köztársasági elnök bukaresti útjával. A két ország kulturális kapcsolatai tovább bővültek az 1930-as években. Az 1929-ben megalapított Magyar Mickiewicz Társaságban a magyar konzervatív értelmiségi körök vezetői személyiségeit, mint pl. Klebelsberg Kunót, Hóman Bálintot vagy Serédi Jusztinián hercegprímást is megtalálhattuk. A magyar-lengyel kulturális és irodalmi kapcsolatok fejlesztését helyezték előtérbe, 1935-től minden évben emlékplakettel tüntették ki a két ország irodalmával, történelmével foglalkozó értelmiségieket. A társaság a világháború alatt sem szüneteltette tevékenységét, 1939 után leginkább a lengyelországi menekültek támogatásával és gondozásával foglalkozott. A második világháború alatti rendezvényeiken olyan nagynevű lengyel irodalmi személyiségek is megjelentek, mint Kazimiera Iłłakowiczówna, Stanisław Vincenz, vagy éppen Tadeusz Fangrat. Az egyesületet 1949-ben Kádár János belügyminiszter utasítására oszlatták fel. A Magyar Mickiewicz Társaság tevékenységéhez részletesebben lásd: Gerencsér Tibor: A Magyar Mickiewicz Társaság első évtizede. In: Acta Papensia. 2010/3-4. 185-226. old., valamint Gerencsér Tibor: A Magyar Mickiewicz Társaság második évtizede. In: Acta Papensia. 2011/3-4. 161-201. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- AAN M.S.Z. (Lengyel Külügyminisztériumi iratok) 7080. „Magyarország. Gömbös miniszterelnök és Hóman oktatási miniszter lengyelországi látogatásai. Magyar ünnepek Varsóban. Kościalkowski Magyarországon. 1934-1936.”
- ABC 1934. október 4. 3. old.; 1934. október 6. 3. old.; 1934. október 13. 1. old.; 1934. október 20. 3. old.; 1934. okt. 21. 1-2. old.; 1934. október 22. 1. old.; 1934. október 23. 1. és 3. old.; 1934. október 24. 2. old.; 1934. október 25. 2. old.; 1934. október 28. 1. old.;
- Adamek, Kazimierz (1980): Geneza i wstępny program krakowskiego „Czasu”. *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej*. Rocznik 19. numer 1. 19-34. old.
- Baído, Adam (2010): „Ilustrowany Kurier Codzienny” pierwsze nowoczesne polskie pismo masowe. In: Grażyna Wrona, Piotr Borowiec, Krzysztof Woźniakowski (szerk.): *Ilustrowany Kurier Codzienny. Księga pamiątkowa w stulecie powstania dziennika i wydawnictwa 1910-1939. „Śląsk”*. Kraków-Katowice. 87-102. old.
- Borowiec, Piotr (2010): Krótka historia wydawnictwa i koncernu *Ilustrowany Kurier Cozienny* (1910-1939). In: Grażyna Wrona, Piotr Borowiec, Krzysztof Woźniakowski (szerk.): *Ilustrowany Kurier Codzienny. Księga pamiątkowa w stulecie powstania dziennika i wydawnictwa 1910-1939. „Śląsk”*. Kraków-Katowice. 17-45. old.
- Brzoza, Czesław – Sowa, Andrzej Leon (2006): *Historia Polski 1918-1945*. Wydawnictwo Literackie. Kraków.
- Buszko, Józef (1983): *Historia Polski 1864-1948*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Warszawa.
- Czas 1934. október 2. 2. old.; 1934. október 5. 2. old.; 1934. október 7. 2. old.; 1934. október 10. 2. old.; 1934. október 14. 2. old.; 1934. október 15. 1. old.; 1934. október 19. 1-2. old.; 1934. október 21. 1-2. old.; 1934. október 22. 1. old.; 1934. október 28. 2. old.;
- Debreceni Péter (2014): Horthy Miklós és Kánya Kálmán lengyelországi látogatása a lengyel és magyar napilapok tükrében. In: *Közép-Európai Monográfiák* 13. Döbör András-Zeman Ferenc (szerk.) *Egyesület Közép-Európa Kutatására*. Szeged. 127-139. old.
- Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918-1939. I-II. Tadeusz Jędruszcak, Maria Nowak-Kielbikowa (szerk.). Warszawa. 1989. és 1996.
- Eckert, Marian (1990): *Historia Polski 1914-1939*. Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne. Warszawa.
- IKC 1934. október 4. 14. old.; 1934. október 6. 13. old.; 1934. október 12. 20. old.; 1934. október 21. 1. és 16. old.; 1934. október 22. 17. old.; 1934. október 23. 2-3. old.; 1934. október 24. 14. old.; 1934. október 25. 1-2. és 15-16. old.; 1934. október 26. 17. old.; 1934. október 27. 14. old.; 1934. október 28. 17. old.;
- Gergely Jenő (2001): *Gömbös Gyula. Politikai pályakép*. Vince Kiadó. Budapest.
- Gerencsér Tibor (2010): A Magyar Mickiewicz Társaság első évtizede. In: *Acta Papensia*. 2010/3-4. 185-226. old.
- Gerencsér Tibor (2011): A Magyar Mickiewicz Társaság második évtizede. In: *Acta Papensia*. 2011/3-4. 161-201. old.

- Gömbös Gyula (2004): Válogatott politikai beszédek és írások. Szerkesztette és az utószót írta: Vonyó József. Osiris. Budapest.
- Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924-1931. Attraktor. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2015): A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931-1936. Attraktor. Máriabesnyő.
- Hory András (1987): Bukaresttől Varsóig. Gondolat. Budapest
- Kurier Poznański 1934. október 4. 2. old.; 1934. október 4. 1. old.; 1934. október 20. 1. old.; 1934. október 21. 6. old.; 1934. október 23. 2. old.; 1934. október 25. 3. old.; 1934. október 26. 2. old.; 1934. október 31. 2. old.;
- Kurier Warszawski 1934. október 2. 9. old.; 1934. október 5. 2. old.; 1934. október 6. 5. old.; 1934. október 8. 2. old.; 1934. október 9. 1. old.; 1934. október 12. 3-4. old.; 1934. október 17. 2. old.; 1934. október 20. 1-2. old.; 1934. október 23. 1-2. old.; 1934. október 25. 10. old.; 1934. október 26. 1-2. old.; 1934. október 27. 14. old.; 1934. október 29. 2. old.; 1934. október 30. 2. old.;
- MNL K 63. Külügyminisztérium. Politikai osztály általános iratai 1928-17/7. 47/pol., 81/pol. és 84/pol. iratok.
- MNL K 64. Politikai osztály rezervált iratai. 473. csomó Szent-Iványi: Csonka-Magyarország külpolitikája 1919-1944. I. kötet.
- Paczkowski, Andrzej (1980) Prasa Polska. Państwowe Wydawnictwo Naukowe. Warszawa.
- Paczkowski, Andrzej (1983) Prasa codzienna Warszawy w latach 1918-1939. Państwowe Instytut Wydawniczy Naukowe. Warszawa.
- Polska Zbrojna 1934. október. 3. 2. old.; 1934. október 8. 2. old.; 1934. október 15. 1. old.; 1934. október 19. 1. old.; 1934. október 20. 1. old.; 1934. október 21. 1-2. old.; 1934. október 22. 1-2. old.; 1934. október 24. 2. old.;
- Pritz Pál (1982): Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932-1936. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Hamerli Petra*

KULTÚRDIPLOMÁCIAI KÖZELEDÉS MAGYARORSZÁG ÉS OLASZORSZÁG KÖZÖTT (1926–1928)

*CULTURAL-DIPLOMATIC APPROACH BETWEEN HUNGARY
AND ITALY (1926–1928)*

ABSTRACT

In my paper I present the cultural approach between Hungary and Italy between 1926 and 1928. After the first World War – regarding to Europe – Italy aimed to obtain political influence in the Danubian basin and in the Balkans, where it was obstructed by one of the successor States, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Yugoslavia). In 1926 Italy determined itself to take steps for weakening the Yugoslavian State and it searched for allies. As Hungary, which lost two thirds of its territory after the war, was interested in weakening the successor States, too, Italy began to approach to it. The cultural diplomacy could be used to this as a measure, so the minister of cultural affairs in Hungary, Kuno Klebelsberg was invited to Italy „to make conferences on the Italian–Hungarian Cultural Relations during the history”. Really, Klebelsberg and the Italian politicians established the relations of the two States by making agreements on a strong cultural cooperation. These accord was followed by the prime minister István Bethlen’s visit in Rome, when the Italian–Hungarian Treaty of Friendship was signed.

1. Előzmények

Az első világháborút (1914–1918) a 19. századi európai erő-egyensúlyban jelentékeny szerepet betöltő Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása követte, mely merőben átalakította az európai nemzetközi viszonyokat. A háborúban Magyarország és Olaszország ellenfelekként néztek szembe egymással, azonban az új viszonyrendszer kínálta lehetőségek közepette megfogalmazott politikai érdekeikben hamar egyezőség mutatkozott.

Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés rendelkezései következtében Magyarország elveszítette területének mintegy kétharmadát, s a magyar nemzeti-ségű lakosság jelentős része is határon kívülre került. Ebből következően Magyarország egyik legfontosabb politikai célkitűzése a békeszerződés revíziójának

* PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola, „Európa és a magyarság a 18–20. században” történeti program; Università degli Studi di Roma „La Sapienza”, Facoltà di Scienze Politiche, Dottorato di Ricerca in „Storia dell’Europa”

kimódolása lett, melyet a korszak legjelentősebb miniszterelnöke, Bethlen István (1921–1931) külpolitikai koncepciójában – mely gyakorlatilag az egész korszakot végigkísérte – nyíltan is megfogalmazott.¹ Bethlen úgy vélte, hogy Magyarországot az a veszély fenyegeti, hogy a szlávok – akiket a kisantant, és az egyre erősödő Szovjetunió tömörít – bekerítik az országot, amennyiben nem szerzi vissza a Kárpátok vonalát, mely megvédhetné a magyarokat az orosz betöréstől. Ebben lehet a magyarság segítségére a szintén a versailles-i békerendszer revideálását kívánó Olaszország, amelyet Bethlen a szlávok természetes ellenfelének tartott, mivel a szláv térnyerés az olasz érdekekkel is szöges ellentétben állt.²

Arra a kérdésre, hogy e szerepre miért éppen Olaszországot szemelte ki Bethlen, kisebb részben a békekonferencia eseményei, nagyobb részben pedig a háborút követő olasz külpolitikai célok adhatják meg a választ. Olaszországot az 1915. április 26-án kötött londoni titkos szerződés területi ígéretei vették rá arra, hogy az antant oldalán belépjen az első világháborúba, azonban ezek az ígéretek a háborút követően tarthatatlanokká váltak. Franciaország, Nagy-Britannia, és Oroszország ugyanis Trentino, Trieszt, Gorizia, Pola, Zára, a dalmát partvidék olaszlakta városainak birtoklását, a Brenner-hágót, Kelet-Isztriát és Közép-Dalmáciát, valamint bizonyos albán területek feletti protektorátusságot ígérték Olaszországnak.³ 1918. december 1-jén azonban, az új államok sorát gyarapítva, megalakult a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság – a kortársak által kezdettől fogva alkalmazott, 1929 októberében hivatalossá is tett nevén Jugoszlávia –, s uralkodó állama, Szerbia már 1914 őszén bejelentette, mely területeket követeli. Eszerint Boszniára, Hercegovinára, a Vajdaságra, Horvátországra, Szlovéniára, Dalmáciára és az Isztriára tartott igényt.⁴ A londoni szerződés értelmében Olaszországgal nyilvánvalóan a két utóbbi terület jelentett vitás pontot, miután ebben a térségben vitathatatlanul nagyobb létszámmal bírtak a délszlávok, mint az olaszok. 1918 novemberében a Fiumei Nemzeti Tanács petícióval fordult Vittorio Emanuele Orlando olasz miniszterelnökhöz, kérve a város Olaszországhoz csatolását,⁵ ami újabb ütközőpontot jelentett Jugoszláviával. A békekonferencia azonban nem ítélte Olaszországnak egyik olyan területet sem, amelyre Jugoszlávia is igényt tartott, sőt, a neki ígért területek közül Olaszország voltaképpen csak Dél-Tirolt és Triesztet szerezhette meg.

A jugoszláv–olasz ellentét másik, Olaszország szempontjából kétségtelenül nyomósabb oka az volt, hogy Olaszország – az afrikai gyarmatbirodalom megszerzésének vágyán túl – a Balkánon és a Duna-medencében kívánt befolyásra szert tenni, valamint hegemoniára törekedett az Adria-térségben is.⁶ Ebben pedig Jugoszlávia, földrajzi elhelyezkedésénél fogva, pusztán létében is akadályozta, aminek következtében Olaszország fő külpolitikai célja Jugoszlávia kiiktatása lett. Ehhez kidolgozták a Pietro Badoglio nevével fémjelzett Badoglio-tervet, amely a délszláv állam bekerítését, belső ellentéteinek fokozását és belülről történő bomlasztását célozta. Kivitelezéséhez – Albánia és Bulgária mellett – Olaszország Románia és Magyarország segítségére számított,⁷ mivel területi kérdések végett e két államnak is komoly nézeteltérései voltak Jugoszláviával.

1920–1921-ben bilaterális egyezmények hálózataként a csehszlovák–jugoszláv, majd a csehszlovák–román, végül a román–jugoszláv szerződések aláírásával megalakult a kisantant, melynek elsődleges célja ugyanis az első világháborút követő status quo megőrzése és a Habsburg-restauráció megakadályozása volt,⁸ vagyis a magyar külpolitikai törekvések legfőbb akadályát jelentette, így Magyarország a kisantant felbomlasztását tartotta az első lépésnek a revízió felé vezető úton. Mivel a kisantant – bár eredetileg nem francia kezdeményezésre jött létre – hamarosan Franciaország szövetségeseivé vált, Olaszország attól tartott, hogy Franciaország kiszoríthatja őt a vágyott közép-európai befolyási övezetből. Hogy ennek elejét vegye, átmenetileg közeledni kezdett a kisanthoz. Ennek jeleként Mussolini 1924. január 27-én megkötötte Jugoszláviával a római egyezményt, mely egyrészt elismerte a Fiume feletti olasz fennhatóságot, másrészt semlegességi nyilatkozatot jelentett arra az esetre, ha a két állam valamelyike egy harmadik ország agressziójának áldozatává válna. 1926-ban Olaszország aláírta a Besszarábiát Romániának adó Besszarábia-protokollt, illetve olyan szerződést is kötött Bukaresttel, melynek titkos záradéka kimondta, hogy az egyik fél harmadik állammal való háborúja esetén a másik fél semleges marad. Ez a kisanthoz közeledő olasz politika azonban hamar zátonyra futott, miután Jugoszláviával már 1925-ben megromlott a viszony. A kapcsolatok elhidegülésének közvetlen oka az volt, hogy 1925 júliusában aláírásra kerültek az Olaszországnak főként a dalmáciai olasz ingóságok tekintetében számos előnyt juttató Nettuno-konvenciók, melyeket a novemberben a parlamentbe került Stjepan Radić pártjának nyomására Jugoszlávia nem ratifikált.⁹

Ekkor Olaszország visszatért korábbi, Jugoszlávia felbomlasztását célzó politikájához, melyhez Benito Mussolini olasz miniszterelnök szövetségeseket keresett. 1926-ban Olaszország barátsági és biztonsági szerződést kötött Albániával (I. tiranai paktum), mely kimondta, hogy Albánia politikai, jogi és földrajzi status quójának megőrzésére a két állam kölcsönösen támogatja egymást. Egy évvel később, 1927-ben pedig Olaszország és Albánia aláírta a védelmi szövetséget jelentő II. tiranai egyezményt, mely egyértelműen Jugoszlávia ellen irányult.¹⁰ Magyarországon szintén 1925-ben történt egy olyan esemény, amely végleg eldöntötte a követendő külpolitikai irányvonalat, nevezetesen a frankhamisítási botrány¹¹ kirobbanása, mely nemzetközi visszhangot keltett. A botrány megerősítette azt a felfogást, hogy eredményes revíziós politikát csak nagyhatalmi támogatással és tárgyalásos úton lehet elérni.¹²

Így amikor Olaszország részéről közeledési készség mutatkozott Magyarország irányába, a magyar politikusok örömmel ragadták meg a lehetőséget. A közeledés eszközeként a történelem során hagyományosan jónak tekinthető kulturális kapcsolatok megerősítése kínálkozott.

2. A két állam kultúrpolitikájának főbb vonásai a korszakban

Miután Mussolini a Badoglio-tervhez való visszatérés mellett döntött, igyekezett olyan fogódzót keresni, mellyel Magyarországot Olaszország bűvkörébe vonhatja, s amellyel a magyar politikai elitet és az értelmiséget egyaránt meggyőzheti arról, hogy Olaszországban a magyarság értékes szövetségesre, pártfogóra találhat. Mint korábban láthattuk, a mohácsi beszéd elhangzása, mely – a nyilvánosság számára legalábbis – a magyar–jugoszláv közeledés fontosságát hangsúlyozta, különösen jelentőssé tette Olaszország számára, hogy Magyarországgal mielőbb stabil kapcsolatokat alakítson ki. Ezért 1926 őszén kultúrdiplomáciai közeledés indult meg a két állam között, melyet Olaszország kezdeményezett.

Ahhoz, hogy érthetővé váljon, Olaszország miért a kulturális kapcsolatok felvételét tekintette a politikai közeledés előmozdítására irányuló első lépésként, szükséges kitérni arra, hogy a két állam milyen kulturális berendezkedéssel bírt a korszakban. Olaszországban az általam vizsgált időszakban a fasiszmus jelentette az uralkodó eszmarendszert, amely nem csupán ideológia volt, hanem az élet minden területét meghatározó eszmekör.¹³ Mussolini – a Nemzeti Fasiszta Párt ideológusa, Giovanni Gentile segítségével – csak 1932-ben fogalmazta meg a fasiszmus doktrínáját. A fasiszta tanok az események függvényében folyamatosan változtak, így a *Dottrina del fascismo* sem jelentette Mussolini elveinek teljes, összefüggő rajzát, inkább csak a rendszerről, az államról és a társadalomról alkotott egyes nézeteket ismertette.¹⁴ A fasiszta rezsim az „új ember” fogalmát kívánta elfogadtatni, azaz arra törekedett, hogy az olasz népet alapjaiban reformálja meg. A fasiszmus eszménye az aktív, tetterre kész, mindenre elszánt, bátor ember volt, aki ugyanakkor képes alárendelni magát az ideológiának, és az állam érdekeinek.¹⁵ Ebben a fejtegetésben a kultúrdiplomácia, mint olyan, nem nyerhetett önálló teret, s Mussolini ideológiájában kevés szó esett a kulturális értékekről. Úgy vélem, az e téren követendő politika Mussolini egy mondatával kitűnően jellemezhető: „Mi olyan rendszert teremtünk, amelyben mindazok, akiket valamikor szellemi munkásoknak neveztek, akik hivatásukból és foglalkozásukból élnek, a rendszernek, amelyben élnek, pótolhatatlan hozzájárulását nyújtják.”¹⁶ Ezzel Mussolini voltaképpen felszólította az olasz értelmiséget arra, hogy álljon a rendszer szolgálatába.

Magyarországon merőben eltérő volt a kultúra helyzete, szerepe. A trianoni békeszerződésben foglalt rendelkezések kulturális téren is éreztették hatásukat, noha ezen a területen jóval csekélyebbek voltak a veszteségek, mint a gazdasági életben. Egyfelől a szerződéssel jelentős magyar múlttal bíró városok és azok vonzáskörzetei, valamint a középiskolák és a felsőoktatási intézmények többsége is határon túlra került, ami hátrányosan érintette az ország kulturális életét. Másfelől viszont az utódállamokból visszatérő, magyar nemzetiségű menekültek túlnyomórészt értelmiségiek voltak, ezáltal Magyarországon megnövekedett a művelt társadalmi réteg aránya, amit a későbbiekben a kultúra javára lehetett fordítani.¹⁷

A békeszerződés okozta sokkot követően a kulturális értékek fontos szerepet töltek be azáltal, hogy lehetővé tették a magyarság nemzeti egységtudatának fenntartását. Ezért a háború után megerősödött a kormánynak a kulturális életre gyakorolt befolyása, ami egyrészt a megnövelt anyagi ráfordítást, másrészt a kultúra politikai programmá emelését jelentette.¹⁸ Ehhez arra volt szükség, hogy a vallás-és közoktatásügyi miniszteri – más szóval kultuszminiszteri – posztot olyan személy töltsse be, aki kellő karakánssal és elvhűséggel rendelkezett e célok megvalósításához. A korszakban Magyarországnak két jelentős kultuszminisztere volt, az egyikük Klebelsberg Kuno gróf (1922–1931), a másik pedig Hóman Bálint (1932–1941). Mindkettejük kultúrpolitikájában – noha voltak eltérések az általuk kitűzött célok és eszközök között – alapeszmeként jelent meg a kultúrfölény-elmélet.¹⁹

„Nekünk dolgozni kell, és ne feledjük, hogy a magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét nagygyá.”²⁰ – fogalmazott Klebelsberg, megindokolva a kulturális célú ráfordítások szükségességét, melyek az állami költségvetésnek mintegy 10%-át tették ki.²¹ A korszakban rendkívüli jelentőségre tettek szert a társadalomtudományok, s azon belül is elsősorban a történetírás. A békeszerződés rendelkezései ugyanis felszínre hívták azt a kérdést, hogy a magyarság történelme során hol követte el azokat a hibákat, amelyek az országot az első világháború utáni sorsára juttatták. Az erre irányuló kérdések megválaszolásához pedig arra volt szükség, hogy Magyarország történetének feltárására ezen kérdésfelvetések mentén, újragondolva kerüljön sor, amely a történeti kutatások fokozott pártolását vonta maga után.²²

A Horthy-korszak kultúrpolitikájának már említett fontos elemét, a kultúrfölény-elméletet – a neonacionalizmus fogalmával együtt – Klebelsberg nevéhez szokás kötni.²³ A történetírásban mindkét terminushoz sok esetben negatív kép társult, minthogy sokan faji tartalommal töltötték meg azokat. Valójában azonban a Klebelsberg kultúrpolitikájában megfogalmazott kultúrfölény-elmélet nem hordozott fajelméleti mondanivalót, csupán arra utalt, hogy az egyes nemzetek állandó versenyben állnak egymással, melynek során a kulturális színvonal döntő tényező. Emiatt a magyarságnak meg kell őriznie azt az előkelő helyet, amelyet a közép-európai térség nemzetei között kulturális téren birtokolt.²⁴ A neonacionalizmus Klebelsberg értelmezésében annyit takart, hogy minden kornak megvan a maga nacionalizmusa, melynek elemei, céljai az idők során változnak. A trianoni Magyarország esetében ez azt jelentette, hogy míg a 19. századi magyar nacionalizmus a nemzeti önállóságért szállt síkra, addig a háborút követően egy új állam megteremtése volt a cél.²⁵

Klebelsberg a kulturális színvonal fenntartását az iskolai és felsőoktatási képzés fejlesztésével vélte kivitelezhetőnek, melyhez elengedhetetlennek tartotta a külföldi tanulmányutak lehetővé tételét. Ehhez egyrészt úgynevezett Collegium Hungaricumokat létesített a fontosabb európai kulturális központokban, másrészt ösztöndíjrendszert hozott létre. Ennek koordinálásához felállította az Országos Ösztöndíjtanácsot, melynek legjelentősebb vezetője a korszakban Domanovszky

Sándor történész, Klebelsberg bizalmasa volt. Minderről az 1927. évi XIII. törvénycikk rendelkezett,²⁶ mely „a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról”²⁷ szólt. Az első Collegium Hungaricumok Bécsben, illetve Berlinben nyitották meg kapukat 1924-ben,²⁸ s őket követte a Római Magyar Intézet, melynek megalakulását erőteljes, és – Olaszország részéről legalábbis – a politikai közeledéshez vezető utat szolgáló kultúrdiplomáciai közeledés előzte meg, amely a Badoglio-terv melletti olasz állásfoglalástól, 1926 őszétől vette kezdetét.

3. A kultúrdiplomáciai közeledés

A közeledés ürügyét Olaszország számára az adta, hogy a birtokában volt két Mátyás király korabeli corvina, mely a magyarság számára köztudottan fontos kulturális értékkel bírt. Erre hivatkozva a budapesti olasz követ, Ercole Durini di Monza javasolta Mussolininak, hogy az olasz kormány ajánlja fel a magyar kormánynak, hogy Magyarországnak ajándékozza a két kódexet.²⁹ A követ a corvinák történetét is jól ismerte. Elbeszélése szerint a szóban forgó kódexeket a török hódoltság idején a törökök lopták el eredeti helyéről, a Budavári Palota könyvtárából, s eladták őket egy velencei kereskedőnek. Tőle II. (Este) Alfonz modenai fejedelem vásárolta meg a corvinákat, hogy gyarapítsa a család könyvtárát. 1847-ben az akkori modenai fejedelem, IV. Ferenc – aki úgy vélte, hogy a kódexek a magyar népet illetik – visszaadta őket a magyar államnak. Azonban 1919-ben Olaszország – arra hivatkozva, hogy a két irat ily módon olasz tulajdonban is állt az évszázadok során – a győztes jogán igényt tartott a két corvinára. Mivel a magyar kultúra ritka dokumentumairól volt szó, 1922-ben a magyar állam tárgyalásokat kezdeményezett a kódexek visszavételéről, melyek nem haladtak előre. Durini úgy vélte, hogy ezt az ügyet remekül fel lehetne használni a magyar–olasz kapcsolatok megerősítésére azáltal, hogy Mussolini felajánlaná a rövidesen Rómába látogató Bethlen Istvánnak a kódexek odaajándékozását.³⁰ „Megjegyzendő, hogy a kódexek önmagukban semmilyen különösebb művészeti értékkel nem bírnak, s nem is fontosak a számunkra, már csak azért sem, mert éppen a modenai könyvtárban fellelhető még tíz hasonló.”³¹ – fogalmazta meg Durini azt az érvet, amellyel Mussolinit könnyedén meg lehetett győzni arról, hogy mondjon le a két corvináról Magyarország javára.

Mussolini megfogadta Durini tanácsát, és 1927 márciusában az olasz kormány nevében Magyarországnak ajándékozta a corvinákat, és cserébe nem kért semmilyen olasz történeti, vagy művészeti emléket a magyaroktól. A Bethlen-kormány nagyra értékelte a gesztust, mely Klebelsberg szerint azt bizonyította, hogy Olaszország támogatja a magyar kultúra fejlődését és terjesztését, a magyarság ügyét, és a magyar eszméket is.³² Ez utóbbi vélhetően arra utal, hogy a magyar kormány bízott abban, hogy Olaszország a későbbiekben hajlandóságot fog mutatni a magyar revíziós törekvések támogatására. De véleményem szerint a kijelentés

magában foglalja azt is, hogy Magyarország – még ha nem is adott nyíltan hangot ennek – éppúgy a politikai közeledés előfutárát látta a kulturális kapcsolatok megerősítésében, mint az olasz fél.

A kódexek visszaadásáról a magyar sajtóorgánumok közül Az Est³³ tudósított. A cikk közölte, hogy Mussolini felhatalmazására a modenai könyvtárból két Corvin-kódexet Magyarországnak engednek át, így a Magyar Nemzeti Múzeum összesen tizenkét corvinát birtokol majd. A kódexeket azonban a lap szerint nem kellene ajándéknak tekinteni, mivel azokat Magyarország már egyszer visszakapta, csak a háború után az olaszok eltulajdonították őket, s most a barátságos közeledésre való tekintettel hajlandóak visszaadni ezt a jog szerint magyar tulajdont.³⁴

A corvinák Magyarországnak ajándékozását követően került sor Klebelsberg Kuno római látogatására, melynek elsődleges célja a római Collegium Hungaricum felállítása volt. Rómában már 1923-tól működött a Történeti Intézet, melynek Fraknoi Vilmos arbei címzetes püspök villája adott otthont, igazgatója pedig Gerevich Tibor művészettörténész lett.³⁵ Klebelsberg ezt az intézményt kívánta bővíteni, illetve Collegium Hungaricummá fejleszteni.³⁶ Az új magyar intézetet Klebelsberg úgy tervezte, hogy az ne csupán történészeket fogadjon be, hanem más tudományágak képviselőinek is otthont adjon. Az ez irányú bővítés kivitelezése megkívánta, hogy a magyar állam egy nagyobb palotát vásároljon, amely egyszerre sok tanuló és kutató szálláshelyül képes szolgálni.

Az adásvételről folyó tárgyalások 1926 végén kezdődtek meg. Klebelsberg Kuno Durininak vázolta fel elképzelését, miszerint a magyar állam eladná a Fraknoi-villát, s helyette nagyobb palotát vásárolna, mely egyszerre hozzátétőlegesen negyven ösztöndíjas befogadására képes. Az erre szánt anyagi keretet Klebelsberg egymillió-kétszázezer aranykoronában határozta meg, ami körülbelül hatmillió olasz lírának felelt meg. Az újonnan alapítandó intézménybe magyar állami ösztöndíjjal érkezének a legtehetségesebb magyar egyetemi hallgatók és a kutatók, akinek kiválasztásában maga Klebelsberg is közreműködne, azzal a nem titkolt céllal, hogy római tapasztalataikat az odaküldött ösztöndíjasok a két ország kulturális kapcsolatainak, és szövetségének tovább erősítése érdekében kamatoztassák majd.³⁷ A két politikus megállapodott abban, hogy a Római Magyar Akadémián három szekciót különítenek majd el, melyek közül az első a már diplomával rendelkező kutatók, a második a művészek, a harmadik – s egyben legnagyobb – pedig a Rómába érkező egyetemi hallgatók, diákok kényelmét szolgálja majd.³⁸ Szintúgy e beszélgetés során Klebelsberg felvetette azt is, hogy a Római Egyetemen [ma: Università degli Studi di Roma „La Sapienza” – H. P.] állítsanak fel egy magyar történelem-és kultúra tanszéket, melyet a későbbiek folyamán esetlegesen Közép-Európa tanulmányok tanszékké lehetne bővíteni. Vezetőül Klebelsberg mindkét intézmény esetében Gerevich Tibort javasolta.³⁹ Durini – aki szerint Klebelsberg már kultuszminiszterségének hajnalától kezdve számos eredményt elért a magyar–olasz kulturális kapcsolatok megerősítése terén – mindegyik ötlet-

tel egyetértett, s szorgalmazta Mussolininál, hogy a tervek továbbítva legyenek az olasz kultuszminiszter, Pietro Fedele felé.⁴⁰

Fedele lelkesen fogadta Klebelsberg felvetéseit, és kifejtette Mussolininak, hogy a Római Magyar Akadémia nemcsak azt a célt szolgálná, hogy a magyar fiatalok jobban megismerjék Olaszországot és kultúráját, hanem előmozdítaná a két állam barátságát, politikai kapcsolatainak megszilárdulását is. Ezért Fedele kijelentette, hogy kész támogatni az elképzeléseket, s minden tőle telhetőt meg fog tenni azok gyakorlati megvalósulásáért. javasolta, hogy a konkrétumok megvitatására Klebelsberg közeljövőben esedékes római látogatása idején kerüljön sor.⁴¹ Ezt követően az utazást 1927 márciusának első felére tűzték ki.⁴²

Miután ekkorra már ismeretes volt a nyilvánosság előtt, hogy Bethlen is Rómába készül 1927 tavaszán, a magyar sajtóban tüstént találgatások indultak meg Klebelsberg látogatásának célját illetően. Az Est úgy vélte, hogy biztosan van összefüggés a két államférfi közel egy idejű utazása között, ám Klebelsberg ezt megcáfolta, mondván, hogy az ő utazása pusztán kulturális jellegű lesz, melynek során előadást fog tartani a Római Egyetemen, valamint a Collegium Hungaricum létesítésében fog megállapodni olasz kollégájával, Fedelével.⁴³ A revizionista beállítottságú Magyarság⁴⁴ tudósítója Gerevich Tiborral készített interjút a magyar–olasz kulturális közeledés aktuális állásáról. Gerevich röviden felvázolta Klebelsberg útjának célját. Elmondása szerint a látogatás alkalmával egyrészt a Római Magyar Történeti Intézet állami kézbe vételéről és Collegium Hungaricummá történő bővítéséről, másrészt az olasz kultúra magyarországi terjesztésének módozatáról lesznek egyeztetések. Ez utóbbira a Magyarország nagyobb városaiban létesítendő olasz tanszékek és lektorátusok felállítása, valamint a gimnáziumokban kötelező olasz nyelvoktatás bevezetése teremt majd alkalmat. Gerevich elmondta még, hogy Klebelsberg – egyáltalán nem politikai színezetű – útja két hetes lesz, és a kultuszminiszter nemcsak Rómába, hanem más olasz városokba is ellátogat majd, felesége kíséretében.⁴⁵

Klebelsbergeret Olaszországban rendkívül nagy formátumú politikusként tartották számon, nemcsak az olasz kultúra népszerűsítésére való törekvéseiért, hanem a magyar állami életben betöltött szerepéért is.⁴⁶ Ezért az előadása helyszínéül az egyik legimpozánsabb római dísztermet választották, és már több héttel az utazás előtt összeállították a programot, mely hivatalos látogatásokat éppúgy tartalmazott, mint kötetlen kirándulást, esti kikapcsolódást.⁴⁷

A tárgyalások, melyek a már ismertetett intézmények felállításáról szóló megállapodásokat eredményezték, a kulisszák mögött zajlottak. Klebelsberg látogatásának azonban volt még egy fontos eseménye, nevezetesen az, hogy a kultuszminisztert a Római Egyetem díszdoktorává avatták. Erre 1927. március 16-án került sor, s ez alkalomból Klebelsberg *La cooperazione intellettuale tra l'Italia e l'Ungheria* címmel beszédet mondott a magyar–olasz kulturális kapcsolatokról.⁴⁸ Történetési hivatásához hűen Klebelsberg a beszéd jelentős részében azt elemezte, hogy e kapcsolatok miként alakultak az évszázadok folyamán, de emellett kitért a

jövőbeni tervekre is, és nem feledkezett meg a fennálló olasz rezsim, valamint az olasz nép kulturális eredményeinek dicséréséről sem. Rendkívül ügyes diplomáciai fogást alkalmazva, Klebelsberg egy szóval sem tért ki saját kultúrdiplomáciai céljaira, ehelyett inkább az olasz kultúra civilizációs értékével indokolta meg az általa eltervezett intézmények létesítésének szükségességét. „Az olasz nyelv és kultúra intenzív tanítása nélkül a magyar középiskolák nem képesek pontos és helyes képet adni a modern civilizációról.”⁴⁹ – fogalmazott Klebelsberg. Annak érdekében, hogy a magyar diákok civilizációról való ismeretében ne mutakozzon hiány – folytatta gondolatmenetét Klebelsberg –, elengedhetetlennek tartja, hogy egyrészt bevezessék a magyar gimnáziumokban a kötelező olasz nyelvoktatást, másrészt a nagyobb városokban olasz tanszékeket, szemináriumokat hozzanak létre. Ahhoz azonban, hogy az olasz kultúra teljes mértékben megismerhetővé váljon a magyarság számára, okvetlenül szükséges egy olyan intézmény létesítése, amely tehetséges magyar fiatalok számára hosszabb római tanulmányutakat tesz lehetővé, vagyis mielőbb meg kell alapítani a Római Magyar Akadémiát.⁵⁰

E körmönfont érvelés meghozta a kívánt eredményt, s megállapodás született mind a Római Magyar Akadémia mielőbbi létesítéséről, mind a Római Egyetemen alapítandó magyar tanszék felállításáról. A kölcsönös kultúraterjesztés jegyében a felek megegyeztek abban, hogy Budapesten olasz nyelv-és irodalom tanszéket állítanak fel, Pécsen, Szegeden és Debrecenben pedig olasz nyelvi lektorátusokat. Jövőbeni tervként pedig a Budapesti Olasz Kultúrintézet megalapítását hagyta jóvá a két kultuszminiszter.⁵¹

Az eredményekkel elégedett Klebelsberg Kuno így foglalta össze Rómában elért eredményeit, Az Est tudósítójának, Balla Ignácnak nyilatkozva: „Olaszországban a magyar ügynek igaz barátaira találhattam és a magyar–olasz szellemi együttműködés további nagy akciójában sikerült a legegészségesebb alapokat lefektetnem. Mussolini kormánya részéről a legnagyobb előzékenységet tapasztalhattam minden téren.”⁵²

E mondatával Klebelsberg voltaképpen megfogalmazta azt, ami olyannyira foglalkoztatta korábban a magyar közvéleményt, nevezetesen, hogy a magyar–olasz kulturális kapcsolatok megerősítése nemcsak egymás kultúrájának megismerését szolgálta, hanem egyúttal a politikai kapcsolatokat is előkészítette. Ezt követően került sor Bethlen István római útjára és az olasz–magyar barátsági szerződés aláírására (1927. április 5.), mely Olaszországot a Horthy-korszak Magyarországának legfőbb szövetségesévé tette.

4. Összegzés

A fentiek fényében kijelenthető, hogy 1926-ban a Magyarország és Olaszország közötti kulturális közeledés a politikai együttműködés előkészítésének eszközét jelentette. 1926 őszére Benito Mussolini véglegesen elhatározta magát a Jugoszlávia felbomlasztását célzó tervek kivitelezése mellett, melyhez olyan szövetségesre

volt szüksége, akinek szintén érdekében áll a délszláv állam gyengítése. E szövetségest Olaszország Magyarországon találta meg, amelynek elemi érdeke volt a revíziós törekvések legfőbb akadályát jelentő kisantant felbomlasztása. Ehhez, mint kezdeti lépés, Jugoszlávia gyengítése lehetőséget kínált, így a két állam érdekei találtak, s Klebelsberg Kuno kultuszminiszter meghívást kapott Rómába. A látogatás látszólagos célja a kulturális közeledés előmozdítása volt, azonban az iratok ismeretében joggal vélhetjük úgy, hogy Klebelsberg felmérte a terepet Bethlen római útja előtt, kipuhatolva, hogy az olasz politikusok miként viseltetnek Magyarország iránt.

Annak ellenére, hogy ily módon nyilvánvaló a kulturális közeledéseszköz volta, gyümölcsöző kulturális kapcsolatok indultak meg a két állam között. Klebelsberg olaszországi útjának eredményeképp került sor a mindmáig fennálló Római Magyar Akadémia felállítására, a Római Egyetemen – ma: Università degli Studi di Roma „La Sapienza” – ma is működő magyar tanszék alapítására, valamint a magyarországi egyetemeken (Pécs, Szeged, Budapest, Debrecen) olasz tanszékek létesítésére. Ezek mind olyan intézmények, amelyek ma is aktívan tevékenykednek, mégpedig többnyire a Horthy-korszakban lefektetett működési elvek mentén. Azaz elmondható, hogy az 1926 és 1928 között megalapozott magyar–olasz kulturális kapcsolatok mindmáig virágzóknak tekinthetők.

JEGYZETEK

1. Ormos Mária (1971): Bethlen koncepciója az olasz–magyar szövetségről (1927–1931). Történelmi Szemle, 1971/1–2. 133–156. old.
2. Ormos Mária (1971): Bethlen koncepciója az olasz–magyar szövetségről (1927–1931). Történelmi Szemle, 1971/1–2. 133–156. old.
3. Documenti Diplomatici Italiani. (A továbbiakban: DDI.) Quinta serie, vol. 3. 470. irat. A londoni titkos szerződés szövege, 1915. április 26.
4. Hornyák Árpád (2004): Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok, 1918–1927. Forum, Újvidék. 11. old.
5. DDI. Sesta serie, 1. 134. irat. Orlando Bonin Longarének, 1918. nov. 13. A fiumei kérdésről lásd még Gulyás László–Bali Lóránt: Ten years from the history of Fiume, 1914–1924. 41–53. pp. The Twentieth Century. 2012/2. (ISSN 1803-750X) 41–52. old.
6. Carocci, Giampiero (1969): La politica estera dell'Italia fascista. Editore Laterza, Bari. 13–14. old.
7. Hornyák Árpád (2004): Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok, 1918–1927. Forum, Újvidék. 27. old.
8. Ádám Magda (1981): A Kisantant. Kossuth, Budapest. 5. old.
9. Candeloro, Giorgio (1992): Storia dell'Italia moderna. Volume nono. Il fascismo e le sue guerre. Editore Feltrinelli, Milano. 166. old.

10. Juhász Gyula (1988): Magyarország külpolitikája 1919–1945. Kossuth Kiadó, Budapest. 105. old.
11. Részletesen lásd: Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele (1924–1931). Attraktor Kiadó, Máriabesenyő. II. fejezet.
12. Vizi László Tamás (2013): „Hiszem és remélem, hogy...hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés”. Horthy Miklós mohácsi beszéde és a szerb orientáció alternatívája a magyar külpolitikában. Közép-Európai Közlemények: Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata. 2013/4. 7–38. old.
13. Gentile, Emilio (2002): Fascismo. Storia e interpretazioni. Editore Laterza & Figli, Bari. 60. old.
14. Ormos Mária (1987): Nácizmus – fasizmus. Magvető Kiadó, Budapest. 192–193. old.
15. Gentile, Emilio (2002): Fascismo. Storia e interpretazioni. Editore Laterza & Figli, Bari. 80. old.
16. Mussolini, Benito (1940): A korporációs államról. Editore Valecchi, Firenze. 37. old.
17. Ujváry Gábor (2014): „Egy európai formátumú államférfi”. Klebelsberg Kuno (1875–1932). Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat, Pécs – Budapest. 97–98. old.
18. T. Kiss Tamás (1988): Állami művelődéspolitika az 1920-as években. Magyar Művelődési Intézet – Mikszáth Kiadó, Budapest. 13–14. old.
19. Ujváry Gábor (2003): Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája. In: Vonyó József (szerk.): Társadalom és kultúra Magyarországon a 19–20. században. Tanulmányok. Pro Pannonia Kiadó, Pécs. 87–104. old.
20. Idézi: Ujváry Gábor (2014): „Egy európai formátumú államférfi”. Klebelsberg Kuno (1875–1932). Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat, Pécs – Budapest. 102. old.
21. Romsics Ignác (2010): Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest. 175. old.
22. T. Kiss Tamás (1988): Állami művelődéspolitika az 1920-as években. Magyar Művelődési Intézet – Mikszáth Kiadó, Budapest. 42. old.
23. Ujváry Gábor (2003): Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája. In: Vonyó József (szerk.): Társadalom és kultúra Magyarországon a 19–20. században. Tanulmányok. Pro Pannonia Kiadó, Pécs. 87–104. old.
24. Ujváry Gábor (2014): „Egy európai formátumú államférfi”. Klebelsberg Kuno (1875–1932). Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat, Pécs – Budapest. 161. old.
25. T. Kiss Tamás (1988): Állami művelődéspolitika az 1920-as években. Magyar Művelődési Intézet – Mikszáth Kiadó, Budapest. 18–19. old.
26. Romsics Ignác (2010): Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest. 185. old.
27. Ujváry Gábor (2014): „Egy európai formátumú államférfi”. Klebelsberg Kuno (1875–1932). Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat, Pécs – Budapest. 116. old.
28. Ujváry Gábor (1995): A Római Magyar Intézet története 1912–1945 között. In: Csorba László (szerk.): Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar

tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995). HG & Társa Kiadó, Budapest.

29. Archicio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri, Róma (ASMAE). Affari Politici (AA.PP). 1919–1930. Ungheria. Busta 1754. Rapporti politici. Copia di telegramma in arrivo N. 1769. Durini Mussolininak, 1926. december 1.
30. ASMAE. AA.PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1754. Rapporti politici. Copia di telegramma in arrivo N. 1769. Durini Mussolininak, 1926. december 1.
31. ASMAE. AA.PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1754. Rapporti politici. Copia di telegramma in arrivo N. 1769. Durini Mussolininak, 1926. december 1.
32. ASMAE. AA.PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1754. Rapporti politici. Telepresso n. 214191. Durini Fedelének, 1927. március 25.
33. Az Est című napilapot 1910-ben alapította Miklós Andor. Műfajilag bulvárlap volt, ami akkor még azt jelentette, hogy első kézből vette információit, és színvonalas hírszolgálatot biztosított. Polgári körökben a korszak egyik legkeresettebb újságja volt. Az „igazság” bemutatására törekedett, politikai pártoktól független maradt. (Kókay György–Buzinkay Géza–Murányi Gábor (1994): A magyar sajtó története. MÚOSZ Kiadó, Budapest.)
34. Az Est. 1927. január 8. 5. „Az olaszok a Nemzeti Múzeumból elvitt Corvin-kódexeket adják vissza”
35. Ujváry Gábor (1995): A Római Magyar Intézet története 1912–1945 között. In: Csorba László (szerk.): Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995). HG & Társa Kiadó, Budapest.
36. Ujváry Gábor (1995): A Római Magyar Intézet története 1912–1945 között. In: Csorba László (szerk.): Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995). HG & Társa Kiadó, Budapest.
37. ASMAE. AA.PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1755. Rapporti politici. Telegramma N. 4023/926. B16. Durini Mussolininak, 1926. december 28.
38. ASMAE. AA.PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1755. Rapporti politici. Telegramma N. 355/132. A52. Durini Mussolininak, 1926. december 28.
39. ASMAE. AA.PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1755. Rapporti politici. Telegramma N. 4023/926. B16. Durini Mussolininak, 1926. december 28.
40. ASMAE. AA.PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1755. Rapporti politici. Telegramma N. 4023/926. B16. Durini Mussolininak, 1926. december 28.
41. ASMAE. AA.PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1755. Rapporti politici. Copia di telegramma N. 3081/699. Fedele Mussolininak, 1927. január 26.
42. ASMAE. AA.PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1755. Rapporti politici. Telepresso N. 206615. Guariglia Mussolininak, 1927. február 12.
43. Az Est. 1927. január 16. 2. „Klebensberg kultuszminiszter nyilatkozata római útjáról”
44. A Magyarság című legitimista, s helyenként revizionista lapot – gróf Andrássy Gyula egykori magyar külügyminiszter finanszírozásával – Milotay István és Pethő

- Sándor alapították 1920-ban a jobboldali nemzeti egység megteremtésének céljával. Olvasótáborát a középrétegek alkották. A lap egyszerre volt antilibális, antikommunista és antiszemita. Felfedezhetőek cikkeiben fajvédő elemek is, nyíltan kimondott célja a kulturális és gazdasági élet megmagyarítása volt. (Kókay György–Buzinkay Géza–Murányi Gábor (1994): A magyar sajtó története. MŰOSZ Kiadó, Budapest.)
45. Magyarország. 1927. február 27. 5. „A kultuszminiszter római útja s a magyar–olasz kultúrkapcsolatok. Beszélgetés Gerevich Tiborral az olaszországi manifesztációkról”
 46. ASMAE. AA.PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1755. Rapporti politici. Telegramma N.205/69. A52. (olvashatatlan aláírás) Mussolininak, 1927. január 24.
 47. ASMAE. AA.PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1755. Rapporti politici. Telegramma N. 4023/926. B16. Durini Mussolininak, 1926. december 28.
 48. Klebelsberg Kuno: La cooperazione intellettuale tra l'Italia e l'Ungheria. Klebelsberg díszdoktoravató beszéde, 1927. március 16. Innen: http://epa.oszk.hu/.../EPA02510_corvina_1927_005-026.pdf (Utolsó letöltés: 2015. 11. 21.)
 49. Klebelsberg Kuno: La cooperazione intellettuale tra l'Italia e l'Ungheria. Klebelsberg díszdoktoravató beszéde, 1927. március 16. Innen: http://epa.oszk.hu/.../EPA02510_corvina_1927_005-026.pdf (Utolsó letöltés: 2015. 11. 21.)
 50. Klebelsberg Kuno: La cooperazione intellettuale tra l'Italia e l'Ungheria. Klebelsberg díszdoktoravató beszéde, 1927. március 16. Innen: http://epa.oszk.hu/.../EPA02510_corvina_1927_005-026.pdf (Utolsó letöltés: 2015. 11. 21.)
 51. ASMAE. AA.PP. 1919–1930. Ungheria. Busta 1755. Rapporti politici. Promemoria N. 3676/58. 1927. április 25. A Budapesti Olasz Kultúrintézet az általam vizsgált időszakot követően, 1935-ben létesült.
 52. Az Est. 1927. április 3. 2. „Beszélgetés Milánóban gróf Klebelsberg Kunoval”

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ádám Magda (1981): A Kisantant. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Candeloro, Giorgio (1992): Storia dell'Italia moderna. Volume nono. Il fascismo e le sue guerre. Editore Feltrinelli, Milano.
- Carocci, Giampiero (1969): La politica estera dell'Italia fascista. Editore Laterza, Bari.
- Gentile, Emilio (2002): Fascismo. Storia e interpretazioni. Editore Laterza & Figli, Bari.
- Gulyás László–Bali Lóránt: Ten years from the history of Fiume, 1914–1924. 41–53. pp. The Twentieth Century. 2012/2. (ISSN 1803-750X) 41–52. old.
- Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele (1924–1931). Attraktor Kiadó, Máriabesenyő.
- Hornyák Árpád (2004): Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok, 1918–1927. Forum Könyvkiadó, Újvidék.
- Juhász Gyula (1988): Magyarország külpolitikája 1919–1945. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Klebelsberg Kuno: La cooperazione intellettuale tra l'Italia e l'Ungheria. Klebelsberg díszdoktoravató beszéde, 1927. március 16.

Innen: http://epa.oszk.hu/.../EPA02510_corvina_1927_005-026.pdf (Utolsó letöltés: 2015. 11. 21.)

Kókay György–Buzinkay Géza–Murányi Gábor (1994): A magyar sajtó története. MÚOSZ Kiadó, Budapest.

Mussolini, Benito (1940): A korporációs államról. Editore Valecchi, Firenze.

Ormos Mária (1971): Bethlen koncepciója az olasz–magyar szövetségről (1927–1931). Történelmi Szemle, 1971/1–2. 133–156. old.

Ormos Mária (1987): Nácizmus – fasizmus. Magvető Kiadó, Budapest.

Romsics Ignác (2010): Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest.

T. Kiss Tamás (1988): Állami művelődéspolitiká az 1920-as években. Magyar Művelődési Intézet – Mikszáth Kiadó, Budapest.

Ujváry Gábor (1995): A Római Magyar Intézet története 1912–1945 között. In: Csorba László (szerk.): Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995). HG & Társa Kiadó, Budapest.

Ujváry Gábor (2014): „Egy európai formátumú államférfi”. Klebelsberg Kuno (1875–1932). Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat, Pécs – Budapest.

Ujváry Gábor (2003): Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint kultúrpolitikája. In: Vonyó József (szerk.): Társadalom és kultúra Magyarországon a 19–20. században. Tanulmányok. Pro Pannonia Kiadó, Pécs. 87–104. old.

Vizi László Tamás (2013): „Hiszem és remélem, hogy...hamarosan visszatérhet a régi barátság és megértés”. Horthy Miklós mohácsi beszéde és a szerb orientáció alternatívája a magyar külpolitikában. Közép-Európai Közlemények: Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata. 2013/4. 7–38. old.

Murádin János Kristóf*

**EGYÜTTÉLÉS VAGY ASSZIMILÁCIÓ?
AZ ERDÉLYI PÁRT VISZONYA AZ ETNIKAI
KISEBBSÉGEKKEL ÉSZAK-ERDÉLYBEN
1940 ÉS 1944 KÖZÖTT**

*COEXISTENCE OR ASSIMILATION?
THE RELATIONS OF THE TRANSYLVANIAN PARTY WITH THE
ETHNIC MINORITIES IN NORTHERN TRANSYLVANIA BETWEEN
1940 AND 1944*

ABSTRACT

The study deals with the problem of ethnic relations in Northern Transylvania after the Second Vienna Arbitration, when Hungarians became a majority and Romanians became a minority in the region, offering an overview of the problem from the political perspective. The study concentrates on the analysis of the minority politics of the Erdélyi Párt ['Transylvanian Party'], the most important party of the Transylvanians at that time, with special focus on its basic conception regarding ethnic problems in Transylvania. It presents the foundation of the Transylvanian Party, its representation in the Hungarian Parliament and its relations with the government concerning the minority issue. The study tries to give an overview on the politics of the Transylvanian Party regarding the minorities in Northern Transylvania: Romanians, Germans and Jews. It presents the successes and the failures obtained by the party in this matter in some very important aspects. Finally the decline of the Transylvanian Party and its political heritage are presented. The source material of the study consists of archival data, publications of the Transylvanian Party, special books, studies and publications in the contemporary press.

1. Bevezetés

Erdély már évszázadok óta vegyes lakosságú terület. A történelmi Erdélyben a román lakosság már a 18. század közepén abszolút többségbe került. Ettől kezdve beszélhetünk a helyi magyarság kisebbségi helyzetéről, ami természetesen hosszú ideig csak demográfiai értelemben volt érvényes. Az 1920-as közhatalomváltozást követően viszont jogilag is kisebbségbe került a magyar közösség a trianoni döntés értelmében Romániához csatolt erdélyi, partiumi és bánsági régiókban. Hamaro-

* Dr. PhD. Murádin János Kristóf egyetemi adjunktus, kari kancellár, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolozsvári Kar, Európai Tanulmányok Tanszék

san megkezdődött az erdélyi magyarok folyamatos küzdelme a kollektív kisebbségi jogok elismertetéséért és gyakorlati alkalmazásáért.

Ebben a mostanra már majdnem egy évszázada tartó kisebbségi helyzetben csak egyetlen rövid időszakra állt be szünet. Az 1940-es második bécsi döntést követően ugyanis a Magyarországhoz visszacsatolt Észak-Erdély területén újból abszolút többségbe került a magyarság. Ez az alig négy évig tartó, átmeneti időszak – amit a korszakban gyakran csak „kicsi magyar világnak” neveztek – nagyon fontos volt az erdélyi magyar társadalom számára, hiszen a nemsokára újból beálló kisebbségi létben a közösségi megmaradáshoz elengedhetetlenül szükséges belső megerősödést hozta el. A magyar egység megteremtése a korszakban alapkövetelmény volt, amit még a két világháború közötti kisebbségi megmaradás törvényei írtak elő. Az Észak-Erdélyben enyhe többségbe kerülő magyarság az erdélyi, transzszilván esz-meiségen alapuló, regionális egység létrehozásának lehetőségeit kereste minden téren. Politikai értelemben e törekvés legfontosabb letéteményese egyértelműen az Erdélyi Párt volt. Az észak-erdélyi magyarok gyűjtőpártjaként ez a politikai alakulat vállalta fel ugyanis programszerűen a teljes magyar egység megteremtését. E törekvésében pedig óhatatlanul konfliktusba került a helyi etnikai kisebbségekkel, elsősorban a visszacsatolt országrészen nagyon nagy létszámú, 41,5%-os arányban élő románssággal. Tanulmányomban a magyarság és a román, német, zsidó kisebbség politikai kapcsolatait veszem górcső alá Észak-Erdélyben, az 1940 és 1944 közötti időszakban, az Erdélyi Párt tevékenységének tükrében.

2. Általános politikai, demográfiai körülmények

Az 1940. augusztus 30-i német–olasz nagyhatalmi döntés értelmében, a korabeli kifejezéssel élve „Erdély szebb de sokkal szegényebb” fele került vissza Magyarországhoz. Ez magába foglalta a történelmi Erdély és a Partium északi felét, a Székelyföldet és Máramaros vidékét,¹ összesen 43 104 km²-es kiterjedéssel.² A visszacsatolt területek lakosságának összetétele igencsak vegyes volt. Ha az 1941-es magyar népszámlálás adatait nézzük, akkor eszerint a régió 2 557 000 lakosának 52,1%-a magyar, 41,5%-a román és 1,72%-a német anyanyelvű volt.³ Az 1 380 000 magyar mellett, 1 057 000 román és 44 000 német élt Észak-Erdélyben.⁴ A magyar népszámlálás is kimutatta, hogy a bécsi döntés által egészben vagy részben érintett tizenkét vármegye közül négyben (Beszterce-Naszód, Máramaros, Szolnok-Doboka, Szilágy) a román lakosság abszolút többségben volt. Ezzel szemben a visszakerült Ugocsa vármegye kivételével, ahol viszonylagos magyar többség mutatkozott, Bihar, Szatmár, Kolozs, Maros-Torda, Udvarhely, Csík és Háromszék vármegyékben abszolút magyar többség volt.⁵

Hogy mennyire vegyes lakosságú volt ez a régió, és hogy a terület etnikai összetételét illetően mennyire eltérőek voltak az álláspontok, azt jól mutatja az a tény, hogy a román statisztikák a magyarétól jelentősen különböztek és végeredményben román többségű területként határozták meg Észak-Erdélyt. A román adatok

még az összlakosság abszolút számában is eltértek, eszerint a Magyarországhoz visszacsatolt térség teljes lakossága csak 2 388 774 főt tett ki, amelynek 50,2%-a román és alig 37,1%-a volt magyar nemzetiségű.⁶ E statisztikai kimutatások is megerősítették tehát, hogy a románság abszolút száma meghaladja az egymilliót Észak-Erdélyben (1 195 582 fő), viszont a magyarokét több mint félmillióval kevesebbre becsülték (719 022 fő).

1. kép: Gróf Teleki Pál miniszterelnök és gróf Csáky István külügyminiszter az új erdélyi határ tanulmányozása közben. Bécs, 1940. augusztus 30.

**Photo 2: Prime Minister Count Pál Teleki and Minister of Foreign Affairs count István Csáky, analysing the new Transylvanian borders.
Wien, 30 August 1940**

Forrás: Ellenzék (Kolozsvár). 1940. szeptember 2. 199. szám. LXI. évfolyam. 2. old.

Mindez azonban nem változtathatott a tényen, hogy a nagyhatalmi döntőbíráskodás Erdély megosztását eredményezte, és a régió északi részét, a Székelyfölddel együtt visszajuttatta Magyarországhoz, függetlenül attól, hogy az érintett vidéken melyik nemzetiség volt többségben. Ezzel pedig csak méginkább felszította a két nép közötti többévszázados feszültségeket. A magyar fél keveselte a visszacsatolt területeket, a román fél pedig igazságtalannak és hosszú távon elfogadhatatlannak tekintette azok elvesztését.

Az új határt ezért mind Budapest, mind Bukarest csak átmenetinek tekintette. Ilyen körülmények között az etnikailag igencsak vegyes Észak-Erdély nagyon kényes helyzetben volt. A terület politikai megszervezése tehát a körülmények diktálta, azonnali szükségszerűség lett, amely halaszthatatlan feladatként állt mind a magyar kormányzat, mind az észak-erdélyi magyar vezetők előtt.

3. Észak-Erdély képviselte az Országgyűlésben

A politikai stabilizáció kulcskérdése az volt, hogy a magyar állam mennyire tudja politikailag integrálni a visszatért területeket. E téren pedig legnagyobb jelentőséggel az országgyűlési képviselet megszervezése bírt. A kérdés rendezése komoly nehézségekbe ütközött. A különleges történelmi események diktálta helyzetben ugyanis országgyűlési választásokat nem lehetett tartani, hiszen azok az Imrédy-kormány bukása miatt alig egy jó évvel korábban, 1939. május 28-29-e között zajlottak le.⁷ Ráadásul, ezek eredményeként, először jutott törvényhozási képviselethez a Nyilaskeresztes Párt. A szélsőjobboldal megerősödése komoly aggodalmakat váltott ki az azzal szemben álló pártokban. Ezek többsége – és különösképpen a kormánypárt – az Országgyűlésben 1939-ben megszerzett pozícióit nem akarta kockára tenni, és a további nyilas térhódítást, mint az újabb választások eredőjét, el akarta kerülni.⁸ Ezért a háború végéig újabb választásokra már nem került sor.⁹

Észak-Erdély viszont sürgősen képviselethez kellett hogy jusson a magyar parlamentben. A visszacsatolás konszolidációjának követelménye gyors megoldást kívánt. Erre két precedens kínálkozott. A Felvidék déli részének 1938. november 2-i visszacsatolása és Kárpátalja 1939. március 15–18-a közötti katonai elfoglalása után ezeken a területeken nem szerveztek választásokat, hanem meghívásos alapon összesen 38 felvidéki és kárpátaljai képviselővel egészítették ki az 1935–1939-es évi Országgyűlést.¹⁰ E vidékeken az 1939. májusi választásokat sem tartották meg, hanem a korábban behívott képviselőket a választások után összeülő új képviselőház átvette,¹¹ és törvényhozói munkájukat tovább folytathatták. Ugyanez a gyakorlat érvényesült azután Észak-Erdély esetében is 1940 őszén. Hozzá kell tennem azonban, hogy a korabeli magyar kormányzat ezt csak ideiglenes megoldásnak tekintette. A behívások célja az volt, hogy áthidalják azt a bizonytalan időszakot, amíg a visszaszerzett területek beépülnek az ország testébe és az egységes, új választói névjegyzékek elkészülnek, majd az általános választások megszervezése lehetővé válik.

Teleki Pál miniszterelnök a behívások legitimációját növelni kívánta, és ezért arra törekedett, hogy – az „Erdély az erdélyieké” jelszót követve¹² – olyan képviselőket hívjon be a parlamentbe, akik a kisebbségi időkben való politikai helytállásuk folytán, korábbi képviselőként, képviselőjelöltként, vagy valamely nemzeti intézmény választott tisztségviselőjeként a helyi közösség bizalmát élvezték.¹³ Fontos szempont volt az is, hogy a behívandók ismerjék a román nyelvet és így a legnagyobb lélekszámú észak-erdélyi kisebbség igényeit és panaszait akadálytalanul közvetíthessék a kormányzat felé.¹⁴ Ugyanakkor a kormányfő hangsúlyt

fektetett arra is, hogy a behívott képviselőcsoport összetételében tükrözze a már korábban kialakult erdélyi politikai és társadalmi viszonyokat.¹⁵

A budapesti politikai képviselőről Észak-Erdélyben megoszlottak a vélemények. Míg gróf Bethlen György az egykori Országos Magyar Párt elnöke régi politikai alakulatát szerette volna újjászervezni,¹⁶ addig például az ún. erdélyi népi írók egyik legfontosabb vezető egyénisége, Tamási Áron népi demokratikus jellegű társadalmi szövetséget tervezett és kezdettől elvetette a pártpolitikát, mint a sajátos erdélyi gondok megoldási lehetőségét.¹⁷ Mikor azután kiderült, hogy ennek létrehozására nincs esély, Tamási elfordult a politikától és a parlamenti szerepvállalástól is távol tartotta magát. Azokat az erdélyi politikusokat pedig, akik a románsággal való szorosabb kapcsolatok hívei voltak, elsősorban a Romániai Magyar Népközösségben 1939-től szerepet vállaló közéleti személyiségeket – közöttük Kós Károlyt – eleve kihagyták a behívandók közül.¹⁸ Magát a Népközösség egykori vezetőjét, gróf Bánffy Miklóst viszont nem lehetett kizárni a törvényhozók közül, legfeljebb marginalizálni. A korábbi külügyminiszter az erdélyi politika megkerülhetetlen, központi személyisége volt. Ha képviselőnek nem is hívták be, Horthy felsőházi tagnak nevezte ki és belső titkos tanácsosi, valamint m. kir. kamarási rangot kapott.¹⁹ Igaz ez utóbbiak csak hangzatos, de politikailag súlytalan titulusok voltak.

Teleki Pál miniszterelnök egyik legfontosabb kérdésnek a magyar lakosság mellett, az észak-erdélyi román kisebbség budapesti képviselését tekintette, s erre vonatkozóan már a visszacsatolás után leszögezte, hogy „minden magyar állampolgárhoz, nemzeti hovatartozásától függetlenül, egyformán, a legnagyobb jóakarrattal” fog a kormányzat viszonyulni. Cserében viszont a románság helyi vezetőitől a magyar állam iránti lojalitást várta el.²⁰ Erre azonban vajmi kevés esély volt. A románság túlnyomó többsége ugyanis diktátumnak tekintette a második bécsi döntést és nem volt hajlandó együttműködni a magyar hatalommal. Inkább a politikai passzivitást választotta. Erre pedig éppen maga a magyar kormány kínált lehetőséget akkor, amikor a behívott képviselők között az észak-erdélyi román vezetőknek fenntartott tizenkét helyet 1940 őszen ideiglenesen betöltetlenül hagyta. Ugyanígy járt el a felsőház esetében is, ahol a számukra kijelölt három hely elfoglalását szintén elhalasztotta.

Feltehetjük a kérdést: mi készíthette a magyar kormányzatot arra, hogy az állam alapvető érdekével szembemenve, a törvényhozók behívásánál teljesen figyelmen kívül hagyja a milliós nagyságrendű román kisebbséget és ezáltal megbékélés helyett tovább szítsa a nemzetiségi gyűlöletet Észak-Erdélyben? Ennek az elsőre érthetetlennek tűnő döntésnek az az egyszerű ok állt a hátterében, hogy a Romániánál maradt dél-erdélyi magyar kisebbség bukaresti politikai képviselésének biztosítására román oldalról még csak kísérlet sem történt. A mintegy 473 000 főt számláló romániai magyar közösségnek²¹ 1940 ősztől egy képviselője, vagy szenátora sem volt a román parlamentben. A két ország között ebben az időszakban kibontakozó kölcsönöségi politika a törvényhozói mandátumok esetében is érezte hatását. Látna a helyzet tarthatatlanságát, a magyar kormányzat később,

1941-ben és 1942-ben tett ugyan néhány bátortalan kísérletet az ügy rendezésére, de az észak-erdélyi román kisebbség vezetői mindannyiszor visszautasították, hogy a magyar Országgyűlésben szerepet vállaljanak. Döntésüket megannyiszor a bukaresti vezető körök tiltásával indokolták.²² Hogy ennek volt bizonyos reális alapja azt jól mutatja az a tény, hogy a Román Királyság elvetett minden olyan gesztust, amely a második bécsi döntés után kialakult helyzet román részről bármilyen formában való elismerését jelenthette volna. Ezzel pedig a román kormány voltaképpen a magyar hatalom észak-erdélyi kiépülését és megszilárdulását szerette volna gátolni, abban reménykedve, hogy a területi elcsatolásról hozott nagyhatalmi döntés később megváltoztatható lesz és a régió visszakerülhet Romániához. Amennyiben viszont a helyi román vezetők a magyar Országgyűlésben szerepet vállalva, részt vettek volna a budapesti törvényhozásban, ez a román területi revíziós törekvésekre árnyékot vethetett volna. Nem is jelentek meg egyszer sem a felkért román képviselők és felsőházi tagok a magyar parlamentben Észak-Erdély magyar uralom alatt állásának négy éve alatt.

4. Az Erdélyi Párt megalakulása

A nagylétszámú román kisebbség politikai szembenállásának körülményei között a magyar egység megteremtése elsőrendű kérdéssé vált a vegyes lakosságú régióban. Erre a legmegfelelőbbnek egy nagy észak-erdélyi magyar tömegpárt létrehozása mutatkozott, amely összefoghatta volna – a szélsőségeket leszámítva – az összes erdélyi politikai irányzatot. Egy ilyen erdélyi gyűjtőpárt gondolata kedves volt a magyar kormányzat előtt is, amelynek a helyzet stabilizálásához szüksége volt egy erős, regionális, támogató politikai formációra. Ez adta meg a lehetőséget az Erdélyi Párt létrehozására.

A párt megalakítása négy lépcsőben ment végbe. Először 1940. november 12-én az ötven észak-erdélyi magyar képviselő egy átmeneti jellegű, pártonkívüli parlamenti csoportba tömörült a csíkszeredai Pál Gábor elnöklete alatt.²³ Az erdélyiek parlamenti frakciója hivatalosan az Erdélyi Magyar Képviselők Pártonkívüli Csoportja nevet viselte.²⁴ A pártalakítás második mozzanata egy hónappal később következett be, amikor a pártonkívüli csoport 1940. december 13–15-e között tartott, háromnapos értekezletén felvette az Erdélyi Párt nevet.²⁵ Az új politikai formáció létrehozásának harmadik fázisa annak hivatalossá tétele volt a képviselőházban való nyilvános bejelentés által. Erre a közbejött téli szünet miatt már csak 1941. február 7-én került sor.²⁶

Azzal az elhatározásukkal, hogy saját pártot alakítanak, az erdélyi képviselők mindenekelőtt elejét akarták venni annak, hogy Erdély az anyaországi pártharcok színterévé váljék. „Minket, fiatalokat – [...] emlékezett vissza később Vita Sándor képviselő – nem nagyon érdekeltek a pártküzdelmek, amint, sajnos, nem figyeltünk eléggé a magyarországi politika alakulására, a jobboldal előretörésére sem,

és még kevésbé az európai nagyhatalmak ellentéteire. Ez hiba volt, de minket az erdélyi magyarság megmaradása és felemelése érdekelt csupán.”²⁷

A párt létrehozásának utolsó és legfontosabb lépése az alapító nagygyűlés megtartása volt, amire 1941. május 28-án, a visszacsatolt erdélyi területek központjában, Kolozsváron került sor.²⁸ A nagygyűlést, jelképes módon, az Erdély Magyarországgal való unióját 1848. május 30-án kimondó, utolsó erdélyi országgyűlés színhelyén, a Redut épületében, a jeles történelmi esemény szinte napra pontosan 93. évfordulóján szervezték meg.²⁹ A nagygyűlésen, az időközben megalakult mintegy 700 észak-erdélyi vármegyei, városi és községi párttagozat képviselői elfogadták a párt programját és megválasztották az országos vezetőséget. A pártelnök gróf Teleki Béla zsibói földbirtokos, az időközben tragikus körülmények között elhunyt Teleki Pál miniszterelnök távoli rokona lett.³⁰ Ügyvezető alelnökké a kolozsvári Albrecht Dezső országgyűlési képviselőt, alelnökké pedig a szatmári Ember Géza képviselőt és a csíkszeredai dr. Kolumbán József ügyvédet választották meg. Így mindkét nagy, magyarok által abszolút többségben lakott észak-erdélyi térség (a Székelyföld és a Partium északi fele) egyenlő súllyal lett képviselve a pártvezetésben. Az EP országos politikai főtitkára ugyanakkor a kolozsvári dr. Mikó Imre képviselő lett, pénztárnak Szász István EMGE-igazgatót, ellenőröknek pedig Rácz Mihály építőmestert, felsőházi tagot és Szilágyi András kiskgazdát választották meg.³¹

5. Az Erdélyi Párt a magyar közéletben

Az 1941 tavaszán zászlót bontott Erdélyi Párt kulcsfontosságú tényező volt Észak-Erdély magyar parlamenti képviseletében, viszont korántsem sikerült az összes erdélyi képviselőt összefognia. A nagy tekintélyű székely politikus, dr. Pál Gábor és négy képviselőtársa nem értett egyet az EP létrehozásával és ezért párttonkívvüli maradt. Heten a képviselőházat domináló kormánypártba (Magyar Élet Pártja) léptek be, míg egy erdélyi képviselő a Független Kiskgazdapártnak, egy másik pedig a Magyar Megújulás Pártjának lett tagja.³² A megmaradt 36 erdélyi képviselő csoportja képezte az Erdélyi Párt képviselőházi frakcióját,³³ amely a Ház 369 fős testületének³⁴ 9,75%-át tette ki. Ezáltal pedig a párt létrehozásakor, 1941. májusában 214 mandátummal (58%) bíró kormánypárt után, az EP a második legnagyobb politikai erőt jelentette a képviselőházban.

Ha viszont a teljes Országgyűlést vesszük górcső alá, akkor valamelyest árnyaltabbá válik a kép, hiszen az összesen 352 tagú felsőházban 43 erdélyi foglalt helyet, akik közül csak 14 volt erdélyi párti. Ők a felsőház tagságának mindössze 3,97%-át tették ki. Az Erdélyi Párt összesen 50 törvényhozója pedig a teljes Országgyűlés 721 fős tagságának³⁵ 6,93%-át adta. Ugyanakkor – csak az erdélyieket véve figyelembe – a 93 főből álló észak-erdélyi parlamenti képviselet 53,76%-a erdélyi párti volt. Ez pedig végső soron azt jelentette, hogy Észak-Erdélyt a magyar Országgyűlésben domináns módon az Erdélyi Párt képviselte.

A felülről létrehozott új gyűjtőpárt magját az erdélyi párti képviselők és felsőházi tagok 50 fős csoportja alkotta. Ők dolgozták ki a párt ideológiáját és szervezték meg az észak-erdélyi részeken a vármegyei és helyi tagozatok megalakítását. A központilag, Budapestről irányuló pártépítés gyorsan haladt, és az erdélyi magyarság tömegesen iratkozott be az Erdélyi Pártba, amely így fővárosi klubpártocskából, szinte egyik napról a másikra, regionális tömegpárttá alakult át. Tagsága az 1941. májusi alakuló nagygyűlés idejére elérte a 200 000-et, majd 1942. januárjára 243 500-ra emelkedett. A megközelítőleg negyedmilliós taglétszám ezután stabilizálódott: 1943 decemberében az EP-nek még mindig 231 181 tagja volt.³⁶ Ez statisztikailag azt jelentette, hogy a négyéves magyar uralom időszaka alatt minden negyedik észak-erdélyi magyar felnőtt az Erdélyi Párt tagja volt. Így a párt valóban megvalósította a helyi magyarság politikai-társadalmi egységét és ezirányú erőfeszítései sikeresnek bizonyultak.

6. Az Erdélyi Párt kisebbségpolitikája

Amennyire eredményes volt az Erdélyi Párt magyar nemzetpolitikája, annyira kevés pozitív megvalósítást tudott felmutatni a az EP a kisebbségi kérdésekben! Hiszen minél inkább központi tényezőjévé vált a magyar nemzeti egységnek Észak-Erdélyben, annál idegenebbé és ezért elutasítottabbá vált a helyi nemzeti kisebbségek körében. Mindezt csak fokozta az a tény, hogy az Erdélyi Párt kezdetől kormánytámogató politikai erő volt, ami által többek szemében Budapest meghosszabbított karjának tűnt Észak-Erdélyben. A magyar kormányzattal való szoros kapcsolatot mutatják a párt még 1940 végén kidolgozott, eredeti stratégiai célkitűzései is:

„Megtartani az erdélyi magyarság politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális egységét

A kormánnyal együttműködve újjáépíteni Erdélyt és bekapcsolni az ország egysége vérkeringésébe

Erdélyi szellemmel szolgálni Magyarország belső átalakulását és megerősödését.”³⁷

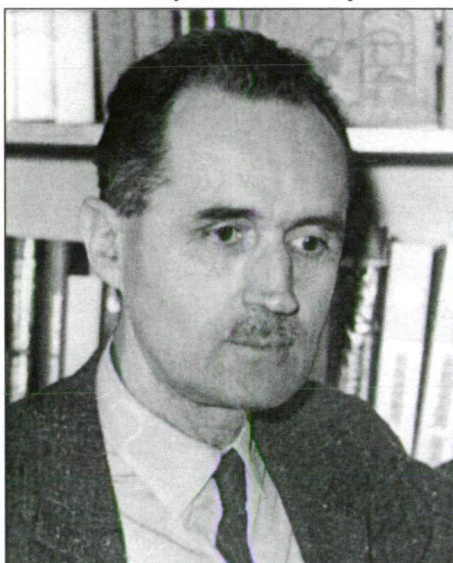
A kisebbségekkel való kapcsolatait illetően az Erdélyi Párt vezetőinek korábbi, két világháború közötti tapasztalataiból indult ki. A királyi Románia sok szempontból elhibázott kisebbségpolitikája negatív példaként lebegett az annak következményeit azelőtt személyesen megtapasztaló erdélyi párti politikusok előtt. A nemzeti kisebbségek, és köztük is elsősorban a magyarok kirekesztése a politikai életből, közösségi fejlődésük minden lehetséges eszközzel való akadályozása és végső soron az erőszakos asszimilációjukra tett kísérletek nem lehettek követendő példák az Erdélyi Párt számára. Hiszen ezek az elnyomó törekvések pontosan az ellentétes hatást váltották ki a magyar nemzeti közösségben: bezárkózáshoz és mintegy sündisznóállásba húzódba, a román többséggel való szembenálláshoz vezettek. Ez pedig nagymértékben hozzájárult a román állam belső meggyengülé-

séhez és nemzetközi elszigetelődéséhez, végső soron pedig az 1940-es területvesztésekhez. Észak-Erdély lakosságának etnikai összetételét figyelembe véve, és a nagyhatalmi döntőbíráskodással megvalósított visszacsatolás román társadalmi elutasítottságára, valamint a dél-erdélyi magyarság kényes helyzetére való tekintettel, az Erdélyi Párt kisebbségpolitikáját nem építhette ilyen alapokra.

Ehelyett a párt, Teleki Pál miniszterelnök eszméiből kiindulva, az ún. „szentistváni gondolatot” tekintette kisebbségpolitikája vezérelvének. Eszerint a legfőbb cél a kisebbségek befogadása volt a magyar politikai nemzetbe. Ehhez pedig a magyarság megerősítését tartották szükségesnek minden lehetséges módon és eszközzel. Reményeik szerint így végső soron vonzóvá válhat a magyar nemzethez való tartozás gondolata, ami előbb politikai, majd kulturális és gazdasági téren valósulna meg, elvezetve az identitásbeli azonosulásig.

2. kép: Dr. Mikó Imre országgyűlési képviselő, az Erdélyi Párt országos politikai főtitkára

Photo 2: Deputy dr. Imre Mikó, the political secretary general of the Transylvanian Party

Forrás: Dr. Szász István Tas magángyűjteménye (Leányfalu, Magyarország)

Összességében tekintve a kérdést, a magyar kormányzat, és egyben az Erdélyi Párt célja hosszú távon nem a nemzeti kisebbségek konzerválása volt, hanem a magyarsággal rokonszenvező nemzetiségi lakosság természetes asszimilációjának felgyorsítása. Ezt azonban nem erőszakos, hanem éppen ellenkezőleg, békés úton látták megvalósíthatónak és hosszú, több évtizedes folyamatnak tekintették. Minderről, egyik 1942. november 20-án elhangzott képviselőházi beszédében dr. Mikó

Imre, az Erdélyi Párt országos politikai főtitkára, a nemzetiségi kérdések egyik párton belüli vezető szakértője, így nyilatkozott: „Tévedés volna azt hinni, hogy a nemzetiségek fejlődésének megbénításával a nemzetiségi kérdés megoldható. [...] Az egyetlen helyes, pozitív és alkotó nemzetiségi politika az, amelyik a magyarság megerősítését tűzi ki feladatául. [...] Az erőszakos asszimiláció önámítás és kicsinyhitűség. Önámítás azt hinni, hogy a név- és vallásváltoztatás elég ahhoz, hogy valaki magyarrá váljék és kicsinyhitűség azt gondolni, hogy a magyarságot csak a nemzetiségek renegátjaival lehet megerősíteni. [...] A magyarságot kell megerősíteni úgy mennyiségében, mint minőségében ha azt akarjuk, hogy lekösse azokat a nemzetiségeket, melyek hisznek a szentistváni gondolatban és semlegesítse azokat, akik a határokon túlra kacscintanak. Ennek a célnak a szolgálatába kell állítani a földbirtokpolitikát, szociálpolitikát, népegészségügyet, adózási rendszert, közigazgatást, közoktatást, a valláserkölcsei nevelést és a nemzetvédelmi propagandaszolgálatot.”³⁸

6.1. Az Erdélyi Párt viszonyulása a német kisebbséghez

Az Erdélyi Párt kisebbségpolitikáját azonban nem lehet egységesnek tekinteni. A párt rugalmasságát mutatja az a tény, hogy a különböző nemzetiségekkel szemben más és más politikát folytatott, felismerve az eltérő helyzetekből adódó, különböző viszonyulásokat a magyarsághoz. Az Észak-Erdélyben kis létszámú, de évszázadok óta belső önrendelkezésben élő németajkú kisebbség, elsősorban a Beszterce környéki szászság és a partiumi svábok még el nem magyarosodott része számára lehetővé akarta tenni autonómiájuk fenntartását. Igaz, e tekintetben budapesti hatás is érvényesült, hiszen a náci Németország által erőteljesen támogatott magyarországi német nemzeti kisebbség számára a magyar kormány különleges jogállást ismert el.

6.2. Az Erdélyi Párt viszonyulása a román kisebbséghez

Ezzel szemben, a legszámottevőbb etnikai kisebbség, a milliós nagyságot meghaladó észak-erdélyi románság legnagyobb részét illetően a magyar kormány Romániával szemben folytatott ún. „kölcsonösségi politikáját” vette át az EP. A két állam kapcsolataiban követett kölcsonösségi politika 1940. október 4-én vette kezdetét azzal, hogy a dél-erdélyi magyarság elleni sorozatos atrocitások hírére a magyar állami hatóságok Nagyváradról és Kolozsvárról több neves román értelmiségit, családjával együtt kitoloncoltak az országból. Erre válaszként, Ion Antonescu román diktátor elrendelte, hogy csak annyi magyar nyelvű újság jelenhet meg Romániában, mint amennyi Észak-Erdélyben román nyelven.³⁹ Ezt követően pedig állandósultak a diszkriminatív intézkedések mindkét fél részéről, amelyeket minden esetben a mondhatni „tűszként” használt dél-erdélyi magyar és észak-erdélyi román kisebbség volt kénytelen elszenvedni.

A román kisebbséghez való viszonyulását maga az Erdélyi Párt is mindig a dél-erdélyi magyarság sorsával kötötte össze. Dr. Mikó Imre már idézett, a kor-

szakban nagy visszhangot keltő, 1942. november 20-i képviselőházi beszédében kifejtette: „Azt [...] pártom nevében [...] le kell szögezni, hogy nem biztosíthatjuk nemzetiségeinknek a jogok teljességét mindaddig, amíg az ő nemzeti államaik magyar véreinktől nem csak a közösségi élet, hanem az egyéni élet és szabadság fizikai feltételeit is megtagadják. Ezért pártom nevében szükségesnek tartom leszögezni, hogy csak olyan mértékben vagyunk hajlandók az észak-erdélyi románság számára a kisebbségi jogok biztosításához hozzájárulásunkat adni, amilyen mértékben a dél-erdélyi magyarság jogokkal rendelkezik.”⁴⁰ Ez pedig jószerével a teljes jogfosztottságot jelentette, hiszen csak a román lakosság nagyon kis része számára ismerte el az Erdélyi Párt az alapvető emberi jogokat: őket a „magyar állameszmét magévá tevő román népként”⁴¹ határozta meg 1941-ben elfogadott programjában. A románság elenyésző kisebbségét jelentő csoport „számára biztosítani kívánjuk nyelve használatát, a közoktatásban, közigazgatásban és a bíróság előtt, egyházai megbecsülését, a munka szabadságát, nemzetiségi érzése védelmét, politikai jogai gyakorlását”⁴² – szögezte le a pártprogram. A jogbiztosítás mértéke viszont ez esetben is a kölcsönösségtől függött, ami eleve lehetetlenné tette, hogy ezek az alapvető jogok a gyakorlatban érvényesüljenek. Ugyanis a dél-erdélyi magyarság az Antonescu-diktatúra ideje alatt Romániában szinte minden jogától megfosztatott és sosem látott mértékű elnyomásban élt.⁴³ Mindez hamarosan aláásta az Erdélyi Párt kisebbségpolitikáját, ami hitelt vesztetté vált az észak-erdélyi nemzetiségek előtt.

6.3. Az Erdélyi Párt viszonyulása a zsidó közösséghez

A párt kisebbségpolitikájának kudarcához leginkább a zsidósággal szembeni hozzáállás járult hozzá. Igaz ugyan, hogy az EP a zsidók deportálását és a Németországban kidolgozott ún. „végső megoldást”, mint vállalhatatlan elképzeléseket, eleve elvette, a zsidó közösség jogfosztását azonban nem ellenezte, és e téren a magyar Országgyűlés által elfogadott 1938-as első, és 1939-es második zsidótörvényhez utólag maga is alkalmazkodott. Képviselői egy részével pedig megszavazta az 1941-es harmadikat. E tekintetben legfeljebb csak jelképes erejű üzenet lehetett az, hogy ez utóbbi törvény képviselőházi megszavazásakor az EP egyik képviselője, a kolozsvári református lelkész, László Dezső meg sem jelent az ülés-teremben.⁴⁴

Az Erdélyi Párt a zsidókérdés tekintetében nehéz helyzetben volt, hiszen a román uralom két évtizede alatt számos erdélyi magyarérmű zsidó ember állt ki a magyar kisebbség jogainak biztosításáért és segítette Erdély magyarságát a kisebbségi megmaradásért folytatott harcban. Az EP 1940 után komoly dilemma elé került, hiszen az asszimilálódott, magyar kultúrájú zsidók ellen – éppen a szentistváni gondolat jegyében – nem fogadhatta el a kormányzat által előterjesztett jogtalan, súlyosan diszkriminatív rendelkezéseket. Ugyanakkor szembe sem mehetett a magyar kormánnyal, hiszen annak köszönhette a területi visszacsatolást, és ezáltal önnön létét! Az Erdélyi Párt ezért bizonyos mértékig kompromisszumos megoldást választott: programjában a kormányzat által elvárt diszkriminatív intéz-

kedéseket nem az egész zsidóság, hanem csak annak bizonyos része ellen kérte. „A román uralom alatt az erdélyi magyarság testéről önként levált (sic!) zsidósággal szemben – szögezte le a pártprogram – helyeslünk és sürgetünk minden olyan törvényes és kormányintézkedést, mely a kérdés általános európai rendezéséig a zsidóságot a nevelés, közvéleményalakítás és jogszolgáltatás területéről teljesen kizárja, a gazdasági életben pedig sürgős módot nyújt arra, hogy helyüket magyar szakemberek foglalhassák el. Mivel a termelő tőkét nemzeti vagyonnak tekintjük, a tőke és a termelés irányítása nem maradhat zsidó kézben.”⁴⁵

Kijelenthető tehát, hogy az Erdélyi Párt a zsidókérdésben alkalmazkodott a korabeli általános magyarországi irányvonalhoz, viszont tény, hogy az anyaországi pártok nagy többségéhez képest visszafogottabb, kevésbé radikális álláspontot alakított ki a kérdésben. Ugyanakkor határozatlansága, a zsidó lakossághoz való felemás viszonyulása a párt kisebbségpolitikáját ez esetben is hiteltelenné tette.

3. kép: Vita Sándor az Erdélyi Párt országgyűlési képviselője

Photo 3: Sándor Vita, deputy of the Transylvanian Party in the Hungarian Parliament

Forrás: Dr. Szász István Tas magángyűjteménye (Leányfalu, Magyarország)

Egységesen ugyanis sosem lépett fel a zsidó közösség védelméért és amikor 1944-ben ez az ügy tragikus fordulatot vett, nem állt ki a zsidóság deportálása és elpusztítása ellen. Igaz ugyan, hogy voltak egyéni kezdeményezések a párton belül zsidó emberek megmentésére, ezek azonban legfeljebb csak árnyalni tudták azt a szégyenfoltot, ami emiatt a pártra vetült. Mégis említésre érdemes a köz-

tudottan náciellenes Vita Sándor erdélyi párti képviselő zsidómentő akciója, aki Jaross Andor belügyminiszternél közbenjárva elérte, hogy az erdélyi művelődési és gazdasági életben érdemeket szerzett zsidókat ne deportálják. A mentesítési kérelmek elbírálására 1944. májusában felkért Vita Sándor⁴⁶ zsidók százait óvta meg az elhurcolástól, a biztos haláltól. „Megtudtam – jegyezte meg majd öt évtizeddel később Önéletírásában minden öntömjénezés nélkül és igen szűkszavúan –, hogy a kolozsvári zsidók deportálása június közepéig befejeződik, én viszont május közepén kaptam a megbízatásomat... Nekem végülis sikerült mintegy 60–70 zsidó család számára a mentesítést megszereznem.”⁴⁷ Azonban mindez eltörpült a végül deportált és meggyilkolt zsidók tízezrei mellett. Ezt természetesen maga Vita Sándor is jól tudta, s ezirányú tevékenységét öccséhez írott egyik levelében még évtizedekkel később is eképpen ítélte meg: „Én ebben a kérdésben heteken át nagyon sokat fáradtam, nem is eredménytelenül. De ha meggondolom, ez az eredmény alig volt több a semminél. Kolozsvárról elvittek kb. tizenötezer zsidót,⁴⁸ meg lehetett menteni talán kétszázat. De az volt a baj, hogy ha valaki bement a gettóba, akkor már el volt veszve – így többek közt Karácsony Benő, Lakatos Imre stb.”⁴⁹

7. Az Erdélyi Párt befolyásának korlátai kisebbségi kérdésekben

A zsidómentési akciók felemás eredményei jól érzékeltetik az Erdélyi Párt gyengeségét. A vegyes lakosságú Észak-Erdélyben különös súlyt kapó kisebbségi kérdéseket egyetlen esetben sem tudta megfelelően kezelni. Ennek oka azonban nem a párt feltételezett ultranacionalista jellege volt – mint ahogyan többen később vélték – hanem a létrehozásának körülményei miatt a kormányzattal való szembenállásának lehetetlensége és a budapesti döntéshozásra gyakorolt befolyácsolási képességének korlátozottsága. Az Erdélyi Pártot ugyanis alapvetően regionális alakulatnak tekintették a korabeli magyar politikai életben, és bár a képviselőház második legerősebb frakcióját adta, a törvényhozás abszolút többségét alkotó, domináns kormánypárt mellett mindvégig perifériálisnak volt mondható. Ráadásul, ahogy a háború haladt előre, a legfontosabb döntéseket egyre gyakrabban a parlament meghallgatása nélkül, a minisztertanácsokon, vagy közvetlenül a minisztériumokban hozták meg.⁵⁰ Az Országgyűlést pedig Horthy többször is elnapolta a szélsőjobboldal hatásának semlegesítéséért. Így például 1943. május 4-től október 21-ig a parlamenti munka majdnem fél éven át szünetelt.⁵¹ A vezető minisztériumokra pedig az Erdélyi Párt jóformán semmilyen hatással sem volt, hiszen egyetlen minisztere báró Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter volt,⁵² akinek például az oly fontos nemzetiségi kérdés alakulására vajmi csekély befolyása lehetett. Maradt tehát a minisztériumi közbenjárás lehetősége, amivel az EP, budapesti képviselői irodáján keresztül, egyre gyakrabban élt. Vármegyei tagozatai szervezett módon juttatták el az igényeket a Botár István képviselő által vezetett fővárosi központi pártirodába, majd onnan a különböző minisztériumokhoz. Minden minisztérium mellé a párt két összekötő képviselőt delegált, olyanokat akik az

illető terület szakértőinek számítottak. Ezek egy-egy magasrangú minisztériumi tisztviselővel tartottak kapcsolatot és beszéltek meg a különböző problémákat.⁵³ Ezzel a módszerrel egyéni kéréseket több esetben is meg tudott oldani az Erdélyi Párt, de az igazán fajsúlyos közügyekben, mint amilyen a közigazgatási reform problémája, vagy éppen a nemzeti kisebbségekhez való viszonyulás, ilyen módon sem tudta az erdélyiek érdekét érvényesíteni.

Egy bizonytalan jövő elé néző, vegyes lakosságú régióban, két, egymáshoz ellenségesen viszonyuló állam között, az Erdélyi Párt nem tudott kibontakozni. A dél-erdélyi magyar kisebbség román hatóságok általi elnyomása miatt folyamatos lépéskényszerben lévő politikai alakulat többször is megpróbált közvetíteni a magyar és a román kormányzat között kisebbségi kérdésekben. Ezek a kísérletek azonban megannyiszor eredménytelenül végződtek, egyrészt a kölcsönösségi politika, másrészt az Erdélyi Párt román politikai életben való legalitásának teljes hiánya miatt. A bukaresti kormány szemében ugyanis a „törvénytelen módon, erőszakkal elvett észak-erdélyi területen” létrehozott magyar etnikai pártnak semmilyen létjogosultsága nem volt!

Az Erdélyi Párt kisebbségpolitikája ezért nemcsak eszmei téren, de a gyakorlatban is sikertelen volt. Mindezt csak felerősítette a tény, hogy a párt semmilyen kapcsolatot nem tudott kiépíteni az észak-erdélyi románsággal. A régió legnagyobb lélekszámú kisebbsége mereven elzárkózott a „magyarok pártjától”. Továbbá súlyosbította az EP kisebbségpolitikájának sikertelenségét a második bécsi döntés után felerősödő nacionalista közhangulat és a párt eleve behatárolt működési területe. Mindemellett pedig az alig négy éven át tartó, rövid működési periódus is lehetetlenné tette azt, hogy az Erdélyi Párt konszolidált politikai erőként, hatékony kisebbségpolitikát tudjon folytatni.

Jelentős eredményeket az Erdélyi Párt sokkal inkább a nemzetpolitikában ért el – mint ahogy már szó volt róla. E téren meghatározó alapelvei közé tartozott az interbellikumból megörökölt és a magyar állam keretében megerősített, erdélyi regionális identitástudat, az erdélyi magyar nemzeti szolidaritás, a társadalmi rétegek között szoros kapcsolatot építő transzszilván eszme, az anyaországainál toleránsabb kisebbség szemlélet és nem utolsósorban a „magyar Erdély” újjáépítésének és felvirágoztatásának gondolata.

8. Az Erdélyi Párt megszűnése

Az Erdélyi Párt nemzetpolitikája azonban nem tudott kiteljesedni, ugyanis nem volt képes e téren irányelveit gyakorlatba ültetni. Megakadályozta ebben az ország 1944. március 19-én bekövetkező német megszállása. A politikai életet Magyarországon megbénító katonai akció nem csak az EP elképzeléseinek legalább részbeni megvalósítását gátolta meg, de hovatovább magát a párt működését is ellehetetlenítette. A gyűléstilalom bevezetésével⁵⁴ és a pártélet ennek következtében való felfüggesztésével az Erdélyi Párt többé nem tudott cselekvőképes politikai

tényező lenni. Gróf Teleki Béla elnök a párt helyzetéről így vélekedett: a német megszállásig „nehéz volt, azután kiúttalanul reménytelen lett”.⁵⁵ Magában a pártban is szakadás állt be. Teleki Béla pártelnök, Vita Sándor, Mikó Imre és néhány képviselőtársuk passzivitásba vonult, míg Albrecht Dezső és a párt jobboldali szárnya a Sztójay-kormány alatt is vállalta a parlamenti tevékenységet. Ez azonban már túlmutatott az Erdélyi Párton, amely a román átállás másnapján, 1944. augusztus 24-én kiadott, politikai pártokat feloszlató kormányrendelet⁵⁶ következtében formálisan is megszűnt létezni.

9. Az Erdélyi Párt szellemi öröksége

Az alig négy évvel korábban nagy reményekkel és távlati elképzelésekkel induló Erdélyi Párt gyors és látványos összeomlása azonban nem jelentette egyben a párt által hordozott értékek eltűnését is. Azok 1944 után is továbbéltek, igaz latens módon, hiszen az új politikai hatalom számára nem voltak tolerálhatóak. Napjainkban pedig ezek képezik az EP szellemi hagyatékát. Gyakorlati szempontból a párt legjelentősebb öröksége az, hogy meg tudta őrizni és tovább tudta éltetni az interbellikum évtizedeiben kikristályosodott erdélyi magyar politikai hagyományokat a budapesti központosító törekvések ellenére is. Ennek legfontosabb elemei az anyaországánál kompromisszumkészebb kisebbségpolitika és a szociális érzékenység, amelyek az Erdélyi Pártot működésének egész ideje alatt jellemezték. Ugyanakkor az EP továbbfejlesztette a két világháború közötti kisebbségi időkből örökölt osztatlan erdélyi magyar egység gondolatát, amit összmagyarországi szintre kívánt felemelni. Nem rajta múltott, hogy ez a gyakorlatban nem sikerülhetett. Az viszont tény, hogy Észak-Erdélyben igenis elérte a magyar közösség példátlan összefogását és még ha csak igen rövid időre is, de egybekovácsolta a helyi magyarságot.

Mindemellett az EP sikertelen kísérletei is utólag hasznosítható politikai tapasztalatot hordoznak. Az alkotmányos úton megvalósítandó, szociális reformok ügye, amelyekért annyit küzdött a párt, napjainkban is fontos elvárás, aminek folyamatos keresztülvitele a társadalmi béke és kiegyensúlyozottság egyik záloga. Kisebbségi kérdésekben pedig az Erdélyi Párt kudarcából leszűrhető legfontosabb tanulság az, hogy csakis a nemzetiségekkel való folyamatos kommunikáció vezethet el az etnikumközi kiegyezéshez Erdélyben. Ez végső soron alapvető feltétele az erdélyi magyarság életképes nemzeti közösségként való megmaradásának.

JEGYZETEK

1. L. Balogh Béni (2002): A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés. *Múltunk Könyvek*. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda. 5. old.
2. Thirring Lajos (1940): A visszacsatolt keleti terület. Terület és népesség. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1940/8-9. szám. 663. old.
3. Fogarasi Zoltán (1944): A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságunkint 1941-ben. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1944/1-3. szám. 4. old.
4. Ablonczy Balázs (2011): A visszatért Erdély 1940–1944. Jaffa Kiadó. Budapest. 47. old.
5. Korom Mihály (1988): A második bécsi döntéstől a fegyverszünetig. In Rácz István (szerk.): *Tanulmányok Erdély történetéről*. Csokonai Kiadó. Debrecen. 176–177. old.
6. Aurică, Simion (1996): Dictatul de la Viena [A bécsi diktátum]. Editia a II-a. Editura Albatros. București. 363. old.
7. Filep Tamás Gusztáv (2008): A „visszatért” magyarok és nem magyarok beilleszkedése, jogi helyzetük és magatartásuk. In Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 155. old.
8. Romsics Ignác (2003): Magyarország története a XX. században. Harmadik, javított és bővített kiadás. Osiris Kiadó. Budapest. 226. old.
9. Filep T. G. (2008): i. m. 156. old.
10. Lásd erről bővebben: Dobszay Tamás–Estók János–Salamon Konrád–Szerencsés Károly–Tombor László (szerk.) (1998): *Tisztelt Ház! A magyar országgyűlések története 1848–1998*. Puskás Tivadar Távközlési Technikum. h. n. [Budapest]. 144. old.
11. Filep T. G. (2008): i. m. 156. old.
12. Ablonczy B. (2011): i. m. 109. old.
13. Egry Gábor (2008): Az erdélyiség „színeváltozása”. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944. Napvilág Kiadó. Budapest. 29. old.
14. Az erdélyi képviselők behívásáról szóló törvényjavaslatot nagy beszéd keretében beterjesztette Teleki Pál gróf miniszterelnök. *Ellenzék*. 1940. október 9. 232. szám. LXI. évfolyam. 1. old.
15. Zathureczky Gyula (1940): *Metamorphosis Transylvaniae*. Hítel. Nemzetpolitikai Szemle. 1940/9. szám. 212, 215. old.
16. Ablonczy B. (2011): i. m. 109–110. old.
17. Tamási Áron (1943): Kérdés és felelet. Hítel. Nemzetpolitikai Szemle. 1943/9. szám. 521. old.
18. Mikó Imre (2003): *Önéletrajz és önbírálat*. In Balázs Sándor: Mikó Imre. Élet- és pályakép. Kéziratok, dokumentumok (1933–1968). Polis Könyvkiadó. Kolozsvár. 300. old.
19. Lásd erről: A kormányzó kinevezte a felsőház erdélyi tagjait. *Ellenzék*. 1940. október 17. 239. szám. LXI. évfolyam. 1. old.

20. Gróf Teleki Pál (1940): Erdélyi feladatok. *Ellenzék*. 1940. szeptember 21. 217. szám. LXI. évfolyam. 1-2. old.
21. L. Balogh Béni–Bárdi Nándor (2008): A dél-erdélyi magyarság jogi és politikai helyzete a második bécsi döntést követően. In Bárdi N., Fedinec Cs., Szarka L.: i. m. 162. old.
22. Ablonczy B. (2011): i. m. 112-113. old.
23. Pártonkívüli parlamenti csoportot alakítottak az erdélyi képviselők. *Ellenzék*. 1940. november 14. 261. szám. LXI. évfolyam. 5. old.
24. Erdélyi magyar szövetség alakítását kezdeményezik az erdélyi képviselők. *Ellenzék*. 1940. november 19. 265. szám. LXI. évfolyam. 8. old.
25. Három napig tartó értekezleten határozták el az erdélyi képviselők az „Erdélyi Párt” megalakítását. *Ellenzék*. 1940. december 17. 289. szám. LXI. évfolyam. 8. old.
26. Bejelentették a képviselőházban az Erdélyi Párt megalakulását. *Kolozsvári Estilap*. 1941. február 8. 32. szám. IX. évfolyam. 3. old.
27. Vita Sándor (1992): Önéletírás. Kézirat. Idézi Kónya-Hamar Sándor (2013): Vita Sándor. *Művelődés*. 2013/3. szám. 19. old.
28. Egry G. (2008): i. m. 35. old.
29. Teleki Béla gróf lett az Erdélyi Párt országos elnöke. Ötszáz tagozati vezető jelenlétében zajlott le a Redout falai között a történelmi jelentőségű ülés. *Kolozsvári Estilap*. 1941. május 28. 121. szám. IX. évfolyam. 1-3. old.
30. Ablonczy B. (2011): i. m. 110. old.
31. Megválasztották a párt országos vezetését. *Kolozsvári Estilap*. 1941. május 28. 121. szám. IX. évfolyam. 6. old.
32. Mikó Imre (1943): A magyar országgyűlés. In *Hitel*. Nemzetpolitikai Szemle. 1943/12. szám. 754. old.
33. Bárdi Nándor (2006): A múlt, mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása 1940–1944 között. *Limes Tudományos Szemle. Észak-Erdély 1940–1944*. 2006/2. (70.) szám. 44. old.
34. Mikó I. (1943): i. m. 754. old.
35. *Ibidem*. 753. old.
36. Magyar Nemzeti Levéltár. Országos Levéltár. [A továbbiakban: MNL OL]. P 2256. No. 117. Teleki Béla iratai 1942–1944. 1. csomó. 143. tétel. 3373./1943. sz. Dr. Páll György főtitkár jelentése Teleki Béla pártelnöknek. Kolozsvár. 1943. december 9. 1. old.
37. Magyar reformot! Gróf Teleki Béla beszéde az Erdélyi Párt kolozsvári és Kolozs vármegyei tagozatainak 1943. szeptember hó 12-én, Kolozsváron tartott nagyválasztmányi gyűlésén. *Az Erdélyi Párt kiadása*. Kolozsvár. 1943. 16. old.
38. Erdély a magyar Képviselőházban II. *Az Erdélyi Párt kiadása*. Kolozsvár. 1943. 42. old.
39. Minderről részletesebben lásd: Bethlen Béla (1989): Észak-Erdély kormánybiztosa voltam. *Zrínyi Katonai Kiadó*. Budapest. 26-28. old.; Csatári Dániel (1968): Forgószeiben (Magyar–román viszony 1940–1945). *Akadémiai Kiadó*. Budapest. 44. old.; Filep T. G. (2008): i. m. 157. old.

40. Erdély a magyar Képviselőházban II. (1943): i. m. 40. old.
41. Az Erdélyi Párt programja. Az Erdélyi Párt kiadása. Marosvásárhely. 1942. 7. old.
42. Ibidem. 7. old.
43. Lásd erről bővebben: L. Balogh B.–Bárdi N. (2008): i. m. 162-167. old.
44. László Dezső képviselő az adott időpontban éppen a Kolozsvár-Belvárosi Református Egyházközség Farkas utcai templomában tartott istentiszteletet. Lásd erről: Balázs Sándor (2004): László Dezső a magyar parlamentben. In Cseke Péter (szerk.): László Dezső emlékezete 1904–2004. Polis Könyvkiadó. Kolozsvár. 119-120. old.
45. Az Erdélyi Párt programja (1942): i. m. 6. old.
46. Tibori Szabó Zoltán (2012): Zsidlic – A kolozsvári Zsidó Gimnázium története (1940–1944). Mega Kiadó. Kolozsvár. 20. old.
47. Vita Sándor (1992): i. m. 19. old.
48. A Kolozsvárról deportált zsidók teljes száma valójában meghaladta a 16 000-et. Lásd erről: Murádin János Kristóf (2012): Az 1944-es frontátvonulás Kolozsváron. In Bögre Zsuzsanna, Keszei András, Ö. Kovács József (szerk.): Az identitások korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől. L'Harmattan Kiadó. Budapest. 40. old.
49. Vita Sándor Budapestről írt levele Vita Zsigmondhoz Nagyenyedre, 1984. május 7-én. In Györfi Dénes (2009): Kedves Zsigmond. Vita Sándor levelei Vita Zsigmondhoz. Mentor Kiadó. Marosvásárhely. 303. old.
50. Mikó Imre (2003): A négy év vázlata (1944. márc. 19-ig). In Balázs S. (2003): i. m. 331. old.
51. Pritz Pál (2011): Magyar külpolitika – a csatlósság és a revízió között. In uő: Az objektivitás mítosza? Hazánk és a nagyvilág. 20. századi metszetek. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. 127. old.
52. Bölöny József (1978): Magyarország kormányai 1848–1975. A Magyar Országos Levéltár kiadványai IV. Levéltártn és történeti forrástudományok 2. Akadémiai Kiadó. Budapest. 68. old.
53. Bakos Aladár: Hogyan és mit dolgozik az erdélyiek parlamenti csoportja? Tanulságos beszélgetés Botár Istvánnal, a parlamenti csoport főtítkárával. Kolozsvári Estilap. 1941. március 31. 73. szám. IX. évfolyam. 5. old.
54. MNL OL. P 2256. No. 117. Teleki Béla iratai 1942–1944. 1. csomó. 268. tétel. 634/1944. Bizalmas tájékoztató. Kolozsvár. 1944. június 8. 1. old.
55. Teleki Béla emlékiratai (1993). In Tibori Szabó Zoltán: Teleki Béla erdélyisége. Embernek maradni embertelen időkben. Nis Kiadó. Kolozsvár. 16. old.
56. Ablonczy B. (2011): i. m. 114. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

- Magyar Nemzeti Levéltár. Országos Levéltár. P 2256. No. 117. Teleki Béla iratai 1942–1944. 1. csomó.
- Dr. Páll György főtitkár jelentése Teleki Béla pártelnöknek. Kolozsvár, 1943. december 9. 1. old.
- Bizalmas tájékoztató. Kolozsvár. 1944. június 8. 1. old.

Az Erdélyi Párt kiadványai

- Az Erdélyi Párt programja. Az Erdélyi Párt kiadása. Marosvásárhely. 1942.
- Erdély a magyar Képviselőházban II. Az Erdélyi Párt kiadása. Kolozsvár. 1943.
- Magyar reformot! Gróf Teleki Béla beszéde az Erdélyi Párt kolozsvári és Kolozs vármegyei tagozatainak 1943. szeptember hó 12-én, Kolozsváron tartott nagyválasztmányi gyűlésén. Az Erdélyi Párt kiadása. Kolozsvár. 1943.

Szakkönyvek

- Ablonczy Balázs (2011): A visszatért Erdély 1940–1944. Jaffa Kiadó. Budapest.
- Aurică, Simion (1996): Dictatul de la Viena [A bécsi diktátum]. Ediția a II-a. Editura Albatros. București.
- Bölgöny József (1978): Magyarország kormányai 1848–1975. A Magyar Országos Levéltár kiadványai IV. Levéltár- és történeti forrástudományok 2. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Csatári Dániel (1968): Forgósélben (Magyar–román viszony 1940–1945). Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Dobszay Tamás–Estók János–Salamon Konrád–Szerencsés Károly–Tombor László (szerk.) (1998): Tisztelt Ház! A magyar országgyűlések története 1848–1998. Puskás Tivadar Távközlési Technikum. h. n. [Budapest].
- Egry Gábor (2008): Az erdélyiség „színeváltozása”. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944. Napvilág Kiadó. Budapest.
- Györfi Dénes (2009): Kedves Zsigmond. Vita Sándor levelei Vita Zsigmondhoz. Mentor Kiadó. Marosvásárhely.
- L. Balogh Béni (2002): A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés. Múltunk Könyvek. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda.
- Romsics Ignác (2003): Magyarország története a XX. században. Harmadik, javított és bővített kiadás. Osiris Kiadó. Budapest.
- Tibori Szabó Zoltán (2012): Zsidlic – A kolozsvári Zsidó Gimnázium története (1940–1944). Mega Kiadó. Kolozsvár.

Tanulmányok

- Balázs Sándor (2004): László Dezső a magyar parlamentben. In Cseke Péter (szerk.): László Dezső emlékezete 1904–2004. Polis Könyvkiadó. Kolozsvár. 99-122. old.
- Bárdi Nándor (2006): A múlt, mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása 1940–1944 között. Limes Tudományos Szemle. Észak-Erdély 1940–1944. 2006/2. (70.) szám. 43-70. old.
- Filep Tamás Gusztáv (2008): A „visszatért” magyarok és nem magyarok beilleszkedése, jogi helyzetük és magatartásuk. In Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 154-161. old.
- Fogarasi Zoltán (1944): A népesség anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságunkint 1941-ben. Magyar Statisztikai Szemle. 1944/1-3. szám. 1-20. old.
- Kónya-Hamar Sándor (2013): Vita Sándor. Művelődés. 2013/3. szám. 18-20. old.
- Korom Mihály (1988): A második bécsi döntéstől a fegyverszünetig. In Rácz István (szerk.): Tanulmányok Erdély történetéről. Csokonai Kiadó. Debrecen. 170-177. old.
- L. Balogh Béni–Bárdi Nándor (2008): A dél-erdélyi magyarság jogi és politikai helyzete a második bécsi döntést követően. In Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 162-167. old.
- Mikó Imre (1943): A magyar országgyűlés. In Hitel. Nemzetpolitikai Szemle. 1943/12. szám. 751-760. old.
- Murádin János Kristóf (2012): Az 1944-es frontátvonulás Kolozsváron. In Bögre Zsuzsanna, Keszei András, Ö. Kovács József (szerk.): Az identitások korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől. L'Harmattan Kiadó. Budapest. 39-47. old.
- Pritz Pál (2011): Magyar külpolitika – a csatlósság és a revízió között. In uő: Az objektivitás mítosza? Hazánk és a nagyvilág. 20. századi metszetek. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. 125-141. old.
- Tamási Áron (1943): Kérdés és felelet. Hitel. Nemzetpolitikai Szemle. 1943/9. szám. 521-523. old.
- Thirring Lajos (1940): A visszacsatolt keleti terület. Terület és népesség. Magyar Statisztikai Szemle. 1940/8-9. szám. 622-678. old.
- Zathureczky Gyula (1940): Metamorphosis Transylvaniae. Hitel. Nemzetpolitikai Szemle. 1940/9. szám. 199-230. old.

Memoáirodalom

- Bethlen Béla (1989): Észak-Erdély kormánybiztosa voltam. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest.
- Mikó Imre (2003): A négy év vázlata (1944. márc. 19-ig). In Balázs Sándor: Mikó Imre. Élet- és pályakép. Kéziratok, dokumentumok (1933–1968). Polis Könyvkiadó. Kolozsvár. 320-334. old.

Mikó Imre (2003): Önéletrajz és önbírálat. In Balázs Sándor: Mikó Imre. Élet- és pályakép. Kéziratok, dokumentumok (1933–1968). Polis Könyvkiadó. Kolozsvár. 294-314. old.

Teleki Béla emlékiratai (1993). In Tibori Szabó Zoltán: Teleki Béla erdélyisége. Embernek maradni embertelen időkben. Nis Kiadó. Kolozsvár. 11-18. old.

Vita Sándor (1992): Önéletírás. Kézirat.

Cikkek

A kormányzó kinevezte a felsőház erdélyi tagjait. Ellenzék. 1940. október 17. 239. szám. LXI. évfolyam. 1. old.

Az erdélyi képviselők behívásáról szóló törvényjavaslatot nagy beszéd keretében betejesztette Teleki Pál gróf miniszterelnök. Ellenzék. 1940. október 9. 232. szám. LXI. évfolyam. 1. old.

Bakos Aladár: Hogyan és mit dolgozik az erdélyiek parlamenti csoportja? Tanulságos beszélgetés Botár Istvánnal, a parlamenti csoport főtitkárával. Kolozsvári Estilap. 1941. március 31. 73. szám. IX. évfolyam. 5. old.

Bejelentették a képviselőházban az Erdélyi Párt megalakulását. Kolozsvári Estilap. 1941. február 8. 32. szám. IX. évfolyam. 3. old.

Erdélyi magyar szövetség alakítását kezdeményezik az erdélyi képviselők. Ellenzék. 1940. november 19. 265. szám. LXI. évfolyam. 8. old.

Gróf Teleki Pál (1940): Erdélyi feladatok. Ellenzék. 1940. szeptember 21. 217. szám. LXI. évfolyam. 1-2. old.

Három napig tartó értekezleten határozták el az erdélyi képviselők az „Erdélyi Párt” megalakítását. Ellenzék. 1940. december 17. 289. szám. LXI. évfolyam. 8. old.

Megválasztották a párt országos vezetőségét. Kolozsvári Estilap. 1941. május 28. 121. szám. IX. évfolyam. 6. old.

Pártonkívüli parlamenti csoportot alakítottak az erdélyi képviselők. Ellenzék. 1940. november 14. 261. szám. LXI. évfolyam. 5. old.

Teleki Béla gróf lett az Erdélyi Párt országos elnöke. Ötszáz tagozati vezető jelenlétében zajlott le a Redout falai között a történelmi jelentőségű ülés. Kolozsvári Estilap. 1941. május 28. 121. szám. IX. évfolyam. 1-3. old.

Nyári Gábor*

AZ „SZ PROGRAMPONT”. TELEKI PÁL EGY KEVÉSBÉ ISMERT REFORMTERVEZETE

THE „SZ AGENDA”. A LESSER KNOWN REFORM PLAN FROM PÁL TELEKI

ABSTRACT

The present study strives to examine a less known reform plan, the so-called „SZ agenda” from the second term (1939–1941) of PM Pál Teleki. The file labeled as „highly classified”, which turned up in the secretary of the foreign office, Elemér Újpétey’s legacy, encompasses a series of papers comprising a complete plan to reform the public administration, the government, and the economy. None of these papers indicates neither the name of its author nor the date of its creation, nonetheless it is fair to assume that they were laid down around November/December of 1940, and that the Service for National Policy, which used to orchestrate Teleki’s secret domestic actions, was hugely involved in their making. The most important piece of these papers concentrates on the so-called State Staff, which, at its core, would have been an organization akin to the Council of Ministers assisting the PM and the government. An organization of this kind could have worked as a kind of shadow government in the event of a possible German occupation. By and large, these papers reveal that the outlined reforms were interrelated with Teleki’s corporatist ideas, nevertheless their paramount importance was to beef up an independent and sovereign Hungary first and foremost vis-à-vis the Third Reich. It is uncharted, which stage of its realization the „SZ agenda” arrived at, but it is fairly feasible that the main hurdle to its implementation was Pál Teleki’s death on April 3, 1941.

1. Az „SZ programpont”

„Állíttassék fel egy szerv, mely kellő szakértelemmel és áttekintéssel rendelkezék és az egész magyar életet, annak minden megnyilvánulását áttekintse, rendszerezze, felesleges egymásnak ellentmondó intézkedéseket kiküszöböljön, a hiányokat meglássa, kezdeményező lépéseket tegyen ezeknek pótlására.”

(Államvezérkar felállításának terve)¹

Jelen tanulmány keretei között az „SZ programpont” elnevezésű dosszié dokumentumai kerülnek elemzésre, amelyek Teleki Pál² egy ez idáig kevésbé ismert

* Nyári Gábor doktorandusz, Pázmány Péter Katolikus Egyetem – Történelemtudományi Doktori Iskola

reformtervezetét mutatják be. Valójában ez egy tanulmánysorozat, amely egy teljes közigazgatási-, kormányzati- és gazdasági reformtervezetet tartalmaz, emellett egy esetleges nagyobb német befolyás esetén elvégzendő feladatokat ír le, valamint ennek elkerülésére terveket dolgoz ki. Ezek az elképzelések több esetben hasonlóak vagy teljesen egyezők Teleki hivatásrendiségi gondolataival.³ A „szigorúan titkos” felirattal ellátott dosszié iratai nem kutathatók levéltárban, azok Újpétery Elemér⁴ külügyminisztériumi titkár hagyatékából kerültek elő. A dokumentumokon nem található sem dátum, sem szerző. Az utóbbi(ak) kilétére egyelőre csak feltételezések vannak,⁵ viszont a készítés dátuma hozzávetőlegesen meghatározható. Újpétery nagyon pontosan, kronológiai sorrendbe állította iratait, így ez a tanulmánysorozat 1940 novemberében vagy decemberében – Teleki hivatásrendi alkotmánytervének⁶ elkészültével egy időben – keletkezhetett.

A dokumentumok elemzése előtt fontos röviden bemutatni Újpétery Elemért is, hogy érthető legyen, hogyan juthattak egy titkár birtokába ilyen fontos dokumentumok.⁷ Újpétery Végállomás Lisszabon címmel megírta visszaemlékezéseit a Tények és Tanúk sorozatban,⁸ de munkásságáról és életéről fontos kiegészítésekkel szolgáltak családjának még élő tagjai is.

Újpétery Elemér egyetemi hallgató korában került szorosabb ismeretségbe akkori tanárával, Teleki Pállal. A külügyminisztériumban kapott titkári állást, ahol Csáky István⁹ kinevezése után¹⁰ a külügyminiszter személyi titkára lett. Miután Teleki 1939 februárjában miniszterelnök lett, Újpétery lett az összekötő a Miniszterelnökség és a Külügyminisztérium között. Ebben a munkakörben ő volt az, aki a kormányfő külföldi levelezéseinek nagy részét intézte, ismerte a levelek tartalmát, abszolút bizalmi embernek számított. Részt vett mindkét bécsi döntés előkészítésében. A korábbi miniszterelnök, Imrédy Béla öccsének, a MÁV vezérigazgató Imrédy Kálmánnak a lányát vette feleségül 1940-ben. Ő volt az, aki 1941. április 2-án késő este átvitte Barcza György londoni követ híres-hírhedt táviratának¹¹ a másolatát Telekihez.¹² A miniszterelnök halála után nem sokkal a lisszaboni magyar követségre került, ahol másokkal együtt ő közvetített a magyar kormány és a nyugati hatalmak titkos levelezésében. Ügyvivőként ő volt a második világháború alatt Magyarország portugáliai képviselőjének utolsó vezetője. Minden szempontból bizalmi embernek tekinthető, aki nemcsak tudott Teleki politikájának szinte minden részletéről, hanem aktívan segítette is azt, így természetes, hogy több fontos dokumentum a birtokába került. Húga elmondása szerint ezeknek az iratoknak az alapján Újpétery szeretett volna még egy könyvet írni, de ebben 2001-ben bekövetkezett halála megakadályozta.

2. Államvezérkar¹³

„Felépítése a következő legyen: egy vezető államtitkári rangban; 2 vezérkari tisztt; 2 mérnök; 2 közigazda; 2 jogász; 2 orvos; 2 tanár; 2 szociálpolitikus.”

(Államvezérkar felállításának terve)¹⁴

Az „SZ programpont” első tanulmánya az úgynevezett Államvezérkar felállításának tervéről szól.¹⁵ Az Államvezérkart egy olyan szervnek képzelték el, amely átlátja a teljes magyar közéletet, tisztában van minden folyamattal, és döntéseivel képes rendezni a vitás kérdéseket. A szervezet feladatai így nagyban hasonlóak a Minisztertanácshoz, de nagyon fontos különbség, hogy a terv szerint az Államvezérkar folyamatosan ülésezne és dolgozna. Az intézménynek nem lenne feladata a vitás ügyek pontos és részletes kidolgozása, a lényege, hogy a lehető leggyorsabban képes legyen a fontos ügyekben döntést hozni, a részleteket pedig később a szakbizottságok dolgoznák ki. Az Államvezérkarnak egy egységes vonalat kellene kiépíteni a magyar politikában. A tanulmány nem fejt ki névre szólóan, hogy kiknek kellene ebben az intézményben dolgozniuk, de pontosan meghatározza a nélkülözhetetlen posztokat a szervezeten belül:

Az Államvezérkar vezetője államtitkári rangban

2 vezérkari tiszt

2 mérnök

2 közigazda

2 jogász

2 orvos

2 tanár

2 szociálpolitikus

A vezetőn kívül a többi dolgozót miniszteri tanácsosként kezelnék, az adminisztratív feladatok ellátásához pedig külön titkárság működne. Az Államvezérkar a terv szerint teljesen független lenne minden más kormányzati szervtől és közvetlenül a miniszterelnököt segítené tanácsaival. Az Államvezérkar tagjai minden egyes törvényjavaslatból kapnának egy-egy példányt, amelyet két héten belül mindenki a saját szakterülete szempontjából vizsgálna meg, és a minden nap tartandó közös üléseken kifejtene véleményét. Amennyiben a törvényjavaslattal a tagok egyetértenek, az államtitkár ezt jelentené a miniszterelnöknek vagy az alsóbb szerveknek. Amennyiben viszont módosítást vagy egyéb változtatást tart a szervezet szükségesnek, azt megindokolva és megmagyarázva írásban terjesztené fel a kormányfőhöz. A tagokat a miniszterelnök javasolja a Minisztertanács meghallgatásával a kormányzónak. Megbízásuk öt évre szólna.

Az Államvezérkar felállításának a terve azonban még nem volt teljes a tanulmány elkészítésekor, hiányzott az olyan részletek kidolgozása, mint az intézmény költségvetése, a belső munkarend, a pontos működés vagy a viszony a többi kormányzati szervezethez. A legfontosabb probléma azonban az lehetett volna, hogy egy olyan szervezet kapott volna komoly döntéshozói jogköröket, amelyet sem a választópolgárok, sem az országgyűlés nem ruháztak fel hatalommal és nem lehetett volna számon kérni sem.

Egy ilyen szervnek a feladata a Minisztertanácshoz lett volna hasonló, azzal a fontos különbséggel, hogy ebben a szervben a miniszterelnök saját bizalmi embe-

rei dolgoztak volna. Így az Államvezérkar kettős szereppel bírt volna. Egyrészt ez egy fontos elemnek tekinthető Teleki kormányzati újítási terveiben. Másrészt viszont, amennyiben valamilyen külső befolyásra a kormány összetétele az ország szempontjából kedvezőtlenül alakult volna vagy tagjai nézeteiknek ellentmondó intézkedések végrehajtására kényszerültek volna, egyfajta árnyékkormányként egy ilyen intézmény tovább vihetné volna az államügyeket. A külső befolyásoló tényező pedig az adott pillanatban a Harmadik Birodalom volt. Arról a kutatás során nem kerültek elő adatok, hogy a gyakorlatban meddig jutott el az Államvezérkar létrehozása, de elképzelhető, hogy sok más tervvel együtt ez is Teleki halálával került le a napirendről.

3. Igazságügyi feladatok, a közigazgatás újjászervezése, a Ház tárgyalásainak gyorsítása¹⁶

„Azonnal megkezdendő jogszabályaink leegyszerűsítése. A sok novella, átdolgozás, és egyéb törvények, rendeletek áthágthatatlan és érthetetlen dzsungelje szűnjék meg.”

(Igazságügyi feladatokról szóló tanulmány)¹⁷

Bár a dossziében nem egymást követve szerepelnek, egy csoportba tartoznak az igazságügyi, közigazgatási és a parlament tárgyalásáról szóló reformtervezetek, mivel ezek hasonló témában, hasonló koncepciókat vázolnak fel.

A dosszié röviden foglalkozik az igazságügyi feladatokkal. Ez a tanulmány olyan szervezeti változtatásokra vonatkozik, amelyek meggyorsíthatják a kormánysszervek munkáit. A szerző a legfontosabbnak azt tartja, hogy az Igazságügy Minisztérium kodifikációs osztályát kibővítsék, és az összes minisztérium törvényjavaslatait ez dolgozza ki, mivel itt biztosítható a legkönnyebben a jogi háttér, a szakértők pedig közreműködhetnek a munkában.

A második pont a törvények nagymértékű egyszerűsítéséről, egyértelműsítéséről szól. A terv szerint le kellene cserélni a régi, novellaszerű törvényeket, amelyeknek dzsungelében szinte lehetetlen tájékozódni.

A tanulmány konkrét változtatásokat is sürget: rendezné a házassági- és váló törvényt; a köztisztviselők szolgálati pragmatikáját; modernizálná a törvényhozást; törvényileg rendezné a zsidókérdést; a csalást, sikkasztást keményebben büntetné és megváltoztatná az adórendszert.

A közigazgatás újjászervezéséről szóló dokumentum is az egyszerűsítést és a hatékonyabbá tételt szorgalmazza. Területi szempontból a vármegyék és a különböző közigazgatási kerületek összeegyeztetését tartja a szerző fontosnak.

Az ügyvitel leegyszerűsítéséhez és gyorsabbá tételéhez személyzeti átalakítások szükségesek. Sokkal kevesebb köztisztviselőre lenne szükség, akik azonban nagyobb munkateljesítménnyel dolgoznának, az állam pedig pénzt takarítana meg. A köztisztviselői állás megszerzése pedig komoly vizsgák után lenne lehetséges.

Foglalkozik a tanulmány a nemzetiségekkel is. Nem magyarul területeken csak olyan személyek lehetnének köztisztviselők, akik az ott élő nemzetiség nyelvét is jól ismerik, az e nyelven való ügyintézésért pedig további pótlékokat kapnának. A tanulmánynak viszont igen nagy hiányossága, hogy nem foglalkozik azokkal az állami alkalmazottakkal, akik a terv megvalósításának következtében veszítenék el munkahelyüket.

A harmadik e csoportba tartozó tanulmány a Ház tárgyalásának gyorsításáról szól. Eszerint a parlament nem tud elég gyorsan alkalmazkodni a percről percre változó eseményekhez, így a viharos időkben inkább csak hátráltatja az államvezetést. Az elvesztett órák súlyos károkat okozhatnak.

A tanulmány megemlíti, hogy egyes esetekben indokolt lenne a parlament kihasználása a kormányzásból, de a megvalósíthatatlanság miatt ezen az elképzelésen hamar túllép. Inkább pontokba szedi a szerző, hogyan lehetne gyorsítani az országgyűlés ügymenetét.

A terv szerint a megjelent képviselők számától függetlenül a parlament döntésképes lenne. A meg nem jelent képviselők nem kapnának napidíjat, és négy igazolatlan távollét után mandátumukat veszítenék. Ezzel elérhető lenne, hogy a képviselők minél nagyobb számban vegyenek részt az üléseken. Ez a terv emellett lehetőséget biztosított volna egy emigráns szervezetnek is a törvényhozásra, amelynek tagjai az országgyűlés megválasztott képviselőiből állnak. Később ilyen próbálkozás volt az 1947-es altöttingi „országgyűlés”, amely részben azért nem rendelkezett erős jogalappal, mert nem volt érvényben egy a felvázolthoz hasonló tervzet.¹⁸ Ugyanakkor egy ilyen terv elfogadása könnyen a felvázolt cél ellentétét is eredményezhette volna, amennyiben egy puccs után egy kis számú képviselőkből alakuló parlament önmagát ez alapján legitimálná. Egy ilyen javaslat elfogadása erős jogalapot adott volna az 1944. október 15. után létrejövő „nyilas csonka-parlamentnek”, a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének.

A gyorsítást szolgálná, ha a plénum nem tárgyalná egyenként a törvényjavaslatokat, csak nagy vonalakban, és a részletekbe menő vitát a szakbizottságokra hagyná. A bizottságokat a pártok képviselőinek számaránya és szaktudása alapján kellene újjászervezni. Ezek tanácskozásai nyilvánosak lennének, ezeken minden képviselő felszólalhatna, de szavazati joga csak a tagoknak lenne. A kidolgozott törvényekről a Ház két-két kormánypárti és ellenzéki szónok felszólalása után döntene. El nem fogadás esetén a törvény visszakerülne a szakbizottsághoz, egy idő után azonban elvetnék.

Az olyan ügyek, amelyek egyik meglévő bizottsághoz sem tartoznak, egy újonnan megalapuló Nemzetpolitikai Bizottsághoz kerülnének, amelynek hatáskörébe tartozna továbbá az általános politikai irány megadása, a költségvetés irányvonalának kidolgozása, a törvényjavaslatok sorrendjének és a Parlament munkautemének meghatározása. A meggyorsított ügymenet mellett azonban a lényeg mégis a gyors végrehajtás. Ez a harmadik tervezet kapcsolódik Teleki egyik legvitatottabb elképzeléséhez, a parlament szerepének korlátozásához, amely a hivatásrendiség

körüli vitákban is előkerült. De a tanulmány már a bevezetőjében arra utal, hogy ez a rendszer kizárólag válság esetén jöhetne létre, valamint ha figyelembe vesszük Teleki azon megnyilatkozását a magyar parlamentről, miszerint „sem az élet, hanem a látványosság műhelye, mely sokkal inkább cirkuszt, mint kenyeret nyújt, nem annyira a nemzetnek, mint inkább a közönségnek”,¹⁹ akkor ez a terv a kormányfő szemszögéből egy elfogadható javaslat volt. Ez a három tanulmány egyfajta kiegészítésként szolgálhatott Teleki alkotmánytervezetének kormányzati és miniszteriális reformjaihoz.

4. Propagandaminisztérium, kulturális feladatok, nemzeti kisebbségek²⁰

„A mai határokon belül élő nemzetiségekkel való bánásmódban legyen alapelv: erőszakkal nem akarunk magyarosítani, de aki hozzánk jön és idetartozónak érzi magát, azt szívesen fogadjuk.”

(Határokon belül élő kisebbségekről szóló tanulmány)²¹

Különálló tanulmányok, de a propagandaminisztérium felállításáról, az elvégzendő kulturális feladatokról és a nemzeti kisebbségek helyzetéről szóló dolgozatok egy témakörbe tartoznak.

Egy külön tanulmány szól a propagandaminisztérium felállításáról. Ez részben a kormányzati rendszer megreformálásával foglalkozik, de a létesítendő tárca egyik fő feladatának azt tartaná, hogy a külföldi híresztelésekkel szemben fellépjen. Mivel az 1930-as évektől kezdve jelentős propagandatevékenységet csupán Németország fejtett ki Magyarországon – elsősorban a Volksbundon és a szélsőjobb pártokon keresztül – ezért a szervezet nagy valószínűséggel a Harmadik Birodalom tevékenysége ellen lépett volna fel. A felállítandó minisztérium példájának pedig éppen a német propagandaközpontot hozza fel a tervezet készítője, azt, amely ellen a magyar szervezetnek leginkább fel kellett volna lépnie.

A dosszié anyagai között ez a legtényszerűbb és az egyik legkidolgozottabb tanulmány. Az aprólékos részletekbe belemenően, szinte csak pontos számításokra hivatkozva közli a tárca felállításának menetét és az anyagi kereteit. A propagandaminisztérium éves költségvetésére 1.200.000 pengőt állapítottak meg, amely összeg megegyezik a hasonló célokat szolgáló Nemzetpolitikai Szolgálat működésére szánt összeggel.²² Valószínűsíthető, hogy a tervben felvázolt minisztérium az osztály újabb átalakításával jött volna létre.²³

Két főcsoport felállítását tartja szükségesnek a tanulmány szerzője: egy irodalmiét, amely a sajtót és az irodalmi műveket kezelné, és egy művészetiét, amely a film, a színház és a rádió ágazatokkal foglalkozna.

Külön foglalkozik a terv a személyezettel. A tárcát természetesen a miniszter vezetné, alatta helyezkedne el a titkár és egy adminisztrátor, aki a szervezést írá-

nyítja. Szükséges továbbá hat referens és kilenc fogalmazási előadó, egy segédhivatal három munkatárssal, négy gépíró és két altiszt.

A kiadásoknál a tanulmány feltűnteti a dolgozók bérezését, jutalmazását és a különböző osztályok működéséhez szükséges anyagi forrásokat.

A minisztérium tervezett beindulásakor kezdetnek a következő tevékenységek lettek volna szükségesek:

A sajtóban hetenkénti beszámolók írása a kormány terveiről, amelyeket külföldön is bemutatnának. Az irodalmi művekben lényeges lenne az események utólagos magyarázata, és különböző pályázatok kiírása. Évenként három propagandafilmet kellene készíteni, a rádióban pedig folyamatosan szükséges lenne előadások, belügyi negyedórák és gazdasági népszerűsítő beszédek tartása. Ezeknek a feladatoknak a többségét a tanulmányok keletkezésének időpontjában a Nemzetpolitikai Szolgálat látta el, nagy részét titokban. A lakosság nem tudta, hogy a hetenkénti röpiratok kiadása mögött Teleki állt.²⁴ Kérdés, hogy a létrehozni kívánt minisztérium titokban végezte-e volna ugyanezt a munkát, esetleg ugyanazokkal a személyekkel; nyíltan, de visszafogottabban működött volna, továbbra is helyet hagyva a „főkomiszteriumnak” vagy a nyílt és a titkos tevékenységet is koordinálta volna?

Ezután a tanulmány részletesen ismerteti a német propagandaminisztérium felépítését az 1935-ös adatok alapján. A magyar tervezet ennek egy leegyszerűsített változata, amely keretében hét osztály működne: adminisztráció, propaganda, rádió, sajtó, film, színház (beleértve a zenét és művészetet) és a kultúra megvédésére létrehozott csoport. A tanulmány elemzi az egyes osztályok feladatait, ezek elsősorban a szakágak megfigyelése és befolyásolása. Legfontosabb a VII. osztály, amely a kultúra megvédésével foglalkozik a neve alapján, de fő tevékenysége az idegen propaganda visszaszorítása, és „álhíreire” adott válaszadás. Mivel a terv ennek az osztálynak a működésével foglalkozik a legtöbbet, és mivel a német propagandaminisztérium felépítését tekintette példának, így valószínűsíthető, hogy a magyar tárca legfőbb tevékenysége is az idegen propaganda leszerelése lett volna. Egy ilyen minisztérium létrehozása egyszerre lett volna kormányzati reform és egy újabb fegyver Teleki kezében a Harmadik Birodalom ellen.

A kulturális feladatokat elemző tanulmány érezhetően az egyre növekvő német befolyás visszaszorítására törekszik. Az alapelv a magyar kultúra és identitás erősítése. A felsőoktatást és a tanárok képzését eszerint úgy kellene átalakítani, hogy nagyobb súlyt kapjon a honismeret, a hazafias nevelés, a világnézeti- és a karakterképzés, lényegében egy jól tájékozott, a hazai és a nemzetközi viszonyokkal tisztában levő állampolgár kitanítása.

A terv szerint már az alsósintű oktatásban is bele kell nevelni a gyermekekbe a nemzeti önállóság eszméjének fontosságát, az összefogást a magyarságon belül, és kiszorítani az idegen befolyást. A jobb tájékozódás érdekében a falusi és tanyasi iskolákat is el kell látni rádióval. Mozgó és állandó könyvtárak létrehozásával is segíteni kell ezt a neveléspolitikát.

Az operában és a színházban gondosan oda kell figyelni, hogy az idegen szellemiség ne szivároghasson be. Mindemellett a külföldi kulturális kapcsolatokat tovább kell építeni olasz, francia és angol viszonylatban. Fontos, hogy a felsorolásból hiányzik a német kulturális kapcsolatok fejlesztése!

A tervezet kiemeli, hogy Magyarországnak nyitnia kell a Balkán felé olyan viszonylatban, hogy a kulturális gócpont itt alakuljon ki. A kulturális nyitás egyben azt is jelentette volna, hogy Magyarországnak szorosabb diplomáciai kapcsolatba kellett volna kerülnie az adott államokkal. 1940-ben a külpolitikai helyzet miatt ez nem volt lehetséges. A kulturális kapcsolatokról szóló tanulmány ezen része így elsősorban a jövőre épített, túlságosan optimista látásmódban.

A harmadik tanulmány a Magyarország határain belül élő etnikai kisebbségekkel foglalkozik. A szerző már a tervezet elején kifejti, hogy semmilyen erőszakos eszközt nem lehet alkalmazni a nemzetiségekkel szemben, mivel az erőszakkal magyarrá tett idegen ajkú polgár lélekben sohasem lesz magyar, így biztosítani kell kulturális fejlődésének a lehetőségét. Mindenképpen fontos lenne a névmagyarítás a magyar lelkület kialakulása után, de erre csak propagandával lehet bízni a kisebbségeket. Éreztetni kell velük, hogy a magyar kultúra és magatartás helyes és követendő, a magyar kormány pedig mindig, minden lehetséges eszközzel támogatja polgárait, az anyagi javak, földbirtokok elosztásánál is. Nemzetiségi területen különösen oda kell figyelni, hogy a földterület az egyes népcsoportoknál milyen arányban halmozódik. Ez az elképzelés nem tartalmaz új elemeket, azon a több évszázados magyar hagyományon alapszik, amely mindig is igyekezett az országba befogadni a különböző nemzetiségeket, amelyek számára próbálta minél vonzóbbá tenni a magyar kultúrát, identitást, hagyományt. Ez volt Teleki eszméjének is egyik legfontosabb eleme.

A következő pontban a tanulmány készítője utal a fentebb elemzett kulturális tervezet azon pontjára, amely a nemzetiségi területeken működő köztisztviselőktől megköveteli az adott terület nyelvének ismeretét, és ezért további juttatásokat biztosít. (Valószínűsíthető, hogy ezt a két tanulmányt ugyanaz a személy készítette vagy az alkotók szorosan együttműködtek a munka során.)

A nemzetiségi területeken emellett létre kell hozni még magyar nyelvű könyvtárakat és kulturális intézményeket, hogy a kisebbségek még csábítóbbnak találják a magyar életvitelt. Pontosan fel kell térképezni minden nemzetiség helyzetét iskolák, földek, kultúra terén. A hiányosságokat és visszasságokat meg kell szüntetni. Nem szabad erőszakkal magyarosítani, de a nemzet tagjai közé kell fogadni mindenkit, aki önként csatlakozni szeretne. A határrevíziókkal visszakerülő nemzetiiségeknek a lehető legszélesebb körű autonómiát kell biztosítani.

Teleki gondolatvilágában a nemzetiségi autonómiák igen fontos szerepet kaptak, így érthető, hogy az „SZ programpont” is részletesen foglalkozik a témakörrel. A miniszterelnök Kárpátalja visszaszerzése után autonómiát kívánt biztosítani a ruszinoknak, de az erről szóló törvénytervezet nem került tárgyalásra.²⁵

A kormányfőnek mindig is az volt a célja, hogy az ország területén élő nemzetiségekből erőszakmentesen egy nemzetet teremtsen. Túl a második bécsi döntésen az országhoz került 1.000.000 román,²⁶ a kárpátaljai bevonulás után 400.000 ruszin,²⁷ és nem lehet megfedkezni a zsidóságról sem. A „lehangosabb” nemzetiség azonban az a német volt, amely a Volksbundon keresztül a leginkább ki volt téve a Harmadik Birodalom propagandájának. A kultúra eszközével Teleki őket is minél jobban be akarta emelni a magyar nemzetbe.

Összességében elmondható, hogy a három tanulmány az egyre növekvő német befolyással szemben a magyar érdekeket, a magyar kultúrát próbálta megerősíteni a társadalom minden csoportjában a nevelésen, a kulturális programokon és a propagandán keresztül. Foglalkozik a jelen és a jövő problémáival. A kelet-közép-európai térség egyik tragédiájának tekinthető, hogy a Teleki által hangoztatott tervek a mai napig nem valósultak meg. A második világháború után a régió nemzeti-iségeire az autonómia helyett a kiközösítés, ellehetetlenítés, a kollektív bűnösség kinyilvánítása, és sok esetben a kitelepítés várt.

5. Gazdasági tervezetek²⁸

„A mai körülmények megkívánják, hogy az államhatalom a termelés rendjébe belenyuljon és irányítsa azt. Nagyobb érdekek védelmében fel kell áldozni a szabad gazdálkodási tevékenységet és kötött gazdálkodás felé kell menni. Természetesen ez nem mehet a termelés szabadságának erős rovására és nem kötheti guzsba a gazdálkodás legfontosabb motorját: az egyéni kezdeményezést.”

(Mezőgazdasági termelés irányításáról szóló tanulmány)²⁹

Az „SZ programpont” jelentős része gazdasági jellegű tervezetekből áll. Ezek a különböző ágazatokat tárgyalják, de összességében mindegyiknek a célja, hogy amennyire csak lehetséges, a magyar gazdaságot függetlenítse a külföldi – elsősorban német – kötelékektől, és így Magyarországot minél önállóbbá tegye a térségben. Ebbe a csoportba nyolc tanulmány került, ezek cím szerint: Iparpolitika; Energiagazdálkodás; A nagyipari termelés irányítása; A mezőgazdasági termelés irányítása; Fa-gazdálkodás; Nyersanyag-gazdálkodás; A belső fogyasztás emelése; Piackutatás kérdése.

Az Iparpolitika című tanulmány azon iparágak fejlesztésének szükségességét tárgyalja, amelyekhez a nyersanyagszükséglet az ország határain belül biztosítható. Ilyen ágazat elsősorban a mezőgazdasági feldolgozóipar, a bauxit-, mész- és téglagyártás. A honvédelemhez szükséges nyersanyagok hazai előteremtéséhez a szerző szerint szükséges az új lelőhelyek feltárása, az egyetemek kutatócsoportjait pedig rá kellene állítani a pótanyagok előteremtésére.

A nagyipar nemzetvédelmi szempontból decentralizálандó, tekintetbe kell venni az egyes vidékek szociális és nemzetiségi viszonyait is. A nyersanyag-lelőhelyek feltárására a geológiai intézeteket fokozottabb munkára kell készíteni. A rablógaz-

dálkodás elkerülése végett a nyersanyagok tárolását és elosztását szükséges lenne központosítani.

A magyar gazdaságnak szüksége van az exportra, amelynek piacául a Balkán lenne az alkalmas terület – tehát a terv szerint nem célszerű Németországhoz közeledni. A balkáni export reménye is a jövőre utal, szintén túl optimistán. Az adott körülmények között ugyanis Magyarország gazdaságilag is ezer szállal kötődött Németországhoz. Természetes cél volt a magyar önállóság ezen a téren is, de ennek kivitelezése még az önálló politika megtartásánál is nehezebb feladatnak ígérkezett. A terv pontjai azonban összefüggenek a kulturális törekvésekkel, tehát a Balkán felé nyitás minden területen megjelent, egy olyan időpontban, amikor a magyar külügy a Jugoszláviával kötendő barátsági szerződést készítette elő.³⁰

A tanulmány szerzője továbbá előtérbe helyezné az olcsóbb energiaforrásokat, mint a víz, a szél, a földgáz és a termálvíz. A szén, a lehetőségekhez mérten helyben kellene hasznosítani, így meg lehet szabadulni a magas szállítási költségektől.

Foglalkozik a tervezet a kisiparral is. A mennyiségi termelés helyett a magas minőség elérését tartja fontosnak. A kisipar a társadalom jelentős részének adhatna megélhetést. Hogy ez a csoport megmaradjon és fejlődhesen, elő kell segíteni a szövetkezeti rendszer megvalósítását, elsősorban anyagbeszerzésre és hitelek nyújtására. Telente a kisipar adhatna munkát a mezőgazdasági dolgozóknak.

Az energiagazdálkodással foglalkozó rövid tanulmány részben megismétli és bővebben kifejti a korábban leírt energiaforrások előteremtését és szétosztását, ezen kívül szükségessé teszi az áram és a meleg víz eljuttatását minden településre.

A nagyipari termelést tárgyaló tervezet folytatja az iparpolitikánál megkezdett gondolatmenetet. A gyárakról pontos statisztikát készítené, amelyekben kimutatná a dolgozók számát és fizetését, a termékek arányát, a kapacitás hatékonyságát, a külföldi nyersanyagok behozatalának mértékét, és azt, hogy ezeket mely országokból importálják a magyar vállalatok. A fejlesztéseknél azokat az iparágakat helyezné előtérbe, amelyek magyar nyersanyagokat használnak fel, így függetlenek más országoktól. Ilyen a malom-, cukor- és szeszipar.

A tanulmány szerint szükséges a termelékenység növelése, a nagyobb mennyiségű árut a hazai piacra kell termelni, a megmaradókat pedig exportálni. Csökkenteni kell az előállítási költségeket az olcsóbb nyersanyagok beszerzésével és kisebb rezsiköltségekkel, ennek megvalósítása az energiagazdálkodás optimalizálásától függ.

A terv gyakorlati kivitelezése a GYOSZ³¹ feladata lenne, amelyet úgy kellene átszervezni, hogy a legkiválóbb közgazdászok irányítsák. A nagyipar nyereségéből a munkások is részesednének, így lelkiismeretesebben dolgoznának, és közelebb kerülnének érdekeikben a vezetőkhez. A tervnek ebben az utolsó részében felismerhetők a Teleki által létrehozni kívánt hivatásrendiség egyes elemei.

A mezőgazdasági termelés irányításában a kötött gazdaság felé kell haladni, de úgy, hogy nem szabad veszélyeztetni a szabad termelést és az egyéni kezdeményezést. Ennek érdekében vissza kell szorítani azokat a terményeket, amelyekből

túl sok van a hazai piacon, és fel kell mérni, hogy melyek azok a termesztendő növények, amelyekből hiány van Magyarországon és külföldön egyaránt. Fontos a gazdákat a propaganda eszközeivel ezek minőségi termelésére rávenni.

A behozatalra szoruló nyersanyagok közül külön tanulmány foglalkozik a fával. A szerző szerint az import mennyiségét az ültetési program továbbfejlesztésével felére lehetne csökkenteni, ez nagy lépés lenne a független gazdaság megteremtésében. A tanulmány név szerint említi dr. Árkay Ferenc kormánybiztost, mint az ültetési program kidolgozóját és pontos adatokkal szolgál Magyarország faszükségletéről, amely 140.000 vasúti vagon évente, amelyből 50.000-et kell importálni.

A nyersanyag-gazdálkodás reformját leíró tervezet szinte minden pontja a korábban már ismertetett tanulmányok részeiből tevődik össze, a fő célkitűzés itt is a külföldtől független gazdaság kiépítése. Foglalkozik a tanulmány a megújuló és nem megújuló energiaforrásokkal, az új lelőhelyek feltárásával és a hatékonyabb termeléssel is.

A belső fogyasztás emelését a szerző a legjobb módszernek tekinti a gazdasági növekedés beindítására az ésszerű keretek között. Ez teljes odafigyelés mellett egyenes következménye is a fentebb már leírt intézkedések végrehajtásának.

A Piackutatás kérdése főleg a külföldi piacokat érinti. A szükségletek felméréséhez jobban ki kellene építeni a konzuli rendszert és fejleszteni a piackutató intézeteket. A szerző szerint nem szabad egy irányba orientálódni, mivel ha az exportcikkeket egy ország vásárolja fel, az könnyen befolyást szerezhet a magyar belpolitikában is.

A nyolc tanulmány szorosan kapcsolódik egymáshoz, logikusan épülnek egymásra, így valószínűleg a gazdasági tervezetek egy szerzőtől vagy szorosan együttműködő csoporttól származnak. Ezeknek a tanulmányoknak a középpontjában egy önálló, külföldi hatalmaktól a lehetőségekhez mérten független Magyarország áll. Teleki célja a politikai színtér mellett a gazdaságban is az volt, hogy minél jobban elszakadjon a vesztébe rohanó Németországtól. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a gazdasági jellegű tanulmányokban felvázolt tervek nem voltak végrehajthatóak az adott időben. Egyes elemek túlzottan kidolgozottak voltak, míg a megvalósíthatóság szempontjából egyes létfontosságú részletek felett elsiklottak a tanulmányok. Ennek valószínűsíthető oka, hogy Európában már kitört a háború és a bizonytalan helyzet miatt nem lehetett meghatározni egyértelműen a külföldi üzletfeleket. A szerző vagy szerzők azonban nem számoltak azzal a lehetőséggel, hogy Magyarország is belekeveredik a háborúba, elképzeléseik többsége csak békeidőben lehetett volna megvalósítható.

6. Kereskedelem, bank- és pénzügyek³²

„A cél: nem azoknak az eltávolítása a nagy hitelintézetekből, akik tudnak és erejük megfeszítésével viszik előre a magyar közgazdaságot, hanem azoknak, akik saját céljaikat állítják a nemzet céljai helyébe. Ezeknek a helyére fiatal, ésszerű és

karakterben kiváló vezetők állítandók, akiknek vezetőpozícióba helyezése nemzeti érdek és azonnal megkezdendő.”

*(Bankok és hitelintézetekről szóló tanulmány)*³³

A következő csoportban találhatóak a pénzügyekkel, a bankokkal és a kereskedelemmel foglalkozó tanulmányok. Az előző csoporthoz hasonlóan ezek többségében is tapasztalhatóak átfedések. Valószínűsíthető, hogy ennek a csoportnak a tanulmányai (az utolsót kivéve) is egy szerzőnek tulajdoníthatók, de nem ugyanannak a személynek, aki a gazdasági terveket készítette. Más a stilisztikájuk, tagolásuk, viszont az utalásokból arra lehet következtetni, hogy tanulmányaikat együttműködve készítették el.

A külkereskedelemben létfontosságú minél több késztermék exportálása, míg az importnál minél inkább csak a nyersanyagokra kell támaszkodni, hogy a késztermék előállítására már Magyarországon történjen. Természetesen ez a többi állam kereskedelempolitikája miatt nehézségekbe ütközik. Belpolitikailag a kisiparosok védelmét tartja fontosnak a szerző a gyárosokkal szemben.

A pénzügyi politikai tanulmány az adminisztratív kiadások csökkentése mellett a progresszív adórendszer tökéletesítésével foglalkozik. Ennek eléréséhez egyszerűsítene az adórendszert, de szigorítaná a behajtást. Az idegenforgalom és a belöldi pénzforgalom felgyorsításával új adónemek vezethetők be. A magyar gazdaság által előállított értékek, különböző kamatok és osztalékok külföldre vitelét tiltani kellene. Ennek érdekében el kell érni, hogy a vállalatok magyar pénzzel dolgozzanak.

A bankok és hitelintézetek megreformálásának szükségességét bizonyítja, hogy ezzel a kérdéssel három tanulmány is foglalkozik. Ezekben a tervezetekben a szerző foglalkozik a pénzintézetekben dolgozó zsidósággal is.

Mindjárt az első pontban olvasható, hogy a cél a bankszektorból azoknak az eltávolítása, akik saját maguk meggazdagításáért dolgoznak, és a nemzet érdekeit háttérbe szorítják. A magyar államnak érdeke azoknak a szakembereknek a megtartása, akik keményen, minden tudásukat latba vetve dolgoznak. Minden pénzintézetnek az legyen a célja, hogy a minél magasabb osztalékok helyett a nemzet minden rétegével kooperálva kiemeljék a magyar közgazdaságot függő helyzetéből.

A szerző szükségesnek vélte a bankpolitika nemzeti irányba történő megváltoztatását. Ehhez elengedhetetlen az egyéni kezdeményezés az államosított bankrendszer helyett. Valláskülönbség nélkül lecserélendők azok a banki vezetők, akik nem ezt a felfogást hirdetik. A vezetőknek nagy szakmai tudással kell rendelkezniük, és mentesüljenek a túlzott nyereségvágytól. Magyarországon kell helytállnia, mindent megtenni hazájáért, és a helyzet súlyosbodásakor nem külföldre menekülnie az előkészített kényelmes életbe.

A szerző szerint a lakosság arányainak megfelelően a bankok vezetésében részesíteni kell a keresztényeket, azonban nem szabad az évtizedek óta ezzel foglalkozó zsidó vallású szakembert csak azért kitenni munkahelyéről, mert egy keresztény-

nek szüksége van állásra. Sokkal fontosabb a szakértelem, a zsidóság jelentős része pedig generációk óta ezzel foglalkozik, nem távolítható el. A legkiválóbb tudású keresztényekből kell összeállítani azt a gárdát, amely képes részt venni a pénzintézetek vezetésében, megfelelő gyakorlat megszerzése után. A pénzintézetek dolgozóinak vallásával bővebben foglalkozó tanulmányt másik szerző készíthette, mivel stílusa akaratos, követelődző, és állításai nem mindenhol egyeznek a többi tervben elhangzottakkal.

Hogy a valuta- és hitelpolitika együttesen legyen kezelhető, létre kell hozni egy gazdasági tanácsot. Szükséges egy „árkormánybiztos” kinevezése is, aki szabályozhatja a profitmaximumot. A hitelügyi törvény a megfelelő ellenőrzés végett kiegészítendő párhuzamosan az új részvényjogi törvénnyel. A kartellekbe tömörített gyáripár ár- és bérrendszerét kormánybiztosnak kell szabályoznia. Felállítandó egy, a Pénzügyi Központhoz hasonló szervezet, amely irányítja a szoros együttműködést a bankok és az iparvállalatok között. A vezetéségben fokozottan érvényesíteni kell az összeférhetetlenségi törvényt.

7. Összegzés

Az „SZ programpontban” még szerepel néhány tanulmány, amelyek a történeti vizsgálat szempontjából kevésbé fontosak. Összegezve megállapítható, hogy a dosszié anyagai egy olyan teljes politikai rendszert vázolnak fel, amelynek célja a minden tekintetben önálló és független Magyarország és magyar társadalom létrehozása, amely nem befolyásolható semmilyen idegen hatalom által. 1940-ben a befolyásoló idegen hatalom a Harmadik Birodalom volt. A tanulmánysorozat azzal az eshetőséggel is foglalkozik, ha a németek túlzott befolyást tudnának gyakorolni Magyarországra. Ebben az esetben az Államvezérkar a kormányt megkerülve is képes lett volna az érdemi munkára. A dosszié gazdasági jellegű tanulmányai azonban nem túl kidolgozottak, kevés konkrétumot tartalmaznak, egy részük pedig 1940-ben nem volt életszerű. A többi reform és átalakítási tervvel ellentétben ezek még sok munkát igényeltek volna ahhoz, hogy megvalósításuk komolyan szóba kerülhessen.

Teleki Pál célja egyértelmű volt: kiépíteni azt a Magyar Királyságot, amely el tud szakadni a hitleri Németországtól, és saját útját járva továbbfejlődni. Hogy az egyes terveket mennyire vették komolyan, és a gyakorlatban mennyire sikerült megvalósítani, nem ismert, de valószínűleg a legtöbb előkészítési munkának a miniszterelnök váratlan halála vetett véget. Így annyi más elképzelés és törekvés mellett, amely a hitleri Németország ellen irányult, az „SZ programpont” sem tudott kiteljesedni.

JEGYZETEK

1. SZ programpont: Államvezérkar felállításának terve. Szerző és dátum nélkül. Újpétery Elemér külügyi titkár hagyatéka. A szerző birtokában.
2. Teleki Pál (1879–1941): Magyar földrajztudós, politikus. 1903-ban lett az államtudományok doktora. 1905-ben választották először országgyűlési képviselővé, de ekkor elsősorban földrajztudósi pályájára koncentrált. Számos kutatás kötődik nevéhez, külföldi tanulmányutakat tett, tudományos szervezetekben viselt vezető tisztségeket. Az első világháború kitörésekor önként jelentkezett a hadseregbe, 1914–1915-ben a szerb és az olasz fronton szolgált. A világháború után Bethlen Istvánhoz csatlakozva lépett fel a proletárdiktatúra ellen. A Tanácsköztársaság bukása után a magyar béke delegáció tagja, ő készítette el a híres Vörös Térképet, amely pontosan mutatta be a nemzetiségek arányát a történelmi Magyarországon. A Simonyi-Semadam-kormány külügyminisztere, majd 1920 júliusától 1921 áprilisáig első alkalommal miniszterelnök. Lemondása után ideiglenesen visszavonult a politikától és a tudományos pálya, a közéleti tevékenység, az oktatás és a nevelés felé fordult. Nemzetközileg elismert földrajztudósként vett részt 1924–1925-ben a moszuli olajvidék hovatartozását vizsgáló bizottságban. 1938-ban visszatért az aktív politizáláshoz, az Imrédy-kormány kultuszminisztere, majd 1939. február 16-tól 1941. április 3-án bekövetkezett haláláig második alkalommal miniszterelnök. Politikájának elsődleges célja az önállóan cselekvő, független Magyarország megtartása és megerősítése, valamint a békés területi revízió voltak. Következésképpen ellenállt a Harmadik Birodalom követeléseinek, így megpróbálta megakadályozni Magyarország részvételét a Jugoszlávia elleni hadműveletekben. A mai napig vitatott, hogy politikájának kudarca miatt öngyilkos lett vagy politikai gyilkosság áldozata.
3. Teleki Pál hivatásrendiségi elképzeléseiről lásd bővebben: Strausz Péter (2010): Korporáció vagy hivatásrend? Az érdekképviselési rendszer átalakításának a kísérlete Európában és Magyarországon, 1926–1940. Múltunk. 2010/1. szám. 83–112. old.; Szalai Miklós (2002): Újrendiség és korporativizmus a magyar politikai gondolkodásban (1931–1944). Múltunk. 2002/1. szám. 52–105. old.; Pál Zsombor Szabolcs (2012): A recepção de Salazar e do seu regime na Hungria entre os meados dos anos trinta e o fim da II Guerra Mundial (Salazar és a salazari rendszer recepciója Magyarországon a harmincas évek közepe és a II. világháború vége közötti időszakban). In: Andreeva, Yana (szerk.): Diálogos com a Lusofonia. Atas das Segundas Jornadas de de Língua Portuguesa e Culturas Lusófonas da Europa Central e de Leste. Editora Universitária Sveti Kliment Ohridski. Szófia. 81–90. old.; Pál Zsombor Szabolcs (2011): A Salazarizmus recepciója Magyarországon. Szakdolgozat. ELTE–BTK. Budapest.; Nyári Gábor (2015): A Sándor-palotától a ravatalig. Teleki Pál második miniszterelnöksége, 1939–1941. Kairosz. Piliscsaba – Budapest. 118–132. old.
4. Újpétery Elemér (1911–2001): Magyar diplomata. A közgazdasági doktorátus megszerzése után 1936-tól a Külügyminisztériumban kapott állást. Csáky István nevezte ki a külügyminiszter személyi titkárává. Részt vett mindkét bécsi döntés előkészítésében. Teleki Pál miniszterelnöksége alatt összekötő a Külügyminisztérium és a Miniszterelnökség között. 1941 májusától a Külügyminisztérium Kulturális Osztályának helyettes vezetője. 1942. október 9-től a lisszaboni magyar követségen titkár, közvetített a magyar kormány és a nyugati hatalmak között. 1944. március

19. után a lisszaboni követség vezetője ügyvivői tisztségben. 1946 tavaszán átadta a követség vezetését, Portugáliában maradt, a volt gyarmati területeken irányított gazdasági beruházásokat.
5. Az „SZ programpont” jelentős része, elsősorban az államvezérkarról és a közigazgatási reformokról írt tanulmányok nagyban hasonlítanak Magyary Zoltán professzor elképzeléseihez, aki 1939-ben a rövid életű Táj- és Népkutató Intézetben együtt dolgozott Teleki Pállal. Kérdéses, hogy a tanulmánysorozatot, esetleg annak egy részét ő maga készítette, vagy csupán hatottak elképzelései a szerzőkre.
 6. Teleki alkotmánytervezetének teljes szövegét lásd: A korporatív alkotmányreform terve. In: Teleki Pál (2000): Válogatott politikai írások és beszédek. Szerk.: Ablonczy Balázs. Osiris. Budapest. 443–463. old.
 7. Az „SZ programpont” tervezetei mellett az Újpestery-hagyatékban található még több száz oldalnyi iratanyag, amelyeknek egy része igen értékes lehet még a történettudomány számára.
 8. Újpestery Elemér (1987): Végállomás Lisszabon. Hét év a magyar királyi külügy szolgálatában. Magvető. Budapest.
 9. Csáky István (1894–1941): Magyar diplomata, politikus. 1919-ben követségi attaséként lépett külügyi szolgálatába, a magyar delegáció titkáráként részt vett a párizsi béketárgyalásokon. 1921-től a vatikáni követség titkáráként dolgozott, majd 1923–1924-ben a Külügyminisztériumban teljesített hivatali szolgálatot. 1924-től 1926-ig a bukaresti követségen kapott beosztást, 1928-tól 1932-ig a Külügyminisztérium Sajtóosztályának helyettes vezetője, majd vezetője. 1933-tól a madridi és lisszaboni követségeket vezette ügyvivői rangban, 1935-ben visszatért a Külügyminisztériumba, ahol a miniszter kabinetjének vezetője lett. Megfigyelőként vett részt az 1938. szeptember 29–30-án tartott müncheni négyhatalmi értekezleten és az 1938. november 2-i első bécsi döntésen. Az 1938. decemberi időközi választáson az ózdi kerület képviselője lett, az 1939-i választáson Sopronban jutott mandátumhoz a Magyar Élet Pártja képviselőjeként. 1938. december 10-től haláláig az Imrédy-, majd a Teleki-kormányban külügyminiszter. Fontos szerepe volt az Antikomintern Paktumhoz való csatlakozásban (1939. január 23.), a második bécsi döntés előkészítésében (1940. augusztus 30.) és a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásban. (1940. november 20.). 1940. december 12-én Belgrádban ő írta alá a jugoszláv–magyar barátsági szerződést. A jugoszláviai tárgyalások alatt meghülésből következően súlyosbodott vesebetegsége, visszatért Budapestre, ahol 1941. január 27-én elhunyt.
 10. Csáky külügyminiszteri kinevezéséről lásd Gulyás László (2016): A Horthy korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937–1939. Attraktor. Máriabesnyő. 171–173. old.
 11. Ez volt az a levél, amelyben Barcza György leírta, hogy ha Magyarország átengedi területén a német csapatokat Jugoszlávia ellen, Nagy-Britannia megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal, amennyiben pedig a magyar haderő katonai akciójára kerül sor, hadüzenettel kell számolni. A levél teljes szövegét lásd: A londoni magyar követ számjeltávirata a külügyminiszternek. 1941. április 2. In: Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához, 1936–1945. V. kötet. (1982) Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig, 1940–1941. Szerk.: Juhász Gyula. Akadémiai. Budapest. 681. sz. 991–992. old.

12. Újpétery (1982) 162. old.; Czettler Antal (1997): Teleki Pál és a magyar külpolitika, 1939–1941. Magvető. Budapest. 302. old.
13. SZ programpont: Államvezérkar felállításának terve. Szerző és dátum nélkül. Újpétery Elemér külügyi titkár hagyatéka. A szerző birtokában.
14. Uo.
15. Ennek az Államvezérkarnak semmi köze a Szálasi Ferenc által 1930-ban megírt tervhez.
16. SZ programpont: Igazságügyi feladatok; Közigazgatás újjászervezése; Ház tárgyalásainak gyorsítása. Szerző és dátum nélkül. Újpétery Elemér külügyi titkár hagyatéka. A szerző birtokában.
17. Uo.
18. Az altöttingi országgyűlésről és legitimitásának problémáiról lásd részletesen: Nyári Gábor (2013): Az altöttingi országgyűlés és zárandoklat eseményei és hatása a magyar emigrációra. In: Történelem és politika – Régen és ma. Szerk.: Strausz Péter – Zachar Péter Krisztián. Heraldika Kiadó. Budapest. 101–120. old.
19. Dr. Tóth Zoltán József (2008): Teleki Pál alkotmánytervezete. In: A fordulat. Gróf Teleki Pál halála konferencia. Magyarok Világszövetsége. Budapest. 25–42. old. 26. old.
20. SZ programpont: Propagandaminisztérium; Kulturális feladatok; Határokon belül élő kisebbségek. Szerző és dátum nélkül. Újpétery Elemér külügyi titkár hagyatéka. A szerző birtokában.
21. SZ programpont: Határokon belül élő kisebbségek. Szerző és dátum nélkül. Újpétery Elemér külügyi titkár hagyatéka. A szerző birtokában.
22. Minisztertanácsi jegyzőkönyv. 1940. november 29. Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltára, K27. Miniszterelnökség, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (1866–1944) (1940. 11. 29.) 99R/110
23. A Nemzetpolitikai Szolgálat működéséről lásd bővebben: Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltára, K29. Miniszterelnökség, Társadalompolitikai Osztály, 1938–1941.; Ismeretlen fejezetek Teleki Pál életéből. (2001) Szerk.: Vigh Károly. Századvég. Budapest.; Nyári (2015) 96–104. old.
24. Nyári (2015) 99–101. old.
25. Kárpátalja autonómiájának törvényjavaslata. Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltára, K28. Miniszterelnökség, Nemzetiségi és kisebbségi osztály. 56. csomó, H) tétel: Kárpátalja. 2–14. Teleki Kárpátaljával kapcsolatos törekvéseit lásd. Gulyás László-Szávai Ferenc (2015): Egy régió visszaintegrálási kísérlete, avagy Kárpátalja a magyar állam keretei között, 1939. március 15.-1944. október 23. In: Fábíán Attila szerk. (2015): Otthon a Kárpát-medencében. Területfejlesztési Szabadegyetem 2011-2015. Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kara. Sopron. 13-28. old.
26. Czettler (1997) 159. old.
27. Botlik József (2005): Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. kötet. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok, 1918–1945. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék – Veszprémi Egyetem Tanárképző Kar. Nyíregyháza. 329. old.

28. SZ programpont: Iparpolitika; Mezőgazdasági termelés irányítása; Energiagazdálkodás; Nyersanyag-gazdálkodás; Piackutatás; Nagyipari termelés irányítása. Szerző és dátum nélkül. Újpétery Elemér külügyi titkár hagyatéka. A szerző birtokában.
29. SZ programpont: Mezőgazdasági termelés irányítása. Szerző és dátum nélkül. Újpétery Elemér külügyi titkár hagyatéka. A szerző birtokában.
30. Az 1940. december 12-én aláírt magyar–jugoszláv barátsági szerződésről és megkötésének céljairól lásd: Czettler (1997) 214–239. old.
31. Gyáripárosok Országos Szövetsége
32. SZ programpont: Kereskedelmi politika; Pénzügyi politika; Bankok és hitelintézetek. Szerző és dátum nélkül. Újpétery Elemér külügyi titkár hagyatéka. A szerző birtokában.
33. SZ programpont: Bankok és hitelintézetek. Szerző és dátum nélkül. Újpétery Elemér külügyi titkár hagyatéka. A szerző birtokában.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Források és publikált források

Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához, 1936–1945. V. kötet. (1982) Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig, 1940–1941. Szerk.: Juhász Gyula. Akadémiai. Budapest.

Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltára, K28. Miniszterelnökség, Nemzetiségi és kisebbségi osztály. 56. csomó, H) tétel: Kárpátalja.

Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltára, K29. Miniszterelnökség, Társadalompolitikai Osztály, 1938–1941.

Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltára, K30. Miniszterelnökség, Tájékoztatási Osztály, 1939–1941.

Minisztertanácsi jegyzőkönyv. 1940. november 29. Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltára, K27. Miniszterelnökség, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (1866–1944). 1940–1941.

SZ programpont. Újpétery Elemér külügyi titkár hagyatéka. A szerző birtokában.

Teleki Pál (2000): Válogatott politikai írárok és beszédek. Szerk.: Ablonczy Balázs. Osiris. Budapest.

Feldolgozások

Ablonczy Balázs (2005): Teleki Pál. Osiris. Budapest.

Botlik József (2005): Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. kötet. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok, 1918–1945. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék – Veszprémi Egyetem Tanárképző Kar. Nyíregyháza.

Czettler Antal (1997): Teleki Pál és a magyar külpolitika, 1939–1941. Magvető, Budapest.

Dr. Tóth Zoltán József (2008): Teleki Pál alkotmánytervezete. In: A fordulat. Gróf Teleki Pál halála konferencia. Magyarok Világszövetsége. Budapest. 25–42. old.

Fodor Ferenc (2001): Teleki Pál. Mike és Társa Antikvárium. Budapest.

Gulyás László-Szávai Ferenc (2015): Egy régió visszaintegrálási kísérlete, avagy Kárpátalja a magyar állam keretei között, 1939. március 15.-1944. október 23. In: Fábián Attila szerk. (2015): Otthon a Kárpát-medencében. Területfejlesztési Szabadegyetem 2011-2015. Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kara. Sopron. 13-28. old.

Gulyás László (2016): A Horthy korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937-1939. Attraktor. Máriabesnyő.

Juhász Gyula (1964): A Teleki-kormány külpolitikája, 1939–1941. Akadémiai. Budapest.

Macartney, Carlile Aylmer (2006): Október tizenötödike. I. kötet. Gede Testvérek. Budapest.

Nyári Gábor (2013): Az altöttingi országgyűlés és zarándoklat eseményei és hatása a magyar emigrációra. In: Történelem és politika – Régen és ma. Szerk.: Strausz Péter – Zachar Péter Krisztián. Heraldika Kiadó. Budapest. 101–120. old.

Nyári Gábor (2015): A Sándor-palotától a ravatalig. Teleki Pál második miniszterelnöksége, 1939–1941. Kairosz. Piliscsaba – Budapest.

Pál Zsombor Szabolcs (2012): A recepção de Salazar e do seu regime na Hungria entre os meados dos anos trinta e o fim da II Guerra Mundial (Salazar és a salazari rendszer recepciója Magyarországon a harmincas évek közepe és a II. világháború vége közötti időszakban). In: Andreeva, Yana (szerk.): Diálogos com a Lusofonia. Atas das Segundas Jornadas de de Língua Portuguesa e Culturas Lusófonas da Europa Central e de Leste. Editora Universitária Sveti Kliment Ohridski. Szófia. 81–90. old.

Pál Zsombor Szabolcs (2011): A Salazarizmus recepciója Magyarországon. Szakdolgozat. ELTE–BTK. Budapest.

Strausz Péter (2010): Korporáció vagy hivatásrend? Az érdekképviselési rendszer átalakításának a kísérlete Európában és Magyarországon, 1926–1940. Múltunk. 2010/1. szám. 83–112. old.

Szalai Miklós (2002): Újrendiség és korporativizmus a magyar politikai gondolkodásban (1931–1944). Múltunk. 2002/1. szám. 52–105. old.

Újpétery Elemér (1987): Végállomás Lisszabon. Hét év a magyar királyi külügy szolgálatában. Magvető. Budapest.

Vigh Károly szerk. (2001): Ismeretlen fejezetek Teleki Pál életéből. Századvég. Budapest.

Olasz Lajos*

MAGYARORSZÁG CSATLAKOZÁSA A HÁROMHATALMI EGYEZMÉNYHEZ

HUNGARY'S ACCESSION TO THE TRIPARTITE PACT

ABSTRACT

On 27th September, 1940, Germany, Italy, and Japan signed the tripartite pact. Hungary announced it immediately that it wanted to join the alliance. The Hungarian Government hoped to keep Germany away from Hungarian internal affairs and prevent Hitler's raising the extreme right to power. On the other hand, the Government wanted to gain support from the Axis powers to get back all the Hungarian territories that had been detached in Trianon. For Berlin, expansion was important in order to gain control over the Balkans. On 20th November, Hungary joined, then in the following days Romania and Slovakia also joined. In order to counterbalance this Pact, Pál Teleki made efforts to improve the relationship with neutral Yugoslavia. With this joining, the Hungarian Government eventually committed itself to the Axis powers. In return, however, it could only strengthen its positions a bit compared to the local extreme right.

1. A magyar csatlakozás eseménytörténete

Szeptember 27-én Németország, Olaszország és Japán képviselői aláírták a háromhatalmi egyezményt. A szerződés célja hivatalosan a „tartós béke” feltételeinek megteremtése volt. A valóságban azonban a három nagyhatalom kijelölte saját érdekerületét, megállapodott, hogy a nemzetközi kérdésekről közös szakbizottságokban rendszeresen egyeztetnek, és minden gazdasági, politikai és katonai támogatást megadnak egymásnak, ha valamelyik aláíró felet olyan állam támadná meg, amely még nem háborús résztvevő. A szerződés nyomán a Szovjetunió bekerített helyzetbe került, ezért a három állam Moszkva megnyugtására leszögezte, hogy a szerződés nem érinti a szovjet kormánnyal fenntartott békés viszonyt.¹

A háromhatalmi egyezmény közvetlen célja a háborúba még be nem kapcsolódott rivális nagyhatalmak távoltartása volt. Adolf Hitler arra számított, hogy a Nagy-Britannia mögött álló Egyesült Államok, nem avatkozik be az európai háborúba, mert ezzel Japán katonai fellépését kockáztatná, és kétfrontos harcra kényszerülne. Az USA támogatása nélkül pedig London könnyebben rávehető lesz az egyezkedésre. A Szovjetunióval kapcsolatban Hitler fontolgatta a szerződésbe való bevonás gondolatát. Ennek az lett volna a feltétele, hogy Moszkva lemondjon

* Dr. PhD Olasz Lajos, főiskolai docens, Szegedi Tudományegyetem JGYPK.

a baltikumi és balkáni törekvéseiről, és a tengelyhatalmak által felkínált térség, az ázsiai brit érdekeltségek, Irán és India irányába terjeszkedjen.²

A szerződés aláírását kísérő ünnepségen a német külügyminiszter, Joachim von Ribbentrop kijelentette, hogy minden olyan országot, amely egyetért a szövetség céljaival, és támogatni kívánja a tartós béke megteremtését, az aláírók örömmel üdvözölnek, és számítanak együttműködésére. Ribbentrop beszéde arra ösztönözte a berlini magyar követet, Sztójay Dömét, hogy azonnal táviratot küldjön Csáky István külügyminiszternek, és az egyezményhez való mielőbbi csatlakozást sürgesse. Kifejtette, hogy ha Magyarország elsőként jelentkezne a belépésre, végleg elnyerhetné a tengelyhatalmak jóindulatát, biztosíthatná a térség kisállamai közötti vezető helyét, és szerephez juthatna a majdani béketárgyalásokon. Nem fordulhatna elő még egyszer, mint Trianonban, hogy a sorsáról a megkérdezése nélkül döntsének. A nyomaték kedvéért hozzátette, hogy Berlinben el is várják a magyar csatlakozást, holott ez nem diplomáciai értesülés volt, csak a saját véleménye.³

Sztójay az eseményekben visszaigazolv látta saját korábbi kezdeményezését. Amikor szeptember 8-án, a második bécsi döntésért cserébe megfogalmazott német kívánságok mielőbbi teljesítését szorgalmazta, azt is javasolta, hogy Hitler bizalmának elnyerésére Magyarország kezdeményezze örök barátsági szerződés megkötését Németországgal. A csatlakozásban annak a lehetőségét látta, hogy a magyar kormány formálisan is elkötelezze magát Berlin mellett. Meg sem várva az erre vonatkozó budapesti választ, érdeklődött a német külügyminisztériumban, hogy tervezik-e a szerződés más államokkal való bővítését.⁴

Sztójay jelentését megkapva, Csáky rendkívüli minisztertanács összehívását kérte. A külügyminiszter, Sztójaynál óvatosabb álláspontot képviselt. Problémásnak tartotta, hogy az ország önként elkötelezze magát egy olyan egyezmény mellett, amely által esetleg fegyveres konfliktusba keveredhet. Komoly veszélyt látott a Nyugat reakciójában is, hiszen ha az angolszász hatalmak győznek, Magyarország azonos elbírálás alá kerülhet a vesztes tengely-államokkal. Előnynek tekintette viszont, hogy német győzelem esetén a magyar kormány is részt vehet a térségre vonatkozó döntésekben. A csatlakozás semlegesíthette a román és szlovák antirevizíós propagandát és területi aspirációkat. A belpolitikában pedig lehetővé tehetette a nyilasok háttérbe szorítását anélkül, hogy Németország fellépne az érdekében. Teleki Pál miniszterelnök is úgy látta, hogy a formális elköteleződés révén talán könnyebb lenne kivédeni a közvetlen német beavatkozást. Ez ugyan szűkebbre is szabná, de legalább bizonyos mértékben biztosítaná a kormány mozgásterét. Egy „megbízható szövetséges” adminisztrációval szemben Hitlernek nem érdeke, hogy a radikális erőket segítse hatalomra.⁵

Az ülés után Csáky utasította a berlini követet, hogy hivatalosan tájékozódjon, lehet-e csatlakozni az egyezményhez, és ha igen, milyen feltételekkel. A külügyminiszter kerülni akarta azt a kellemetlen helyzetet, ami az antikomintern paktum vagy a német–olasz katonai együttműködési egyezmény aláírását követte, amikor Magyarország előzetes konzultáció nélkül bejelentette csatlakozási szándékát,

holott az antikomintern paktumot a nagyhatalmak csak később kívánták bővíteni, a német–olasz egyezményt pedig kizárólag kétoldalú szerződésnek szánták. Csáky másnap minderről táviratban értesítette Villani Frigyes római magyar követet, és utasította, hogy kérje ki Benito Mussolini tanácsát az ügyben.⁶

Sztójay, a Budapestről érkező rendelkezésnek megfelelően szeptember 28-án felkereste Ernst von Weizsäcker német külügyi államtitkárt, hogy hivatalosan tájékozzon a belépés lehetőségéről. Weizsäcker közölte vele, hogy a háromhatalmi egyezmény tudomása szerint nem nyílt szerződés, az aláíró felek nem várják más országok csatlakozását. Sztójay ekkor a Deutsche Allgemeine Zeitung cikkére hivatkozott, amelyben Ribbentrop előző napi beszédét idézték. Az államtitkár közölte, hogy a sajtóban pontatlanul jelentek meg az elhangzottak. Ribbentrop más országok esetében a szerződés melletti „állásfoglalásról” beszélt, míg az újság-cikkben a „csatlakozás” szó szerepelt. Weizsäcker megígérte, hogy részletes információt kér a külügyminisztertől a bővítés kérdésében.⁷

A nap folyamán egy másik ügyben is német–magyar diplomáciai egyeztetés kezdődött. Weizsäcker utasította Otto von Erdmannsdorff budapesti német követet, hogy kérje a magyar kormány hozzájárulását a német csapatok átvonulásához, Románia felé. Ion Antonescu román kormányfő már szeptember 7-én kérte Hitlertől, hogy a román haderő újjászervezése és korszerűsítése érdekében küldjenek német erőket Romániába, amit Berlin a kőolajmezők védelme érdekében ugyancsak fontosnak tartott. Hitler szeptember 21-én hozta meg a döntést a német „tan csapatok” Romániába vezényléséről.⁸

Csáky, miután megkapta az átvonulásra vonatkozó kérést, érdeklődött a stockholmi és a helsinki magyar követnél, a Norvégia felé történő svédországi és finnországi német csapatszállításokról, hogy milyen feltételek mellett engedélyezte ezt a svéd és a finn kormány, hogyan szervezték az átvonulást és milyen megállapodást kötöttek az anyagi feltételeket illetően. Teleki bizonyos veszélyeket látott a német csapatátvonulásban. Egy hadban álló ország fegyveres erőinek átengedése komoly kockázatot jelenthetett Magyarország semleges státuszára. A romániai német jelenlét megnehezítette a Dél-Erdéllyel kapcsolatos revíziós törekvések felvetését, a román haderő megerősítése pedig további problémát okozhatott, hiszen a bukaresti kormány Észak-Erdély visszaszerzését tervezte. A német csapatok magyarországi megjelenése biztatást adhatott a hazai szélsőjobboldali erők fellépéséhez is. Teleki vonakodott megadni az engedélyt. A kérdést végül a kormányzó döntötte el, aki Bukovina szovjet elfoglalása miatt szükségesnek tartotta a német csapatok jelenlétét.⁹

Időközben megérkezett a stockholmi és helsinki válasz. Svédországon át kizárólag vasúton vonultak a németek, lőfegyver nélkül, svéd tisztek kíséretével, csak kijelölt helyen tartottak pihenőt és mozgókonyhák segítségével élelmeztek magukat. Finnország esetében az út nagy részét vasúton, egy szakaszt pedig gépkocsin tettek meg a német csapatok. Minden felmerülő költséget Németország fizetett. Mindezek nyomán szeptember 30-án Vörnle János, a külügyminiszter helyettese

közölte a német követtel, hogy a magyar kormány hozzájárulását adja az átvonuláshoz, de a részletek tekintetében további egyeztetést tart szükségesnek.¹⁰

Csáky utasításának megfelelően Villani Rómában Galeazzo Ciano olasz külügyminiszter hazaérkezését várta, aki Berlinben tárgyalt. Hazatértekor a pályaudvaron sikerült beszélni vele. Amikor Ciano megtudta, hogy Villani a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás ügyében kér kihallgatást Mussolinihez, közölte, a szerződés nem nyílt, nem lehet hozzá csatlakozni. Egyébként Mussolini maga sem támogatta a bővítést. Nem akarta elkötelezni magát más országok törekvéseinek támogatása mellett.¹¹

A magyar kormány ezen a napon kapott hivatalos tájékoztatást Kristoffy József moszkvai magyar követtől a szovjet álláspontról. A szovjet sajtó 3 napos késéssel, szeptember 30-án reagált a háromhatalmi egyezmény megkötésére. A lapok úgy állították be, hogy mindez a Szovjetunió tudtával történt, holott a moszkvai német követség ügyvivője csak az aláírás reggelén közölte ezt Vjacseszlav Molotov kormányfővel, külügyi népbiztossal. Szovjet részről valójában nehezményezték, hogy Németország előzetesen nem egyeztetett velük, hogy az aláírásról csak az utolsó percben értesültek, amikor már nem tehettek észrevételt. Moszkva ebben a szovjet álláspont teljes negligálását látta, ami ellentmondott a Molotov-Ribbentrop paktumnak is, amely szerint a kelet-európai térséget érintő döntéseknél a felek konzultálnak egymással. A brit diplomácia a helyzetet igyekezett arra használni, hogy a szovjet vezetést Berlin ellen hangolja. Sir Stafford Cripps brit követ részletesen kifejtette Molotovnak, milyen veszélyekkel jár a Szovjetunió „bekerítését” jelentő egyezmény. Laurence F. Steinhardt amerikai követ ugyanakkor az Egyesült Államokhoz való közeledés előnyeit ecsetelte.¹²

Október 2-án Vojtech Tuka szlovák miniszterelnök táviratban tájékoztatta Ribbentropot, hogy országa szeretne szorosabban együttműködni a háromhatalmi egyezmény aláíróival. A német külügyminiszter üdvözölte a szlovák szándékot. Mindez arra ösztönözte Sztójajt, hogy másnap ismét érdeklődjön az esetleges magyar csatlakozás ügyében. Ernst Woermann, a külügyminisztérium politikai osztályának vezetője azonban csak megerősítette a korábbi közlést, nem tervezik a szerződés kibővítését. Ugyanakkor azt is hozzátette, hogy Weizsäcker ebben a kérdésben még konzultál Ribbentroppal.¹³

A német félnek elemi érdeke fűződött ahhoz, hogy ne utasítsa el kategorikusan a magyar ajánlkozást. A magyar kormány ugyanis bizonyos nehézséget támasztott a német átvonulással kapcsolatban. Október 3-án bővebb tájékoztatást kért a német erők romániai feladatairól. Berlin beavatta a magyar vezetést, hogy a román haderő újraszervezése és kiképzése mellett a kontingens elsődleges feladata a kőolajmezők biztosítása brit szabotázsakciók, vagy esetleg egy szovjet támadás ellen. A magyar fél így is feltételeket szabott. A közutak használatához nem járult hozzá. A MÁV éjszakánként csak 6 vasúti szerelvény áthaladását biztosította. A német katonák nem hagyhatták el a vonatot. Az ellátást a magyar szervek oldották meg, német vasúti személyzet vagy hadtápalakulat működését nem engedélyezték.¹⁴

A csatlakozás elutasítása nyomán Sztójay azt javasolta, hogy a miniszterelnök vagy a külügyminiszter hivatalos nyilatkozatban hangsúlyozza, Budapest egyetért a háromhatalmi egyezmény célkitűzéseivel, és támogatja a tengelyhatalmak „béketörekvéseit”. Ezt annál is inkább megteheti, hiszen a szerződés senki ellen nem irányul, csak az USA távoltartását, illetve a Szovjetunió semlegesítését célozza. A Németország felé tett lépések, a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás felvetése és a német csapatok átengedése miatti fokozottabb tengely-elkötelezettség ellensúlyozására, a magyar kormány szorosabbra kívánta fűzni a kapcsolatait Jugoszláviával. Csáky utasította a belgrádi követet, hogy mielőbb tájékozzódjon egy kétoldalú (barátsági) egyezmény megkötésének esélyeiről.¹⁵

Időközben a magyar kormány belpolitikai problémákkal szembesült. Október 4-én Imrédy Béla és 18 képviselőtársa kivált a kormánypártból, és új ellenzéki pártot hozott létre Magyar Megújulás Pártja néven, melynek megalakítását hivatalosan október 21-én jelentették be. Így a parlamenti tapasztalattal nem rendelkező nyilasok és más nemzetiszocialista csoportok mellett egy fajsúlyos szélsőjobb-oldali tömörülés jelent meg a színen, amely, ha tömegek nem is álltak mögötte, széleskörű kapcsolatokkal rendelkezett, és a német vezetés is potenciális lehetőséget láthatott benne. Október 7-én bányászsztrájk robban ki, amelyhez néhány hét alatt 36 bányauzem, mintegy 31 200 bányász csatlakozott. A nyilasok kezdettől manipulálták a sztrájkolókat. Abban reménykedtek, hogy az országban eluralkodó zűrzavar és a németek számára fontos szénszállítmányok elakadása Hitlert beavatkozásra készteti, és Németország kierőszakolja majd a szélsőjobb-oldali erők hatalomra emelését.¹⁶

Időközben megváltozott a német vezetés álláspontja a háromhatalmi egyezmény bővítését illetően. Hitler politikai és propaganda szempontból egyre előnyösebbnek ítélte egy nagyobb szövetségi rendszer kiépítését. A magyar, majd a szlovák és román ajánlkozás a kisállamok befolyásolásának új eszközét jelentette Berlin számára. A szerződés fokozatos kiterjesztése jól legitimálhatta a növekvő balkáni német jelenlétet, megkönnyíthette a Wehrmacht átvonulását vagy berendezkedését a délkelet-európai államokban. Október 9-én Ribbentrop megbízásából Weizsäcker értesítette Sztójait, hogy Hitler fontolóra veszi a háromhatalmi egyezmény esetleges bővítését. A magyar csatlakozás lebegtetését Berlin felhasználta a napirenden lévő német–magyar ügyek gyors és kedvező elintézésére, hogy a magyar fél a csapatátvonulások, a gazdasági együttműködés vagy más ügyekben ne támasszon újabb nehézségeket.¹⁷

Október 10-én Ribbentrop tájékoztatta Ciano-t, hogy Németország bővíteni kívánja a háromhatalmi egyezményt. Bár korábban ő maga is ellenezte más államok bevonását, már úgy látja, nem célszerű elutasítani a brit ellenes blokk mellett felsorakozó szövetségeseiket, ezért Berlin lehetővé teszi a magyar csatlakozást. Ciano megemlítette, hogy Mussolininek vannak bizonyos aggályai a bővítést illetően. Ha egy államot felvesznek, a többi sem lehet elutasítani, és az egymás közötti problémáik bizonyos tehertételt jelenthetnek a szövetségnek. A megbe-

szélést követően Ciano utasította a tokiói olasz követet, hogy német kollégájával együtt tájékoztassa a japán kormányt, Olaszország és Németország kész elfogadni a magyar belépési kérelmet, és kérje ki erről Tokió álláspontját. A német és olasz részről egyelőre a magyar csatlakozásról volt szó, más államok bevonása csak elvi lehetőségként került szóba.¹⁸

Október 12-én Ribbentrop magához kérte a berlini magyar követet és közölte vele, hogy a három aláíró hatalom hozzájárult Magyarország felvételéhez. Budapest lehetőséget kap, hogy elsőként csatlakozzon. A szövetség tagjai azonban nem egyenrangúak. A három alapító alkotja a belső kört, a később bekapcsolódó államok viszont már korlátozott beleszólással rendelkeznek, csak az őket közvetlenül érintő döntésekben vehetnek részt. Amikor Sztójay rákérdezett, hogy mindez milyen kötelességgel jár, Ribbentrop azt emelte ki, hogy ha Magyarországot egy jelenleg nem harcoló állam megtámadná, a három nagyhatalom a segítségére sietne, ha pedig a tengelyhatalmakkal szemben lépne fel új ellenfél, akkor a magyar kormánynak is támogatni kellene azokat.¹⁹

Ribbentrop közlése lépéskényszerbe hozta a magyar kormányt. A szándékot megmásítani már nem lehetett. Csáky próbált bizonyos feltételeket megfogalmazni, melyek erősíthették volna az ország pozícióját. Hangsúlyozta, hogy Budapest a béke megteremtése érdekében kötelezi el magát az egyezmény mellett. Fenntartja meglévő revíziós igényeit, és számít a szerződés aláíróinak támogatására ezek megvalósításánál. Segítséget vár tőlük a Szlovákiával és Romániával kialakult konfliktusok rendezésében is. Csáky utasítására Sztójay október 13-án közölte mindezt Ribbentroppal. A német külügyminiszter azonban elutasította, hogy Magyarország a csatlakozás során kikötésekkel éljen. Ribbentrop mindössze annyit ígért, hogy a csatlakozást követően majd kiad egy nyilatkozatot, mely szerint Németország nem zárja ki a még meglévő trianoni határok tárgyalásos úton történő megváltoztatását.²⁰

Az angolszász államokból érkező hírek óvatosságra intették a magyar kormányt. Barcza György londoni magyar követ október 14-én arról tájékoztatta Csákyt, hogy érezhetően hűvösebbé vált a Magyarországgal szembeni brit magatartás. Londonban nehezményezték a magyar sajtó esetenkénti britellenes megnyilatkozásait, és a Nagy-Britanniával szembeni német és olasz katonai sikerek lelkes üdvözlését. A háromhatalmi egyezmény megkötése után, a német várakozásokkal szemben az USA kormánya még határozottabban kiállt Nagy-Britannia mellett. Amerikai politikai körökben érezhetően csökkent a Magyarország iránti rokonszenv is. Washingtoni megítélés szerint a magyar vezetés mind jobban elkötelezi magát a tengelyhatalmak mellett, így arra kell számítani, hogy a békekötéskor Anglia ellenségeivel azonos elbírálásban fogják részesíteni. Az Egyesült Államokban is visszatetszést szült a magyar sajtó hangvétele, még ha sokan tisztában is voltak vele, hogy a magyar kormány Berlin megnyugtatósa érdekében kénytelen németbarát propagandát folytatni.²¹

A szlovák és román csatlakozási szándék bejelentése ugyanakkor Teleki szert komoly külpolitikai pozícióhátránnyal fenyegetett. A fokozódó szélsőjobb-oldali veszély, az erősödő nyilas aktivitás miatt a kormányzó is intézkedéseket sürgetett. Ezek után már nem az volt a kérdés, hogy Magyarország csatlakozik-e a háromhatalmi egyezményhez, hanem, hogy első belépőként szerez-e valamiféle előnyt a későbbi aláírókkal szemben. Csáky utasítására a berlini követ október 15-én közölte Weizsäckerrel, hogy Magyarország kész feltétel nélkül csatlakozni az egyezményhez. Sztójay megemlítette, hogy a magyar kormány szerencsésnek tartaná, ha az aláíráskor készülő jegyzőkönyv külön is kiemelné a szerződés békeszándékát. Weizsäcker ezt feleslegesnek ítélte, mert ez szerepel az egyezmény szövegében is. A magyar követ végül abban állapodott meg német kollégájával, hogy a békeszándékot majd az aláíráskor kiadott magyar nyilatkozatban emelik ki.²²

Berlinben tisztában voltak vele, hogy a magyar csatlakozást további belépések követik, ezért a sorrendnek kezdetben nem tulajdonított különösebb jelentőséget. Annyit talán mégis, hogy a szlovákiai és romániai német befolyás és katonai jelenlét kellő garanciát jelentett Hitler számára ezen kormányok együttműködésének biztosítására. Magyarország esetében azonban komolyabb szerepet kapott a háromhatalmi egyezményen keresztül megvalósuló kötelezettségvállalás. Magát az aláírást azonban így is csak egyszerű technikai aktusnak tekintették, melyre az eredeti tervek szerint, október 17-én került volna sor.

Ezen a napon Homlok Sándor ezredes, berlini magyar katonai attasé részletes jelentést küldött a csatlakozás várható hatásairól. Hangsúlyozta, hogy a szerződés elsősorban politikai és gazdasági együttműködésre kötelez, katonai következménnyel csak abban az esetben jár, ha a három aláíró egy korábban nem harcoló ország támadná meg, ami jelenleg nem fenyeget. Homlok úgy értékelte, hogy Szlovákiával szemben további revízióra nincs esély, hacsak szovjet befolyás alá nem kerül. Románia esetében sincs lehetőség újabb területek visszacsatolására, mert Németország számára fontos az ország stabilitása. A revízióknak csak Jugoszláviával szemben van realitása. Ha Belgrád is csatlakozni akar a háromhatalmi egyezményhez, talán el lehetne érni, hogy ennek egy területrendezés legyen az előfeltétele. Ha pedig nem lép be, akkor hamarosan német megszállás alá kerülhet. Berlinben a Szovjetunió csatlakozását sem zárják ki, de ha ez elmarad, akkor német–szovjet összeecsapás következik. Magyarországnak tehát a Jugoszláviával szembeni tárgyalásos vagy fegyveres revízióra, illetve a Szovjetunióval szemben a Kárpátok védelmére kell felkészülnie.²³

A magyar csatlakozás tervezett időpontját időközben elhalasztották. Előbb a magyar kormány kért néhány napot, de német részről is át akarták gondolni az új csatlakozókkal aláírásra kerülő szöveget, hogy az egyértelműen kifejezze az újonnan belépők korlátozott jogait. Másrészt, a német vezetés szemében bizonyos mértékig felértékelődött az elsőség kérdése. Hitler igyekezett a Nagy-Britannia elleni harc szempontjából meghatározó államokat, Spanyolországot és a Vichy-Franciaországot is bevonni a szövetségbe, és nekik szánta az elsőséget. Október 18-án

Mussolini is olyan üzenetet küldött Berlinbe, hogy Spanyolországot kellene elsőként felvenni. Az olasz diplomácia azt remélte a Rómával jó kapcsolatot tartó spanyolok felvételétől, hogy ez valamelyest kiegyenlíti a német túlsúlyt, amit a Berlin befolyása alatt álló kelet-európai államok belépése jelent.²⁴

Magyarország közben igyekezett a csatlakozással járó negatív következményeket minimalizálni. A kormányzó fogadta Owen O'Malley budapesti brit követet, és közölte vele, hogy német felkérés várható a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásra, amit nem utasíthat el az ország. Bár Horthy csúsztatott, amikor elhallgatta a korábbi önkéntes magyar ajánlközást, október közepén már valóban nem léphetett vissza a magyar kormány, vagy nem változtathatott a Berlin által szabott feltételeken. O'Malley kijelentette, a brit diplomácia számol azzal, hogy a német nyomás miatt Magyarország egyre jobban elkötelezi magát Berlin mellett. Kifejezte azonban a reményt is, hogy Budapest, lehetőségeihez képest fenn kívánja tartani a korábbi kapcsolatait Nagy-Britanniával. Hasonló tartalmú volt Barcza október 23-i jelentése, mely szerint a német csapatszállítások brit részről nem váltottak ki különösebb feltűnést. A svédországi német átvonuláskor diplomáciai tiltakozásra került sor, most csak annyit állapítottak meg, hogy Magyarország mind közelebb kerül a tengelyhatalmakhoz.²⁵

A német befolyással szembeni ellensúlynak szánt magyar–jugoszláv közeledés ügyében Bakách-Besseney György belgrádi követ, jugoszláv politikusokkal folytatott megbeszélései alapján jelentette, hogy a területi vita miatt gyors megegyezéssel nem lehet számolni. Csáky azonban a tárgyalások folytatására utasította, és kilátásba helyezte, hogy Budapest nem ragaszkodik a területekre vonatkozó azonnali megállapodáshoz. A revízió elengedhetetlen, de nem előzetes feltétel a két ország közötti szorosabb együttműködését illetően. Teleki tisztában volt vele, hogy a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás nagymértékben leszűkíti a magyar külpolitika mozgásterét. A Jugoszláviával való megegyezéssel kívánta ezt szélesíteni, hogy fenntartsa a kapcsolatokat a tengely által nem ellenőrzött Európával, hogy nyitva tartsa a „nyugat felé nyíló ablakot”.²⁶

A magyar vezetés úgy érzékelte, hogy az olasz politika távolságtartóbbá, passzívabbá vált Magyarország irányában, és ezzel egyidőben erősödtek az olasz–román kapcsolatok. Október 23-án Horthy Miklós levelet írt Mussolininek, melyben kifejtette, hogy Magyarország mindig is igyekezett jó szövetségese lenni Olaszországnak, a revízió folytatásáról azonban nem mondhat le. A magyar kormány nem akarja keresztezni a tengelyhatalmak balkáni terveit, és nem készül Dél-Erdély visszafoglalására. Miközben a román vezetés teljesen megbízhatatlan, Magyarország kész egyeztetni Rómával bármilyen, a térséget érintő kérdésben.²⁷

Október 23-án Hitler hosszabb megbeszélést folytatott Francisco Francoval a Nagy-Britannia elleni közös katonai fellépésről, a gibraltári brit támaszpont elfoglalásáról, illetve a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásról. Franco azonban igen nagy árat kért, az észak-afrikai francia gyarmatok átadását szabta feltételül. Amikor ebbe Hitler nem egyezett bele, az ország kivérzettségére és a hadsereg

leromlott állapotára hivatkozva kitért a német kérések elől. Másnap a Henri Pétain marsallal folytatott tárgyalásokon újabb csalódás érte Hitlert. A Vichy-Franciaország vezetője szintén kijelentette, hogy a háborús vereség okozta súlyos nehézségek miatt az ország nem vállalkozhat a britek elleni hadviselésre.²⁸

Háromhatalmi Egyezményhez való várható csatlakozásáról a magyar közvélemény először október 26-án a Külügyminisztérium sajtótájékoztatója nyomán értesülhetett. A magyar belépés Németország számára ismét fontosabbá vált. Hitler többször is nehezményezte, október 28-án például Mussolininek panaszkodott, hogy Magyarország naponta csak 6 vasúti szerelvény áthaladását teszi lehetővé. Az átvonulás meggyorsítására a németeknek annál is nagyobb szüksége volt, mert a 28-án Görögország ellen indított olasz támadás hamarosan elakadt, október 31-én pedig brit csapatok érkeztek Krétára, ami egy új balkáni front megnyitásával fenyegetett, és lehetővé tette a román kőolajvidék bombázását. Mindez nagyobb jelentőséget adott a Romániába érkező német erőknek, és felértékelte Magyarország tranzitszerepét is. Az olasz csapatok elleni görög sikerek hatására, november 4-én Hitler elrendelte egy Görögország elleni hadművelet előkészítését. Ehhez újabb német erők átcsoportosítására volt szükség. A magyarok bevonása a háromhatalmi egyezménybe, nagyobb garanciát jelentett a megnövekvő szállítások zökkenőmentességét illetően.²⁹

A magyar csatlakozási jegyzőkönyv formáját, szövegét november 8-án véglegesítették. Ebből egyértelműen kiderült, hogy nem egyenlő felek szerződéséről van szó, Magyarország csak korlátozott jogokkal rendelkezik. Nem kínákozott azonban alternatíva. Nagy-Britanniában, a csehszlovák emigráns kormánnyal való júliusi kapcsolatfelvétel után, a brit kormány november 11-én legitimnek ismerte el az alakuló államtanácsot. A bejelentést Edvard Beneš, a politikai és területi kontinuitás elfogadásaként interpretálta, hogy ez a háború előtti Csehszlovákia rekonstrukcióját jelenti. A magyar követ fellépése nyomán brit részről kijelentették ugyan, hogy a nyilatkozat csak Csehszlovákia szuverenitására vonatkozik, az ország határaival kapcsolatban London nem adott garanciát. Egyben azonban azt is közölték, hogy a térségben 1938 óta lezajló területi változásokat, köztük az első bécsi döntést London nem ismeri el. A brit magatartás azokat az érveket erősítette, hogy Magyarországnak nincs választása, revíziós törekvéseit csak Németország mellé felsorakozva valósíthatja meg.³⁰

Ezekben a napokban Hitler a Szovjetunió szándékait igyekezett kipuhatolni. Csatlakozást kínált Moszkvának is a háromhatalmi egyezményhez, aminek az alapítók utáni első hely biztosításával igyekezett némi rangot adni. A német kormány október 12-i meghívására, Molotov november 12-én érkezett Berlinbe. Hitler nagyra törő stratégiai elképzeléseket vázolt fel, és a világ felosztásában kínált részesedést Molotovnak. A szovjet kormányfő azonban csak országa kelet-európai érdekeltségeiről beszélt, hogy érvényesíteni kívánja befolyását a Baltikumban és a Balkánon, és igényt tart arra, hogy bevonják a török, görög, jugoszláv, magyar vagy lengyel vonatkozásban születő döntésekbe. Egyértelművé vált, hogy a két

nagyhatalom törekvései keresztezik egymást. Hitler számított erre, ezért még a tanácskozás előtt elrendelte, hogy a megbeszélésektől függetlenül folytassák a Szovjetunió elleni katonai felkészülést. A tárgyalások kudarcát látva Sztálin taktikát váltott, és üzenetet küldött Berlinbe, hogy kész a megegyezésre az érdekszférákkal kapcsolatban. A nyilvánvalóan időnyerésre szolgáló lépésre, a német kormány már nem reagált.³¹

A Szovjetunióval való megegyezés megghiúsulása ismét napirendre tűzte a magyar csatlakozást. Erre utalt Csáky, amikor november 13-án, a külügyi költségvetés tárgyalása során kijelentette, hogy Magyarország hamarosan szorosabbra fűzi kapcsolatait a tengellyel, hogy a béketárgyalások idején primus inter pares szerepet kapjon a régió államai között.³²

A Görögországban kialakult helyzet, az olasz katonai vereség és a megjelenő brit erők miatt a német vezetés számára hirtelen fontossá vált Jugoszlávia bevonása is a háromhatalmi egyezménybe. Belgrád azonban egyelőre távolságtartó volt, és inkább csak jugoszláv–olasz megállapodást szorgalmazott a vitás kérdések rendezésére. November közepén intenzívebbé váltak a magyar–jugoszláv megbeszélések. A kormányzó fogadta a budapesti jugoszláv követet és kijelentette előtte, hogy Magyarország sosem veszélyeztetné túlzott követelésekkel Jugoszlávia stabilitását, és nem támogatná idegen hatalmak fellépését egy baráti országgal szemben. Ugyanekkor Csáky az Avala jugoszláv hírügynökségnek adott interjújában a magyar külpolitikai mozgástér megőrzése szempontjából meghatározó fontosságúnak nevezte a Jugoszláviával való baráti kapcsolatot. A két ország közeledését kezdetben Hitler is jó lehetőségnek találta, hogy a háromhatalmi egyezményhez csatlakozó Magyarország közelebb hozhatja Jugoszláviát a tengelyhez. Később azonban már úgy látta, hogy a két ország együttműködése éppen a tengelyhatalmakkal szembeni önállóságukat erősíti.³³

November 18-án Hitler, a Cianoval folytatott megbeszélésén ismét kitért a magyarországi átvonulás problémáira. Elégedetlen volt az átcsoportosítás elhúzódnása miatt, és kérte az olasz külügyminisztert, hogy Róma vesse latba a befolyását a magyar kormánynál a szállítások felgyorsítására. Egyúttal kijelentette, hogy Berlinnek egyelőre alakoskodnia kell a magyarok előtt, mert szüksége van a vasútjukra, de eljön majd az idő, amikor nyíltan felléphet velük szemben. Két nappal később, a Mussolininek írt levelében, a Balkánon kialakult fenyegető helyzet miatt tervezett további katonai átcsoportosításokkal kapcsolatban ismét megerősítette, hogy jelenleg kulcsfontosságú Budapest beleegyezése az újabb német vonulásokba.³⁴

November 20-án Bécsben a magyar kormány aláírta a csatlakozást a háromhatalmi egyezményhez. A mindössze három rövid cikkelyből álló jegyzőkönyv annyit tartalmazott, hogy Magyarország csatlakozik a szerződéshez, és ha az alapító hatalmak által létrehozott szakbizottságok magyar vonatkozású ügyeket tárgyalnak, a megbeszélésekbe Budapest képviselőit is be kell vonni. Az aláírt formula is kifejezte Magyarország másodlagos szerepét. Miközben kötelezettséget

vállalt, hogy minden támogatást megad a szerződés tagjainak, ha azokat egy, még nem harcoló állam megtámadná, az általános ügyeket tárgyaló bizottságokba nem kapott automatikus meghívást, csak ha maga is közvetlenül érintett volt.³⁵

A jegyzőkönyvet a három alapító részéről a három külügyminiszter, Ribbentrop, Ciano és Kuruszu Szaburó írta alá, Magyarország képviselőjében pedig Csáky látta el kézjegyével. Az eseményen jelen volt Hitler és Teleki is. Az aláírást követően Csáky rövid nyilatkozatot olvasott fel magyar és német nyelven, melyben a magyar kormány kijelentette, hogy egy olyan paktumhoz csatlakozott, amely Európa békéjét kívánja biztosítani. Ribbentrop, beszédében mindössze annyit mondott, hogy a belépéssel Magyarország szolidaritást vállalt a szerződés közös célkitűzéseivel. A német külügyminiszter, korábbi ígérete ellenére nem tért ki arra, hogy Németország elfogadná a trianoni határok békés megváltoztatását. Bejelentette viszont, hogy az egyezményhez újabb csatlakozások várhatók. November 23-án Románia, 24-én pedig Szlovákia is belépett a tagok sorába.³⁶

Az aláírást követően a német és magyar vezetők közötti megbeszélésen Teleki kérdésére Ribbentrop megerősítette, Magyarország kötelezettsége abból áll, hogy ha egy új hatalom lép háborúba Németország ellen, akkor Budapest köteles szolidáris magatartást tanúsítani, de ennek formáját maga választhatja meg. Hitler megköszönte Telekinek, hogy Magyarország elfogadta a második bécsi döntést, mert e nélkül Romániában teljes zűrzavar keletkezhetett volna, ami utat nyithatott volna a szovjet behatolásnak. A látszólag udvarias megjegyzés mögött a Dél-Erdélyre vonatkozó magyar revíziós igények miatti német rosszallás állt, amit a német vezetők a szovjet veszély felnagyításával is igyekeztek háttérbe szorítani. Hitler felvetette az észak-erdélyi románellenes atrocitások kérdését. A magyar vezetők kivizsgálást ígértek, cserébe viszont Antonescu magyarellenés, és a bécsi döntést vitató kijelentéseinek visszafogását kérték, amire viszont Ribbentrop tett ígéretet.³⁷

2. Az aláírást követő nemzetközi és hazai reakciók

A háromhatalmi egyezményhez történő magyar csatlakozás nem váltott ki komolyabb nemzetközi reakciókat. Az olasz diplomácia, és maga Ciano sem tulajdonított különösebb jelentőséget a magyar, és az azt követő román és szlovák belépésnek. Úgy vélekedett, hogy olyan államok sorakoztak fel az egyezmény mellé, amelyek egyébként is Németország vazallusai, de legalábbis Berlin befolyása alatt állnak.³⁸

Az aláírást követően O'Malley azt jelentette Londonba, hogy Budapest csatlakozása nem érinti a magyar–brit diplomáciai kapcsolatokat, erre vonatkozó kötelezettséget nem tartalmaz az egyezmény. A követ kiemelte, hogy a magyar kormány a korábbi viszony fenntartására törekszik. A Barczától érkező hírek szerint, a brit kormány körében nem keltett komolyabb visszhangot a magyar csatlakozás. Románia néhány hónappal korábbi átállása sokkal nagyobb felháborodást okozott. London különösebb érzelmnyilvánítás nélkül vette tudomásul, hogy Magyaror-

szág az ellenséggel együttműködő semleges pozíciójából egyre közelebb kerül az ellenség táborához. Anthony Eden külügyminiszter kijelentette Barczának, várható volt, hogy Németország minden eszközzel igyekszik magához kötni Magyarországot, és Budapestnek nem lesz ereje ellenállni a revízió csábításának. London pozitívan értékelte, hogy a magyar kormány ragaszkodik a jó kapcsolatok fenntartásához, és kedvezőbb körülményeket biztosít a brit diplomataik számára, mint a korábbi szövetséges Románia.³⁹

Az aláírás után Londonban feloszlatta magát az Angol–Magyar Társaság. Ez azonban nem a kormány kérésére történt. William Strang külügyi államtitkár ezzel kapcsolatban a társaság titkárának írt levelében kijelentette, hogy Nagy-Britannia nem tervezi a diplomáciai viszony megszakítását. Nincs jele, hogy a magyar közvélemény vagy a hatóságok magatartása britellenessé vált volna. A magyar kormány változatlanul teljesíti vállalt kötelezettségeit. Mindezt a brit kormány úgy értelmezi, hogy a csatlakozás, és az azt kísérő propaganda ellenére, Budapest nem kívánja felégetni a Nyugat felé vezető hidakat.⁴⁰

A brit sajtó, a kormány szándékának megfelelően visszafogott hangnemben írt a magyar belépésről. A lapok általában úgy értékelték a helyzetet, hogy a geopolitikai meghatározottság és a Budapestre nehezedő német nyomás vezetett oda, hogy Magyarország fokozatosan feladja a függetlenségét. A Daily Mail szerint a magyar kormány, ahogyan 1914-ben is, most is a rossz oldalra állt. Ezzel egy platformra került a Nagy-Britanniával szembe forduló Romániával. Daily Telegraph úgy értékelte, hogy nincs valódi jelentősége a magyar döntésnek, mert az erőforrásokat már korábban is Berlin rendelkezésére bocsátották, és átengedték a német csapatokat. Több lap, köztük a Manchester Guardian felvetette, hogy a külpolitika német alárendelésével az önálló belpolitikát sem tudja majd sokáig fenntartani az ország. A lapok egy része kritikával illette a brit külpolitikát. A Times szerint, Magyarország azért kényszerült a behódolásra, mert a német hatalmi terjeszkedést semmilyen más hatás nem ellensúlyozta a régióban. Nagy-Britannia feladata lett volna, hogy alternatívát kínáljon az ott élő népeknek. A brit külpolitika tétlenségét, hibáit hangsúlyozta a Daily Herald és a Daily Mirror is. A Manchester Guardian még azt is felvetette, hogy mielőbb szükség volna a brit diplomáciai szolgálat átalakítására, az átfogó fiatalításra, a kapcsolatok építése során pedig a partnerek gondolkodásmódjának alaposabb megismerésére.⁴¹

A semleges államok sajtója, köztük a Neue Züricher Zeitung külön kommentár nélkül a brit lapvéleményeket idézte. Legélesebben a török sajtó bírálta Magyarországot, majd Románia csatlakozását, mert az fokozta a német erőfölényt a Balkán térségében, és biztonsági kockázatot jelentett Törökországra nézve. Ankara magatartása azonban igen visszafogott volt, a budapesti török követ elnézést kért kormánya nevében az újságok hangvétele miatt.⁴²

Az Egyesült Államokból kellemetlenebb hírek érkeztek. Pelényi János washingtoni követ jelentése szerint a csatlakozás miatt megváltozott a Magyarország iránti közhangulat. Az USA politikai körei és közvéleménye erősen tengelyellenes beáll-

lítótságu volt, és az aláírással a magyarok elvesztették a korábban tapasztalt szimpátiát. Hivatalos kifogást nem emelt az amerikai kormány, de a külügyminisztérium politikai osztályának vezetője egyértelműen érzékeltette országa rosszallását a Pelényivel folytatott beszélgetése során.⁴³

A csatlakozást követően Horthy kormányzó hosszabb beszélgetést folytatott John F. Montgomery budapesti amerikai követtel. Úgy állította be előtte, hogy a magyar belépéshez Berlin ragaszkodott. A magyar kormány végig attól tartott, hogy az aláírás után német részről valamilyen súlyos kéréssel állnak elő, fegyveres fellépést vagy katonai bázisok átadását kérik, amire Magyarország nem lett volna hajlandó. Ilyenre azonban nem került sor, sőt Ribbentrop megerősítette, hogy az egyezmény senkivel szemben nem kötelez hadba lépére. A kormányzó a legnagyobb pozitívumnak azt nevezte, hogy a szerződés aláírása után a kormány végre határozottabban fel tud lépni a hazai szélsőjobboldal ellen.⁴⁴

November 23-án a TASZSZ szovjet hírügynökség hivatalosan cáfolta azokat a külföldi lapértékesítéseket, hogy a háromhatalmi egyezményhez való magyar csatlakozás a Szovjetunió tudtával és egyetértésével történt. Ez az elhatárolódás nem annyira Magyarországnak, mint a csatlakozás előtt álló Bulgáriának szóló burkolt üzenet volt, hogy így tartsák távol Szófiát a belépéstől. Csáky utasítására a moszkvai magyar követ kihallgatást kért Andrej Visinszkij külügyi helyettes-nép-biztostól. Közölte vele, hogy a csatlakozás csak a magyar békeszándékot kívánta alátámasztani. Emlékeztetett rá, hogy Csáky külügyminiszter több nyilatkozatában is világosan leszögezte, hogy a magyar kormány tisztában van a Szovjetunió gazdasági és politikai súlyával, és tiszteletben tartja azt. Kristóffy megkérdezte, hogy a TASZSZ közleménye a szovjet kormány nemtetszését tükrözi-e. Visinszkij azonban kijelentette, hogy a sajtóközlemény csak a Hamburger Fremdenblatt hasábjain megjelent téves kijelentést kívánta helyreigazítani. Moszkva nem nyilvánított véleményt a magyar csatlakozással kapcsolatban.⁴⁵

A külföldi reakcióknál élesebb kritikát kapott a kormány, a hazai ellenzék részéről. November 27-én, a képviselőház külügyi bizottságának ülésén a szerződéssel kapcsolatban Csáky azt emelte ki, hogy ellenséges támadás esetén Magyarország számíthat a nagyhatalmak segítségére, miközben neki csak annyi kötelezettsége van, hogy szolidaritást tanúsítson, ha új állam lépne hadba az aláíró hatalmakkal szemben. Ezt Ribbentrop kijelentésére alapozta a magyar külügyminiszter, szöveg szerint azonban ez így nem szerepel az egyezményben. Csáky elismerte, hogy a csatlakozás bizonyos mértékben korlátozza ugyan a kormány cselekvési szabadságát, cserébe viszont a háború utáni rendezés során Magyarország részt vehet a döntésekben. A háromhatalmi egyezményhez történt csatlakozás mellett Csáky megemlítette a Jugoszláviával való kapcsolatok szorosabbra fűzését is, amivel jelezni kívánta, hogy a magyar külpolitika mindent elkövet az egyensúly fenntartása érdekében.⁴⁶

Az ülésen az ellenzék részéről Rassay Károly, Eckhardt Tibor, Bajcsy-Zsinszky Endre és Peyer Károly élesen bírálta a kormány döntését. Eckhardt kije-

lentette, hogy Magyarország ezzel elkötelezte magát az egyik háborús fél mellett, amelynek győzelme még koránt sem biztos. Egy kisállamnak nem szabad nagyhatalmi játszmákba bonyolódnia, inkább a már elért eredmények megtartására kellene koncentrálnia. Az egyezmény keretében egyébként is csak másodrangú szerepet kapott az ország, a fontos kérdésekben nincs „szavazati joga”, csupán saját ügyeiben nyilváníthat véleményt. Bajcsy-Zsilinszky jegyzőkönyvbe kívánta vetetni az ellenzék tiltakozását, és javasolta, hogy az országgyűlés ne ratifikálja az egyezményt. Ezt a képviselőház plenáris ülésén is megismételte, de nem kapott többséget. A képviselőházban csak a szélsőjobb támogatta a csatlakozást. Imrédy kijelentette, hogy a kormánynak már régen lépéseket kellett volna tennie a Német-országgal való kapcsolatok szorosabbra fűzésére. Szöllősi Jenő a Nyilaskeresztes Párt részéről szintén üdvözölte a csatlakozást, és közölte, hogy ha Teleki ezt az utat követi, a nyilas párt nem támadja a kormány külpolitikáját.⁴⁷

Teleki nem kívánt vitába bocsátkozni a várható ellenzéki kritikákkal, ezért nem ment el az ülésre. Később Eckhardtnak azzal indokolta a lépést, hogy a kormány kényszerhelyzetben volt a második bécsi döntés miatt, a tengelyhatalmak fokozódó érdeklődését az Antonescu vezette Románia iránt, illetve a hazai szélsőjobb-oldal aktivitását mindenképpen ellensúlyoznia kellett. Ugyanakkor Nagy-Britannia részéről semmilyen reményt keltő gesztus nem érkezett, sőt London elkötelezte magát Beneš Csehszlovákiája mellett. Ilyen körülmények között a magyar kormány nem tehetett mást, minthogy felsorakozott a háromhatalmi egyezmény mögé.⁴⁸

November 28-án Csáky, a felsőház külügyi bizottságát tájékoztatta a magyar csatlakozás körülményeiről. Kiemelte, hogy a jelenlegi helyzetben teljesen független külpolitikát nem lehet folytatni. Bár az egyezmény kötelezettségeket ró a kormányra, egyúttal lehetővé teszi a belpolitika külső befolyástól mentes alakítását, és biztosítja az ország helyét a majdani béketárgyalásokon. A felszólalók közül Ottlik György elfogadta a kormány érveit, Bethlen István, Szüllő Géza, Prónay György viszont kritizálta a lépést. Bethlen szerint sem komoly szükség nem volt a csatlakozásra, sem jelentősebb ellenszolgáltatást nem kapott érte az ország. A szomszédok, akikkel területi viták vannak, szintén beléptek, így velük szemben semmilyen előnyre nem lehet számítani. Az ország egy világhatalmi célokkal létrehozott szövetség tagja lett, és ezzel közelebb került a háborúhoz. A nagyhatalmak harcában pedig egy kisállam csak vesztes lehet. Kánya Kálmán, volt külügyminiszter a csatlakozás hírére úgy reagált, hogy Magyarországnak sikerült feljutnia – egy süllyedő hajóra.⁴⁹

A tiltakozás sajátos formáját jelentette, hogy a csatlakozás nyomán Pelényi János lemondott Washingtoni követi megbízatásáról, de az Egyesült Államokban maradt. A miniszterelnöknek küldött november 28-i levelében döntését azzal indokolta, hogy az amerikai kormány ugyan bizonyos megértést tanúsít Magyarország kényszerhelyzete miatt, de a csatlakozás után Washingtonban úgy tekintik, hogy Budapest szembe került az Egyesült Államok hivatalos politikájával. Az amerikai közvélemény álláspontja pedig még ennél is elutasítóbb a tengelybarát államok-

kal szemben. Mindezek után Pelényi úgy gondolta, hogy magánemberként inkább meg tudja őrizni a kapcsolatait, és hitelesebben tudja közvetíteni a hazai nyugatbarát körök véleményét és Teleki bizalmas szándékait.⁵⁰

A kormány a különböző hivatalos megnyilatkozásokban a csatlakozás pozitívumait igyekezett kiemelni. Teleki a kormánypárt munkavacsoráján elsősorban azt hangsúlyozta, hogy Magyarország olyan megállapodást kötött, amely közelebb viszi a revíziós céljai megvalósításához, és bár ezért cserébe bizonyos kötelezettségeket kellett vállalnia, de függetlenségét nem adta fel. Csáky a magyar külképviseletekhez intézett körtáviratában pedig a legfontosabb eredménynek azt nevezte, hogy a háború utáni újrendezés során (szemben 1918-al) ezúttal hangot kap majd Magyarország álláspontja is.⁵¹

3. A mozgástér további szűkülése

A háromhatalmi egyezményhez való csatlakozással a magyar kormány még koránt sem érezhette magát biztonságban Németország részéről. Hitler, Antonescu tekintette első számú szövetségesének, amiben az olajigény mellett, a nemzetiszocialista berendezkedés romániai kiépítése is szerepet játszott. A németek egyre újabb követelésekkel léptek fel Magyarország felé. Néhány nappal az egyezmény aláírása után Berlin egy, a sajtó és propaganda együttműködésről szóló titkos záradék csatolását javasolta. A magyar tömegtájékoztató ezzel a tengelyhatalmak érdekeinek szolgálatába állt volna, a budapesti német és a berlini magyar követség között koordináló állandó bizottság felügyelete mellett. A kezdeményezést Teleki elutasította. Sztójay Berlinből azt jelentette, hogy a gazdasági kapcsolatokért felelős Ritter nagykövet szemrehányást tett a Nagy-Britanniába irányuló magyar szállítmányok, illetve általában az angolbarát politika miatt, és azzal vádolta Budapestet, hogy nem őszinte a tengely iránti elkötelezettsége. November 23-án a német propagandaminiszter, Joseph Goebbels azt jegyezte fel a naplójában, hogy a magyar politikai vezetés ásatag feudális szellemiségű, és egyértelműen németellenes, beleértve Horthy Miklós kormányzót is. El kell majd tűnniük az ország éléről és átadni a helyüket az új idők szavát jobban megértő radikálisabb erőknek.⁵²

A magyar kormány kül- és belpolitikai mozgástere 1940 őszén fokozatosan beszűkült. A nyugat-európai német győzelem kikapcsolta a demokratikus nagyhatalmokat a térségből. Németország a második bécsi döntés nyomán egyre több követelést támasztott Magyarország felé. A Berlin közvetlen befolyása alatt álló szlovák és román kormány továbbra is igényt formált a revízió során visszacsatolt területekre. Aktívabbá vált a hazai szélsőjobboldal, ami már komoly fenyegetést jelentett a fennálló alkotmányos parlamenti berendezkedésre. Ebben a helyzetben a tengelyhatalmakhoz való szervezeti csatlakozást a magyar vezetés az „előremenekülés” egyik lehetőségének tekintette. A Németország melletti fokozottabb elköteleződés hátrányos következményeit a kormány vállalhatónak látta a háborús részvétel elkerülése, a szomszéd államokkal szembeni lépéselőny és a béketár-

gyalásokon való jelenlét lehetőségének biztosítása, illetve a hazai szélsőjobboldal kézbe tartása érdekében. Időközben Németország is egyre nagyobb jelentőséget tulajdonított a szövetségi rendszer kiépítésének, a kelet-európai kisállamok csatlakozásának, ami elől Magyarország sem térhetett volna ki. A háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás végül nem váltotta be a magyar kormány várakozásait, csak tovább szűkítette politikai mozgásterét.

JEGYZETEK

1. Halmosy Dénes (1983): Nemzetközi szerződések 1918–1945. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Budapest. 500–503. old.; Die Weizsäcker-Papiere 1933–1950. (1974.) Hrsg. von Hill, Leonidas E. Propyläen Verlag. Frankfurt – Berlin – Wien. 212–218. old.
2. Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. V. köt. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig 1940–1941. (1982). Összeállította: Juhász Gyula. Sajtó alá rendezte Juhász Gyula – Fejes Judit. Akadémiai Kiadó. Budapest. 650–652. old.
3. A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. (1968). Összeállították, és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula. Kossuth Kiadó. Budapest. 534–535. old.
4. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K 63. Külügyminisztérium (KÜM) Pol. 473. Szent-Iványi ir. 395–397. old.; Réti György (1998): Budapest – Róma, Berlin árnyékában. Magyar-olasz diplomáciai kapcsolatok 1932–1940. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 259. old.
5. Dombrády Lóránd (2012): A legfelsőbb hadúr és hadserege. Kairosz Kiadó. Budapest. 221–222. old.; Macartney, Carlyle A. (1957): October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945. Vol. I. Edinburgh University Press. Edinburgh. 401. old.
6. MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. Szent-Iványi ir. 397–398. old.; Réti 1998, 263. old.
7. A Wilhelmstrasse... 1968, 534–535. old.; Diplomáciai iratok... 1982, 634–635. old.
8. Hillgruber, Andreas (1965): Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Die deutsch-rumänischen Beziehungen 1938–1944. Steiner Verlag. Wiesbaden. 96–98. old.; Erdeős László (2007): A magyar honvédelem egy negyedszázada (1919–1944) I. köt. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő – Gödöllő. 353. old.
9. Horthy Miklós (2011): Emlékirataim. Európa Kiadó. Budapest. 244–245. old.; Czettler Antal (2008): Teleki Pál és a magyar külpolitika 1939–1941. Kairosz Kiadó. Budapest. 180. old.
10. Diplomáciai iratok... 1982, 629., 631. old.
11. Réti 1998, 263.
12. A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941. (1992). A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket és a névmutatót írta: Peter Pastor. Az előszót írta: Juhász

- Gyula. Századvég – Atlanti Kiadó. Budapest. 265–268.; Gorodetsky, Gabriel (1984): Stafford Cripps' Mission to Moscow 1940–1942. Cambridge University Press. Cambridge. 75–78. old.
13. Macartney 1957, 440–441. old.
14. Czettler 2008, 181. old.
15. Diplomáciai iratok... 1982, 634–637.
16. Ablonczy Balázs (2005): Teleki Pál. Osiris Kiadó. Budapest. 478. old.
17. MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. Szent-Iványi ir. I. 399. old.; Hillgruber 1965. 113. old.
18. Ciano gróf naplója 1939–1943. (1999). Szerk. Eszes Máté. Ármádia Kiadó. Budapest. 252. old.; Réti 1998, 264.
19. MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. Szent-Iványi ir. 399. old.; Macartney 1957, 411–412. old.
20. Ullein-Reviczky Antal (1993): Német háború – orosz béke. Magyarország drámája. Európa – História. Budapest. 66. old.; Czettler 2008, 189. old.
21. Diplomáciai iratok... 1982, 665–666. old.
22. Horthy Miklós titkos iratai. (1963). Sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta: Szinai Miklós – Szücs László. Kossuth Kiadó. Budapest. 260–265. old.; A Wilhelmstrasse... 1968, 542. old.; Czettler 2008, 191. old.
23. Szegedy-Maszák Aladár (1996): Az ember ősszel visszanéz... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból. I. köt. Európa – História. Budapest. 341. old.
24. Corvaja, Santi (2001): Hitler és Mussolini. A titkos találkozók. Alexandra Kiadó. Pécs. 192. old.
25. Szegedy-Maszák 1996, 335. old.; Barker, Elisebeth (1976): British Policy in South-East Europe in the Second World War. Macmillan Press. London. 66. old.
26. MNL OL K 64. KÜM Pol. res. 1940-16-754.; Macartney 1957, 446. old.
27. Réti 1998, 268. old.
28. Schmidt, Paul (1953): Statist auf diplomatischer Bühne 1923–1945. Erlebnisse des Chefdolmetschers im Auswärtigen Amt mit den Staatsmännern Europas. Athenäum Verlag. Bonn. 515–516. old.; Die Weizsäcker-Papiere... 1974, 220–222. old.
29. Greiner, Helmuth (1951): Die oberste Wermachtführung 1939–1943. Limes Verlag. Wiesbaden. 188. old.; Czettler 2008, 193. old.
30. Diplomáciai iratok... 1982, 784–785.; Gulyás László (2008): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő – Gödöllő. 287–288. old.
31. Weinberg, Gerhard L. (2005): A World at Arms. A Global History of World War II. Cambridge University Press. Cambridge. 189–202. old.; Bloch, Michael (1994): Ribbentrop. Bantam Press. London. 316. old.
32. MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. Szent-Iványi ir. 400–401.; Czettler 2008, 193. old.
33. Ciano naplója... 1999, 261. old.
34. Hillgruber 1965, 112–113. old.; Réti 1998, 270. old.

35. Halmosy 1983, 500–503. old.
36. Macartney 1957, 441–442. old.
37. A Wilhelmstrasse... 1968, 549–552. old.
38. Ciano naplója... 1999, 262. old.
39. MNL OL K 63. KÜM Pol. 1940-2/7-6943.; Barcza György (1994): Diplomata emlékeim 1911–1945. I. köt. Európa – História. Budapest. 478. old.
40. Baker 1976, 67. old.
41. MNL OL K 63. KÜM Pol. 1940-2/7-6574.
42. Saly Dezső (1945): Szigorúan bizalmas! Fekete könyv: 1939–1944. Anonymus Kiadó. Budapest. 278–279. old.; Diplomáciai iratok... 1982, 747. old.
43. MNL OL K 63. KÜM Pol. 1940-10/7-6003., 1940-10/7-6702., 1940-10/7-6974.; Montgomery, John Flournoy (2004): Magyarország, a vonakodó csatlós. Zrínyi Kiadó. Budapest. 167–168. old.
44. Roosevelt követe Budapesten. John F. Montgomery bizalmas politikai beszélgetései 1934–1941. (2002). Kiadja: Frank Tibor. Corvina Kiadó. Budapest. 309–310. old.
45. A moszkvai magyar követség... 1992, 277–278. old.; Baker 1976, 66. old.
46. Diplomáciai iratok... 1982, 752–758. old.
47. Ullein-Reviczky 1993, 64–65. old.; Roosevelt követe... 2002, 311–313. old.
48. Eckhardt Tibor (2008): Visszaemlékezések 1941–1943. Szerk. Kádár Lynn Katalin. L'Harmattan Kiadó. Budapest. 104–105. old.; Gulyás 2008, 288. old.
49. Romsics Ignác (1999): Bethlen István. Politikai életrajz. Osiris Kiadó. Budapest. 407–409. old.; Czettler 2008, 197–198. old.; Macartney 1957, 444–445. old.
50. MNL OL K 63. KÜM Pol. 1940-10/7-6702, 1940-2/7-6973., 1940-10/7-6974.
51. Diplomáciai iratok... 1982, 739–740. old.; Macartney 1957, 443. old.
52. Goebbels, Joseph (1987): Die Tagebücher von Joseph Goebbels. Sämtliche Fragmente. Hrsg. von Frölich, Elke. Bd. I. Saur Verlag. München. 406–407. old.; Ullein-Reviczky 1993, 67–68. old.; Hillgruber 1965, 114. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941. (1992). A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket és a névmutatót írta: Peter Pastor. Az előszót írta: Juhász Gyula. Századvég – Atlanti Kiadó. Budapest.
- A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. (1968). Összeállították, és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula. Kossuth Kiadó. Budapest.
- Ablonczy Balázs (2005): Teleki Pál. Osiris Kiadó. Budapest.
- Barcza György (1994): Diplomata emlékeim 1911–1945. I. köt. Európa – História. Budapest.

- Barker, Elisebeth (1976): *British Policy in South-East Europe in the Second World War*. Macmillan Press. London.
- Bloch, Michael (1994): *Ribbentrop*. Bantam Press. London.
- Ciano gróf naplója 1939–1943. (1999). Szerk. Eszes Máté. Ármádia Kiadó. Budapest.
- Corvaja, Santi (2001): *Hitler és Mussolini. A titkos találkozók*. Alexandra Kiadó. Pécs.
- Czettler Antal (2008): *Teleki Pál és a magyar külpolitika 1939–1941*. Kairosz Kiadó. Budapest.
- Die Weizsäcker-Papiere 1933–1950. (1974.) Hrsg. von Hill, Leonidas E. Propyläen Verlag. Frankfurt – Berlin – Wien.
- Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. V. köt. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig 1940–1941. (1982). Összeállította: Juhász Gyula. Sajtó alá rendezte Juhász Gyula – Fejes Judit. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Dombrády Lóránd (2012): *A legfelsőbb hadúr és hadserege*. Kairosz Kiadó. Budapest.
- Eckhardt Tibor (2008): *Visszaemlékezések 1941–1943*. Szerk. Kádár Lynn Katalin. L'Harmattan Kiadó. Budapest.
- Erdeős László (2007): *A magyar honvédelem egy negyedszázada (1919–1944) I. köt.* Attraktor Kiadó.
- Goebbels, Joseph (1987): *Die Tagebücher von Joseph Goebbels. Sämtliche Fragmente*. Hrsg. von Frölich, Elke. Bd. I. Saur Verlag. München.
- Gorodetsky, Gabriel (1984): *Stafford Cripps' Mission to Moscow 1940–1942*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Greiner, Helmuth (1951): *Die oberste Wehrmachtführung 1939–1943*. Limes Verlag. Wiesbaden.
- Gulyás László (2008): *Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság*. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő – Gödöllő.
- Halmosy Dénes (1983): *Nemzetközi szerződések 1918–1945*. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Budapest.
- Hillgruber, Andreas (1965): *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu. Die deutsch-rumänischen Beziehungen 1938–1944*. Steiner Verlag. Wiesbaden.
- Horthy Miklós (2011): *Emlékirataim*. Európa Kiadó. Budapest.
- Horthy Miklós titkos iratai. (1963). Sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta: Szinai Miklós – Szűcs László. Kossuth Kiadó. Budapest.
- Macartney, Carlyle A. (1957): *October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945. Vol. I*. Edinburgh University Press. Edinburgh.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K 63. Külügyminisztérium Politikai ir.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K 64. Külügyminisztérium Politikai rezervált ir
- Montgomery, John Flournoy (2004): *Magyarország, a vonakodó csatlós*. Zrínyi Kiadó. Budapest.

- Réti György (1998): Budapest – Róma, Berlin árnyékában. Magyar-olasz diplomáciai kapcsolatok 1932–1940. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest.
- Romsics Ignác (1999): Bethlen István. Politikai életrajz. Osiris Kiadó. Budapest.
- Roosevelt követe Budapesten. John F. Montgomery bizalmas politikai beszélgetései 1934–1941. (2002). Kiadja: Frank Tibor. Corvina Kiadó. Budapest.
- Saly Dezső (1945): Szigorúan bizalmas! Fekete könyv: 1939–1944. Anonymus Kiadó. Budapest.
- Schmidt, Paul (1953): Statist auf diplomatischer Bühne 1923–1945. Erlebnisse des Chef-dolmetschers im Auswärtigen Amt mit den Staatsmännern Europas. Athenäum Verlag. Bonn.
- Szegedy-Maszák Aladár (1996): Az ember ősszel visszanéz... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból. I. köt. Európa – História. Budapest.
- Ullein-Reviczky Antal (1993): Német háború – orosz béke. Magyarország drámája. Európa – História. Budapest.
- Weinberg, Gerhard L. (2005): A World at Arms. A Global History of World War II. Cambridge University Press. Cambridge.

Orosz László*

**TUDOMÁNYOS PÁLYA – NEMZETISZOCIALISTA
HÁTTÉRREL. FRITZ VALJAVEC
KARRIERÉPÍTÉSÉNEK POLITIKAI ASPEKTUSAI**

*AN ACADEMIC CAREER – WITH A NATIONAL SOCIALIST
BACKGROUND. THE POLITICAL ASPECTS OF FRITZ VALJAVEC'S
CARRIER PATH*

ABSTRACT

During the course of the conference series that has proposed a reexamination of the interwar period, the matter of Fritz Valjavec's (1909-1960) academic career path has arisen on numerous occasions in regards to Hungarian-German relations. Therefore this current work deliberately chooses to examine not Valjavec the academic, but rather the political relationships that shaped his career. Four cases shall be used to attempt to illustrate a National Socialist background and frame of reference. We shall discuss the high-level intervention that removed the administrative obstacles from his being able to resettle in Germany, followed by an examination of his membership and participation in various Nazi professional, social and political organizations. Furthermore, we shall take a closer look at his propagandistic endeavors in support of Nazi foreign policy and scientific policy and his intelligence work on behalf of the highest levels of political leadership. Finally we touch upon his academic work in an SS-controlled university department serving exclusively political ends. We come to the conclusion that Valjavec pursued politicized scholastic work that served Nazi Germany's interests, fundamentally providing the groundwork for the Reich's political expansion.

Bevezetés

A két világháború közötti időszak újragondolását célul tűző konferenciasorozatunk eddigi állomásain, a kor tudánypolitikai kapcsolatrendszerét magyar–német relációban vizsgálva, számos alkalommal előkerült már Fritz Valjavec (1909-1960) személye. Ezek során úgy az agresszív német népiségtudományi irányzat eszközrendszere és legfontosabb korabeli intézménye (a müncheni Südost-Institut) bemutatásakor, mint ahogy mindezen kihívások magyarországi fogadtatása felvázolásakor is lehetőség nyílt elhelyezni és értékelni Valjavec tudományos tevékenységét és elképesztően gazdag magyarországi kapcsolatrendszerét, ami révén világosan kirajzolódik, hogy a két világháború közötti korszak-

* Dr. PhD. Orosz László, tudományos főmunkatárs, Veritas Történetkutató Intézet, Budapest

ban a magyar-német tudománypolitikai kapcsolatok egyik kulcsfigurájáról van szó.¹ Ezúttal szándékosan nem a tudós Valjavec, hanem inkább a tudományos karriere mögötti politikai kapcsolatrendszer, a nemzetiszocialista háttér megrajzolására teszek kísérletet, négy példacsoporthal illusztrálva mindezt.

1. Politikai kapcsolatok a letelepedés szolgálatában

A bánáti gyökerű, ám Trianon után Budapesten, magyar szellemiségű környezetben iskolázott Valjavec már gimnazistaként kapcsolatba került a hazai német nemzetiségi mozgalommal (különösen annak radikalizálódó, a hagyományos magyar identitás továbbvitele helyett a német népközösség gondolatára hangsúlyt helyező szárnyával). Az érettségít követően mentora, a politikus és germanista egyetemi professzor Bleyer Jakab közreműködésével ösztöndíjasként kikerült a müncheni egyetemre.² Tanulmányai lezárását követően feltett szándéka volt Németországban maradni. E terv megvalósítása képezheti példáink I. csoportját a nemzetiszocialista politikai háttér felrajzolásában. A fiatalember életkorát meghazudtoló tudatossággal ápolta széles körű politikai kapcsolatrendszerét egyfelől a magyarországi német mozgalomban a 30-as évekre már befolyásos személyiségekké előlépett baráti körével (Basch Ferenc és radikális köre), másfelől a délkelet-európai németiséget a Birodalomban pártfogoló „völkisch” szerveződésekkel.³ Mindennél többet nyomott azonban a latban a korán kiépített nemzetiszocialista kapcsolatrendszer: Valjavec még egyetemistaként, 1933. május 1-jén belépett az NSDAP-be.⁴

A letelepedés útjában épp a még Bleyer segítségével megszerzett VDA-ösztöndíj állt. A Verein für das Deutschtum im Ausland⁵ [Egyesület a külföldi németekért] támogatottjaként, mint minden ösztöndíjas, ő is kötelezte magát arra, hogy tanulmányai végeztével visszatér hazájába, hogy megszerzett tudását otthon, saját német népcsoportja hasznára fordíthassa.⁶ E kötelezettség vállalása alól kibújni csak kivételes esetben lehetett, így annak bizonyítása, hogy ez valóban kivételes eset, a magyarországi és a németországi patrónusok közös kooperációját igényelte.⁷ A később magyarországi német népcsoportvezetővé emelkedett Basch Ferenc azonnal tollat ragadott, és a VDA-n belüli munkamegosztás folytán Magyarországot illetékességi körében tudó württembergi tartományi szervezet vezetőjének, Alfred Krehl-nek 1935 őszén hivatalosan megerősítette, hogy az ifjú Valjavecet Bleyer eleve azzal a szándékkal látta el egy müncheni ösztöndíjjal, hogy ő majd tanulmányait befejezve Németországban fog letelepedni és összekötőül szolgálni.⁸ Levelében arra is utalt, hogy Valjavec számára Magyarországon a „népinémet tevékenység lehetőségei” csak igen csekély mértékben biztosítottak, ezzel szemben „a Birodalomban értékes, egyenest pótolhatatlan szolgálatokat teljesíthetne.” Végül a befolyásos Krehl közbenjárását kérte a letelepedés engedélyezése ügyében.⁹ Krehl, aki lehetőséget látott arra, hogy az ügy felkarolásával saját befolyását és persze klientúráját is bővítse, kapcsolatait megmozgatva elintézte az ügyet.¹⁰ Természetesen ettől kezdve intenzív kapcsolatot ápoltak, ami konkrétan abban csapódott le, hogy Val-

javec rendszeresen ellátta őt magyarországi politikai helyzetjelentésekkel, valamint előadóként is többször fellépett a VDA és egyéb „völkisch” szervezetek rendezvényein,¹¹ Krehl pedig saját jól felfogott érdekeit sem szem elől tévesztve egyengette a tehetséges és politikailag is kikezdhetetlen fiatal tudós útját.¹²

Egzisztenciát is gyorsan sikerült teremtenie: 1935 őszén – témavezető professzora Karl Alexander von Müller hívására – a frissen megszervezett müncheni Südost-Instituthoz került, ahol szakmai és szervezői talentumát egyaránt hamar kibontakoztatta. A csupán fél évtizedes múltra visszatekintő, s egyelőre még nem letisztult (inkább propagandisztikus és politikai, mint tudományos) profilú intézet¹³ a felemelkedés lehetőségét hozta el a fiatalember számára, aki élt is ezzel: az ügyeket kezdetektől vállán vivő, rátermett, irányító egyéniségű fiatalember gyorsan emelkedett a hivatali ranglétrán, s már 1937-ben ügyvezetővé, 1942-ben pedig helyettes vezetővé emelkedett (1955-ben lett az intézet igazgatója).

2. Szerepvállalás a nemzetiszocialista szakmai, társadalmi és pártszervekben

Az üstökösként felfelé ívelő karrier kiépítésében vitathatatlan rátermettsége, tettreje, szervezőkészsége és szorgalma mellett bizonyíthatóan fontos szerepet játszottak az egyetemi évek óta aktívan ápoltnak tűnő népiségi és nemzetiszocialista kapcsolatai is. E különböző szakmai és társadalmi beágyazottságú nemzetiszocialista szervezetekben való szerepvállalása képezi példáink II. csoportját.

A nemzetiszocialista hatalomátvétellel párhuzamosan nagyszabású átalakulás vette kezdetét Németországban, mely kihatott az egyetemi élet eddig bevett struktúráira is.¹⁴ A megindult folyamatok kerékkötőjeként feltűnni nem bizonyult szerencsés taktikai húzásnak, s mégoly nagynevű tudósok karrierjét is derékba törhette.¹⁵ Az ifjú Valjavec a leszámolásnak nem egy ilyen példájával találkozhatott, egyik hozzá írott levelében maga Szekfű Gyula fejezte ki aggodalmát nagyszerű tudóstársa, Hermann Oncken ellehetetlenítése miatt.¹⁶ Szolidaritásvállalás helyett ő azonban gyorsan pozícionálni akarta magát az új erőterben. Elsőként – még egyetemistaként – azt ismerte föl, hogy Hitler hatalomátvételét követően az egyetemeken belül szinte azonnal hatalmi harc vette kezdetét az eddigi oktatói elit, illetve a vele szemben intézményesülő „Nationalsozialistischer Deutscher Dozentenbund” és az utóbbit támogató „Nationalsozialistischer Deutscher Studentenbund” helyi funkcionáriusai között.¹⁷ Valjavec természetesen a nemzetiszocialista diákszervezethez csatlakozott, s csakhamar szoros kapcsolatot sikerült kiépítenie a korán náci befolyás alá került összhallgatói ernyőszervezet, a „Deutsche Studentenschaft”¹⁸ müncheni szervezetének vezérkarával is.¹⁹ Utóbbi egyik jelentéséből arra is fény derül, hogy Valjavec az egyik hallgatói munkaközösség vezetőjeként is szerepet vállalt.²⁰ Az állandó munkakapcsolat és a bennfentesség úgy jelentkezik Valjavec levelezésében, hogy az „Arbeitsgemeinschaft der Nationalsozialistischen Deutschen Studentenbund” illetve az „Außenamt des Reichsstudentenführers”

megjelölések gyakorta köszönnek vissza iratai fejléceként, különösen azután hogy 1938-tól a „Reichsstudentenföhrung” a magyar ügyek referensévé tette.²¹

Nemzetiszocialista háttére és régóta ápoltnépiségi kapcsolatai (köztük a már említett Verein [1933-tól Volksbund] für das Deutschtum im Ausland, illetve a Deutsche Akademie²²) további ajtókat nyitottak meg előtte, melynek révén magasabb körök, így a bajor kormány kultuszminisztériuma és a Münchener Főiskola Külhivatala is igénybe vették szolgálatait. Utóbbi megbízásából – immár a Südost-Institut munkatársaként – felkészítő tanfolyamokat vezetett az úgynevezett „Wandervögel”-mozgalom keretében nyaranta a délkelet-európai országokba induló német fiatalok számára. Ismeretes, hogy a németországi egyetemi hallgatók nyári szüneteikben szervezett, de nem hivatalos keretek közt zajló, a célországgal nem egyeztetett, ezért titkos „országszolgálati bevetéseken” [Landesdiensteinsatz] vettek részt a délkelet-európai, köztük magyarországi német településterületeken, s ennek során felvilágosító, nemzeti öntudatra ébresztő tevékenységet folytattak, mindezt valami fedőtevékenység, leginkább tudományos projekt végzésének álcája mögé rejtve. A magyar hatóságok persze szinte vadásztak rájuk, s többségüket hamar kizsuppolták az országból.²³ Ezért is kellett igen gondos felkészítésben részesülniük, ami egyaránt magában foglalta az adott célország mindennapjaira vonatkozó alapismereteket, a célként feltüntetett kutatási feladatok ellátásához szükséges szakmai tudásanyagot, s persze a fő prioritást, a valós célkitűzések megvalósításához elengedhetetlen agitációs és népiségpolitikai kiképzést.²⁴

Valjavec, mint a délkeleti térség specialistája, a VDA szervezésében előadásokat tartott különféle ifjúsági szervezeteknél, köztük a nemzetiszocialista leányszervezet, a „Bund Deutscher Mädel” előtt. Az úgynevezett „Mädelarbeit” földrajzi reszortok szerinti megosztásában a halle/wittenbergi egyetem felelt a magyarországi felvilágosító tevékenységért. Valjavec segédkezett a „vándormadár” lányok kiképzésében, továbbá állandó kapcsolatot tartott e feladatok ottani koordinátorával (Irma Steinsch),²⁵ ami azonban nem volt épp zökkenőmentesnek nevezhető, különösen azt követően, hogy a kisasszony leválván a Valjavec által felügyelt munkacsoport kötelékéről, egyénileg is megpróbált felvilágosító tevékenységet kifejtetni, s ezzel párhuzamosan egy – a magyar hatóságok ébersége miatt – rövid életű saját felkészítő kurzust elindítani Magyarországon.²⁶

Rendszeres munkakapcsolat dokumentálható a VDA több tartományi szervezeteivel is. A bajorok kérésére például 1935 elején listát állított össze Délkelet-Európa és Magyarország német (illetve részben német) származású személyiségeiről.²⁷ A württembergi szervezettel (Alfred Krehl-lel) kialakított szoros együttműködés is különösen gyümölcsözőnek bizonyult a további karrierépítés tekintetében. Ők hozták kapcsolatba a Deutsches Ausland-Institut-tal²⁸ s szervezték meg a stuttgarteri Német Házában 1935 őszén tartott előadását („Német néphalál Magyarországon?”), ahol a város összes prominens személyisége megjelent.²⁹ Ily módon sinre kerülve a következő nagyszabású feladat sem váratott magára: a VDA keretei közt működő „Népiségtudományi munkaközösség” ülésén a Balti-tenger melléki

Kalkhorstban Valjavec számolhatott be a „Südostforschung” aktuális helyzetéről (1937).³⁰ A szakirányú tevékenység mellett az NSDAP-n belül is egyre több feladatot bíztak rá, és különböző párthivatalokat is kapott: tagja lett a könyv- és sajtócenzúra egyik intézményeként működő PPK-nak,³¹ valamint a Birodalmi Népjóléti Főhivatal [Hauptamt für Volkswohlfahrt (Reichsleitung)] Ifjúsági Hivatalának.³²

3. Sajtó- és propagandatevékenység, információszállítás

A politikai háttértevékenység III. példacsoportjaként említendő, hogy a nemzetiszocialista kül- és tudománypolitikát kiszolgáló, (a VDA-n keresztül) a folyamatos információszállítás feladatkörét is magára vette. Egyfelől, ha épp az látszott célravezetőnek, tudományos megalapozottságú „nyersanyagot” szolgáltatott némely – alkalmas időben esetleg politikailag is hasznosítható – kérdéskörben. Ennek jegyében kínálta fel Krehlnek központi szervekhez való továbbításra és (valamilyen különleges státus reményében) politikai kiaknázásra az I. világháborút követő magyarországi forradalmi kormányoknak a németiségre vonatkozó autonómiarendelkezéseit,³³ továbbá ezt szolgálta a politikailag is releváns délkelet-európai szakirodalom folyamatos recenzálása a különböző völkisch szervezetek megbízásából. Másfelől ugyanakkor azt is feladatának tekintette, hogy kiterjedt térségbeli kapcsolatrendszere segítségével a délkelet-európai német „népcsoportra” nézve fontos, ám Németországban nehezen hozzáférhető tisztán politikai háttérinformációk begyűjtésében, rendszerezésében és – sajtópropaganda céljaira – továbbításában is közreműködjön.³⁴ A híryanag megfelelő szemléletmódú sajtótermékekben való közzététele során persze prioritást élveztek a nemzetiszocialista szócsőként működő lapok, köztük a stuttgarti NS-Kurier és a Völkischer Beobachter.³⁵

A stuttgarti VDA-kapcsolatrendszeren túl Valjavecnak más információs csatornák is rendelkezésére álltak a felső vezetés tájékoztatására. Egyik levelében tett utalásából arról értesülünk, hogy a kritikus helyzetben lévő magyarországi német mozgalom megsegítése ügyében az általa gyűjtött információk magához Ribbentrophoz jutottak el a bajor VDA-szervezet révén.³⁶ Levelezésben állt az ekkor még a Hírszerzés Külföldisajtó-osztályát vezető Walter Schellenberggel is,³⁷ 1939 végén pedig feltűnést keltett a Romániába kiküldött egyik SD-ügynök szakértő kísérőjeként elkészített jelentése II. Károly király és a Vaszgárda magtartásáról, mely irat aztán egyre fontosabb kerülve végül Heydrich íróasztalán landolt.³⁸ Fontos presztízs-növekedést hozott számára, amikor Hess külpolitikai stábjába is jelentéseket rendelt tőle, így módon újabb kapukat megnyitva az NSDAP külföldisajtó-osztálya, illetve a Propagandaminisztérium irányában.³⁹ Szintén ekként értelmezhető az az 1938 őszi megkeresés is, amelyben az NSDAP Oktatási Főhivatala Elméleti Oktatási Hivatala kér tőle beszámolót a délkelet-európai térségben a német befolyással szemben dolgozó irányzatokról és áramlatokról.⁴⁰

Összességében úgy véljük, mindkét típusú hírszolgáltató tevékenysége azt célozta, hogy úgy a kompetens tudományos szakértő, mint a megbízható politikai hírforrás szerepkörét egy személyben kínálhassa. Ily módon önmagát tudatosan „felépítve” igyekezett saját nélkülözhetetlenségéről meggyőzni a karrierjét továbblandíteni képes befolyásos politikai kapcsolatait.⁴¹

4. A nemzetiszocialista egyetemi oktató

Végül nemzetiszocialista kötődéseinek IV. példacsoportjaként jelezni, hogy a Súdost-Institutban végzett alaptevékenysége mellett a 30-as évek legvégétől egyetemi oktatóként is feladatot vállalt. Habilitációját követően (1938) csatlakozott a „Nationalsozialistischer Lehrerbund” szervezetéhez, nyaranta pedig részt vett az oktatók nemzetiszocialista világnézetét elmélyíteni hivatott táborozásokon (Dozentenlager).⁴² 1940-ben a berlini egyetemen – SS-irányítás alatt – egy úgynevezett „Külföldtudományi Kar” szerveződött, egyebek mellett azzal a céllal, hogy a kelet- és délkelet-kutatás koncentrációjával a háborús viszonyok közepette a politikai vezetés expanzív törekvései által felmerülő aktuális kérdések megvitatásához tudományos alátámasztást adhasson.⁴³ Valjavec a müncheni intézetben ellátott állandó tevékenysége mellett állást vállalt a berlini egyetemen, s vezetője lett a nevezett kar kiszolgálását ellátó Külföldtudományi Intézet⁴⁴ egyik részlegének (Abteilung Südosteuropa). Ezzel párhuzamosan SS-rangbesorolást kapott: SS-Untersturmführerként említik.⁴⁵ Valjavec egyetemi oktatói tevékenységének magyar szempontból érdekes epizódját képezi, hogy 1943 februárjában diplomáciai vihart kavart botrányos jelenetek játszódtak le a magyar nemzetiségpolitikát taglaló egyik szemináriumán. Az eset az 1942/43-as tanév őszi (Németországban Winter-) szemeszterében történt, amikor az egyik nagy érdeklődést kiváltó, s a német hallgatók mellett a volt Monarchia utódállamaiból érkező diákok által is látogatott szemináriumán (Assimilation und Dissimilation in Südosteuropa) Valjavec nem mutatott kiegyensúlyozott hozzáállást, valamint elég erélyt a különböző nemzetiségű hallgatók között egyes kérdések kapcsán fellángoló indulatok lecsillapításában. A szemináriumon hallgatói referátumok hangzottak el a térségben tapasztalható asszimilációs törekvésekkel kapcsolatban, s e beszámolók során a jelenlévő magyar hallgatók túréhatárát meghaladó mértékben – és kifejezetten magyarellenes hangnemben – került előtérbe az erőszakos magyarosító törekvések taglalása, mintegy marginalizálva ezzel a többi állam részéről megnyilvánuló hasonló törekvéseket. A kérdéskör taglalása hamarosan aktuálpolitikai síkra terelődött, s a délkelet-európai, különösen a magyarországi német népcsoport sanyarú helyzetére fókuszálva kritikával illette a budapesti kormány nemzetiségpolitikáját. A parázs vita során többször is elhangzott, mégpedig a beszélgetést irányító tanár által nem kielégítően ellensúlyozva, hogy a magyarság a Kárpát-medence különböző népcsoportjainak elnyomásában ugyanazokat a módszereket alkalmazza ma, mint korábban, ergo Magyarország külpolitikája nem őszinte, csak az aktuális

európai helyzetre, illetve a háborúra való tekintettel kevésbé expanzív és németellenes. Valjavec szóban forgó órája kapcsán a berlini magyar követség jegyzékben fejezte ki tiltakozását a német külügyminisztériumnál.⁴⁶

Zárszó

A politikai és tudományos életmű áttekintésekor is összességében arra jutunk, hogy Valjavec tevékenységére – elsőrangú szakmai felkészültsége és tudós munkássága mellett is – rányomta bélyegét kora és választott új hazája, a nemzetiszocialista Németország politikai elvárásrendszere. Átpolitizáltan és kétségkívül számító módon, a német érdekek szolgálatában próbálta meg kijátszani délkelet-Európa népeit és tudományos argumentációikat egymás ellen, mindezzel alapvetően a Reich politikai behatolását szolgálva.

JEGYZETEK

1. Valjavec magyarországi kapcsolatrendszeréről nemrégiben monográfiát jelentetett meg e sorok írója. Lásd Orosz (2014).
2. Bundesarchiv Koblenz, Bestand R 73/15320, Nr. Val 1/01/1, Personal-Fragebogen zu dem Gesuch um ein Forschungsstipendium. München, 1934. IX. 20.
3. E politikai, valamint a már egyetemista éveitől kezdettől kiépített tudományos kapcsolatrendszerét dokumentálja fennmaradt hatalmas mennyiségű hivatalos levelezése: Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München, Abteilung V – Nachlässe und Sammlungen, Nachlass Valjavec, Dienstkorrespondenz. Az alább hivatkozott leveleknek ez a forrása.
4. Bundesarchiv Berlin, (ehem. BDC), NSDAP-Karteikarte: Valjavec, Fritz 26. 5. 1909. (MitgliedsNr. 3202280.)
5. A szervezethez lásd Weidenfeller, Gerhard (1976): VDA. Verein für das Deutschtum im Ausland. Allgemeiner Deutscher Schulverein (1881–1918). Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Nationalismus und Imperialismus im Kaiserreich, (Europäische Hochschulschriften, Reihe III. Geschichte und ihre Hilfswissenschaften; 66.) Peter Lang. Frankfurt/Main.
6. Franz Basch – Alfred Krehl. Budapest, 1935. IX. 5.
7. A Valjavec letelepedése érdekében végzett háttértámogatáshoz vö. Tilkovszky Loránt (1993): Fritz Valjavec és a magyarországi németiség (1935–1944). Századok 127. 601–649. old. 604.
8. Franz Basch – Alfred Krehl. Budapest, 1935. IX. 5. „Amennyire én Bleyer professzor ismételt kijelentései alapján tudom, Valjavec bajtársat németországi működésre szánták. Bleyer azt a nézetet képviselte, hogy ő [Valjavec] tudósként és népcsoportunk birodalombeli összekötőjeként messze hasznosabb lehet, mint egy külnémet állomáshelyen.”
9. Uo.

10. Alfred Krehl – Fritz Valjavec. Stuttgart, 1935. X. 26.
11. Elsőként mindjárt a letelepedési ügy rendeződését követően, 1935. november 14-én, a stuttgarti „Haus des Deutschtums”-ban.
12. Jelezni szeretnénk, hogy Valjavec több, a személyes megbízhatóságára vonatkozó átvilágítást is sikeresen vett. A karrierépítés különböző fázisaiban – 1938 decemberére és 1942 októberé között – öt alkalommal is alaposan megvizsgálták politikai háttérét. A megbízó minden esetben ugyanaz, a Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, Gauleitung München–Oberbayern, Gaupersonalamt–Hauptstelle politische Beurteilungen. Az okok különbözőek voltak, azért is lekádereztek (1938 decemberében), mert Magyarországon élő édesanyjának egy jelentősebb pénzösszeget kívánt átutalni, de azért is (1942 őszén), mert berlini professzori kinevezéséhez ezt szükségesnek látták.
13. Az intézet korai korszakát, illetve a 30-as évek közepétől Valjavec által véghezvitt átprofilozását a Közép-Európai Közlemények két tanulmánya dokumentálja. Vö. Orosz László (2015/a): A müncheni Südost-Institut létrehozása és első éveinek magyar kapcsolatai (1930–1936). Közép-Európai Közlemények. 2015/2. szám. 71–80. old., valamint Uő. (2015/b): A müncheni Südost-Institut tevékenysége és tudománypolitikai helyzete a 30-as évek közepétől a II. világháborús összeomlásig. Közép-Európai Közlemények. 2015/4. szám. 21–31. old.
14. A témához kapcsolódó monumentális – majd ezeroldalas – alapmunka: Hausmann, Frank-Rutger (2011): Die Geisteswissenschaften im „Dritten Reich”. Klostermann, Frankfurt/Main.
15. Vö. Grüttner, Michael (2007): Die Vertreibung von Wissenschaftlern aus den deutschen Universitäten 1933–1945. Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte 55. (2007/1), 123–186. old.
16. Szekfü Gyula – Fritz Valjavec. Budapest, 1935. X. 30. (közli: Nehring, Karl (1991): Zu den Anfängen der Südost-Forschungen. Der Briefwechsel von Fritz Valjavec mit Szekfü Gyula 1934–1936. Südost-Forschungen 50. 1–30. old., 20–21.)
17. Grüttner Michael (1997): Wissenschaft. In: Enzyklopädie des Nationalsozialismus. Hrsg. von Wolfgang Benz – Hermann Graml – Hermann Weiß. Klett-Cotta. Stuttgart. 135–153. old., 135.
18. A szervezet kapcsán lásd Grüttner, Michael (1995): Studenten im Dritten Reich. Geschichte der Deutschen Studentenschaften. Schöningh, Paderborn.
19. Franz Ronneberger – Fritz Valjavec. München, 1935. VIII. 28. Ronneberger és szervezete a későbbiek során is Valjavec támaszát jelentette, ami különösen látványosan nyilvánult meg 1938-ban lefolytatott habilitációs eljárásában.
20. Stadtarchiv Würzburg, Bestand RSF, I 30g 113, Willi Weiss – Aussenamt der Deutschen Studentenschaft. München, 1935.
21. Universitätsarchiv Berlin, Bestand NS-Doz. II. 2089/ ZB II/4538 A.9, Ka 72 (Akte Valjavec). Dozentenschaft Berlin–Fragebogen nach dem Stande von Juli 1941.; illetve Bundesarchiv Berlin, R 4901/13279, Hochschullehrerkartei: Karte Valjavec.
22. A „Deutsche Akademie in München” 1925. május 5-én jött létre a külföldi német-ség tudományos kutatásának és ápolásának céljával (nem összetévesztendő a Német

Tudományos Akadémiával). A szervezethez lásd Siebert, Erich (1971): Die Rolle der Kultur- und Wissenschaftspolitik bei der Expansion des deutschen Imperialismus nach Bulgarien, Jugoslawien, Rumänien und Ungarn in den Jahren 1938-1944. Mit einem Blick auf die vom westdeutschen Imperialismus wiederaufgenommene auswärtige Kulturpolitik. Berlin/Ost, (Diss.). 322–335. old.; Luther, Tammo (2004): Volkstumspolitik des Deutschen Reiches 1933–1938. Die Auslandsdeutschen im Spannungsfeld zwischen Traditionalisten und Nationalsozialisten. Franz Steiner Verlag. Stuttgart. 55–56. old.; Tafferner, Anton (1974): Donauschwäbische Wissenschaft. Versuch einer geistigen Bestandsaufnahme und einer Standortbestimmung von den Anfängen bis zur Gegenwart. 1. Teil. Südostdeutsches Kulturwerk. München. 68–73. old.

23. Lásd Mackensen budapesti német követ jelentését a Külügyminisztériumnak, Budapest, 1936. XII. 8. In: A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula. Kossuth. Budapest, 1968. 180–186. old., 183.
24. A szóban forgó egyetemisták igen alapos felkészítéséről, a munkaterületekre vonatkozó beosztásáról és munkatervéről (annak legfontosabb prioritásaival), a kapcsolattartásukról, az őket patronáló szervezetek földrajzi alapú csoportosításáról, a várható eredményekről stb. lásd Stadtarchiv Würzburg, Bestand RSF, I 30g 113, Kurt Marschelke – Auswärtiges Amt/Kulturabteilung. Halle, 1935. V. 31., illetve Bericht von Marschelke. Halle, 1935. VI. 25. Lásd továbbá uo. Bestand RSF, I 30g 115/1, Volker Dick: Plan über die Ausgestaltung der Deutschumsarbeit der Deutschen Studentenschaft in Südost-Europa (dátum nélkül).
25. Kapcsolatukat a Valjavec-levelezés feldolgozása során sikerült rekonstruálni. Irma Steinsch tevékenységének Valjavec általi egyengetését (pl. valódi céljainak tudományos fedőtevékenységet biztosítván beajánlását Szekfű Gyulához) tárgyalja Tilkovszky (1993), 610–611. és 615–616. old.
26. Stadtarchiv Würzburg, Bestand RSF, I 33g 187/3, Irma Steisch – Deutsche Studentenschaft (Aussenstelle Ungarn). Dátum nélkül [1936]. Steinsch beszámol a Budapesten 1935. XII. 8–15. között lebonyolításra került „Mädchenschulungslager” programjairól, az eredményekről és tapasztalatokról. A táborot ő vezette, „bevonva Else Kiltzet, aki majd a magyarországi „Mädelarbeit”-ot tovább folytatja.” A beszámolója végén tett megállapítást, miszerint ők, lányok, észrevétlenül és mégis biztosan végezhetik a munkát, megcáfolni látszik, hogy a magyar hatóságok már 1936 folyamán kitoloncolták őt és hallei csoportját az országból.
27. Wilhelm Graf – Fritz Valjavec. München, 1935. II. 25. Felkérő leveléhez Graf mellékelte a szorgos kutatómunkája során eddig már fellelt 11 (!) magyar vonatkozású személy neveit. A sovány lista jól szemlélteti azt a tájékozottsági fokot, amely még az egyébként népiségi vonatkozásokban különösen érdekelt szervezetet is jellemezte. A névsor: „Adam Müller-Guttenbrunn, Nikolaus Lenau, Erwin Guido Kolbenheyer (Literatur); Ignaz Philipp Semmelweis (Heilkunde); Franz Liszt, Josef Haydn (Musik); Julius Gömbös, Dr. Karl Wolff, Stefan Ludwig Roth (Politik); Georg Daniel Teutsch, Friedrich Teutsch (Wissenschaft).” E gyűjtemény kiegészítése képezte Valjavec feladatát.

28. A szervezethez lásd Ritter, Ernst (1976): Das Deutsche Ausland-Institut in Stuttgart 1917–1945. Ein Beispiel deutscher Volkstumsarbeit zwischen den Weltkriegen. (Frankfurter Historische Abhandlungen; 14.) Franz Steiner Verlag. Wiesbaden; Seckendorf, Martin (1994): Kulturelle Deutschtumpflege im Übergang von Weimar zu Hitler am Beispiel des deutschen Ausland-Institutes (DAI). Eine Fallstudie. In: Völkische Wissenschaft. Gestalten und Tendenzen der deutschen und österreichischen Volkskunde in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Hrsg. von Wolfgang Jacobeit – Hannjost Lixfeld – Olaf Bockhorn. Böhlau, Wien–Köln–Weimar. 115–135. old.; valamint újabban Gesche, Katja (2006): Kultur als Instrument der Aussenpolitik totalitärer Staaten. Das Deutsche Ausland-Institut 1933–1945. Böhlau, Köln; ill. Fahlbusch, Michael – Haar, Ingo (Hrsg.) (2008): Handbuch der völkischen Wissenschaften. Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Stiftungen. 1–2. köt. K. G. Saur. München. 140–149. old.
29. Alfred Krehl – Fritz Valjavec. Stuttgart, 1935. XI. 9. és 1935. XII. 5.
30. Minden bizonnyal ennek az előadásnak az anyagát tartalmazza az a (Dr. F. V.-vel szignált, dátálatlan) dokumentum, amely „Aufgaben und Ergebnisse Münchener Südostarbeit” címmel Valjavec levelezésében utólag (tévesen) az 1936-os anyaghoz lett lefűzve, ám benne két utalás is az 1937-es keletkezést bizonyítja. Az előadás-tervezet nyitó gondolata szerint München az aktív délkeleti munka természetes középpontja, s míg az elmúlt időkben e ténynek a gyakorlati munka során kevés érvényt szereztek, addig az utóbbi néhány évben alapvető változások történtek. A diákság bevonása a „Südostarbeit” feladataiba az „Außenamt der Münchener Studentenschaft” felé kialakított kiváló kapcsolatok révén sikeresnek mondható, s mindez a birodalmi diákszervezet vezetésén belül létrehozott „Außenstelle Süd-Ost” által intézményi kereteket is öltött. Az igazán nagy lépés a feladatok koordinálásában a Südost-Institut létrejötte (1930) volt. Saját szerepéről szerényen hallgatva, ám munkába állásának dátumára utalva kijelenti: „1935 óta tervszerű és szisztematikus a Südostarbeit kiépítése az intézetben”, aminek eredményeként az „a birodalom-beli tudományos Délkelet-Európa-kutatáson belül centrális helyzetre tett szert.” A következőkben az intézeti infrastruktúra fejlesztését vázolja (könyvtár, sajtógyűjtemény), majd pedig a felhalmozott anyagnak a nemzetiszocialista tudomány, ill. a német nép politikai érdekeivel harmonizáló kiértékelése terén elért érdemeket summázza. A térségre vonatkozó 15 történelmi témájú doktori munkát felügyel az intézet az adott időpontban, szem előtt tartva a „Münchener Südostarbeit” fő célkitűzését: „döntő fontosságú a fiatal bajtársak bevonása egy tervszerűen irányított „Wissenschaftsfront’-ba.” Kiemelésre kerül a továbbiakban az intézeti évkönyv (később folyóirat), a „Südostdeutsche Forschungen” jelentősége is, amennyiben azt a német délkelet-tudomány központi orgánusaként ismeri el mind a népinémet, mind pedig a térségbeli idegen kutatás. Bizonyítja ezt, hogy a birodalmi és a népinémet kutatók mellett „a legmértékesebb külföldi szakemberek is közreműködnek” benne. Valjavec értékeli ezt az együttműködést, minthogy „nem lehet egy efféle munka érdeke, hogy ellentéteket alakítson ki és mélyítsen el.” Végeredményben a „Münchener Südostarbeit” eddigi eredményei azt bizonyítják, hogy tudatosan törekedve a politikai kérdésfelvetésekkel és a népiségi feladatokkal való kapcsolatokra, ám a tudományos alaposságot sem elveszítve, látványos eredmények érhetők el.

31. A „Parteiamtliche Prüfungskommission zum Schutze des NS-Schrifttums” (PPK) 1934 tavaszán jött létre a könyv- és sajtócenzúra egyik intézményeként. A Philipp Bouhler és helyettese, Karl Heinz Hederich által irányított bizottság fő feladata azon nyomtatott termékek felülvizsgálata volt, amelyeket címük, tematikájuk, külső megjelenésük, vagy kiadójuk révén nemzetiszocialistának lehetett tekinteni. Egyebek mellett azon örködött, nehogy tévesen idézzék vagy interpretálják a Führer és más nemzetiszocialista politikusok gondolatait, esetleg illetéktelenek a tudatos félrevezetés céljával meghamisítsák a nemzetiszocialista szellemi tulajdont. Valjavec bizottságbeli tagsága kapcsán lásd Universitätsarchiv Berlin, Bestand NS-Doz. II. 2089/ ZB II/4538 A.9, Ka 72 (Akte Valjavec), Dozentenschaft Berlin–Fragebogen nach dem Stande von Juli 1941. A szakmai munka részeként rendszeres jelentéseket szállított, így 1942 tavaszán pl. „Bericht über die Verbreitung eines einseitigen madjarischen Geschichtsbildes in deutschsprachigen Publikationen” címmel. Vö. Fritz Valjavec – Dr. Gerhard Krüger, Oberbereichsleiter. München, 1942. III. 13.
32. Bundesarchiv Berlin, Bestand R 4901/13279, Hochschullehrerkartei: Karte Valjavec, valamint Universitätsarchiv Berlin, Bestand NS-Doz. II. 2089/ ZB II/4538 A.9, Ka 72 (Akte Valjavec). Dozentenschaft Berlin–Fragebogen nach dem Stande von Juli 1941.
33. Fritz Valjavec – Alfred Krehl. München, 1935. XI. 26.
34. Pl. 1937 novemberében – a jövő hónapban esedékes romániai parlamenti választások kapcsán – egyik erdélyi szász kapcsolatán keresztül szerzett be az ottani német népcsoport helyzetére vonatkozó terjedelmes áttekintést. (Oswald Teutsch – Fritz Valjavec. Kronstadt, 1937. XI. 15., Die Parlamentswahlen und die Deutsche Volksgruppe in Rumänien.)
35. A térségre vonatkozó gyér híryanaggal kapcsolatban a német sajtó mulasztásairól, illetve e káros jelenségek felszámolásáról ekként vélekedett a stuttgarti Deutsches Ausland-Institut Valjavecet együttműködésre kérő egyik munkatársa: „Szörnyű nagy baj, hogy a birodalmi német sajtó nem kíván tudomást venni a magyarországi német népcsoport elnyomásáról. Ennek persze megvan a maga külpolitikai oka, ám talán visszafogott formában mégis szóba lehetne hozni a dolgokat. Nem tudna nekünk segíteni, hogy württembergi újságok és folyóiratok Magyarországról megfelelő tanulmányokat hozhassanak le? Dr. Krehl már megtette a lépéseket ebben az irányban az NS Kuriernál.” Hermann Maurer – Fritz Valjavec. Eßlingen, 1935. XII. 18.
36. Fritz Valjavec – Alfred Krehl. München, 1935. XII. 28.
37. Fritz Valjavec – Walter Schellenberg. München, 1940. VII. 18. A levél egy a délszláv közigazgatási jog témájával foglalkozó cikk kapcsán született. Valjavec és Schellenberg kapcsolatához lásd Seewann, Gerhard (2004): Das Südost-Institut 1930–1960. In: Beer, Mathias – Seewann, Gerhard (szerk.) (2004): Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen. (Ergebnisse der Tagung von 24.–26. Oktober 2002 in der Carl-Friedrich-von-Siemens-Stiftung München) R. Oldenbourg. München. 49–92. old., 79–81.
38. 1939 decemberében az SD egy ügynököt küldött Romániába a belpolitikai helyzettel kapcsolatos tájékozódás céljából. Szakértőként őt kísérte el útjára Valjavec, s maga is alapos politikai információgyűjtésbe kezdett, elsősorban egy lehetséges német–román egyezmény megkötése, valamint II. Károly király és a Vaszgárda viszonya tekintetében. Útjáról készített jelentésében abból indult ki, hogy Románia tudatá-

ban van fölöttébb veszélyeztetett helyzetének (területi igények mind Magyarország, mind a Szovjetunió oldaláról), ezért célirányos politikával fölerősíthető Románia Németországgal kapcsolatos függőség-, illetve rászorultságérzése, ily módon intenzívebben kiaknázható a német célok szolgálatában. Valjavec alkalmas eszközként ajánlja Budapest területi követeléseinek visszafogását és Moszkva hasonló igényeinek elhárítását, valamint az általa cselekvőképes erőnek leírt Vaszgárda felkarolását, miközben II. Károly uralmát korrupt rendszernek nevezi, s megjósolja bukását. Az RSHA illetékes referense figyelte a jelentésre, továbbította azt a részleg vezetőjének, Franz Alfred Sixnek. (Six ekkor figyelt fel Valjavecre, ami végeredményben a felkarolásához, és később – a berlini egyetem Külföldtudományi karán – közvetlen beosztottjaként való alkalmazásához vezetett.) Valjavec szóban forgó beszámolója végül Six közvetítésével került Heydrich íróasztalára. Vö. Haar, Ingo (2005): Friedrich Valjavec. Ein Historikerleben zwischen den Wiener Schiedssprüchen und der Dokumentation der Vertreibung. In: Scherzberg, Lucia (szerk.): Theologie und Vergangenheitsbewältigung. Eine kritische Bestandsaufnahme im interdisziplinären Vergleich, Schöningh, Paderborn. 103–119. old., 109.

39. Lásd Spannenberger, Norbert (2004): Vom volksdeutschen Nachwuchswissenschaftler zum Protagonisten nationalsozialistischer Südosteuropapolitik. Fritz Valjavec im Spiegel seiner Korrespondenz 1934–1939. In: Beer, Mathias – Seewann, Gerhard (szerk.): Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen. R. Oldenbourg. München. 215–236. old., 232.
40. Zilcher – Valjavec. München, 1938. XI. 19. – Zilcherrel, illetve az NSDAP főnti szervével a továbbiakban is rendszeres kapcsolatban maradt. A térségre vonatkozó legújabb irodalom szakmai és politikai szempontú értékelése (Románia, Jugoszlávia és Magyarország vonatkozásában) képezték jelentései tárgyát. Ebben a tekintetben a német szerzők pontatlan, támadható, esetleg már politikailag sem aktuális kijelentéseire is kíméletlenül felhívta a figyelmet. Zilcher és az NSDAP illetékes szerve hálás volt az együttműködésért, s mind újabb megbízásokkal látták el Valjavecet. A munkakapcsolatról – konkrét példákkal – lásd Orosz (2014), 50.
41. Valjavec hírszolgáltatói tevékenységével kapcsolatban (Franz Ronneberger hasonló tevékenységével összevetve) lásd Klingemann, Carsten (2009): Soziologie und Politik. Sozialwissenschaftliches Expertenwissen im Dritten Reich und in der frühen westdeutschen Nachkriegszeit, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden. 244–248. old.
42. Tilkovszky (1993), 602.
43. A karról lásd Botsch, Gideon (2006): „Politische Wissenschaft” im Zweiten Weltkrieg. Die „Deutschen Auslandswissenschaften” im Einsatz 1940–1945. Schöningh, Paderborn–München–Wien–Zürich, illetve Siebert, Erich (1966): Entstehung und Struktur der Auslandswissenschaftlichen Fakultät an der Universität Berlin (1940 bis 1945). Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe XV. (1966/1), 19–34.
44. Az intézet kapcsán lásd Bundesarchiv Berlin, Bestand R 4902, Nr. 25., Bl. 20–21.: DAWI-Berlin, illetve uo., Bl. 50–55.: Das Deutsche Auslandswissenschaftliche

Institut. Anlage zum Brief von Dr. Adams an den Magistrat der Stadt Berlin (1945. VI. 21.).

45. Universitätsarchiv Berlin, Bestand NS-Doz. II. 2089/ ZB II/4538 A.9, Ka 72 (Akte Valjavec). Dozentenschaft Berlin–Fragebogen nach dem Stande von Juli 1941.
46. Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München, Abteilung V – Nachlässe und Sammlungen, Nachlass Valjavec, Dienstkorrespondenz, Aufzeichnung der ungarischen Gesandtschaft an Frhr. von Weizsäcker. Berlin, 1943. II. 24.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München, Abteilung V – Nachlässe und Sammlungen, Nachlass Valjavec
Bundesarchiv Berlin, Bestand (ehem.) BDC – Berlin Document Center, NSDAP-Karteikarte
Bundesarchiv Berlin, Bestand R 4901 – Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung
Bundesarchiv Berlin, Bestand R 4902 – Deutsches Auslandswissenschaftliches Institut
Bundesarchiv Koblenz, Bestand R 73/15320 – Deutsche Forschungsgemeinschaft
Stadtarchiv Würzburg, Bestand RSF – Reichsstudentenführung
Universitätsarchiv Berlin, Bestand NS-Doz. II. 2089

Feldolgozások

A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula. Kossuth. Budapest, 1968.

Botsch, Gideon (2006): „Politische Wissenschaft” im Zweiten Weltkrieg. Die „Deutschen Auslandswissenschaften” im Einsatz 1940–1945. Schöningh, Paderborn–München–Wien–Zürich.

Fahlbusch, Michael – Haar, Ingo (Hrsg.) (2008): Handbuch der völkischen Wissenschaften. Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Stiftungen. 1–2. köt. K. G. Saur. München.

Gesche, Katja (2006): Kultur als Instrument der Aussenpolitik totalitärer Staaten. Das Deutsche Ausland-Institut 1933–1945. Böhlau, Köln.

Grüttner, Michael (1995): Studenten im Dritten Reich. Geschichte der Deutschen Studentenschaften. Schöningh, Paderborn.

Grüttner Michael (1997): Wissenschaft. In: Enzyklopädie des Nationalsozialismus. Hrsg. von Wolfgang Benz – Hermann Graml – Hermann Weiß. Klett-Cotta. Stuttgart. 135–153. old.

Grüttner, Michael (2007): Die Vertreibung von Wissenschaftlern aus den deutschen Universitäten 1933–1945. Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte 55. (2007/1), 123–186. old.

- Haar, Ingo (2005): Friedrich Valjavec. Ein Historikerleben zwischen den Wiener Schiedssprüchen und der Dokumentation der Vertreibung. In: Scherzberg, Lucia (szerk.): Theologie und Vergangenheitsbewältigung. Eine kritische Bestandsaufnahme im interdisziplinären Vergleich, Schöningh, Paderborn. 103–119. old.
- Hausmann, Frank-Rutger (2011): Die Geisteswissenschaften im „Dritten Reich“. Klostermann, Frankfurt/Main.
- Klingemann, Carsten (2009): Soziologie und Politik. Sozialwissenschaftliches Expertenwissen im Dritten Reich und in der frühen westdeutschen Nachkriegszeit, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden. 244–248. old.
- Luther, Tammo (2004): Volkstumspolitik des Deutschen Reiches 1933–1938. Die Auslandsdeutschen im Spannungsfeld zwischen Traditionalisten und Nationalsozialisten. Franz Steiner Verlag. Stuttgart. 55–56. old.
- Nehring, Karl (1991): Zu den Anfängen der Südost-Forschungen. Der Briefwechsel von Fritz Valjavec mit Szekefi Gyula 1934–1936. Südost-Forschungen 50. 1–30. old.
- Orosz László (2014): Tudomány és politika. Fritz Valjavec (1909–1960) a két világháború közötti magyar–német tudománypolitikai kapcsolatokban. Ráció Kiadó. Budapest. (468 o.)
- Orosz László (2015/a): A müncheni Südost-Institut létrehozása és első éveinek magyar kapcsolatai (1930–1936). Közép-Európai Közlemények. 2015/2. szám. 71–80. old.
- Orosz László (2015/b): A müncheni Südost-Institut tevékenysége és tudománypolitikai helyzete a 30-as évek közepétől a II. világháborúig. Közép-Európai Közlemények. 2015/4. szám. 21–31. old.
- Ritter, Ernst (1976): Das Deutsche Ausland-Institut in Stuttgart 1917–1945. Ein Beispiel deutscher Volkstumsarbeit zwischen den Weltkriegen. (Frankfurter Historische Abhandlungen; 14.) Franz Steiner Verlag. Wiesbaden.
- Seckendorf, Martin (1994): Kulturelle Deutschtumspflege im Übergang von Weimar zu Hitler am Beispiel des deutschen Ausland-Institutes (DAI). Eine Fallstudie. In: Völkische Wissenschaft. Gestalten und Tendenzen der deutschen und österreichischen Volkskunde in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Hrsg. von Wolfgang Jacobeit – Hannjost Lixfeld – Olaf Bockhorn. Böhlau, Wien–Köln–Weimar. 115–135. old.
- Seewann, Gerhard (2004): Das Südost-Institut 1930–1960. In: Beer, Mathias – Seewann, Gerhard (szerk.) (2004): Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen. (Ergebnisse der Tagung von 24.–26. Oktober 2002 in der Carl-Friedrich-von-Siemens-Stiftung München) R. Oldenbourg. München. 49–92. old.
- Siebert, Erich (1966): Entstehung und Struktur der Auslandswissenschaftlichen Fakultät an der Universität Berlin (1940 bis 1945). Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe XV. (1966/1), 19–34. old.
- Siebert, Erich (1971): Die Rolle der Kultur- und Wissenschaftspolitik bei der Expansion des deutschen Imperialismus nach Bulgarien, Jugoslawien, Rumänien und Ungarn in den Jahren 1938–1944. Mit einem Blick auf die vom westdeutschen Imperialismus wieder aufgenommenen auswärtigen Kulturpolitik. Berlin/Ost, (Diss.). 322–335. old.
- Spannenberger, Norbert (2004): Vom volksdeutschen Nachwuchswissenschaftler zum Protagonisten nationalsozialistischer Südosteuropapolitik. Fritz Valjavec im Spiegel seiner

Korrespondenz 1934–1939. In: Beer, Mathias – Seewann, Gerhard (szerk.): Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen. (Ergebnisse der Tagung von 24.–26. Oktober 2002 in der Carl-Friedrich-von-Siemens-Stiftung München) R. Oldenbourg. München. 215–236. old.

Tafferner, Anton (1974): Donauschwäbische Wissenschaft. Versuch einer geistigen Bestandsaufnahme und einer Standortbestimmung von den Anfängen bis zur Gegenwart. 1. Teil. Südostdeutsches Kulturwerk. München. 68–73. old.

Tilkovszky Loránt (1993): Fritz Valjavec és a magyarországi németiség (1935-1944). Századok 127. 601-649. old.

Weidenfeller, Gerhard (1976): VDA. Verein für das Deutschtum im Ausland. Allgemeiner Deutscher Schulverein (1881–1918). Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Nationalismus und Imperialismus im Kaiserreich, (Europäische Hochschulschriften, Reihe III. Geschichte und ihre Hilfswissenschaften; 66.) Peter Lang. Frankfurt/Main.

Suba János*

MAGYAR KIR. CSENDŐRSÉG ÉS AZ ORSZÁGGYARAPÍTÁSOK 1938-1941

GRENDARMERIE AND THE RETURNED TERRITORIES 1938-1941

ABSTRACT

The Gendarmerie took part in the occupation of the returned territories. They secured military police services to the entering military forces, and carried out public safety tasks in the occupied areas. These were completed in accordance with the pace of territory occupation, using forces with different size and structure according to the particular task. The forces were delegated from all over the country, leaving their original duties behind; for example, for the occupation of Northern Hungary and later Subcarpathia one thousand gendarmes were separated each. Parallel to this, police forces were being structured in the returned territories, which modified the position of the gendarmerie significantly. Also, new organizational units were established and the intention was to keep the 1913's structure rationally. After 1941 there were not major organizational changes in the areas any more. The operation of the body included the establishment of new security forces and gendarmerie companies, increasing the number of specialized subunits, quality improvement and finally wartime tasks.

Bevezetés

A m.kir. Csendőrség, a polgári magyar állam kétpólusú rendvédelemének egyik ágát képezte. A szervezet a magyar polgári közigazgatás szerves részévé vált, eredményesen biztosította a közrendet, a közigazgatási döntések végrehajtását.¹ Így. tevékenyen részt vett a visszatért területek birtokba vételében. Mint kettős alárendeltségű szervezet egyrészt biztosította a bevonuló honvéd erők tábori rendszeti szolgálatát, másrészt, mint közbiztonsági őrtestület a megszállt területeken ellátta a közbiztonsági szolgálatot. Ezeket a feladatokat a terület visszafoglalások ütemében, a feladatoknak megfelelően különböző nagyságú és szervezetű erőkkel hajtották végre, amelyeket az ország egész területéről különítettek ki, elvonva őket a szolgálati feladatuktól. Ezzel párhuzamosan haladt a visszatért területeken a rendvédelmi szervezet kiépítése –korabeli szóhasználattal élve – „benépesítése”, amely erőteljes módosította a csendőrség elhelyezkedését.

Az 1938. májusában érvényben lévő csendőrségi elhelyezési kimutatás alapján 24 osztály-, 70 szárny-, 181 szakasz-parancsnokság, 751 őr és 21 különítmény

* Dr. PhD. Suba János, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténeti Térképtár, térképtárvezető

volt. Ez az állapot maradt az év végéig. Pontosabban 1938. november 1-én ideiglenesen új szárnyparancsnokság létesült Veszprémben, Veszprém 2. elnevezéssel. Az addig ott lévő szárnyparancsnokság Veszprém 1. lett.² Ez a módosítás csak a szomszédos adonyi és enyingi szárnyak beosztását érintette.

A csendőrségi alakulatok sorába tartoztak kerületenként a lovas-alosztályok, amelyek csak névleg voltak csendőralakulások. A trianoni békediktátum által engedélyezett 35 000 főnyi magyar hadsereg csapatlovasság alakulatait, kiképző kereteit rejtett alakulatként a Belügyminisztérium állományába osztották be. Kezdetben a hét vegyesdandár-parancsnoksághoz tartozó szervezetszerű huszárszázadokat csendőrlovas-alosztályoknak nevezték el.³ Harcértékük egy 1938. szeptemberi jelentés szerint 6 tiszt, 190 legénység, 195 ló, 160 puska és 4 golyószóró volt.⁴ Ezt a fedőnevet 1938. október 1-éig használták.⁵

1. A Felvidék visszatérése

A megszállásra⁶ az ország egész területéről ezer fő csendőrt különítettek ki. Akik 15 századba osztva várták, hogy belépjenek új működési területükre. 13 századparancsnokot, 4 tisztet, 1 nyomozócsoport parancsnokot és kereken ezer csendőrt vezényeltek, hogy megalapozzák a jogbiztonságot a visszatért területeken. Az első őrs legénysége Balony községbe települt, amely 3,5 km-re volt Medve községtől ahol honvédség hadihídat vert, ahol 1938. november 5-én 15 órakor lépték át a csehszlovák-magyar államhatárt.⁷

Bevonuláskor a Felvidék területét négy zónára osztották fel. Az ütemterv előírta, hogy naponta mely vonalig nyomulhatnak elő a csapatok. A cseh hátvédeket a honvédség elővédei négy kilométer távkozra követték. A két hadsereg között mindig egy-egy hadikövet (parlamentert) tiszt tartózkodott fehérzászlós gépkocsin. A megszálló alakulatok különböző fegyvernemekből álló oszlopokba soroltak. Az előnyomulás biztosított menetben történt. Az elővéd végére osztották be a csendőrség mellett az államrendőrség és a posta különítményeit. A községekben csendőrség, a városokban az államrendőrség vette át a közbiztonsági szolgálatot.

Ha a parlamentertiszt jelentette, hogy a következő községek szabadok, a csendőr- és rendőrkülönítményeket gépjárműveken előre küldték. Így amikor a honvédség alakulatai bevonultak már a csendőrök és rendőrök látták el a szolgálatot. A csehek kivonulásától a csendőrök beérkezéséig a közbiztonsági szolgálatot többnyire a helyi tűzoltók vagy az ideiglenesen megszervezett nemzetőrök látták el. A kezdeti időkben a nagyobb városokban a járőrök mellé egy-egy a helyi viszonyokat ismerő nemzetőrt osztottak be.⁸

A csendőralakulatok ereje különböző volt, szakaszba, fél századba, századba tagozódva meneteltek az elővéddel visszahagyva az átvonult községbe telepítendő őrslétszámot, ahol az új őrs haladéktalanul megkezdte működését.

A terület visszacsatolások alapvetően változtatták meg az ország geopolitikai helyzetét.⁹ A legfontosabb feladat a visszatért területek beintegrálása az anya-

ország közigazgatási-gazdasági szervezetében. A megszállással kezdetét vette a katonai közigazgatás, melyet 1939. január 5-ével ért véget. Ekkorra állt fel a Felvidék keleti, valamint az anyaországi területek északkeleti részeiből a m. kir. VIII. csendőrkerületi-parancsnokság Kassa székhellyel. (Lemhényi Gábor Péter cső. alez. parancsnoksága alatt.)

A volt határmenti csendőrkerületek területe is átalakult. Csallóköz területe a II.-, az Ipoly folyó vonalától Rozsnyóig terjedő terület a VII. csendőrkerülethez került. Ezzel párhuzamosan Kassán, Komáromban, Rimaszombaton és Ungváron osztály-parancsnokságok álltak fel. A megszállásban résztvevő 13 század 1939. január 9-ével mint szárnyparancsnokságok kezdték meg működésüket, Dunaszerdahely, Érsekújvár, Beregszász, Galánta, Ipolyság, Komárom 1.-2., Kassa, Léva, Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó, Ungvár állomáshelyeken.

A VIII. csendőrkerületi parancsnokság felállása mellett megalakult azonos székhellyel. VIII. honvéddadtest-parancsnokság is. Ezért 1939. január 23-ával valamennyi hadtest területének beosztása is módosult.¹⁰ Ez közvetlenül érintette a csendőrséget is, mert a csendőr-kerületek területi beosztásának határai pontosan követték a hadtestek illetékességi körzetét.

Felvidéki területek visszacsatolásával a VII. Miskolci kerület határszakaszának jelentős részét átvette a VIII. Kassai kerület, míg a VII. kerület határa eltolódott az I. kerület irányába. A budapesti I. kerület egyetlen olyan kerület lett, melynek nem volt határszakasza, csak belterülete, mert a balassagyarmati osztályt a VII. miskolci kerülethez csatolták. Valószínűsíthető, hogy nem akartak egy rövid határszakasszal rendelkező kerületet létrehozni.

A változások nyomán következőképpen alakult a csendőr alakulatok elhelyezkedése: 32 osztály-, 86 szárny-, 256 szakaszparancsnokság és 879 őrs állt fel. Viszonylag nagyarányú fejlődés mutatkozik a területi alakulatokra nézve, hiszen az osztályok száma 8-al, a szárnyak 16-al, a szakaszok 75-el, az őrsök száma 123-al növekedett.

Az átszervezést értékelve megállapítható, hogy az egyes osztályok, szárnyak területét tovább tagolták, aprózták. 1938. tavaszán a meglévő 70 szárnyparancsnokság közül 26 maradt érintetlen az 1939. februári átszervezést követően. Ezek: Budapest 1., Eger, Győr, Hatvan, Jászberény, Kisvárd, Magyaróvár, Mátészalka, Mezőkövesd, Miskolc, Mohács, Mór, Nagykanizsa, Nagymaros, Pápa, Pécs, Salgótarján, Sarkad, Siklós, Szekszárd, Szentgotthárd, Szerencs, Szigetvár, Szombathely, Tab és Tiszafüred voltak.

Ha a részletes elhelyezést nézzük meg, akkor kitűnik, hogy a korábban felállított különítményeket őrssé minősítették. Ez azt jelentette, hogy további alkalmazásuk szükséges volt az adott terület közbiztonsága érdekében. Például, megerősítették a bányavidékek körzeteit. A salgótarjáni területen alakult meg a zagyvarónai őrs, amelyet a határ közelsége is indokolt. A dorogi bányánál a szomori őrs kezdte meg működését. A hadiipar szempontjából fontos területen alakult meg a Pét-gyártelep-i, valamint az inotai őrs. A solymári és lakihegyi, valamint a törökbálinti

2.(gyártelepi) őrsök felállítása a székesfőváros vonzáskörzetének kiemelt jelentőségét bizonyítja. A pilismaróti és a dunaalmási őrsök a volt csehszlovák, míg a nagycserei a román határszakaszon alakultak meg.

A megnövekedett szakasziparancsnoki helyeket nem tudták feltölteni, mert az 1938. novemberére tervezett alhadnagyi vizsgát a tiszthelyettesek nem tudták letenni, mert azt a Felvidéki bevonulás miatt elhalasztották.¹¹

Az 1938. kiképzési év idejét 6 hónapra csökkentették, mert egyrészt a felvidéki területek megszállása miatt a csendőrlegénység létszámát 1939. január 1-vel ezer próbacsendőrről növelték, másrészt a hadsereg felfejlesztésével a csendőrség létszámát 400 fővel emelték. Így 2 025 főt kellett kiképezni. Azonban a csendőriskolák (gyakorló tanalakulatok) összbefogadóképessége 1094 fő volt.¹²

Megállapítható, hogy a csendőrségnek jelentősen megnövekedett működési területen a kezdeti időszakban változatlan létszámmal kellett ellátnia szolgálatát, hiszen a pótlásra felvett próbacsendőrok kiképzése folyamatban volt, ezért Ők nem jöhettek számításba a rendes közbiztonsági szolgálat ellátására.

2.Kárpátaljai területek visszatérése

A megszállásában 32 tiszt és 1 000 fő csendőrlegénység vett részt, akik 1939. március 16-án 18 órakor századokba beosztva, felmálházva Csapon várták az indulást. Előtte való napon már beszüntették a tiszti és altiszti továbbképzéseket. A bevonulást követően az őrszálózat azonnal kiépült. 19 szakasziparancsnoki hely, és 72 gyalogos őrs létesült. Felállt egy osztályparancsnokság Huszton, és öt szárnyparancsnokság létesült Huszt 1., Huszt 2., Nagyberezna, Nagyszőlős, Rahó állomáshellyel. Huszton felállt a 9. nyomozó alosztály-parancsnokság vitéz Ághy Zoltán cső. őrgy. vezetésével.

A megszállás kezdetével életbe lépett a „rendszeres katonai közigazgatás”.¹³ Ennek rendelték alá a „Kárpát-csoport” néven a zászlóalj szervezésű csendőrerőt, amelynek székhelye Ungváron települt. A századparancsnokságok Huszt, Munkács, Ilosva helyeken diszlokáltak. Fő feladatuk a Kárpátalján garázdálkodó Szics gárda felszámolása volt.

A katonai közigazgatás július 7-én megszűnt. Így az itt lévő csendőralakulatok felett a VIII. csendőrkerületi parancsnokság vette át az irányítást.

Ezzel egyidőben az ungvári osztály területi beosztása is módosult. Az osztálynak addig alárendelt ungvári és beregszászi szárnyak területe is ennek megfelelően megváltozott. Az újonnan felállt a beregszászi osztály a kárpátaljai területekkel egybeolvadt. Az ungvári 1. és 2., és a munkácsi szárnyparancsnokság területén csak kisebb változások történtek.

A huszti 9. nyomozóalosztály-parancsnokságot 1939. november 1-ével áthelyezték Ungvárra, míg Huszton egy kikülönített nyomozócsoport maradt, melynek parancsnoka Karabélyos Imre cső. fhdgy. lett.

Kárpátaljai terület irányítására létrehozták a „Kárpátaljai Terület Kormányzói Biztosá”-t, aki mellé rendszeresítették egy csendőrtiszti beosztást. Feladata a helyi közigazgatás és a csendőrség közötti összhang, együttműködés megteremtése és ennek fenntartása volt. 1939. augusztus 1-től dr. Kricsfalussy-Hrabár Endre cső. alez. látta el ezt a feladatot.

A csendőrség szakszolgálati ágai közül a legfontosabb szerepet a híradószolgálat megszervezése és fenntartása képezte. A csendőrségi rádióadó állomások már a Felvidéki bevonulásnál is bizonyítottak. A rádióállomások 1938. november 8. és december 9-e között 412 táviratot adtak, illetve vettek. A tapasztalatok alapján Kárpátalja elfoglalásánál az összpontosított csendőrségi erőhöz már rádió- adóállomásokat is rendeltek. Az általuk továbbított rádiótáviratok száma 1939. március 15. és június 26-a közötti időszakban 2 989 db volt.¹⁴

Kárpátalja megszállása újabb létszám kivonást eredményezett a meglévő őrs-hálózatból. Ezért néhány átmeneti intézkedés kellett bevezetni, amelyek lehetővé tették, hogy az ismét csökkentett erejű őrsök megfelelhessenek a fokozódó igény-bevételeknek. Rövidítették a külső szolgálatok időtartamát, a jelentéktelen, tereptárgyakat csak szükségszerűen portyázták, természetesen betartva a Szolgálati Utasítás azon rendelkezését, miszerint havonta egy alkalommal az őrskörlethez tartozó minden tereptárgyat le kellett portyázni. Előírták, hogy a legénység minél kevesebb irodai munkával terheljék.¹⁵

A csendőrség felügyelője „Szemle észrevételek az 1939 évről” című tájékoztatójában értékelt: Összegzésként megállapítható, hogy a „Magyar Szent Korona testébe visszatért” Kárpátalján a csendőrség közreműködése által rövid idő alatt megszilárdult a rendes állami élet, kiépült a teljes igazságügyi és közigazgatási apparátus, s az a csendőri szervezet is, melynek egy része a belső területekről vezényelt idősebb legénységből, míg másik hányada az iskolákból elvezényelt próbacsendőrökből állott.¹⁶

Ennek ellenére az a kényszermegoldás nem érezte hatását az anyaország közbiztonságában. Míg a Felvidék megszállására a felső vezetés válogatott legénységet küldött, addig Kárpátaljára csak annyi erőt adhatott, amit a reális szükségletek feltétlenül megköveteltek, de így is megállta helyét az odavezényelt testületi állomány.

3. Keleti részek és Észak-Erdély visszacsatolása

E területek megszállásában a hadiállományra való feltöltés után a testület minden eddiginél nagyobb erővel vett részt. Mind a tábori rendészet szolgálatban, mind a terület „benépesítésében”. A Fővezérsegnél, a hadseregeknél, és a hadtesteknél hivatásos csendőr altiszt vezette négy- négy fős tábori csendőrösök működtek. A személyirányító állomásokra 16 tisztet és 444 hivatásos altisztet osztottak be.

A hadtápcsendőr-zászlóaljakkhoz és a tábori csendőrszakaszokban 56 tiszt és 320 altiszt volt beosztva. A Honvédségnek a csendőrség összesen 72 tisztet és 764

altisztet bocsátott a rendelkezésére, a tábori rendészeti szolgálat ellátására és a hadtápcsendőr-zászlóaljak vezetése céljából.”¹⁷ A területek „benépesítéséhez” a belügyminiszter 56 csendőr csapattisztet, 6 gazdasági tisztet és 2 268 hivatásos altisztet rendelt ki.¹⁸

A második bécsi döntés és a „benépesítés” között csak öt nap állt rendelkezésre. A felállításra kerülő katonai közigazgatás szervezetei vasúti-, gépkocsiszállítással 1940. szeptember 4-én Ungváron, Püspökladányban, és Cegléden összpontosultak. Itt alakultak meg az egyes parancsnokságok, amelyek továbbirányítását a Fővezérség által a helyszínre kirendelt személyirányító tisztek végezték.

Hadseregenként felállítottak egy csendőrcsoport-parancsnokságot. Az előkészített csendőrerők csoportosítása a következő volt: Ungváron: a Beszterce-Naszód-, Csík- és Máramaros vármegyébe vezényeltek és a 3. hadsereg csendőrcsoport-parancsnokság erői. Szolnokon: a Háromszék-, Kisküküllő-, Kolozs-, Maros-, Torda-Nagyküküllő-, Szatmár-, Szilágy- Szolnok- Doboka-és Udvarhely vármegyébe vezényeltek, valamint az 1. hadsereg csendőrcsoport-parancsnokság erői. Cegléden: a Bihar vármegyébe vezényeltek, valamint a 2. hadsereg csendőr csoport-parancsnokság állománya állomásozott.¹⁹

A területek megszállására történt intézkedésben kijelölték a felállítandó osztály- és szárnyparancsnokságok székhelyeit. Ezek a következők voltak: Osztályparancsnokságok: Beszterce, Csíkszereda, Dés, Kolozsvár, Máramarossziget, Marosvásárhely, Nagyvárad, Sepsiszentgyörgy, Szatmárnémeti, Székelyudvarhely, Zilah városokban, összesen 11 helyen. Szárnyparancsnokságok minden osztály állomáshelyén települtek, Nagyváradon kettő, Bánffyhunyad, Felsővisó, Gyergyószentmiklós, Gyergyótölgyes, Kézdivásárhely, Nagybánya, Nagykároly, Szamosújvár, Szászrégen, Székelykeresztúr, Szilágysomlyó és Naszód településeken. A polgári közigazgatás bevezetésekor a Gyergyótölgyesi és a Nagykárolyi szárnyparancsnokságok nem alakultak meg.

Ennek idő sorrendjében álltak fel a már birtokba vett területeken az alakulatok, létszámuk hátrahagyásával. Összesen 11 osztály-, 22 szárny-, 44 szakasz-és 298 őrsparancsnokságot állítottak fel. Ezeken kívül megkezdte működését 5 nyomozó-osztág, 4 híradóőr és tiszti parancsnokságonként 18 rádió-vevő állomás.²⁰

A csendőrorsök első állomáshelyének megállapítása a csendőrosztály-parancsnok feladata volt. Ezek későbbi áthelyezése, megszüntetése, új őrsök felállítása a területileg illetékes vármegyei katonai parancsnok véleményének kikérése mellett történhetett meg. Eltérő felfogás esetén a hadseregpáncsnok döntött. Ezek a feladatok csak a katonai közigazgatás működése alatt illették meg e szerveket.

Az elhelyezésnél az volt az alap, hogy az 1918-ban meglévő szárnyparancsnokság székhelyén osztály, a szakasz helyén pedig szárny létesüljön. Az őrsök száma osztályonként változott. A tagolt hegyi terepviszonyok miatt aránylag kis területű és őrsállomású szárnyak, osztályok létesültek. A megszállt területeken 1918-ban 301 őrs volt, ennyit vettek alapul, kivéve, hogy az őrsök létszámát 25%-al növelték. (A román rendvédelem erőit, az jellemezte, hogy a román őrsök sűrűn voltak

elhelyezve. Egy-egy magyar őrskörletben 3-5 román csendőrőrs is volt.²¹ Ráadásul a román csendőrlegénység sorozott állományú volt.)

A csendőrségtől vezényelt legénység csak hivatásosokból állt. Létszámuk 2 103 fő volt, 48 szakasparancsnok, 60 nyomozó és 1995 főnyi őrslegénység. Ehhez jöttek a szakszolgálatosok. A gazdasági hivatalokat kezdetben nem állították fel a gazdasági tisztek hiánya miatt, így a gazdaszat-közigazgatást ideiglenesen a hadsereg-csoportoknál lévő személyzet végezte.²²

A csendőrség és rendőrség működési területe a katonai közigazgatás területén is hagyományosan oszlott meg. A városok külső és belső területén a rendőrség, míg az ezeken kívül eső területeken a csendőrség teljesített szolgálatot.

A települések városi vagy községi jellege tekintetében az 1918. évi magyar közjogi helyzet volt az irányadó. A román uralom alatt városi rangra emelt Bánffyhyunadon, Naszódon és Nagyszalontán a csendőrség teljesített szolgálatot.

Az őrsöket az ismertetett elvek szerint ott kellett felállítani, ahol 1918-ban is magyar őrsök működtek. Ezt az elvet nem vették szigorúan. Ahol a közbiztonsági viszonyok indokolták, vagy a közigazgatási beosztás megváltozott, vagy az új határvonal miatt szükségesnek látszott, az egyes őrsök állomáshelyét és a rendszerített létszámát az 1913 évitől eltérően állapították meg. Az őrsök számának az 1918. évi állapotokhoz képest történő növelését későbbi időre halasztották, mert az ehhez szükséges létszám a még nem állt rendelkezésre.

Így a belterületi őrsökon a portyázó szolgálat ellátását kezdetben csak a községekre, nagyobb lélekszámú lakott helyekre, vasútállomásokra, bánya- és ipartelepekre korlátozták. A határszéli őrsök kötelesek voltak az őrskörletükhöz tartozó határvonalat is portyázni.²³

Az alárendeltséget tekintve a megszállt területeken a katonai közigazgatás ideje alatt szolgálatot ellátó csendőrerők saját előljáróinak és az illetékes hadsereg-parancsnokság útján a Honvéd Vezérkar főnökének voltak alárendelve. A katonai közigazgatási parancsnokok a működési területükön felállított alakulatokat közvetlenül, a csendőrnnyomozó egységeket és híradó különítményeket az illetékes hadsereg csendőrcsoport-parancsnokság útján vehették igénybe.²⁴

A megszállásban résztvevő három magyar hadsereggel megegyező számú csendőrcsoport-parancsnokság állt fel. Az I. Marosvásárhelyen (pk.: vitéz Paksy-Kiss Tibor cső. alez.), a II. Kolozsvárott (pk.: Pintér Aladár III. cső. alez.) és végül a III. Nagybanán (pk.: Tölgyesy Győző cső. alez.). Szeptember 16. után az 1. hadsereg-parancsnoksághoz beosztott csendőrcsoport-parancsnokság tisztjei Marosvásárhelyről Kolozsvárra, míg a 2. hadsereg-parancsnoksághoz beosztott csendőrcsoport tisztii állománya Kolozsvárról Marosvásárhelyre kölcsönös áthelyezést hajtottak végre. A 3. hadsereg alárendeltségébe tartozó III. csendőrcsoport-parancsnokság közvetlen szervei áttelepültek Szatmárnémetibe.

Ugyanakkor 550 főnyi csendőrlegénységet vezényeltek az Észak-Erdélyi őrsök megerősítésére. Az I. csendőrcsoport-parancsnokság területére 235 főt, a II.-hoz 180 főt, míg a III.-hoz 55 főt, emellett 80 csendőr mozgótartalékot képezett.²⁵

A csendőrség vezetése többször kérte a Fővezérseget, hogy tehermentesítse a katonai közigazgatás szervezetében működő állományt e szolgálat alól, mivel a rendes közbiztonsági szolgálat ellátására sem állt rendelkezésre a megfelelő létszám.

1940. október folyamán a 3. és a 2. hadsereget kivonták Erdély területéről, alakulataikat hazaszállították az anyaországbeli helyőrségeikbe. Ezzel megszűnt a csendőrség három hadsereg szerinti tagozódása. Így az addig az 1-3. hadseregekhez „beosztott csendőr csoport-parancsnokságok” feleslegessé váltak.²⁶ A megszűnt a III. csendőrcsoport-parancsnokság közvetlen szerveit: a nyomozó osztagot, híradóőröt és gazdasági kirendeltséget, mint a kolozsvári csendőrcsoport hasonló közvetlen alakulatainak kikülönített egységeit, továbbra is maradtak a működési helyükön.

Az 1. hadsereg maradt Észak-Erdély területén. A megmaradt 1. hadseregnél „Hadsereg- Csendőrcsoport Parancsnokság”-ot szerveztek. A „Hadsereg Csendőrcsoportparancsnok” Vattay Ferenc cső. ezds. lett. Aki az 1. hadsereg parancsnokának lett közvetlenül alárendelve. Feladata a csendőrség működésének irányítása a közbiztonsági szolgálat és a kiképzés tekintetében, szakvéleményadás a hadseregparancsnoknak, aki minden csendőrségi vonatkozású szolgálati, személyi ügyben a katonai közigazgatás vezetője is volt.²⁷

Az égetővé vált létszámbeli hiány mind a legénységnél, mind a tisztikarban éreztette hatását. Összesen 6 000 próbacsendőrkiképzéséről kellett gondoskodni, de ennek nem voltak meg a feltételei. Azok a csendőrtisztek, akik a kiképzőkeretekhez voltak vezényelve, a testület mozgósítása és hadiállományra való kiegészítés során hadibeosztást láttak el. A hadtápcsendőr-zászlóaljknál 56 fő, a táborig csendőrségnél 16 fő, összesen 72 tiszt látott el ilyen feladatot. A testület mozgósítása esetén a tanintézetekben a kiképzés általában szünetelt.

Ennek megindításáról a HM 20.(csendőrségi) osztály véleménye a következő volt: „Nem jelentkeznének zavarok, ha Erdélyben a közbiztonsági szolgálat a hadtáprendszer keretében történnék. A mostani kettősség azonban messze túlhaladja a csendőrség létszámteljesítő képességeinek határait, mert nemcsak a hadtáp alakulatokat kell tiszt és legénységi létszámmal ellátnia, hanem ugyanakkor és ugyanazon a területen a rendes közbiztonsági szervezetet is fel kellett állítania.

Ezt a kettős terhet világosan mutatja a következő szembeállítás: 50 csendőrtiszt végzi az egész felszabadult terület közbiztonsági szolgálatát és 56 csendőrtiszt van beosztva a hadtápczászlóaljakhoz, tehát több tiszt a kiegészítő szolgálatban, mint a hivatásszerű beosztásokban.

Ezért vált elkerülhetetlenné, hogy a folyó évben véglegesített hadnagyok is szármyparancsnoki beosztást kapjanak. Ugyanez vonatkozik a hadtápczászlóaljakhoz vezényelt 352 hivatásos csendőrré. Eddig a magasabb parancsnokságokhoz és hadtáphoz vezényelt csendőrök közül kb. 200 vonult be, visszamaradt tehát 600-700. Ez a létszám egyharmada az egész új területre vezényelt létszámnak. Mivel most Erdélybe újabb 1 000 csendőrt kell vezényelni, a régi területeken a hivatásos és nem ténylegesek aránya már 50%-os lesz.”²⁸

Ezért fordult elő az, hogy a létszámgondok enyhítése az anyaországi alakulatokhoz a honvédség örvezető, tizedes rendfokozatban lévő katonákat adott át csendőrség részére. Vagyis nem tényleges viszonybeli csendőröket osztottak be közbiztonsági szolgálatra. Ezen túl nyugalmazott csendőrök reaktiváltak.

A katonai vezetés reagált a 20. osztály felterjesztésére 54 csendőrtisztet és a csendőr altiszteket mind a seregtestektől, mint a hadtápszászlóaljaktól visszavezenyelték október 10-ig eredeti beosztásukba. 1940. november 23-án megindult a képzés az 1909-ben alapított Nagyvárad Csendőriskolában, amelynek parancsnoka vitéz nemes battányi Paksy-Kiss Tibor cső. ezds. lett.

A rendes feladatai mellett a testület különleges feladatokat is ellátott. Például a Fővezérség megkeresése alapján útbiztosító és rendfenntartó szolgálatra Kolozsvárra vezényelték a budapesti és pesterzsébeti gyalog tanalosztályok keretéből 81 próbacsendőrt, 8 segédoktatót, míg az I. csendőrkerület őrseiről 31 altisztet Dr. Endrődy Barna cső. örgy. parancsnoksága alatt, hogy a Kormányzó kolozsvári bevonulását biztosítsák szeptember 13-án.²⁹

A katonai közigazgatás 1940. november 23-án megszűnt, ezzel az időponttal nevezték ki az új területeken felállított alakulatok parancsnokait is. 1940. november 24-étől kezdte meg működését a kolozsvári IX. csendőrkerületi parancsnokság, Vattay Ferenc I. cső. ezds. vezetésével. Ezzel egyidejűleg felállt a X. csendőrkerületi-parancsnokság a székelyföldi vármegyék területén Marosvásárhely székhellyel. Parancsnoka Pintér Aladár III. cső. ezds. lett. Ennek az volt az oka, hogy egyetlen kerületnek túlságosan nagy lett volna a visszakerült terület, és az 1913. évi állapotnak megfelelően kiépített őrhálózat. A nagyság mellett azonban fontos szempont volt a terület szabdalt, tagolt, hegyi jellege, mely nagyon megnehezítette a szolgálat ellátását.

A visszakerült területeken az újonnan felállított kettő kerületen kívül egy harmadik, a VIII. kassai csendőrkerület is „osztozott”, megkapva a Máramarossziget osztályt és szárnyat, valamint három szakaszparancsnoki helyet, a Felsővisó szárnyparancsnokságot, ugyanitt kettő szakaszparancsnoki helyet, és 16 őrsőt. A honvédség szervezetét nézve Észak-Erdély területén a kolozsvári IX. honvéddadtest-parancsnokság vette át az ellenőrzést.

4. A Délvidéki területek visszafoglalása

A csendőrség erői később csatlakozott a megszállásban résztvevő honvédséghez.³⁰ A belügyminiszter már április 3-án készülségi szolgálatot rendelt el az I-VIII. csendőrkerület, valamint a „Központi Nyomozó Parancsnokság” alakulatai részére a Szolgálati Utasítás 189.pontja alapján.³¹ A bevonuló alakulatok a 3. hadsereg kötelékébe tartoztak. A seregtest parancsnokának (Gorondy-Novák Elemér altbgy.) közvetlenül alárendelve működött a „Déli Hadsereg Katonai Közigazgatás Csoportparancsnokság”. A „szükségszerű” katonai közigazgatás lépett életbe, mivel nem békés úton történő megszállással kerültek vissza a déli részek. Ennek

csak közbiztonsági vonatkozású feladatai voltak, melyeket a megszálló csapatok láttak el. Azonban a hadműveletek gyors befejezése lehetővé tette a „rendszeres” katonai közigazgatás rövid időn belül történő bevezetését.

A Délvidékre vezényelt csendőrségi állományt a „Déli Hadsereg Csendőrcsoport-Parancsnokság” fogta össze, vitéz Halmy József cső. ezds. vezetésével. A csendőrök két nagy részre osztva várták a bevonulást. A Bácska megszállására rendelt erők Kiskőrösön, míg a Bánátba szánt alakulatok Kiskunfélegyházán gyülekeztek. Az indulási parancsot 1941. április 14-én éjszaka adták ki. A Bácska megszállására rendelt erőknek április 15-én Zomborba kellett bevonulniuk gépkocsin, 1 tiszttel és 192 csendőrral Zámory Árpád cső. alez. parancsnoksága alatt. Ebből állt fel a zombori osztály. Ugyanekkor Szenttamásra gépkocsikon útba indult a leendő újvidéki osztály, vitéz Bátor Gyula cső. alez. vezetésével, 2 tiszttel és 330 fő legénységgel.

A bánati állomány április 15-én vagonírozott be Kiskunfélegyházán Sárpuszta-Tolvajosra, Farbak József cső. alez. irányításával, 1 tiszttel és 100 csendőrral. Ez képezte a leendő nagybecskereki osztály létszámát. Ugyanoda tartott a pancsovai osztály 388 csendőre és a nagybecskereki osztály fennmaradó 199 főnyi legénysége 5 tiszttel vitéz Gerencsér Jenő cső. örgy.-gyal az élen.³² Az osztályok beérkezésük után azonnal felvették az érintkezést a helybeli honvéd parancsnokságokkal és megkezdték a rend helyreállítását. A zombori osztály április 15-én 18 óra 20 perckor érkezett Zomborba. Az újvidéki aznap 11 órára Szabadkát, 18 órára Szenttamást érte el. Ez utóbbi állomány egy órán belül indult el végleges működési területének birtokbavételére. A nagybecskereki és pancsovai osztályok április 15-én reggel együttes vasúti szállítással indultak útba a Szeged-Horgos vasútvonalon Szabadkára. A menetcélt, menet közben végzett biztosítással és útvonal felderítéssel 20 órára érték el.³³

A csendőri vezetés Bánátba kettő osztály-, hat szárny-, valamint 69 őrsparancsnokság létesítését vette tervbe.

A Szabadkán elhelyezett Nagybecskereki osztály 4 tiszttel és 299 fő legénységgel, továbbá a Pancsovai osztály 4 tiszttel és 388 fővel a városban és környékén tisztoztató és rendfenntartó feladatot látott el. Ezért a város bejáratánál a Nagybecskereki osztály öt őrséget állított. A Pancsovai osztály erői a város belterületén harminc járőrrel járőrszolgálatot láttak el. A Fővezérség utasítására a Nagybecskereki osztály a visszafoglalt déli terület trianoni határvonalán, mint hadműveleti és gazdasági záróvonalon kilenc őrsöt telepített 98 főnyi állománnyal.³⁴ Ezek állomáshelyei: Horgos, Kelebia, Alsócsikéria, Turipusztá, Regőce, Béreg, Udvar, Lőcs és Torjanc voltak. A törzs Bezdánba települt. Feladatuk a meghatározott engedéllyel történő közlekedés biztosítása, a jogosulatlan átlépés és tartózkodás megakadályozása volt. E feladatokat razziázással kellett végrehajtaniuk. A megerősítés azért vált szükségessé, mert a trianoni határon telepített határőrszolgálat a csempészeket és az engedély nélküli határátlépőket nagy számuk miatt már képtelenek voltak feltartóztatni. A záróvonal átlépésének korlátozására azért volt szükség, mert a

katonai műveleteket a nagymértékű utazgatás zavarta volna. Később az utazások forgalmának felszabadítását a közbiztonsági viszonyok akadályozták meg.

A hadsereg kivonása után a „Déli Hadsereg Csendőrcsoport-Parancsnokság” a vezérkari főnökség katonai közigazgatási osztálya útján a Szállásmester közvetlen alárendeltségébe lépett. A bánáti terület benépesítésére szánt katonai közigazgatási szervek a bizonytalan helyzetre való tekintettel május 4-ig Kiskunfélegyházán maradtak, majd leszerelték. A katonai vezetés a bánáti területre vezénylendő csendőrséget és rendőrséget a közbiztonsági helyzet megszilárdítása végett a délvidéki terület több részén ideiglenesen bevetette. Ezeket az erőket 1941 júliusában fokozatosan leépítették

A Nagybecskereki osztály állományából 3 tisztet és 229 fő legénységet vezényeltek vissza az anyaországi alakulatukhoz. Így Újvidéken 65, fő, egyéb helyen 6 fő maradt. A Pancsovai osztálytól 3 tisztet és 310 fő legénységet vezényeltek vissza az anyaországi alakulatukhoz. Így maradt szintén Újvidéken 30 fő, míg másutt 48 fő.³⁵

A katonai közigazgatás megszűnésével -1941. augusztus 16-án 00 órától, míg a Mura folyótól északra eső területen augusztus 20-án 00 órától- állt fel a végleges csendőri szervezet. Osztályparancsnokság: Zomborban és Újvidéken, szárnyparancsnokság: Muraszombaton, Szabadkán, Újvidéken, Zentán és Zomborban települt.

A Szabadkán felállított szárnyparancsnokságot Bajáról helyezték át. Ott kettő szakaszparancsnoki hely is megszűnt, illetékességi területe beleolvadt a szabadkai szárnyéba.

A polgári közigazgatás bevezetésével szűnt meg Dárdán a szárnyparancsnokság, mely ekkor még a „baranyai háromszög” területét tartotta ellenőrzése alatt. Ezt követően alakult meg újonnan a mohácsi szárnyparancsnokság. Ennek felállításával egyidejűleg megváltozott a pécsi osztály területi illetékessége is, amelynek alárendeltségébe lépett. Ez az új szárny a Drávaszög őrsseit, valamint a pécsi szárny nyolc őrsét foglalta magába. Ez érintette a pécsi szárnyat nyugatról határoló szigetvárit, mert ennek négy őrsét csatolták a pécsihez. Így a pécsi osztály mindhárom szárnya megközelítően egyenlő őrselosztást kapott, a szigetvárának 17, a pécsinek 18, míg a mohácsinak 15 őrsparancsnoksága lett.

A Muravidék területén 1941. augusztus 19-ével három szárnyparancsnokság „osztozott”, a muraszombati, a zalaegerszegi és a nagykanizsai. A rendezés során a szombathelyi szárny öt őrsét csatolták a Muraköz kilenc őrséhez. Ebből alakult meg a Muraszombati szárny. Az újonnan létrehozott zalaegerszegi szárny a szomszédos keszthelyi kettő őrséből, a nagykanizsai tizenegy őrséből, illetve három muravidéki őrsből állt. A nagykanizsai szárny beosztása úgy változott, hogy a már fent említett tizenegy őrsöt átadta a zalaegerszeginak, egyet átvett a keszthelyitől, míg tizenegyet a muravidékből kapott. A Duna-Tisza közti területek a szegedi V., a „baranyai háromszög” a pécsi IV., míg a Muravidék területe a szombathelyi III. csendőrkerületi-parancsnokság alárendeltségébe került.

Ez után a csendőrség elhelyezése nem sokat változott. Új karhatalmi jellegű alakulatok, csendőrszázadok, felállítás, a szakalegységek számának növekedése (közlekedési-, repülőtéri őrsök, hradó alakulatok, nyomozó alosztályok, stb. felállítás) a minőségi fejlesztés és majd a háborús feladatok jellemezték a testület működését.

JEGYZETEK

1. A csendőrségre lásd: Suba János (2011): A polgári magyar állam rendvédelmi modelljének térbeli szerkezete 1867-1945. In: Frisnyák Sándor és Gál András (szerk.): Kárpát-medence: tájak, népek, tevékenységek. Nyíregyháza-Szerencs. 327-344. old.
2. Hadtörténeti Levéltár (továbbiakban:-HL.) Honvédelmi Minisztérium (továbbiakban: HM) 20. (csendőrségi) osztály iratai. BM 1938. 3.020/Res. VI-b.
3. Megkülönböztetésként buzérvörös-acélzöld színű csendőrhajtókájuk volt eltérően a búzavirágkék parolitol és a tábori (Bocskai) sapkát is kakastollal viselték. Lásd Adonyi-Náredy Ferenc-Nagy Kálmán (1990): Magyar huszárok a II világháborúban Sárvár. 74. old.
4. HL Vezérkari Főnökség (továbbiakban: VKF) iratai Vkf. 1938. 3.263/el.n.l.vkf.
5. A bledi egyezményt követően –a melyben a kisantant államok elismerték Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát- már nyíltan is a honvédség szervezetéhez tartozhattak.
6. A Felvidék visszatérésének politikatörténetét részletesen ismerteti Gulyás László (2016): A Horthy korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937-1939. Attraktor. Máriabesnyő. 129-160. old.
7. Csendőrségi Lapok 1938. év 22. szám 746-756. old.
8. Csendőrségi Lapok 1938. év 23. szám 787-790. old.
9. A történelmi térszerkezetre lásd: Csüllög Gábor (2010): A Kárpát-medencei államter problémái Trianon után. Közép-Európai Közlemények III. évfolyam 4. szám (No 11.) 56-61. old; Csüllög Gábor (1998): Térszerveződési irányok a Felvidék regionális tagolódásában In: Frisnyák S. (szerk.) A Felvidék történeti földrajza. Nyíregyháza. 243-253. old; Csüllög Gábor (1997), Szempontok és módszerek történeti tájak és régiók kárpát-medencei szerveződésének történeti földrajzi vizsgálatához. – In: Füleki Gy. (szerk.) A táj változásai a honfoglalás óta a Kárpát-medencében. Gödöllői Agrártudományi Egyetem MSzKI, Gödöllő. 291-296. old.
10. HL. Hadrendek gyűjteménye. A 60.000/el.n.l.a.-1938.sz. rendelet tartalmazta az új szervezeti változásokat
11. HL HM 1939. 80.551/el.n.20.
12. HL HM 1939. 80.551/el.n.20
13. Ennek részleteit lásd Gulyás László-Szávai Ferenc (2015): Egy régió visszainTEGRÁLÁSI kísérlete, avagy Kárpátalja a magyar állam keretei között, 1939. március 15.-1944. október 23. In. Fábíán Attila szerk. (2015): Otthon a Kárpát-medencében.

Területfejlesztési Szabadegyetem 2011-2015. Nyugat-magyarországi Egyetem
Közgazdaságtudományi Kara. Sopron. 13-28. old.

14. Csendőrségi Lapok 1940. év 2. szám 338. p.
15. HL HM. 20. osztály (BM 1939. 3.610/24.sz. Res. VI-b.)
16. HL HM 1940. 74.976/el.n.20.
17. HL Vkf. 1941- 4.221/el.n.kat.közig.
18. Tájékoztató a kat. közigazgatás működéséről a felszabadult és keleti és Erdélyi részen. (HM kiadványa)
19. HL Vkf. 114/Föv.kat.közig. 40.IX.2.
20. Tájékoztató a katonai közigazgatás működéséről a felszabadult és keleti és Erdélyi részekén
21. Segédlet a katonai közigazgatás és hadtápszolgálat ellátására Erdélyben
22. HL. HM. 20. osztály BM 1940. 3.200/Res. VI-b.
23. HL Vkf. 120/Föv. kat. közig.-elvi 40.IX.02.
24. HL Vkf. 60/Föv. kat.közig.-1940.
25. HL Vkf. 1.288/Föv. ka.közig. 40.IX.30.
26. HL Vkf. 1.318/Föv. kat.közig. 40.IX.25.
27. HL Vkf. 1.318/Föv. kat.közig. 40.IX.25.
28. HL HM 1940. 76.904/el.n.20.
29. HL HM. 20. osztály BM 1940. 3.200/4Res.VI-b.
30. A diplomácia történeti előzményeket ismerteti Gulyás László (2013): A Délvidék története 3. Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig. Közép-Európai Monográfiák. 8. Egyesület Közép-Európa Kutatására. ISBN: 978-963-89724-3-9. Szeged. 113-116. old.
31. HL. BM. 1924/Res VI-b. -1941.sz. BM rendelet
32. HL HM 1941. 184.sz.kt./el.n.20.
33. HL HM 1941. 184.sz.kt./el.n.20.
34. HL HM 457/Föv.kat.közig.-1941. IV.24.
35. HL HM 1941. 100.167/el.n.20

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A közigazgatás szervezete és működése. Budapest, 1941, Belügyminisztérium. A gyakorlati közigazgatási vizsga kompendiumai, 9.
- Adonyi- Náredy Ferenc-Nagy Kálmán (1970): Magyar huszárok a II világháborúban Sár-
vár.
- Belügyi Közlöny. 1938-1941.
- Benedek Mihály (szerk.): Csendőr-Lexikon.
- Corpus Juris Hungarici. Budapest, CD.
- Csendőrségi Közlöny. 1938-1941-ig.
- Csendőrségi Lapok 1938-1941
- A Csendőrségi Lapok „Csendőr-lexikon” rovatából a SZUT.-tal kapcsolatos kérdések és feleletek gyűjteménye. Budapest, 1943, Stádium. (Csendőrségi Lapok Könyvtára 13.)
- Csüllög Gábor (1997): Szempontok és módszerek történeti tájak és régiók kárpát-medencei szerveződésének történeti földrajzi vizsgálatához. In: Füleki Gy. (szerk.) A táj változásai a honfoglalás óta a Kárpát-medencében. Gödöllői Agrártudományi Egyetem MSzKI, Gödöllő. 291-296. old.
- Csüllög G. (1998): Térszerveződési irányok a Felvidék regionális tagolódásában In: Frisnyák S. (szerk.) A Felvidék történeti földrajza Nyíregyháza. 243-253. old.
- Csüllög Gábor (2010): A Kárpát-medencei államter problémái Trianon után. Közép-Európai Közlemények III. évfolyam 4. szám (No 11.) 56-61. old.
- Gulyás László (2013): A Délvidék története 3. Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig. Közép-Európai Monográfiák. 8. Egyesület Közép-Európa Kutatására. ISBN: 978-963-89724-3-9. Szeged. 113-116. old.
- Gulyás László-Szávai Ferenc (2015): Egy régió visszaintegrálási kísérlete, avagy Kárpát-alja a magyar állam keretei között, 1939. március 15.-1944. október 23. In: Fábíán Attila szerk. (2015): Otthon a Kárpát-medencében. Területfejlesztési Szabadegyetem 2011-2015. Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kara. Sopron. 13-28. old.
- Gulyás László (2016): A Horthy korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937-1939. Attraktor. Máriabesnyő. 129-160. old.
- Kaiser Ferenc (2002): A Magyar Királyi Csendőrség a két világháború között. Pécs. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány.
- Magyarországi Rendeletek Tára. 1938-1941, Budapest, Franklin. 1938-1941 Magyarországi törvények és rendeletek tára.
- A Magyar Királyi Csendőrség Zsebkönyve 1938., 1939., 1940., 1941.,
- Parádi József szerk. (1996): A magyar rendvédelem története. Budapest. Osiris.
- Segédlet a katonai közigazgatás és hadtápszolgálat ellátására Erdélyben
- Suba János (2011): A polgári magyar állam rendvédelmi modelljének térbeli szerkezete 1867-1945. In: Frisnyák Sándor és Gál András (szerk.): Kárpát-medence: tájak, népek, tevékenységek. Nyíregyháza-Szerencs. 327-344. old.

Szakály Sándor (2001): A magyar katonai felsővezetés 1938-1945. Lexikon és adattár. Budapest.

Szervezeti és szolgálati utasítás a Magyar Királyi Csendőrség számára. Budapest, 1941, Stádium Sajtóvállalat. 11 p. (SZUT)

Zsuffa Sándor (1942): Tájékoztató honvédségi, csendőrségi és rendőrségi ügyekben (a fegyveres haderő kiegészítése). Budapest. Pécsi Egyetemi Nyomda.

Utasítás a Magyar Királyi Csendőrség lovas alakulatai részére. (Lov. ut.) Tervezet. Budapest, 1937, Pátria.

Tájékoztató a kat. közigazgatás működéséről a felszabadult és keleti és Erdélyi részekben. (HM kiadványa)

Tájékoztató a katonai közigazgatás működéséről a felszabadult és keleti és Erdélyi részekben

Térképek

A magyar királyi csendőrség elhelyezési térképe. 1940.

A magyar királyi csendőrség elhelyezési térképe. 1941.

Csonka-Magyarország áttekintő térképe. (1939. ápr. 4. határokkal.)

Csonka-Magyarország közigazgatási beosztása 1939. (A Felvidék és Kárpátalja visszacsatolásával.)

Csonka-Magyarország áttekintő térképe. (Országhatárok 1940. aug. 30.)

A visszacsatolt terület kat[onai] közig[azgatási] beosztása. (Erdély)

Zeman Ferenc*

A HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI TURUL SZÖVETSÉG MŰKÖDÉSE (1925-1944)

THE TURUL ASSOCIATION IN HÓDMEZŐVÁSÁRHELY (1925-1944)

ABSTRACT

The Turul was the biggest Hungarian student association during the interwar period. Most of its members – in the 1920s and 1930s – followed the protection of race ideology and studied in the higher education. On 10 October 1925 the college and university students of Hódmezővásárhely founded the local chapter of the Turul Association, which was named Count Miklós Bercsényi Fraternal Mixed Group. In 1932 the name of the organization was changed for Count Miklós Bercsényi Fraternal Association. The most significant event of the association was the line-up of the Countryflag in Hódmezővásárhely, which was consecrated in the Whitsun of 1934. The local association – next to its activity in the public life – handled social, cultural and political questions. In their teach-in they entertained well-known politicians and writers. From the final chapter of our study the reader can be informed about the position of the Bercsényi in the national Turul Association.

1. A hódmezővásárhelyi Bercsényi Miklós Bajtársi Vegyes Törzs indulása

A két világháború közötti időszak legnagyobb létszámú bajtársi egyesülete a Turul Szövetség volt. Tagjainak többsége a 20-as években és a 30-as évek első felében fajvédő ideológiát vallott, és ebben a szellemben is tevékenykedett. Jelmondatuk – „e hont újra nagygyá csak fiaink szent akarata teheti!” – jól kifejezte a turulisták küldetéstudatát. Az egyetemek és főiskolák diákjait szervező egyesület felett ezen intézmények tanácsainak semmilyen felügyeleti jogköre nem volt, ugyanis a Szövetség alapszabályát a belügyminisztérium hagyta jóvá.¹

1925. október 10-én a hódmezővásárhelyi illetőségű főiskolai és egyetemi hallgatók „Gróf Bercsényi Miklós Bajtársi Vegyes Törzs” (BMBVT) néven megalapították a Turul Szövetség hódmezővásárhelyi tagegyesületét. A tagság első vezetőjének, „törzsfőjének” Pánczél Ferencet választotta meg.² A szervezet 1927 októberétől minden hónapban a városháza tanácstermében ún. dísztáborozást rendezett, melyeken Trianon következményeiről tartottak felolvasásokat.³ Közéleti küldetéstudatának megfelelően a Bercsényi közreműködött a nemzeti ünnepek

* Zeman Ferenc doktorjelölt, Szegedi Tudományegyetem - Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola.

(március 15.) és az emléknapok (október 6.) városi rendezvényein. A kormányzó névestélyén több éves hagyománnyá váló felvonulást, 1935. április 13-án pedig nagyszabású Rákóczi emlékünnepelet rendezett.⁴ 1932-től egyre nagyobb részt vállalt a revíziós gondolat terjesztésében, a hozzá kapcsolódó rendezvények, tiltakozó felvonulások megszervezésében, olyan szimbólumok, mint az országzászló életre hívásában.

2. A Bercsényi országzászló-állítási akciója

1928. augusztus 20-án a budapesti Szabadság téren az irredenta szoborcsoporthal szemben több tízezer ember előtt avatták és szentelték fel az ereklyés országzászlót, amely a történelmi Magyarországot és a feltámadásába vetett hitet szimbolizálta. A központi emlékmű mintájára vidéken is országzászló-állítási mozgalmak indultak. Az emlékmű Vásárhelyi felállításának terve 1932 augusztusában merült fel először. A mozgalom élére a Bercsényi állt. 1932 őszén megkezdődött a szükséges pénzösszeg összegyűjtése. Eleinte a Turul rendezvényeinek, előadásainak keretei között, 1933 februárjától azonban már a szélesebb közönségtől is fogadtak adományokat. Az országzászló tervét eredetileg Pásztor János készítette volna, de ebben betegsége, majd később más megbízásai megakadályozták. Ezért az emlékmű megvalósítására Kriván Ferencet kérték fel. Ekkor még a tervbe vett áprilisi avatás elképzelhetőnek tűnt. A költségeket 1200 pengőre becsülték, melyből 800 már rendelkezésre állt. A hiányzó összeg azonban nagyon lassan gyűlt, így az avatást el kellett halasztani. Nyáron Ratsek Rafael elemi iskolai tanító, a Turul egyik pártoló tagja a frissen megjelent verseskötetéből származó bevétel felét az országzászló-alap javára ajánlotta fel, az egyetemi hallgatók pedig utcai és külterületi gyűjtéseket rendeztek. Ennek ellenére a szükséges pénz csak 1934 márciusára gyűlt össze. Ekkor viszont a helyszín kiválasztásában alakult ki nézeteltérés. Az áprilisi kisgyűlés az emlékmű helyét végül a Bercsényi, a Városi Szépművészeti Bizottság (VSZB) és a Mérnöki Hivatal egyetértésével, a Kossuth szobor és a Fekete Sas főbejárata közötti területen jelölte ki. A korábban elfogadott megjelenítés sem nyerte el mindenki tetszését. Kriván Ferenc még 1933 márciusában három különböző emlékműváltozatot is bemutatott egy, a helyi Turul tagjaiból és a város előljáróiból álló bizottságnak, akik tetszéssel fogadták a terveket. Ennek ellenére – a hősök emlékművéhez hasonlóan – nagyon nehezen sikerült megegyezésre jutni. 1933 júliusában Vértés Ágost, a Majolikagyár igazgatója egy újabb országzászló mintát mutatott be a Kossuth téren. 1934 márciusában a Bercsényi mégis pályázat kiírása mellett döntött. A március 24-ei határidőig 8 pályamunka érkezett be, melyből a Gróf Bercsényi Miklós Bajtársi Egyesület⁵ Országzászló Bizottsága, szakértők véleményét meghallgatva Kriván Ferenc szobrászművész és ifj. vitéz Koncz Péter építész elképzelését választotta ki. A nyertes pályamunkát a polgármester által elnökölt VSZB – bár kezdetben egy másik elgondolást is ajánlott – végül elfogadta.

Az országzászló felavatására május 20-án, Pünkösd vasárnapján került sor. Az eseményen a vásárhelyi társadalmi egyesületek és a helyi iskolák mellett az ugyancsak ezen a napon tartott Országos Frontharcos Találkozó résztvevői, vagyis az első világháború veteránjai – köztük Habsburg József főherceg, a volt szegedi 46-os közös és 5-ös honvéd gyalogezred egykori parancsnoka – is tiszteletet tettek. Az impozáns, több ezer ember részvételével megtartott ünnepségre Vásárhelyre érkezett Urmánczy Nándor, az Ereklýs Országzászló Nagybizottság elnöke. „Nagymagyarországot nem fogják nekünk visszaajándékozni, Nagymagyarországot nekünk magunknak kell visszaszereznünk. [...] magyar zászló [...] kezd meg nemzetépítő munkát és figyelmeztess mindenkor ennek a városnak a népét, de különösen az ifjúságot kötelességeire.” – zárta beszédét Urmánczy, majd az emlékművet az egyetemi hallgatók megbízásából szimbolikusan a város tulajdonába adta.⁶ Felavatása után az országzászló a revíziós nagygyűlések és más megemlékezések kedvelt háttére lett.

3. A vásárhelyi Turul tevékenysége

1932. március 15-én a Turul Szövetség saját programként új 12 pontot fogalmazott meg, melyben „revíziót, a magyarság egyenjogúsítását, az álláshalmazások megszüntetését, új életpályák megnyitását, a legkisebb és legnagyobb fizetés megállapítását és a munkaidő maximalizálását, a nagybirtokok megszüntetését, a bankok és a nagyvállalatok fokozott ellenőrzését, tisztviselői és munkásjóléti intézmények létesítését, tisztviselő- és munkásszervezetek felállítását, új adó- és kölcsönpolitikát, a közép- és főiskolai oktatás gyökeres átszervezését” követelte.

Közelelti aktivitása mellett a Bercsényi szociális érzékenységről is tanúbizonyságot tett: A tagság, szegény sorsú bajtársai tankönyv-segélyezésére több alkalommal gyűjtött adományokat. A polgármesterhez eljuttatott memorandumban tiltakoztak a fiatalok elhelyezkedését nehezítő álláshalmazások ellen, valamint az 1932-es őszi közgyűlésen dr. Hollósi Antal egyesületi magiszter⁷, törvényhatósági bizottsági tag segítségével javaslatot fogalmaztak meg annak érdekében, hogy a megüresedő vásárhelyi közállásokat – azonos képesítés esetén – helyiekkel töltsék be, mivel a városban is sok állástalan diplomás volt.⁸ 1935-ben Tanulmányi Tájékoztató Irodát állítottak fel, ahol a pályaválasztásról és a tanulmányi ügyintézés fortélyairól adtak felvilágosítást a felsőoktatásban továbbtanulni szándékozó fiataloknak. Az irodát 1938 nyarán az új Lánc utcai helyiségükben Egyetemi Tájékoztató Iroda néven ismét megnyitották.⁹

Ifjúságot tömörítő szervezatként a Bercsényi másik fő profilja a szórakoztatás és a szórakozás volt. Ennek megfelelően számtalan teaestélyt, bált, filmvetítést, tagavató és jótékonysági dísztáborozást rendezett.¹⁰

1929 októberében a Bercsényi hivatalos helyisége a Tisza szállóban volt. 1930 júniusában az egyesület élén már Szemenyey Bálintot találjuk. 1931 áprilisában Nagy Lajos orvostanhallgatót választották vezérré, a taglétszám ekkor majd' 150

egyetemi és főiskolai hallgató volt. 1932 áprilisától Kolpaszki György, 1933 februárjától Thuróczy Miklós, majd 1934 júliusától ismét Kolpaszki vezette a Vegyes Törzs, amely 1933 novemberében Bajtársi Egyesületté alakult. Dr. Hollósi Antal ügyvéd, a szervezet magisztereként 1928 és 1942 között tevékenyen részt vett a BMBE rendezvényeinek megszervezésében, a törvényhatósági bizottság tagjaként pedig a város parlamentjében képviselte az ifjúság érdekeit. 1942 nyarán a BMBE Endrey Béla polgármestert avatta új magiszterévé. Az egyesület patrónusai között találjuk a vásárhelyi közelet két világháború közötti emblematikus alakjait: dr. Soós Istvánt, Kun Bélát, dr. Ernyei Istvánt, Endrey Bélát, dr. Farkas Bélát, dr. Kozma Györgyöt, valamint szegedi egyetemi tanárokat is, például dr. Gelei József zoológus professzort. 1932 májusában létrejött a szervezet végzett hallgatókat tömörítő dominus csoportja. 1934 novemberében a BMBE-nek 255 tagja volt.¹¹

A Bercsényi a tagság mellett a szélesebb közönség számára is rendezett ismeretterjesztő előadásokat és vitaesteket, melyek témái igen szerteágazóak voltak: 1930 decemberében Erdei István városi szociáldemokrata párttitkár tartott előadást a „Szocializmusról, mint társadalomtudományról” a Bajtársi Törzs központjában, melyet több órás vita követett. 1931 tavaszán a tagságból verbuvált előadókkal a vásárhelyi kulturális életéről indult sorozat „A mi értékeink” címmel. Az egyesület őrizni kívánta a már elhunyt vásárhelyi írók, művészek és tudósok emlékét, ezért kilátogattak sírjaikhoz, melyeket megkoszorúztak, valamint konkrét javaslatokkal fordultak a törvényhatósági bizottsághoz annak érdekében, hogy a város néhai kultúráteremtőiről utcákat nevezzenek el. Kezdeményezésük azonban nem hozott eredményt. 1934 decemberében szemináriumi előadások kezdődtek többek között a világpolitika aktuális kéréseiről, egészségügyről, az ifjúság helyzetéről, a földreformról, és a tanyakutatásról. A Bercsényi tagjai 1935-ben az olvasókörkben is kultúrdélutánokat rendeztek. Augusztusban pedig a Gazdajfjak Egyesületével együttműködve – olyan írók, hírlapírók részvételével, mint Illyés Gyula, Féja Géza, Kovács Imre, Matolcsy Mátyás vagy Sinka István – többnapos tanyakutató látogatást szerveztek Vásárhelykúton. 1937 novemberétől 1938 májusáig a városháza nagytermében 25 előadásból álló hungarológiai szabadegyetem került megrendezésre. Az előadók között több neves szegedi egyetemi tanár (dr. Deér József történész, dr. Bálint Sándor néprajzkutató) és politikus (dr. Rajniss Ferenc) volt. A hallgatóság soraiban a város vezetői is feltűntek. Az előadássorozatot dr. Gelei József a Szegedi Tudományegyetem rektora nyitotta meg. 1939-ben a szabadegyetem folytatódott: a BMBE meghívására Matolcsy Mátyás országgyűlési képviselő látogatott Vásárhelyre, és tartott előadást a magyar földről; februárban dr. Erdei Ferenc szociológus beszélt a falu, a város és a tanya viszonyairól. A szabadegyetemi rendezvénysorozat ezután minden év telén – egészen 1944-ig – megrendezésre került. 1942 januárjában Endre László Turul patrónus, Pest vármegye híres-hírhedt alispánja tartott előadást a fajvédelemről, 1943-ban Bosnyák Zoltán a zsidókérdésről beszélt, 1944 februárjában pedig Jaross Andor volt a Turul szabadegyetem vendége. Az előadók között a 30-as évek végétől egyre inkább túlsúlyba

kerültek a szélsőjobboldalhoz kötődő politikusok, közéleti személyiségek. Közöttük volt, aki többször is eljött Vásárhelyre (Endre László).¹²

A Turul Szövetség a kezdetektől igyekezett elhatárolni magát a politikai pártoktól, de a politikától nem. Minden olyan kezdeményezést támogatott, mely a „magyar milliók szociális jólétét” volt hivatott biztosítani, maga pedig fajvédő „nemzetpolitikát” folytatott.¹³ Ennek megfelelően a Bercsényi is többször véleményyt nyilvánított az aktuális politikai kérdésekről. 1933 decemberében a dr. Hollósi Antal tiszteletére rendezett vacsorán Thuróczy Miklós vezér kemény szavakkal bírálta a bajtársi egyesületekhez tartozó egyetemisták szegedi zsidóellenes fellépésére adott karhatalmi és egyetemi¹⁴ válaszlépéseket: „A magyar ifjúság az utóbbi évtizedben csak ígéretek és szép szavakat kapott, s most még a tanulási lehetőséget is elvették tőle: bezárták az egyetemeket. Sőt meg is gyalázták az ifjúságot, mert gumibot csattogott a hátán. Mindezt csak azért, mert igazának hangoztatására kiment az utcára. Ilyen megtorló eszközökkel nem lehet az ifjúság problémáját megoldani.” – vélekedett.¹⁵

1934. novemberi táborozásán a BMBE tagsága úgy döntött, hogy együttműködik az újjáalakult Baross Szövetséggel. Az országos követtábor rendelkezése értelmében elhatározták a helyi Turul Mozgalmi Törzsének megszervezését, vagyis a gazda, munkás, iparos, és kereskedő ifjúság Turul Szövetség égisze alá való bevonását. A Mozgalmi Törzsbe minden 18 és 30 év közötti keresztény magyar ifjút vártak. A cél a fiatalság nemzeti alapú nevelése és érdekvédelmének kiterjesztése volt. Az első avatás azonban csak 1936 nyarán történt meg: júniusban a Koppány Mozgalmi Törzs megkezdte összejöveteleit, táborozásait, ahol a résztvevők különböző témájú – a Turulról, az ifjúság helyzetéről, illetve az egészségügyről szóló – előadásokat hallgattak.¹⁶

1936 elején a BMBE-t törzsekre osztották. Megszerveződött a felsőoktatási jogviszonnyal rendelkező daru (frissen belépett) és levante (daruvizsgán már beavattott) bajtársak Pusztaszer törzse, és a patrónusok (pártoló tagok) Szerdahelyi József törzse, majd 30 taggal megalakult a volt egyetemi, főiskolai hallgatók, vagyis a dominusok Szőnyi Benjámin törzse is. Ugyanebben az évben a BMBE Ébredés címmel havilapot indított, mely teret engedett szélsőjobboldali írások leközlésének is. A májusi tisztújításon dr. Gaál Imre ügyvédjelöltet választották az egyesület vezérévé. Ezután dr. Bán Imre, majd 1938-ban dr. Hódi András vette át az a Bercsényi vezetését. Időközben a BMBE hivatalos helyisége az Andrássy út 22-ből a Lánc utca 4. szám alá költözött. Júniusban valamennyi törzs újrajelentkezési kötelezettséggel járó tagrevíziót tartott. Júliusban megalakult a Papp-Váry Elemérné női törzs, mely 1939 januárjában 23 tagot avatott. 1940-ben a vezéri tisztségben ismét dr. Gaál Imrét találjuk. 1941 júniusától pedig a szervezet élére dr. Kövess Mihály került. 1941 nyarán felállították a vásárhelyi egyetemi és főiskolai hallgatók első önkéntes munkaszolgálatos csoportját. 1942-ben a Bercsényi székháza már a Vajda utcában volt.¹⁷

4. A Bercsényi helye az országos Turul Szövetségben belül

A Bercsényi a Turul Szövetség szegedi kerületi vezérsege alá tartozott, ahol az éves, általában Szegeden lebonyolított követtáborozásokon társadalmi aktivitásáért és szervezőmunkájáért a 30-as évek közepén többször részesült elismerésben. Sőt 1935 novemberében a kerületi követtábort a környékbeli városok (Szeged, Makó, Orosháza, Szentes) küldötteinek részvételével Vásárhelyen rendezték meg. Ugyanebben a hónapban került sor a BMBE tízéves jubileumi dísztáborozására, ahol kulturális műsor keretében avatták fel az egyesület új zászlaját. 1936. május 3-án a vásárhelyi tagszervezet dr. Végváry József országgyűlési képviselőt, a Turul Szövetség országos fővezérét látta vendégül, aki ünnepi szónoklatában megállapította, hogy „rossz közszellem uralkodik ebben a városban. De ezt a rossz közszellemet ki lehet irtani, csak erős szív, erős akarat kell hozzá. Az ifjúságnak nagy munkát kell végeznie, hogy a magyar fajt arra a magaslatra emelje, ahol Nyugat áll ma. [...] Ebben az országban nagy szerkezeti és szervezeti változást kell véghezvinni, s a magyar ifjúság kezébe kell juttatni a gazdasági és kereskedelmi élet vezetését.”¹⁸

1939 elején, a békéscsabai követtáboron dr. Végváry József leköszönt a Turul Szövetség éléről, mely ekkorra másfélszáz tagegyesülettel és közel 40 ezer taggal rendelkező tömegmozgalommá fejlődött. A volt fővezér búcsúzóul kijelentette, hogy a Turul soha nem válhat egyetlen párt szekértolójává sem. Ez meglehetősen furcsa „végrendelet” volt, annak fényében, hogy ő 1935 és 1939 között a Nemzeti Egység Pártjának országgyűlési képviselője volt. Bár a Turul hivatalosan valóban nem vált egyetlen párt szekértolójává sem, viszont a kormánypárthoz – különösen Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején – szoros szálak fűzték. Hatalmasra duzzadt szervezetként belsejében már évek óta, egymást is átfedő, jelentős törésvonalak húzódtak az eltérő politikai nézeteket való népiek és szélsőjobboldaliak, valamint a felsőoktatásban még aktívan részt vevők és a már végzettek között. Az egymásnak feszülő erők kiegyensúlyozására – például a szélsőjobboldali hangadók kizárásával – már Végváry is jelentős, bár nem túl eredményes erőfeszítéseket tett. Az új országos vezér Ambrus József hol szintén kompromisszumra törekedve próbált lavírozni az egyes irányzatok között, hol erőből akarta elsimítani a fennálló ellentéteket. Emellett a szervezet újbóli központosítására törekedett.¹⁹

1939. június 4-én a BMBE nagyszabású irodalmi dísztábort, magyaros kultúrestet rendezett. Az eseményen jelen volt, és felszólalt az új országos vezető. Ezután Sinka István és Erdélyi József – ezidőtájt a szélsőjobboldalhoz köthető költők – tiszteletbeli dominusok saját verseikből olvastak fel. Kulturális misszióként a Bercsényi 1940 júniusában a Turul Szövetség által támogatott írók műveit népszerűsítve könyvnapokat szervezett. A bevételből a Bolyai népi kollégiumot támogatták. Tehát nagy valószínűség szerint az országos szervezethez hasonlóan mindkét belső, egymással szemben álló ideológiai irányzatnak voltak hívei a helyi Turul tagjai között is.²⁰

Ambrus a Turul alapításának 20-ik évfordulójára megjelent cikkében megkísérelte aktualizálni és összefoglalni a szövetség hitvallását: „A Turul-mozgalom hajtóeszméje hatalmas szellemi forradalom, minden ellen lázad, küzd, ami itt idegen. [...] Ne gondolja senki, hogy nemzetünk ellenségeit kizárólag a zsidóságban látjuk. [...] Ugyanolyan erővel küzdünk mindenki ellen, aki idegen fajiságával, idegen szellemével a magyar fajta vezetője akar lenni. A sok ámtítás, csalódás megértette velünk, hogy a magyar élet minden jelentős őrhelyén magyar embernek kell állnia. [...] A Turul-ifjúság mozgalma nem osztálymozgalom, harca nem osztályharc. Az egyetemes magyarság érdekeiért küzd. Felfogása mélységesen szociális, a dolgozók érdekei szentek előtte és a nagytőke-munka harcában mindenkor a munkás oldalán áll. [...] Harcolunk a földreformért. Küzdünk a társadalmi válaszfalak lebontásáért és a magyar népi erők akadálytalan érvényesüléséért.” Ennek ellenére a Turulnak továbbra sem volt egységes ideológiája. Ambrus nem tudott úrrá lenni a belső válságon. Az 1941-es debreceni követtáboron pedig pozíciója megtartására a szélsőjobboldalhoz közel álló oldal támogatását is igénybe vette. Ezután neves, népi szárnyhoz köthető tagok, sőt egész egyesületek is elhagyták a Turul égisztét. A mozgalmi élet egyre passzívabbá, színtelenebbé vált.²¹

1943 tavaszán a vallás és közoktatásügyi miniszter rendeletben szabályozta az egyetemi és főiskolai ifjúsági egyesületek működési feltételeit. Ennek értelmében az egyesületeket az egyetemek fennhatósága alá vonták, tagjaik életkorát pedig 26 évben maximalizálták. A Turul régi felfogású, fajvédő vezetősége így kénytelen volt engedni. A lillafüredi követtáboron a Szövetség a régóta meglévő ideológiai ellentétek mentén két részre szakadt: A 26 éven aluli fiatalok „a népi gondolat és a minőségi elv szolgálatában állva” megalakították a Turul Szövetség Egyetemi és Főiskolai Bajtársi Egyesületek Országos Központját, melynek vezetőjévé dr. Kiss Istvánt a debreceni Csaba Bajtársi Egyesület vezérét választották. Az idősebb és a mozgalmi turulisták pedig létrehozták a „Társadalmi Turul Szövetséget”, és gróf Festetics Domonkos országgyűlési képviselőt állították a szervezet élére. Utóbbi egyesület saját területi felosztást hozott létre. A Tiszántúli kerület székhelye Hódmezővásárhely lett, élére pedig a vásárhelyi BMBE vezére dr. Kövess Mihály került.

A második világháború idején már csak néhány epizód erejéig rendelkezünk információval a Turul vásárhelyi tevékenységéről. 1943 nyarán Kövess a BMBE és a Tiszántúli kerület nevében a vásárhelyi zsidók telefonjainak leszerelését kérelmezte a szegedi postaigazgatóságtól. 1944 márciusában az ifjúsági Turul Szövetség Hódmezővásárhelyen tartotta első konferenciáját, melyet összekötöttek a Kossuth Lajos halálának 50 évfordulójára való megemlékezéssel. A találkozón az ország minden tájáról 100 küldött vett részt. Bevallottan azért esett a választás Vásárhelyre, hogy a résztvevők függetleníthessék magukat a politikusok és az egyetemi tanárok befolyásától. A Kossuth-esten tartott ünnepi beszédben dr. Sóvágó Gábor²² országos törzsfő hangsúlyozta, hogy az ifjúságot [...] „magyar öncélúság vezérli. [...] Se zöld, se barna még kevésbé vörös libériába bujtatott vezéreket nem követ.”²³

A fentiekből könnyen megállapíthatjuk, hogy a vásárhelyi BMBE mely irányzat mellett kötelezte el magát. A 40-es években a szabadegyetemen előadást tartó meghívottak világnézete és politikai szerepvállalása alapján, majd a Társadalmi Turulhoz való csatlakozás okán a szélsőjobboldal mellett való elköteleződés jóval valószínűbbnek tűnik. A népi gondolatot valló ifjúsági Turul három napos konferenciájának vásárhelyi helyszínválasztása árnyalhatná a képet. Viszont nincs nyoma annak, hogy az esemény megszervezésében a BMBE bármilyen formában szerepet vállalt volna.

1944 nyarán a Bercsényi dr. Hollósi Antal volt magiszter egykori Petőfi utcai házába költözött. Az egyesület utolsó vezetője dr. D. Nagy Sándor volt, akit 1944 júniusában Kövess Tiszaháti kerületi vezéri minőségében nevezett ki. A háborús helyzet kedvezőtlen alakulása miatt a vásárhelyi szervezet aktivitása fokozatosan megszűnt. 1945-ben az Ideiglenes Nemzeti Kormány a Turult és tagszervezeteit szélsőjobboldali, fasiszta egyesületnek minősítette, és a Baross Szövetséggel hasonlóan feloszlatta.²⁴

JEGYZETEK

1. Kiss Róbert Károly (2012): A Turul Szövetség szegedi működése. In: Kiss Róbert Károly – Vajda Tamás (2012): Egyetemi ifjúsági egyesületek Szegeden 1919 és 1944 között. Universitas Szeged Kiadó. Szeged. 31. old.
2. Vásárhelyi Reggeli Újság. (a továbbiakban: VRÚ) „Független politikai napilap.” 1925. október 31. 1. old.; VRÚ 1933. november 15. 4. old.
3. VRÚ 1927. október 26. 2. old.
4. VRÚ 1935. április 10. 3. old.
5. A helyi Turul hivatalos neve 1933 novemberéig Gróf Bercsényi Miklós Bajtársi Vegyes Törzs (BMBVT) volt. Ezután Gróf Bercsényi Miklós Bajtársi Egyesület (BMBE) néven működött.
6. Kovács Ferenc (2004): A Hódmezővásárhelyi Országzászló története. Hódmezővásárhely. 9-28. old.; VRÚ 1933. március 15. 3. old.; VRÚ 1933. augusztus 20. 3. old.; VRÚ 1934. március 29. 3. old.; VRÚ 1934. április 1. 1. old.; VRÚ 1934. április 18. 2. old.; VRÚ 1934. május 13. 4. old.; VRÚ 1934. május 20. 4. old.; VRÚ 1934. május 22. 1. old.
7. A magiszteri tisztség leginkább elnöki pozíciónak feleltethető meg, lásd Kerepeszki Róbert (2012): A Turul-szövetség. Attraktor. Máriabesnyő. 53. old.
8. VRÚ 1931. december 23. 2. old.; VRÚ 1932. március 15. 3. old.; VRÚ 1932. március 17. 1. old.; VRÚ 1932. szeptember 21. 1. old.
9. VRÚ 1935. június 29. 2. old.; VRÚ 1938. június 19. 2. old.
10. VRÚ 1930. február 4. 3. old.; VRÚ 1932. július 1. 3. old.
11. VRÚ 1930. június 26. 3. old.; VRÚ 1930. október 5. 3. old.; VRÚ 1931. április 17. 3. old.; VRÚ 1931. október 4. 2. old.; VRÚ 1932. április 5. 1-2. old.; VRÚ 1932. május

7. 3. old.; VRÚ 1933. február 5. 5. old.; VRÚ 1933. február 26. 2. old.; VRÚ 1933. december 2. 3. old.; VRÚ 1934. július 11. 3. old.; VRÚ 1934. november 4. 2. old.; VRÚ 1935. február 3. 5. old.; VRÚ 1942. június 28. 9. old.
12. VRÚ 1931. január 4. 3. old.; VRÚ 1931. január 11. 4. old.; VRÚ 1931. február 22. 2. old.; VRÚ 1931. április 19. 4. old.; VRÚ 1935. április 21. 10. old.; VRÚ 1935. augusztus 18. 1. old.; VRÚ 1935. augusztus 28. 2. old.; VRÚ 1935. szeptember 12. 3. old.; VRÚ 1937. augusztus 29. 2. old.; VRÚ 1937. szeptember 26. 3. old.; VRÚ 1937. november 5. 1-2. old.; VRÚ 1937. november 11. 3. old.; VRÚ 1938. február 6. 2. old.; VRÚ 1938. április 26. 1. old.; VRÚ 1939. január 22. 4. old.; VRÚ 1939. február 21. 3. old.; VRÚ 1939. október 22. 1. old.; VRÚ 1940. november 27. 3.; VRÚ 1941. november 19. 2.; VRÚ 1942. január 22. 1.; VRÚ 1943. január 10. 4.; VRÚ 1943. február 16. 1. old.; VRÚ 1944. január 8. 1. old.; VRÚ 1944. február 17. 1. old.; VRÚ 1944. március 31. 1. old.
13. VRÚ 1936. március 4. 2. old.; VRÚ 1936. július 7. 7. old.; VRÚ 1937. október 24. 6. old.
14. Fontos kiemelni, hogy a szegedi egyetem rektora és rektori tanácsa határozottan elhatárolódott a zsidóellenes hallgatói megnyilvánulásoktól. Az 1930-as évek első felében a felsőfokú tanulmányait Szegeden folytató Radnóti Miklós is alapvetően modern és nyitott szellemi légkört tapasztalt mind a városban, mind az egyetemen. Vö. Miklós Péter (2009): Radnóti Miklós szegedi éveiről. In: Miklós Péter (szerk.): „Surranna kell most élned itt” Tanulmányok Radnóti Miklósról és költészetéről. Szeged. 15-31. old.
15. Miklós Péter (2011): A szegedi bölcsészkar Radnóti Miklós diákéveiben. Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány. Szeged – Szabadka. 92-94.; Kiss – Vajda 43-44. old.; VRÚ 1933. december 17. 4. old.
16. VRÚ 1934. november 18. 2. old.; VRÚ 1936. május 24. 4. old.; VRÚ 1936. június 25. 3. old.
17. VRÚ 1936. február 27. 2. old.; VRÚ 1936. március 4. 2. old.; VRÚ 1936. május 10. 2. old.; VRÚ 1936. október 21. 2. old.; Népújság 1937. június 6. 1. old.; VRÚ 1938. január 18. 2. old.; VRÚ 1938. június 5. 3. old.; VRÚ 1938. június 12. 5. old.; VRÚ 1939. január 5. 2. old.; VRÚ 1940. június 2. 2. old.; VRÚ 1941. június 15. 5. old.; VRÚ 1941. augusztus 10. 5. old.
18. VRÚ 1933. március 14. 3. old.; VRÚ 1934. október 9. 3. old.; VRÚ 1935. november 6. 2. old.; VRÚ 1935. november 26. 1. old.; VRÚ 1936. május 5. 2. old.
19. VRÚ 1939. január 22. 5. old.; Szécsényi András (2013): A Turul Szövetség kettészakadása 1943-ban. Múltunk. 2013/1. szám. 69-76. old.
20. VRÚ 1939. június 6. 3. old.; Szécsényi 81. old.; VRÚ 1940. június 2. 6. old.; VRÚ 1940. június 5. 3. old.
21. VRÚ 1939. augusztus 6. 3. old.; Szécsényi 76-77., 81. old.
22. Sónvágót a 30-as évek második felétől a Turul egyik legjobb szónokának tartották. A második világháború után a kommunista politikai rendőrség egyik legszorgalmasabb ügynöke lett. Évtizedekig állt szolgálatban, jelentései több ezer oldalt tesznek ki, lásd Kerepeszki (2012) 247-248. old.

23. Szécsényi (2013) 90-96. old.; VRÚ 1943. március 31. 3. old.; VRÚ 1943. június 5. 3. old.; VRÚ 1944. március 2. 1. old.; VRÚ 1944. március 4. 1. old.; VRÚ 1944. március 7. 1. old.
24. VRÚ 1944. június 15. 4. old.; VRÚ 1944. június 25. 7. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Feldolgozások

- Kerepeszki Róbert (2012): A Turul-szövetség. Attraktor. Máriabesnyő.
- Kiss Róbert Károly (2012): A Turul Szövetség szegedi működése. In: Kiss Róbert Károly-Vajda Tamás: Egyetemi ifjúsági egyesületek Szegeden 1919 és 1944 között. Universitas Szeged Kiadó. Szeged. 31., 43-44. old.
- Kovács Ferenc (2004): A Hódmezővásárhelyi Országzászló története. Hódmezővásárhely.
- Miklós Péter (2009): Radnóti Miklós szegedi éveiről. In: Miklós Péter (szerk.): „Surránva kell most élned itt” Tanulmányok Radnóti Miklósról és költészetéről. Szeged. 15-31. old.
- Miklós Péter (2011): A szegedi bölcsészkar Radnóti Miklós diákéveiben. Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány. Szeged – Szabadka. 92-94. old.
- Szécsényi András (2013): A Turul Szövetség kettészakadása 1943-ban. Múltunk. 2013/1. szám. 69-77., 81., 90-96. old.

Korabeli sajtó

- Népújság 1937. június 6. 1. old.; Vásárhelyi Reggeli Újság „Független politikai napilap.” 1925. október 31. 1. old.; 1927. október 26. 2. old.; 1930. február 4. 3. old.; 1930. június 26. 3. old.; 1930. október 5. 3. old.; 1931. január 4. 3. old.; 1931. január 11. 4. old.; 1931. február 22. 2. old.; 1931. április 17. 3. old.; 1931. április 19. 4. old.; 1931. október 4. 2. old.; 1931. december 23. 2. old.; 1932. március 15. 3. old.; 1932. március 17. 1. old.; 1932. április 5. 1-2. old.; 1932. május 7. 3. old.; 1932. július 1. 3. old.; 1932. szeptember 21. 1. old.; 1933. február 26. 2. old.; 1933. március 14. 3. old.; 1933. március 15. 3. old.; 1933. augusztus 20. 3. old.; 1933. november 15. 4. old.; 1933. december 2. 3. old.; 1933. december 17. 4. old.; 1934. március 29. 3. old.; 1934. április 1. 1. old.; 1934. április 18. 2. old.; 1934. május 13. 4. old.; 1934. május 20. 4. old.; 1934. május 22. 1. old.; 1934. július 11. 3. old.; 1934. október 9. 3. old.; 1934. november 4. 2. old.; 1934. november 18. 2. old.; 1935. február 3. 5. old.; 1935. április 10. 3. old.; 1935. április 21. 10. old.; 1935. június 29. 2. old.; 1935. augusztus 18. 1. old.; 1935. augusztus 28. 2. old.; 1935. szeptember 12. 3. old.; 1935. november 6. 2. old.; 1935. november 26. 1. old.; 1936. február 27. 2. old.; 1936. március 4. 2. old.; 1936. május 5. 2. old.; 1936. május 10. 2. old.; 1936. május 24. 4. old.; 1936. június 25. 3. old.; 1936. július 7. 7. old.; 1936. október 21. 2. old.; 1937. augusztus 29. 2. old.; 1937. szeptember 26. 3. old.; 1937. október 24. 6. old.; 1937. november 5. 1-2. old.; 1937. november 11. 3. old.; 1938. január 18. 2. old.; 1938. február 6. 2. old.; 1938. április 26. 1. old.; 1938. június 5. 3. old.; 1938. június 12. 5. old.; 1938. június 19. 2. old.; 1939. január 5. 2. old.; 1939. január 22. 4-5. old.; 1939.

február 21. 3. old.; 1939. június 6. 3. old.; 1939. augusztus 6. 3. old.; 1939. október 22. 1. old.; 1940. június 2. 2., 6. old.; 1940. június 5. 3. old.; 1940. november 27. 3.; 1941. június 15. 5. old.; 1941. augusztus 10. 5. old.; 1941. november 19. 2.; 1942. január 22. 1.; 1942. június 28. 9. old.; 1943. január 10. 4.; 1943. február 16. 1. old.; 1943. március 31. 3. old.; 1943. június 5. 3. old.; 1944. január 8. 1. old.; 1944. február 17. 1. old.; 1944. március 2. 1. old.; 1944. március 4. 1. old.; 1944. március 7. 1. old.; 1944. március 31. 1. old.; 1944. június 15. 4. old.; 1944. június 25. 7. old.

Miklós Péter*

A REVÍZIÓS GONDOLAT ÉS A TERÜLETGYARAPODÁS A „KECSKEMÉTI LAPOK” HASÁBJAIN

*REVISIONIST IDEAS AND TERRITORIAL ACCESSION IN THE
COLUMNS OF KECSKEMÉTI LAPOK*

ABSTRACT

In this study the author presents the questions of the revisionist ideas and the territorial accession in the columns of 'Kecskeméti Lapok' (Kecskemét Papers). The 'Kecskeméti Lapok' was the best known media product in the hungarian city, Kecskemét in the period of the Horthy-age. The ideological principle of the editors of the paper was the christian national idea in that time.

The articles criticized the peace treaty of Trianon and celebrated the revisional successes. The sources of this essay the newspaper 'Kecskeméti Lapok', published between 1920 and 1941.

Bevezetés

A magyar nemzet huszadik századi történeti traumái között kiemelt helyet foglal el – mind politikai, gazdasági és társadalmi hatását tekintve, mind emlékpolitikai pozícióját vizsgálva – a trianoni békediktátum. Az 1920. június 4-én aláírt békeszerződésben foglaltak – legalább részleges – megváltoztatására törekvő revíziós gondolatnak és Trianon-recepciónak a magyar közösségi emlékezetben elfoglalt helyét Zeidler Miklós¹ és Vizi László Tamás² vizsgálta monografikus igénnyel, de több érdekes részlettanulmány is megjelent a témakörrel.³

Az alábbiakban a Kecskeméti Lapok című orgánium hasábjain a trianoni témakörhöz – elsősorban a revíziós gondolathoz és a területgyarapodáshoz – kapcsolódóan publikált írásokat mutatom be. Tanulmányom forrásai a Kecskeméti Lapok két világháború között megjelent számai voltak. A patinás kecskeméti újság történetét nemrégiben önálló kismonográfiában foglaltam össze.⁴

1. A revíziós gondolat népszerűsítése

A Kecskeméti Lapok első száma 1868. október 3-án jelent meg. Onnantól kezdve a „híros város” legmeghatározóbb újságjának számított, s – kisebb megszakítások-

* Dr. PhD. Miklós Péter PhD – intézményvezető (Emlékpont, Hódmezővásárhely), egyetemi adjunktus (Szegedi Tudományegyetem), címzetes főiskolai tanár (Kodolányi János Főiskola)

kal ugyan, de – 1950-ig rendszeresen – előbb hetente többszöri megjelenéssel, majd napilapként – kiadásra került. Ugyan szellemisége, s tulajdonosi körének és szerkesztőségének politikai elkötelezettsége változott az évtizedek során (a szabadelvűségtől a függetlenségi eszmén keresztül a konzervativizmuson át a kigazda érzületig), a lap Kecskemét életének véleményformáló – s ezáltal helyi politikai – tényezője maradt.

A Hollósy János szerkesztésében kiadott lap mindennap megjelent a forradalom és a polgári demokrata jellegű rendszer kiépítésére tett kísérlet időszakában, s tájékoztatta a kecskemétieket az országos és helyi politikai élet és közigazgatás főbb eseményeiről. A forradalom idején az utolsó szám 1919. február 19-én került az előfizetőkhez és a hírlapárusokhoz. Így az 1919 márciusa és augusztusa közötti kommunista diktatúra, a Tanácsköztársaság idején nem jelent meg a Kecskeméti Lapok.

1920. július 30-án ismét elhagyta a nyomdát a Kecskeméti Lapok (Kecskeméti Friss Újság alcímmel, független politikai napilap meghatározással). Főszerkesztője Hankovszky Zsigmond, felelős szerkesztője Nagy László volt, a lap pedig egy koronába került.

A főszerkesztő – Hankovszky Zsigmond (1864–1949) – szőlő- és gyümölcsnevelő. Kecskeméti szőlőtermelő családból származott. Város melletti birtokain a tizenkilencedik század végétől harmincöt holdon termelt szőlőt és bort, elsősorban kövidinkát, olaszrizlinget, kadarkát. 1912-ig ezerötszáz szőlőfajtát különböztetett meg. Nagy érdeme volt a kajszi Kecskemét környéki elterjesztésében. A Kecskeméti Szőlősgazdák Egyesületének egyik szervezője, több találmánya volt (például a fogatos permetezőgép). Vagyona jelentős részét jótékony célokra és technikai újdonságok kikísérletezésére fordította. 1920 júliusa és 1925 decembere között volt a Kecskeméti Lapok főszerkesztője.⁵

Az újság ekkor már teljesen a keresztény nemzeti gondolat és a kiépülő Horty-rendszer ideológiájának szolgálatában állt, s a helyi református egyház erőteljes befolyása volt érzékelhető a lapra és az azt megjelentető Részvénynyomda működésére egyaránt. Újdonságot jelentett a lap szerkezetében a címdalra megjelenő Legújabb (Telefonjelentés) című rovat, amelyben néhány mondatos rövid nemzetközi és hazai politikai hírek voltak olvashatók.

Az újraindult és a dualizmus korában az újságtól megszokotthoz képest más – keresztény nemzeti – szellemiséget képviselő lap első számában az Új ösvényeken című, A mi programunk alcímű – A szerkesztőség aláírással megjelent – vezércikkben fogalmazták meg a lap készítői politikai hitvallásukat. Meglehetősen határozott módon határolódott el az újság szerkesztősége a Tanácsköztársaság időszakának ideológiájáról és tette egyértelművé a keresztény nemzeti gondolat mellett elkötelezettségét. „Így költözött be a mai napon a himpellérektől megfertőzött, de újra felszentelt hajlékainkban a »Kecskeméti Lapok«-nak ősi jogú tulajdonosa: a Krisztusi hit és erkölcs, a megrendíthetetlen magyar nemzeti akarat és a tántoríthatatlan magyar becsületesség. A sunyítva takarodó betolakodókkal együtt pedig

még az emlékezetét is kidobtuk annak a bűnös korszaknak, amikor a zsidó szabadkőművesség zsványtanyájává becstelennült apáink ősi hajléka.”⁶

Mivel 1920. június 4-én a területében egyharmadára csökkentett magyar állam képviselői kénytelenek voltak aláírni a trianoni békediktátumot és az új kormányzati kurzusnak egyik fő külpolitikai törekvése a történelmi Magyarország területi integritásának helyreállítása volt,⁷ a keresztény nemzeti ideológia és a Horthy Miklós nevével fémjelzett politikai és kormányzati struktúra támogatójának számító Kecskeméti Lapok is zászlajára tűzte a revizionizmust. „Két fronton kell újra hódítanunk, ezeréves hazánkat: a földrajzi határokig, egyrészt, de győznünk kell egyben a belső ellenség ellen is. És ha más mód nem adatik, körmeinkkel tépjük le, fogainkkal marcangoljuk szét a történelmi Magyarország kerek kenyerére tapadt rabló farkasokat.”⁸ Ebben a szellemben 1920 nyarán és őszén az oldalak alján szalagcímként megjelent a szlogen: „Pártoljuk a keresztyén sajtót!”

1920 szeptemberében az újság arról számolt be, hogy főszerkesztője a magyar mezőgazdaság támogatására tízezer forintos alapítványt tett. „Hankovszky Zsigmond, lapunk főszerkesztője, százezer koronás alapítványt tett a református egyháznál. Az alapítvány célja az, hogy jövedelméből vallás-erkölcsös tartalmú kiadványok szerkesztessenek. Nem szorul dicséretre ez a cselekedet. Ma a rabságba jutott magyarság ügyét szebb és hathatósabb tettel szolgálni senki sem tudja. Hankovszky Zsigmond, akinek élete nem egyéb a tiszta erkölcsök ápolása és hazájáért való hasznos munkálkodás; ezzel a cselekedetével is annak adja tanújelét, hogy nem hangzatos szólamokkal, hanem tettekkel akarja szolgálni a magyarság ügyét. Lapunk útján gazdasági téren csaknem idáig körülbelül 10 000 koronát kitevő pályadíjat tűzött ki a legvastagabb törzsű gyümölcsfák bejelentőinek, ezúton akarván szolgálni az intenzívebb magyar gazdálkodás fellendülését.”⁹ 1920. október 6-án az ünnepi számban Október 6. címmel szerepelt vezércikk, amely alatt a szerkesztők megjegyezték: Lapunk számára írta Rákosi Jenő.¹⁰

A Kecskeméti Lapok az 1920-as évek második felében is Kecskeméti Friss Újság alcímmel független politikai napilapként jelent meg. A lap mottójaként volt föltüntetve: „Magyarságért és haladásért – Magyarország feltámadásáért!” Ára nyolc fillér volt. Előfizetési díja egy évre 19,20 pengő, félévre 9,60 pengő negyed évre: 4,80 pengő, egy hónapra pedig 1,60 pengő volt. Felelős szerkesztője Szabó Ambrus. 1929-ben hétköznapi négy, szombaton és vasárnap nyolc-tíz oldalas volt a lap. Sok hirdetés és apróhirdetés kapott helyet az újságban, de fényképek (főleg politikusi arcképek), rajzok és viccek (gyakran rajzzal illusztráltak) szerepeltek, sőt a rádióműsorok jegyzéke és a helyi mozik műsorkínálata. 1925 szeptemberében az akkor húszéves József Attilának jelent meg verse a Kecskeméti Lapokban, de ugyancsak kizárólag ebben a lapban volt olvasható a Nobel-díjra jelölt magyar írónak, Herczeg Ferencnek több publicisztikája.

1929. december 14-én – szombaton – volt a kecskeméti polgármester hagyományos őszi vadászata, amelyen részt vett Horthy Miklós kormányzó, Bethlen István miniszterelnök, Zsitvay Tibor igazságügyminiszter, Pekár Gyula nyugalmazott

miniszter, Sztranyavszky Sándor belügyi államtitkár, Ráday Gedeon országgyűlési képviselő és tizenhét kecskeméti „előkelőség”. „Összesen 126 fácánt, 118 nyulat és 2 erdei szalonkát ejtettek el. A legtöbb vadat a kormányzó puskája szedte le.”¹¹

2. Beszámolók a területgyarapodásokról

1938 novemberében a lapszámokban központi elem a területgyarapodás kérdése, hiszen az 1938. november 2-i első bécsi döntés értelmében a Felvidék déli, magyarul a sávja – mintegy 12 000 négyzetkilométer – visszakerült Magyarországhoz. Váczy Zoltán November másodika! című írása a hír kecskeméti hatását és a város örömnépét örökítette meg. „Látta volna az a külföldi, aki esetleg e napon Kecskemét városában e napon tartózkodott, hogy milyen lelkesedést váltott ki ez a nap és látták volna azt a mély áhítatot, amikor az emberek sokasága énekelte azt, hogy »Isten, áldd meg a magyart!«”¹² Hetessy Kálmán református lelkész, a lapkiadó társaság vezetője a magyar haderő 1938. november 11-i kassai bevonulásáról írt Kassa megvétele című vezércikkében. „Nézzetek Kassa főterére. A magyar kormányzó jön serege élén boldog tekintettel, kemény akarattal. Ez a menet, ez a felejtethetetlen felvonulás a magyarságnak jövő felé induló diadalmenete.”¹³

1938. november 12-én a Szociális Missziótársulat és a Piarista Diákszövetség közös hazafias ünnepséget szervezett a városban, amelyen Antal István igazságügyi államtitkár mondott beszédet. Ebben a trianoni határok revízióját és a magyar nemzet érdekességének megteremtését tekintette a kül-, illetve a belpolitika legfontosabb feladatának. „Külpolitikánk első feladata valamennyi fajtestvérünk egyesülésének lehetővé tétele, a távolabbi pedig a történelmi jogok érvényesítése a régi határok tekintetében, de éppen úgy mint a Trianon nemzedékek egész sorának mulasztásából és bűnéből keletkezett, a teljes jóvátétel sem lehet egyetlen generáció feladata. Minden célkitűzésünk megvalósításánál elengedhetetlen az a belső revízió, amely lemondja a magyar társadalomban az osztályok és rétegek közötti ma még kiáltó távolságot és felfokozza a népi erőket. Szükséges végül a hit a nemzet örök életében.”¹⁴

Az 1939. év az európai és a magyar politikai életben egyaránt sorsfordító esztendő volt. Ekkor kezdődött meg a második világháború, amelynek a magyar állam szempontjából kedvező első részében a Magyar Királyság területe növekedett. Még a világháború kitörése előtt, a csehszlovák állam megszűnése és az önálló Szlovákia létrejötte után, 1939 márciusában a magyar csapatok megszállták egész Kárpátalját, ezzel újabb több mint 10 000 négyzetkilométer területtel gyarapodott az első világháború után megcsonkított ország. 1940 augusztusában pedig a második bécsi döntés értelmében ismét a magyar állam főnnhatósága alá került Erdély északi része, ami több mint 43 000 négyzetkilométeres területgyarapodással járt.

Kecskemét díszközgyűlésen emlékezett meg Észak-Erdély és a Székelyföld visszatéréséről. Mint a Kecskeméti Lapok városközi tudósításában olvashatjuk:

„Liszka Béla dr. polgármester lendületes szavakkal hangsúlyozta, hogy Kecskemét, amikor a boldogan ünneplő kincses Kolozsvár felé fordítja tekintetét, nemes hagyományaihoz híven maradandó jelét kívánja adni bensőséges örömének s ezért alapítványt létesít a nagyváradi katonai iskolán s zászlót ajándékoz Csíkszépvíz községnek, amelyben a világháború véres napjaiban h8áziezredünk parancsnoksága állomásozott.”¹⁵ A lap 1940 szeptemberében hozta – az újságban ekkorra már több írást közölt – Áprily Lajos Erdélyi harangszó című cikkét. „Az öröm, amit most a harangok hirdetnek, a magyar erőgyarapodás öröme. Érezzük a nemzeti vérkeringés gyorsuló ritmusát. Huszonkét éven át fél tüdővel lélegzett az erdélyi magyarság, de fél tüdővel szívta lélegzetét a csonka ország magyarsága is. Itt is, ott is meg kellett sápadniok az orcáknak; csak most fognak az egészség pirosságában kivirulni. A növekvő élet friss szele végigfut a növekvő országon.”¹⁶

1941 áprilisában az ország területének gyarapodása tovább folytatódott. Mivel Jugoszlávia a tengelyhatalmak expanziója megszűnt, a Délvidék magyarlakta területeinek egy része visszakerült Magyarországhoz. Erről a lap Csapataink elfoglalták Szabadkát és Zombort című cikkében adott hírt. Ekkor már elmaradt a díszközgyűlés és a civil ünnepek is, megjelent azonban a háborúba való belesodródásra és az ország hadszíntérré válásának valós veszélyére figyelmeztető szalagcím: Kecskemét légveszélyben! Az elmúlt héten 7 légiiradó volt városunkban. „A hatóságok részéről is megtörtént minden intézkedés, a lakosság pedig fegyelmezetten viselkedik: így elmondható, hogy Kecskemét légvédelme a körülményekhez képest elsőrendű.”¹⁷

3. Belépés a második világháborúba

Magyarország háborús részvételére nem kellett sokat várni. 1941 júniusában – a kassai bombázás után – a magyar törvényhozás kimondta a hadiállapotot a Szovjetunióval. Egy éven belül elsősorban német nyomásra és a német hadi törekvések kiegészítésére a magyar kormány csapatokat küldött a kommunista nagyhatalom ellen. 1942 júniusában indultak a keleti frontra a kecskeméti honvédek. A búcsúünnepségen részt vett Kállay Miklós miniszterelnök, aki beszédet is mondott, valamint Bartha Károly és Lukács Béla miniszterek és Szász Lajos államtitkár (Kecskemét parlamenti képviselője, későbbi miniszter). A város nevében Liszka Béla polgármester, a kecskeméti anyák, asszonyok és leányok nevében pedig a felesége búcsúzott a katonáktól. A cikket író Gerencsér József szerint „egyik csapatot sem lehet kiemelni a másik kárára. Ezek a homokból kipattant magyar honvédek úgy néztek a miniszterelnök szemébe, mint édesapjuk arcába. Tüzes tekintetükben megalkuvást nem ismerő győzni akarás lobogott.”¹⁸

JEGYZETEK

1. Zeidler Miklós (2001): A revíziós gondolat. Osiris, Budapest.
2. Vizi László Tamás (2016): A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés. 1920–2010. CEPoliti Kiadó, Budapest.
3. Vö. Zeman Ferenc (2016): A revíziós gondolat Hódmezővásárhelyen. Emlékeztető, 1–2. sz. 29–34.
4. Miklós Péter (2016): A Kecskeméti Lapok története. 1868–1956. Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, Szeged.
5. Miklós Péter (2016). 107.
6. Kecskeméti Lapok (a továbbiakban: KL), 1920. július 30.
7. A magyar külpolitika útkereséseiről és konkrét lépéseiről lásd Gulyás László külpolitikai könyvsorozatát, Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek. 1919-1924. Attraktor. Máriabesnyő; Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924-1931. Attraktor. Máriabesnyő; Gulyás László (2015): A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931-1936. Attraktor. Máriabesnyő; Gulyás László (2016): A Horthy korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937-1939. Attraktor. Máriabesnyő.
8. KL, 1920. július 30.
9. KL, 1920. szeptember 12.
10. KL, 1920. október 6.
11. KL, 1929. december 17.
12. KL, 1938. november 6.
13. KL, 1938. november 13.
14. KL, 1938. november 13.
15. KL, 1940. szeptember 15.
16. KL, 1940. szeptember 22.
17. KL, 1941. április 13.
18. KL, 1941. június 14.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Kecskeméti Lapok 1920 és 1941 között megjelent évfolyamai.
- Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek. 1919-1924. Attraktor. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924-1931. Attraktor. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2015): A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931-1936. Attraktor. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2016): A Horthy korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937-1939. Attraktor. Máriabesnyő.
- Miklós Péter (2016): A Kecskeméti Lapok története. 1868–1956. Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, Szeged.
- Vizi László Tamás (2016): A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés. 1920–2010. CEPoliti Kiadó, Budapest.
- Zeidler Miklós (2001): A revíziós gondolat. Osiris, Budapest.
- Zeman Ferenc(2016): A revíziós gondolat Hódmezővásárhelyen. Emlékeztető, 1–2. sz. 29–34.

Szávai Ferenc*

**KÜZDELEM AZ EGYSÉGES KÖZÉP-EURÓPAI
GAZDASÁGÉRT
HANTOS ELEMÉR 1881-1942**

*STRUGGLE FOR UNITY OF ECONOMY OF CENTRAL-EUROPE
ELEMÉR HANTOS 1881-1942*

ABSTRACT

Economic unity and modernization have ended with the dissolution of the Austro-Hungarian Monarchy. New nation states, independent economies have emerged in its place. The peace treaties allowed economic and commercial cooperation between successor states, and several Central European conceptions have been conceived, but without any real significant collaboration.

One of them was the Little-Central European conception of Elemér Hantos about the economic reorganization of Central Europe. Elemér Hantos was the precursor of the idea of peaceful coexistence and ways to achieve it, not just in Central Europe but in whole of Europe: emphasizing what unites us and not what separates us.

Bevezetés

Az Osztrák-Magyar Monarchia megszűntével elkezdődött Közép-Európában a gazdasági dezintegráció folyamata.¹ Az összefogás helyett az új nemzetgazdaságok autarchiás politikája volt a jellemző tendencia a térségben. Egyben ez konfliktusokat is eredményezett, kezelésük elhúzódott.² A közép-európai országok nem használták ki az összefogásban rejlő előnyöket, pedig a békeszerződések tartalmazzák ennek lehetőségét.³

A magyar gazdaság feltételrendszere megváltozott a trianoni békeszerződés után,⁴ de jelentősen megváltozott a világ gazdasági helyzet és környezet is. A terület- és vagyronvesztés, a népességváltozás drasztikus mérete teljesen új és ropant kedvezőtlen feltételeket teremtett a nemzetgazdaság számára, olyanokat, amelyek következményei még máig meghatározóak. A problémát az jelentette, hogy a magas népsűrűségével Magyarország elérte a fejlett ipari országokét, s az iparilag viszonylag fejletlen agrárországnak kellett akkora népességet eltartania, amely még legfejlettebb ipari országokét is meghaladta.⁵

A közös vámterület tulajdonképpen a belső piac szerepét látta el az osztrák és cseh ipar (gyors városi fejlődés és városi lakosság felduzzadása). A bomlás után

* Prof. Dr. Szávai Ferenc, az MTA doktora, rektor Kaposvári Egyetem

Ausztria és Csehország Magyarország számára vámkülföldre változott. Ez egyben azt jelentette, hogy a magyar kivitel a világpiaci árak játékszerévé vált.

Jelentősen megváltozott a mezőgazdaság belső piaca, szerkezete és exportlehetőségei. Iparosodottabb terület volt a megcsonkított Magyarország, de az alapvető ipari nyersanyagok lelőhelyei kívül estek az új országhatárokon. A mezőgazdaságnak tehát nem csak az ország élelmiszerszükségletét kellett fedeznie, hanem az ipari termelés fenntartásához és fejlesztéséhez szükséges nyersanyagok, félkész áruk, gépek és más iparcikkek importját is.

A háború után megrekedtek azok a termelési és értékesítési kapcsolatok, melyek évszázadok alatt jöttek létre. Magyarország elvesztette exportlehetőségeit. Növekedtek a sűrűlődségi felületek Európában. A vámhatárok hossza 6-7 ezer kilométerre megnyúlt, a korábbi 13 pénzrendszer helyett 27 önálló pénzrendszer lépett, egyedül az Osztrák-Magyar Monarchia helyén 7 önálló vámterület keletkezett. A közép-európai országok ugyanakkor 1919 és 1924 között az elzárkózás sajátos eszközeit alkalmazták. A háborús rendszabályokból fennmaradt legkézenfekvőbb lehetőséget a behozatali és kiviteli tilalmak széles körű alkalmazása kínálta. Magyarországon a háború végére a pénzromlás 60%-ot tett ki.

Az Osztrák-Magyar Monarchia utódállamai közül egyedül Csehszlovákia tudta elkerülni a súlyos és elhúzódó inflációt. A térség leghosszabban elhúzódó pénzügyi válsága Lengyelországban játszódott le.⁶

A fenti problémák miatt és a háború okozta kimerülés után a legnagyobb feladat az infláció megfékezése, az államháztartási egyensúly megteremtésének fontos eszköze volt az önálló gazdaságpolitika megformálása.

1. A kelet-közép-európai nemzetállami rendszer működésképtelenségének okai

Ha a kelet-közép-európai nemzetállami rendszer működésképtelenségének okait keressük, akkor az alábbi okokat tudjuk lehatárolni:

- 1). A történeti okok: azaz a Monarchia belső átalakulási tendenciáit elakasztó mulasztások és osztrák, magyar részről folyamatosan működtetett centralizáló szándékok, asszimilációs elképzelések. A nemzeti és regionális különbségek elismerésének, kibontakoztatásának akadályozása ezekből a negatív állampolitikai reflexekből következett.
- 2). A külső okok: a világháború után békefolyamat nagyhatalmi forgatókönyvei, az utódállamok katonai politikája, illetve a területi igényekben, határkijelölésekben jelentkező mértéktelenség.
- 3). A negatív tendenciák: a kisállamok közötti együttműködés belső ellentmondásai, a kelet-közép-európai nemzetállami rendszer immanens ambivalenciái, az együttműködés elmélyítése helyett a formális diplomáciai megoldások álmegoldásai. Az elválasztó jellegű határok folyamatos megerősítése, a nagyhatalmak által egyébiránt rendre kihasznált kölcsönös konfliktusok életben tartása.⁷

A kelet-közép-európai versailles-i békerendszer államait etnikai szempontból négy csoportba lehet besorolni:

- 1). Súlyos területi és etnikai veszteségeket elszenvedett vesztes államok: Osztrák Köztársaság, Magyar Királyság, míg a Balkánon ebbe a csoportba tartozott a Bolgár Királyság. Ezeket az államokat a nemzeti reintegrációra, a területi revízióra, az államon belül pedig az asszimiláció folytatására való törekvés jellemezte.
- 2). Újraegyesített, illetve kibővített nemzetállamok: Lengyel Köztársaság, Román Királyság. Ezek jellemzői: a területek, tartományok unifikációja, erős centralizáció, kisebbségek háttérbe szorítása, megosztása, asszimilációja, a nemzetállami jelleg felerősödése.
- 3). Pszeudoföderációk formájában egyesített többnemzetiségű államok: Csehszlovák Köztársaság,⁸ Szerb–Horvát–Szlovén Királyság.⁹ A két országot a demokrácia eltérő mértéke ellenére egyformán erős centralizmus jellemezte, amelyre a kisebbségi nemzetek autonomista szeparatista törekvések formájában válaszoltak. Mindkét állam az első periódusban etnikai sokszínűségét külpolitikai fenyegetettségként élte meg, s ezzel szemben a csehszlovák és jugoszláv politikai nemzet gondolatát állameszme szintjére emelték.
- 4). Balti nemzetállamok: Lett Köztársaság, Litván Köztársaság, Észt Köztársaság. A három balti államot a belső konszolidáció igénye, kisebbségi kérdés rendezése, a szovjet-országi, lengyel, német szomszédságból adódó veszélyeztetettség érzése jellemezte.

Gyakorlatilag a föderatív megoldások csődjéről beszélhetünk. Joggal merül fel a kérdés, lehetett-e volna valós alternatívája a régió 20. századi nemzetállami fejlődésének? A válaszhoz meg kell vizsgálnunk Masaryk és Jászi elképzeléseit.

Masaryk és Jászi egymástól eltérő megközelítései a kelet-közép-európai nemzetek egymáshoz való viszonyának rendezésére 1918 után alapvetően három kérdésben különböztek egymástól: Egyrészt a nemzetek egyenjogúsítását Jászi Oszkár miniszterként, megoldhatónak tartotta a soknemzetiségű Monarchián belüli belső elhatárolódással, föderatív típusú átalakítással. Masaryk számára a szuverén nemzetállamok megteremtése megkerülhetetlen feltétele volt ugyanennek a folyamatnak.

Másrészt Jászi az első világháborút követően lehetségesnek tartotta a nemzetek megegyezését, Masaryk elképzelhetetlennek, veszélyesnek, a csehek szempontjából károsnak.

Harmadrészt Jászi a régió már létező nemzetállami számára a Monarchia föderalizálását minden tekintetben előnyösnek, saját nemzetállamiságuk megduplázásával járó folyamatnak tartotta volna. Masaryk szerint 1918-ban a nemzetállami átrendeződésnek semmilyen más reális alternatívája nem létezett.

Szarka László szerint a versailles-i békerendszernek Közép-Európában 1920-ban és a két világháború közötti időszakban öt alapvető ok miatt nem lehetett, nem alakulhatott ki egyenértékű alternatívája: Egyrészt a régió nemzeti politikai

elitjei számára az ideális nemzetállami keretek jelentették a vágyképet, az optimális megoldást, s ehhez képest bármilyen más államjogi megoldás háttérbe szorult.

Másrészt a két világháború között a győztes és vesztes államok szembenállása, a második világháborút követően a vasfüggöny kialakulása, majd pedig a Szovjetunió nagyhatalmi érdekszférájának játékszabályai eleve megakadályozták a nemzetek közötti érdekegyeztetés ilyen irányvételét.

Harmadrészt a nemzetállami határok átjárhatatlansága, vagy legalábbis korlátozott áteresztőképessége hetven éven keresztül fenntartotta a határok demarkációs, katonai jellegét, megakadályozva így a közvetlenül érintkező régiók kapcsolattartását.

Negyedrész a régió államainak etnikai szerkezete, az etnikai érdekeket keresztező államhatárok mindvégig erős konfliktuspotenciálja minden változás ellenére folyamatosan a föderalista típusú megoldásokban érdekelt és ellenérdekelt országokra osztotta a régió államait.

Ötödrész a régió ellenzéki mozgalmaiban az összefogás, a regionális együttműködés eszméje éppúgy alárendelődött a régió nagyhatalmi meghatározottságából adódó törvényszerűségeknek, mint a gazdasági közeledés, együttműködés célszerűségét hirdető törekvések: az európai integrációs folyamat előkészítő szakaszában ezért maradtak jórészt felhőjjátékok szintjén a regionális együttműködés eszméi és céljai. Rivalizálás volt egymás között, a kisállami rendszer első történeti csődjének lehet mindezt nevezni.¹⁰

2. Hantos Elemér pályájának mérföldkövei

Hantos Elemér az előző fejezetben bemutatott együttműködés-ellenes erőkkel szemben szorgalmazta a térség népeinek gazdasági és kulturális összefogását. Pályája sokszínű, ebből néhány fontos mérföldkövet idézünk fel.

Hantos (Hecht) Elemér 1906–1908 között Budapesten egy ügyvédi iroda munkatársa, azt követően egyéni ügyvéd. 1908–1909 között a Pénzügyintézetek Országos Szövetségének ügyvezető főtitkára, a Pénzügyintézetek Országos Egyesülete, a Pénzügyintézetek Országos Nyugdíj Egyesülete és a Pénzügyintézetek Országos Biztosító Intézetének alapító ügyvezető alelnöke Lukács Lászlóval, Széll Kálmánal. Szerkeszti a Pénzügyintézeti Szemlét 1904–1909 és 1910–1917 között, majd a Pénzügyi Szemlét 1910–1920 között. A budapesti tudományegyetem magántanára 1917–1929 között, a pénzügytan ny. rk. tanára (1929–1942). A Nemzeti Munkapárt programjával országgyűlési képviselő 1910–1918 között Dobra képviselőletében; egyúttal a Kereskedelemügyi Minisztérium politikai államtitkára (1917) és a Postatakarékpénztár elnöke (1918).

Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása után a közép-európai államok együttműködését célzó mozgalom egyik fő képviselője, a bécsi Mitteleuropäischer Wirtschaftstag és a genfi Centre d'Études de l'Europe Centrale, a bécsi, a brünni és a budapesti Közép-európai Intézetek megalapítója. 1924-től a Nemzetek Szövetsége gazdasági szakértője.¹¹

3. Közép-Európa tervek és műhelyek

A két világháború között sokszínűek a Közép-Európát érintő tervek,¹² jelen fejezetben a gazdasági jellegűek közül mutatjuk be a fontosabbakat.

3.1. Közép-Európa tervek első csoportja

a) A Masaryk-Beneš terv¹³

A közép-európai kérdésnek a megoldása Prága szerint összefüggést mutatott a közép-európai térség új rendszerével. Ez egyben a cseh elképzelés szerint formálható lehet rövidtávú és változtatható kétoldalú cseh, osztrák, magyar és román szerződésekkel, amelyek lehetőségére immár a békeszerződés szövege is utalt, különösen kereskedelmi vonatkozásban. Csehszlovákia ezzel a tervvel színteret kívánt nyerni gazdasági expanziója számára, és egyidejűleg bástyát jelentett volna a német Mitteleuropa és a szovjet agitációval szemben.

b) A Portorose-i konferencia

Az utódállamok eredetileg csehszlovák államterületen, végül majd olasz fürdőhelyen Portorose-ban (ma Portorož – Szlovénia) rendezték 1921 novemberében tanácskozásukat, gazdasági konferenciájukat. A konferenciából kizárták Magyarországot, igyekeztek lassítani Magyarország népszövetségi felvételét. A kezdeményezést Itália és az USA is támogatta. Ekkor lépett fel első ízben a kisantant, mint egységes tömb.¹⁴

c) Der mitteleuropäische Wirtschaftstag, mint műhely

A dunai térség hiányzó gazdasági összefogásának gondolatával alakult meg 1925-ben Bécsben a Mitteleuropäischer Wirtschaftstag. Ez az a szervezet, ami leginkább kapcsolódott Hantos Elemér munkásságához. Mivel a közép-európai térségbe beletartozott Németország is, maga a Közép-Európa fogalom helyett használta Hantos Elemér a „kisközépeurópai” gazdasági terület fogalmát. Ezt Németország kényszerű kimaradása, illetve Németország kiiktatása miatt is használta.¹⁵ Ugyanakkor a szakirodalomban elterjedt a Köztes-Európa, köztes régió elnevezés is, ami földrajzi értelemben a Német- és Oroszország között, a Baltikumtól a Balkánig nyúló térséget jelölte.¹⁶ Makay Miklós újraértelmezte a Közép-Európa fogalmat, alrégiókra osztotta, illetve a köztes régiót Kelet-Közép-Európának nevezte el. A szubregionális államszövetség részét képezte volna egy megvalósuló közép-európai, illetve kontinentális „Egyesült Államoknak”.¹⁷

A közép-kelet-európai államok gazdasági együttműködésének elősegítése érdekében Julius Meinel kezdeményezett nemzetközi tárgyalásokat. 1925. szeptember 8-9-én került sor a Mitteleuropäischer Wirtschaftstag megszervezésére, az új szervezet megalakítására, melynek legfőbb célkitűzése volt a közép-európai államok közötti kereskedelmi kapcsolatok liberalizálása. A tanácskozáson Ausztriából, Lengyelországból, Csehszlovákiából, Magyarországról, Jugoszláviából, Olaszországból, Svájcban, Franciaországból, Hollandiából, Nagy-Britanniából és Németországból érkezett személyiségek voltak. Közép-Európa rossz gazdasági helyzeté-

nek főbb okát a kis nemzetállamok izoláltságában jelölték meg. Munkabizottságot hoztak létre, amely 1926 tavaszán kezdte meg a közép-európai közlekedési konferencia megszervezését.

A munkabizottság második konferenciáját 1926. október 5 és 10-e között Bécsben tartotta, elnöke Richard Reisch az Osztrák Nemzeti Bank elnöke lett, tagja volt még többek között Julius Meinl Ausztriából és Magyarországról Hantos Elemér. Ezen egyértelműen kitűnt a szervezet célja, nevezetesen a közép-európai népek gazdasági megegyezését és közeledését célozta, nem foglalkozott nemzetközi és belpolitikai kérdésekkel. A közép-európai gazdasági egyesülésen keresztül kívánta az összeurópai megbékélést elősegíteni.

A szervezet magyar híveinek egy csoportja Hantos Elemér vezetésével Németország kizárására épülő „kis-közép-európai” elképzelést szorgalmazott, amit támogattak a cseh és jugoszláv képviselők is. Ezzel egy osztrák és német érdekekkel szembenálló csoportosulás szerveződött a mozgalmon belül. A bécsi titkárság élén történt személycserék 1926 nyarán, illetve a szervezet 1926. december 6-án megalakult német csoportjának vezetésében a német Mitteleuropa törekvések erősödtek meg. A bécsi központ rendezvényein újra és újra összeütköztek a Hantos-féle koncepció és a német orientáció hívei. 1918. május 3 és 5-e között egy kizárólag a Duna-kérdéssel foglalkozó konferenciát szerveztek a mozgalom égisze alatt, itt igyekeztek kirekeszteni a német küldötteket a megbeszélésről. 1929. május 11 és 13-a között Budapesten ülésező, cseh támogatással szervezett közép-európai víziút-konferenciára a német és osztrák képviselőket nem is hívták meg hivatalosan. A központ és Hantos között elmérgesedett viszony miatt Hantos 1929 tavaszán kilépett a munkabizottságból.¹⁸

A szervezet budapesti Közép-európai Intézetének megszervezője és igazgatója volt Gratz Gusztáv, aki a monarchia „utódállamainak” összefogását sürgette a 30-as években az erősödő német gazdasági és politikai expanzióval szemben. A kilenc pontból álló elképzelésének fontos, második célja a közép-európai népek gazdasági összefogása volt.¹⁹

Tovább rontotta a helyzetet, hogy Richard Reisch leköszönése további aktívabb kezdeményező politikára ösztönözte a német csoportot.²⁰

Hantos alapvetően a Monarchia felbomlásával kialakult áldatlan állapot felszámolásából indult ki. Elsődlegesen a gazdasági integrációt tekintette legfőbb célnak, a regionális térgazdaság gazdasági feltételeinek érvényesülése mellett. Ez egyben a régió gazdasági újjászervezését is jelentette volna. Hantos minimális törekvése volt Magyarország és Ausztria gazdasági összefogása, maximális programja az utódállamok preferencia- vagy vám és gazdasági szövetségére irányult, amely Lengyelország számára is nyitott volt.

Hantos 1931-1932 fordulóján újabb tervet dolgozott ki, amely Csehszlovákiát, Ausztriát, Magyarországot és Jugoszláviát tömörítette volna, ebből kimaradt Románia és Németország. Hantos bírálatot kapott osztrák és német részről is,

miszerint Németország nélkül szeretné újjáépíteni Közép-Európát. Mások sokkal tágabban értelmezték a térség földrajzi határait.

Hantos 1933 elején is csak gazdasági lépések segítségével tartotta lehetségesnek a közép-európai probléma megoldását. 1935-ben még úgy vélte nem érkezett el az ideje egy svájci mintára kialakított közép-európai államszövetség tervének a felállítására. Természetesen már az is komoly eredményt jelentett volna, ha a gazdasági kapcsolatok racionális rendjét sikerült volna megteremteni.²¹

A német Közép-Európa elképzelés gazdasági és politikai síkon jelentkezett, egy olyan egyesülést értettek alatta, ami magába foglalja Németországot és az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásakor keletkezett államokat, a maradék Balkánt, de Lengyelországot és a Baltikumot is.²² A német „baráti gazdasági penetrációnak” fontos jegye volt a közép- és délkelet-európai államok és a Német Birodalom közötti külpolitikai kapcsolatok erősödése, a német tőke és ipari vállalatok növekvő részesedése.

A Közép-Délkelet-Európa irányába aktivizálódó német gazdasági csoportok a 30-as évek elejétől a Mitteleuropäischer Wirtschaftstag szervezetében találták meg a törekvéseiket hatékonyan szolgáló eszközt. A szervezetben egyre határozottabban érvényesült a német vezető szerep, a térség igazítása a német gazdasági igényekhez. Ez egyben azt is jelentette, hogy a térség gazdasági újjárendezésére a Németország által kialakított gazdasági rendben kerülhetett sor, ami egyben nem újjászervezést jelentett, hanem a közép-kelet európai államok függőségét Németországtól.²³

Erről már egyértelműen tanúskodik a szervezet német csoportjának 1936. december 7-i közgyűléséről készített feljegyzés, miszerint törekedtek egy közép-európai gazdasági térség létrehozására, abban növelni akarták a térségben a német befolyást, illetve a német tőkének a részvételét az ottani ásványkincsek kiaknázásában.²⁴

Németországnak a kontinensen kell gyarmatokat szerezni. Gazdasági versenyképesség. List szeme előtt egy olyan közép- és kelet-európai gazdasági-politikai létrehozása lebegett, amelynek délkeleti határai egészen Perzsiáig nyúltak vissza. „Nekünk is megvan a magunk Vadnyugata, éppúgy, mint az amerikaiaknak – írta – A Duna alsó folyása menti országok, a Fekete-tenger és Törökország és az egész délkelet, amely Magyarországon túl található, a mi hátországunk.” A Drang nach Südosten mellett List a nyugati terjeszkedést is kívánatosnak tartotta.

3.2. A franciák „Dunai föderáció” koncepciója

A „Dunai föderáció,” koncepcióját Franciaország dolgozta ki. A koncepció az egykori Habsburg Birodalom utódállamaira vonatkozott. Franciaország gazdaságilag és politikailag elsősorban a kisantant szövetséget támogatta, amely országok: Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia abban voltak érdekeltek, hogy a versaillesi békerendszert fenntartsák. Franciaország ezeket az országokat kívánta gazdaságilag erősíteni a növekvő német befolyás érvényesülésével szemben. Ebben a folyamatban különös hangsúlyt fektettek a térség gazdasági stabilitására, ebben a legfontosabb eszköz volt Csehszlovákia támogatása. Elsődlegesen Ausztria és

Csehszlovákia közeledését kívánták elérni, majd Jugoszláviáét, de ugyanakkor a közép-európai többi országét (Magyarország és Románia) is. Ezt elsősorban kölcsönös vámkedvezmények és pénzügyi egység útján vélték megvalósíthatónak.

1932. február 29-én André Tardieu francia miniszterelnök javasolta az egykori dunai monarchia központi magjának Ausztria, Csehszlovákia és Magyarország egy közép-európai terv keretében történő gazdasági összefogását, amely később Jugoszláviával és Romániával egészült volna ki.²⁵

3.3. Új csehszlovák kezdeményezés: A Hodža-terv

Az un. Hodža-tervet²⁶ 1935-1936-ben kezdeményezte Milan Hodža, aki legfőbb szószólója volt Beneš elnök azon elképzelésének, ami a Prága-Bécs-Budapest gazdasági háromszög kialakítását célozta. Ezzel mintegy a kisantant kiegészítésére került volna sor. Mivel Berlinből 1936 februárjában erős nyomást gyakoroltak a dunai államok kormányára, a terv gyorsan szétesett.²⁷

3.4. Újabb német tervek

Európa jövőjére vonatkozólag több német elképzelés látott napvilágot. Ezek mindegyike egy Németország által irányított új Európa volt. Más jellegű elképzelés volt, az a munka, ami 1943 májusában fejeződött be, amit egy év alatt végeztek el a „térkutatás” (európai nagytér) jegyében a stuttgart-hohenheimi professzor Dr. Paul Hesse vezetésével és a Stuttgarter Kültügyi Hivatal kiadásában a külföldön lévő Voksdeutsche Mittelstelle központi hivatalainak segítségével. A felmérés célja az volt, hogy felmérést végezzen a dunai-, illetve a Kárpát-medence térségben, hogy hogyan lehetséges válaszolni az európai térség kihívásaira, a termelés fokozására.²⁸

4. Hantos elképzelései

4.1. Hantos művei

Hantos Elemér a közép-európai összefogást több művében és több területen kifejtette. Felismerései közül az egyik legérdekesebb, hogy Közép-Európában létezik a kulturális egymásra-utaltság.²⁹ Közép-Európa népeinek egymáshoz közelítése fontos volt Hantos elképzelésében, ezért kellett létre hozni a Közép-Európa Intézeteket. A háborúban a központi hatalmak vereségével a politikai rendszer bukása magával rántotta a gazdasági rendszert is, ezt kell most Hantos szerint újjáépíteni, ehhez jó eszköz az új, kulturális alapokra helyezésük. Ezt a feladatot szánta többek között az általa is alapított Mitteleuropäischer Wirtschaftstag-nak is. A hantosi koncepció mindemellett strukturálta a közép-európai gazdasági problémákat, és ezeket részletesen kidolgozta.

A gazdasági szektorok szerepét elemezve Hantos arra a következtetésre jut, hogy az ipar az a szektor, amelyben a termelési tényezők legoptimálisabb kihasználásának érdekében a politikát megkerülve is lehet eredményt elérni.³⁰ Az egyes ter-

melési ágakban a vállalatok együttműködése képes lehet biztosítani, hogy legyen remény megoldani az értékesítési problémákat.

Hantos szerint Közép-Európának a saját útját kell követnie az iparpolitikában, és ez nem más, mint a kartellek, konszernek és trösztök alapítása.³¹ A kisállamok közötti vámháborúk lecsitítására ez az egyetlen lehetőség, valamint ezzel a módszerrel lehetne szó az alacsony szinten megragadt termelékenység felfuttatására, valamint az értékesítési lehetőségeknek is rengeteg új távlatot lehetne nyitni az együttműködéssel.

Az egykori monarchia egységes gazdasági térségének szétverése a mezőgazdaságot, mint gazdasági szektort rendkívüli módon megviselte. A mintegy 12 évnyi izoláció – írja Hantos 1931-ben – abszolút sikertelenségbe torkollott.³² Az együttműködés és a Németországhoz való viszony kérdésében tapasztalható ambivalencia végigkíséri a korszakunkat. A régió egészét nézve azonban nagyon biztatóak lennének a kilátások. A kereslet és a kínálat viszonylagos egyensúlyban lenne és önmagát ellátni képes térség elkezdhetne sokkal sikeresebben a külpiacok felé fordulni. Rengeteg minden változott a háború vége óta.

A kereskedelempolitika területén Hantos szerint az új határok mintegy 100 évvel azelőtti szintre süllyesztették a kereskedelempolitikai együttműködést.³³ Az első lépés természetesen az élelmiszerellátás biztosítása kell, hogy legyen, amit csak kereskedelemmel lehet biztosítani. A korábban már említett és a békeszerződésekben is előírányzott kompenzációs szerződések a kontingensek meghatározásával a mennyiségeket is szeretnék volna szabályozni.

Fontos helyen szerepel a hantosi elméletben a közlekedési rendszerekben kialakult káosz vizsgálata. Rendkívül fontos, hogy a háború előtt egyezmények és intézmények hosszú sora biztosította egész Közép-Európában a szabad közlekedést, legyen szó akár személyekről, akár áruforgalomról. A békeszerződésekkel szétaprózott korábban egységes gazdasági térségben drasztikusan megemelkedtek a szállítást, illetve utazást gátló tényezők, határok, és előírások. A kisállami szuverenitás-féltés ezen a területen is megtette a hatását, szinte megbénítva a korábban jól működő rendszert.³⁴

Mint látható tehát, jóval egyszerűbb itt elkezdni az együttműködést, mint a kereskedelempolitikában, ezen kívül ezzel a kérdéskörrel ugyanúgy a gyökereihez hatolunk a problémának, hiszen a közlekedéspolitikai eszközeit is fel lehet használni protekcionista célokra. Az új államokban hiányoznak a közlekedési rendszer megfelelő alapjai, burjánzanak a vámakadályok. Az egykori egységes közlekedési rendszert teljesen szétverték a békeszerződések, például az egykori egységes vasút helyén ma hat különböző nemzeti vasúttársaság osztozik.

Hantosnál folyamatosan, minden művében visszatérő gondolat ez, az egykor egységes nagyterg gazdaság mai szétforgácsoltága, ami minden bajunk okozója (értsd: a közép-európai népek közösségének) Visszatérve a bélyegekre a minták hasonlatossága, illetve a „Mitteleuropäische Postvereine” majdani közös logóját gondolta Hantos a megfelelő összetartozást megtartó jeleknek.³⁵ Ebben a koncepció-

cióban tehát ugyanúgy lenne helye a nemzeti jelképek megjelenítésének, mint a közös értékek hangsúlyozásának.

Még a háború alatt megjelent írásában³⁶ is oldalakon keresztül elemzi, hogy milyen szerepet játszottak egyes jegybankok a háború első hónapjaiban, hatékony politikájukkal előteremtve az anyagi bázist a harcoló alakulatoknak. Példaként a francia jegybank kiemelkedő tevékenységét emeli ki, ami már az 1870-71-es Poroszországgal vívott háború idején is híres volt hadibank mivoltáról. Hantos több helyen is megjegyzi műveiben, hogy a kialakult gazdasági világválság legfőbb okának ezt az állami beavatkozást tartja, amely szélességében és elterjedtségében a gazdasági minden szegmensét szerette volna irányítani.³⁷

Az 1922-es genovai pénzügyi konferencia már szeretné megteremteni az együttműködés valamilyen formáját. Akkoriban már csak az Egyesült Államok maradt az egyetlen ország, amely ragaszkodott valutájának az aranyhoz való rögzítettségéhez, később jó páran visszatérnek erre a rendszerre, ahogy azt már egy korábbi fejezetben ismertettük, ez azonban nem számít majd végleges visszarendeződésnek.³⁸

Ahogy azt már korábban láttuk, a békeszerződések kizárólag a győztesek akaratát és érdekeit vették figyelembe, így került sor a Hantos által annyit kritizált legnagyobb kedvezmény elvének a bevezetésére. Ezt tisztán hatalmpolitikai megfontolások vezették, ám mivel az egész nemzetközi rendszert csak a fegyverek tartották össze, és némely államok épphogy annak destabilizálásában voltak érdekelték, így természetes reakció volt mindenféle francia, brit, vagy éppen amerikai várakozással ellentétben a protekcionizmus bevezetése. Hantos egy már korábban idézett művében pontosan felhívta ennek a veszélyére a figyelmet már 1915-ben: „A háború közgazdasági tapasztalatai minden országot arra fogják ösztönözni, hogy a saját szükségletei kielégítéséről önmaga gondoskodjék.”³⁹

Már nagyon hamar sikerült ugyan felismerni a behozatali és kiviteli korlátozások gátló és fenntarthatatlan hatásait, lásd például az 1921-es Portorož-ban megrendezett konferencia esetében. A legnagyobb problémát megint csak a kisállamok okozták. Míg ugyanis Németország kész lett volna már az 1922-es genovai konferencián leépíteni a hasonló akadályokat, addig a Kisantant államai minden ilyen javaslatot szuverenitásuk ellen hatónak vélték és nem is voltak hajlandóak tárgyalni róla.⁴⁰ Sok mindent ez ellen tenni nem lehetett, hiszen a békeszerződésekben is⁴¹ kizárólag a wilsoni szabad kereskedelem eszméinek paródiáját próbálta meg megvalósítani azzal, hogy öt évig biztosította volna a kölcsönös preferenciákat az utódállamoknak. Elég azonban csak arra utalnunk, hogy a nemzeti valuták megerősítése mindenhol első számú cél volt, ez a tény szinte azonnal megvalósíthatatlanná tette az ilyen elveket. A Népszövetség kezdeményezései is egy komplex nemzetközi gazdasági szervezetre minden egyes alkalommal megbuktak az önállóságra törekvés akadályain.⁴²

Hantos szerint az első lépés a helyzet megoldása felé itt is a gazdasági együttműködések felszabadítása a nyomasztó állami beavatkozástól. Ez azért lenne sze-

rinte célravezető, mert az évszázados kereskedelmi kapcsolatok nyomán a gazdasági kulcsszereplők között baráti viszony, illetve érdekegyezőség áll fenn, amit megfojt az állami politika.⁴³

4.2. A gazdasági világföderáció eszméje

Hantos Elemér munkásságának az egyik legfőbb célja a közép-európai népek közötti békés együttműködés megteremtése volt. Ennek érdekében memorandumot terjesztett a világgazdasági konferencia elé a közép-európai helyzetről. Ezen művében a világgazdasági föderáció eszméjéből indult ki. Ez azt jelenti, hogy a gazdaságot is a legkisebb sejtektől kiindulva racionálisan és föderalista módon kell felépíteni. A gazdasági szervezésnél pedig azt a célt kell követni, hogy a gazdaság ne a világ népeinek a kirablását és egyeseknek a meggazdagodását, vagy a háborús célokat szolgálja, hanem elégítse ki a világ népeinek alapvető szükségleteit. A gazdasági béke a világgazdasági szolidaritás eszméjén nyugszik, mely szükségyszerűen fel kell, hogy váltsa a nemzetközi kereskedelem szabadságát és a gazdasági érdekekért folytatott háborúkat.

A háború utáni közép-európai helyzetet válságosnak tartja, mivel a háború előtti gazdasági egység megbomlott a Habsburg Monarchia összeomlása után. Hangsúlyozza, hogy – a hiedelmektől eltérően – a világgazdasági problémák egyik oka éppen a közép-európai gazdasági helyzetben keresendő.

4.3. Nemzetek gazdasági szövetsége: a világgazdaság és a Nemzetek Szövetsége

Hantos Elemér értekezést írt a világgazdaság és a Népszövetség kapcsolatáról is. Művének alap gondolata, hogy a világon nem lesz tartós béke mindaddig, amíg annak a gazdasági feltételeit meg nem teremtik. Szerinte a világbéke és a civilizáció fennmaradásának a feltétele a gazdasági együttműködés. Mivel a gazdasági és a politikai problémák szorosan összefüggnek, ezért a Népszövetségnek komolyan kellene foglalkoznia a gazdasággal.

Közép-Európa gazdasági újjászervezése. Arról, hogy pontosan hogyan képzei el Közép-Európa gazdasági újjászervezését egy tervezetet ír „L'Europe Central (Une nouvelle organisation économique)” címmel 1932-ben. A tervezet 'Mémoire sur une nouvelle organisation économique de l'Europe Central' címmel a Népszövetség európai egység ügyével foglalkozó bizottságában lett előterjesztve. Hantos az alábbi négy pilléren:

- 1). kereskedelempolitika,
- 2). iparpolitika,
- 3). mezőgazdasági politika,
- 4). közlekedési és szállítási politika

nyugvó közép-európai gazdasági szisztéma kialakítására tesz javaslatot. Nézzük ezt meg részletesen:

Kereskedelempolitika: Ha például a közép-európai államok egy multilaterális egyezményt kötnének a gazdasági és a vámügyi szövetségről ez egész Európa politikai-gazdasági újjászervezése számára a legkedvezőbb megoldás lenne. Így újjáéledne egy történelmileg már kialakult közösség, az új államok nem hanyatlának tovább és visszaállna Ausztria régi közvetítő szerepe.

Az iparpolitika: Gazdasági csoportosulásokat – kartellek, konzorciumok, trösztök – kell létrehozni. Így legyőzhetők azok a gazdasági nehézségek, amelyeket a kis állami területek okoznak; nemzetközi ipari egyezmények kötése útján legyőzhető a gazdasági erők szétforgácsoltsága. A kartell-politika a vámpolitika és a gazdasági jog terén is együttműködést követel.

Mezőgazdasági politika: A mezőgazdasági krízist nem oldja meg a termelés csökkentése, a vámtarifák emelése és a szubvenciók politikája. Ez csakis a nyereséges és veszteséges országok közötti kereskedelmi és gazdasági együttműködés megteremtésével lehetséges: létre kell hozni a kereskedelmi együttműködést a mezőgazdasági termékek területén. Fontos lenne megfelelő vámkedvezményi és kölcsönkedvezményi szisztémát kialakítani.

Közlekedés és szállítási politika: Leküzdésük érdekében fejleszteni kell a vasút-hálózatot; azonos tarifákat kell meghonosítani egész Közép-Európa területén; meg kell szervezni a folyami hajózás, a posta és a telefonhálózat terén való együttműködést. Szükség lenne például a közép-európai postai unióra is.⁴⁴

5. Összegzés

Hantos elképzelései haladó gondolatokat tükröztek, és realista ajánlatot adtak Közép-Európa államai számára. De az elképzelés időzítése nem volt jó időpontban, hiszen az új nemzetállamok elkülönülési vágya nehezítette annak megvalósítását. Más integrációs kísérletek is napvilágot láttak, melyek gyengítették a folyamatot.

Hantos felismerése, ajánlata a korábbi beidegződésektől való megszabadulás lehetséges alternatíva volt a gyötört közép-európai nemzetek számára. Hantos Elemér előfutára volt annak a szellemnek, amely az együttélés lehetséges útját mutatja, és már nemcsak Közép-Európa, hanem egész Európa számára: azt hangsúlyozni, ami összeköt, és nem azt, ami szétválaszt.

JEGYZETEK

1. Szávai Ferenc (2007): A bányatárpénztárak, a társadalombiztosítás változása az első világháború után. In: Ungváry György, Varga József szerk. (2007). A magyar bányaegészségügy története. Budapest: Argumentum Kiadó. 94-114.old; Gulyás László (2005/a): A versaillesi békerendszer hatása a Kárpát-medence régióira. In: Glück Róbert, Gyimesi Gergely (szerk.): Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs. 17-25. old.
2. Szávai Ferenc (2007): A Monarchia felbomlásából adódó vitás elszámolások. In: Dévényi Anna, Rab Virág szerk.(2007). Receptek válságra: Pénz és gazdaság a 20. század első felében. Pécs: Pro Pannonia Kiadó. 158-178. old.
3. Szávai Ferenc (2004): Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásának következményei. Az államutódlás vitás kérdései. Pannonia Könyvek. Pécs.
4. Gulyás László (2009/b): Az első világháború és a Trianon következményei a magyar gazdaságra In. Gulyás László (2009/a): Gulyás László (szerk.): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. Szeged. 101-112.old.
5. Lásd továbbá erre a témára: Szávai Ferenc (2009): A Horthy-korszak gazdasági élete 1920-1945: A politikai háttér; Pénzügyek, ipar, közlekedés. In: Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története: Széchenyitől a Széchenyi tervig. 198 p. Szeged: JATE Press. 113-124. old.
6. Berend T. Iván-Ránki György (1976): Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 263-270. old; és 294 old.
7. Szarka László (2004): Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák. Kisebbségkutatás Könyvek. Budapest. 10-38. old.
8. Csehszlovákia problematikájáról lásd Gulyás László (2005/b): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest. 68-80. old. Továbbá Gulyás László (2003): A csehszlovák állam első felbomlásának (1938-1939) regionális vonatkozásai. Tér és Társadalom 2003/3 szám 129-145. old.
9. Az első jugoszláv állam problematikájáról Gulyás (2005/b) 81-93. old.. Továbbá Gulyás László (2010): Regionalizáció, területi reformok és közigazgatási térfelosztás Közép-Európában. Második rész: Délszláv tanulságok Közép-Európai Közlemények 2010/1. szám (No8.) 108-116. old.
10. Szarka László (2004) 23. old.
11. Zsugyel János (2009): Hantos Elemér útja a nagytér-gazdaság eszméjétől a közép-európai országok átfogó együttműködésének gondolatáig. Polgári Szemle 2009. december – 5. évfolyam, 6. szám, továbbá Németh István: Hantos Elemér közép-európai alternatívája az 1920–1930-as években. www.grotius.hu/.../2011_160_nemeth_istvan_hantos_elemer_kozep-eur...
12. Ezekről lásd bővebben Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924-1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 145-150. old.

- Továbbá Gulyás László (2015/a): A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931-1936. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 9-22. old.
13. Gulyás László (2008): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő-Gödöllő. 209-216. old. Továbbá Gulyás László (2015/b): Beneš 1931. évi terve és a magyar külpolitika. Közép-Európai Közlemények 2015/1. szám (No28) 101-109. old.
 14. Erről bővebben lásd Gulyás László (2011): A kisantant története 1920-1938. Rubicon 2011/2. szám 68-77. old.
 15. Kövics Emma (1992): Az európai egység kérdése és Németország 1919-1933. Budapest. 51-52. old.
 16. Gyarmati György (1997): A revízió alternatívája. A regionális integráció formaváltozásai a magyar politikai gondolkozásban, 1920-1944. Limes. 1997/2. szám 43. old.
 17. Gyarmati (1997) 47. old; Vizi László Tamás (2012): Duna-völgyi együttműködési kísérletek az 1930-as évek első felében. Fejeztek a közép-európai integrációs törekvések történetéből. In. Simon János szerk. (2012): Civil társadalom és érdekképviselet Közép-Európában. L'Harmattan CEPoliti Kiadó, Budapest. 17-33. old.
 18. Kövics (1992) 53-54. old.
 19. Gratz Gusztáv (1995): Az Osztrák-Magyar Monarchia felosztásának körülményei. 1943. december 10-én. Közli: Gyarmati György. Történelmi Szemle XXXVII (1995) 1. szám
 20. Kövics (1992) 55-56. old.
 21. Németh István (2001): Európa tervek 1300-1945. Visszapillantás a jövőbe. Budapest. 217-220. old.
 22. Matis Herbert (1995): Wirtschaftliche Mitteleuropa-Konzeptionen in der Zwischenkriegszeit. Der Plan einer „Donauföderation“. In. Mitteleuropa-Konzeptionen in der Ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Herausgegeben von Richard G. Plaschka, Horst Haselsteiner, Arnold Suppan, Anna M. Drabek und Birgitta Zaar. Wien. 229-256. old.
 23. Kövics (1992) 211-216. old.
 24. Németh (2001) 374-375. old.
 25. Herbert (1995) 238-247. old; Vizi László Tamás (2009): Attempts at Cooperation in the Danube-Basin in the First Half of the 1930s. In. Glavanovics Andrea, Dr. Szele Bálint szerk. (2006): Közép-Európa: Transzfer és dialógus. A Budapest Fórum Nemzetközi konferenciája Fürstenfeld, 2006. szeptember 30. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár. 341-351. old.
 26. Erről bővebben lásd Gulyás László-Tóth István (2006): Hodza Milán Közép-Európai terve. AETAS. 2006/1. szám 109-119. old; Gulyás László-Tóth István (2009): Madarská percepcia prvého stredoeurópskeho planu Milana Hodzu. Historicky Casopis 57 3/2009. 551-563. old.
 27. Jančík Drahomír & Matis Herbert (1996): „Eine neue Wirtschaftsordnung für Mitteleuropa...“ Mitteleuropäische Wirtschaftskonzeptionen in der Zwischenkriegszeit. In. Teichova, Alice – Matis, Herbert: (Hrsg.) Österreich und die

Tschechoslowakei 1918-1939. Die wirtschaftliche Neuordnung in Zentraleuropa in der Zwischenkriegszeit. Wien-Köln-Weimar. 329-388.

28. Der Donau-Karpatenraum. Eine Gemeinschaftsarbeit des Reichsforschungsrates, Fachsparte „Raumforschung,,, und des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums, Hauptamt Volksdeutsche Mittelstelle. Auszug bearbeitet im Institut für Agrarwesen und Agrarpolitik an der landwirtschaftlichen Hochschule Hohenheim und im Deutschen Ausland-Institut Stuttgart, unter der Leitung von Professor Dr. Paul Hesse, Stuttgart-Hohenheim. Stuttgart, 1944. (Nur für den inneren Dienstgebrauch). Deutsches Auslandsinstitut Stuttgart, dieses Kartenwerk traegt die Nummer 43 der Gesamtauflage.
29. Hantos Elemér (1926): Das Kulturproblem in Mitteleuropa Verlag von Ferdinand Enke in Stuttgart.
30. Hantos Elemér (1928): Die Weltwirtschaftskonferenz – Probleme und Ergebnisse G.A. Gloeckner Verlagsbuchhandlung. Leipzig. 155. old.
31. Hantos Elemér (1931/a): Mitteleuropäische Kartelle im Dienste des industriellen Zusammenschlusses Berlin, Organisation Verlagsgesellschaft. 9. old.
32. Hantos Elemér (1931/b): Das Mitteleuropäische Agrarproblem und seine Lösung Organisation Verlagsgesellschaft, Berlin. 10. old.
33. Hantos Elemér (1925): Die Handelspolitik in Mitteleuropa Verlag von Gustav Fischer. Jena. 1. old
34. Hantos (1928) 144-145. old.
35. Hantos Elemér (1929): Mitteleuropäischer Postverein Wilhelm Braumüller Universität Verlagsbuchhandlung, Wien-Leipzig. 82. old
36. Hantos Elemér (1915): A világháború gazdasági és pénzügyi hatásai Budapest. Benkő Gyula könyvkereskedés. 65-68. old.
37. Hantos Elemér (1935) Die Neuordnung des Donaumaumes Berlin, Heymanns. 21. old.
38. Hantos Elemér (1928) 152. old.
39. Hantos Elemér (1915) 31. old.
40. Hantos (1925) 80. old.
41. Saint-Germain-i szerződés 222. paragrafus, illetve a trianoni szerződés 205. paragrafus.
42. Hantos (1925) 82. old.
43. Hantos (1925) 85. old.
44. Bóka Éva (2011): Az európai föderalizmus alternatívája Közép-Európában 1849-1945. Dialóg Campus Kiadó. Uni Könyvek. Budapest-Pécs. 100-106. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Berend T. Iván-Ránki György (1976): Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- Bóka Éva (2011): Az európai föderalizmus alternatívája Közép-Európában 1849-1945. Dialóg Campus Kiadó. Uni Könyvek. Budapest-Pécs.
- Der Donau-Karpatenraum. Eine Gemeinschaftsarbeit des Reichsforschungsrates, Fachsparte „Raumforschung,, und des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums, Hauptamt Volksdeutsche Mittelstelle. Auszug bearbeitet im Institut für Agrarwesen und Agrarpolitik an der landwirtschaftlichen Hochschule Hohenheim und im Deutschen Ausland-Institut Stuttgart, unter der Leitung von Professor Dr. Paul Hesse, Stuttgart-Hohenheim. Stuttgart, 1944. (Nur für den inneren Dienstgebrauch). Deutsches Auslandsinstitut Stuttgart, dieses Kartenwerk traegt die Nummer 43 der Gesamtauflage.
- Gulyás László (2005/a): A versaillesi békerendszer hatása a Kárpát-medence régióira. In: Glück Róbert, Gyimesi Gergely (szerk.): Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs. 17-25. old.
- Gulyás László (2005/b): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.
- Gulyás László (2003): A csehszlovák állam első felbomlásának (1938-1939) regionális vonatkozásai. Tér és Társadalom 2003/3 szám 129-145. old.
- Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.
- Gulyás László-Tóth István (2006): Hodža Milán Közép-Európai terve. AETAS. 2006/1. szám 109-119. old.
- Gulyás László (2008): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő-Gödöllő.
- Gulyás László (2009/b): Az első világháború és a Trianon következményei a magyar gazdaságra In. Gulyás László (2009/a): Gulyás László (szerk.): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. Szeged. 101-112. old.
- Gulyás László-Tóth István (2009/c): Madarská percepcia prvého stredoeurópskeho planu Milana Hodžu. Historicky Casopis 57 3/2009. 551-563. old.
- Gulyás László (2010): Regionalizáció, területi reformok és közigazgatási térfelosztás Közép-Európában. Második rész: Délszláv tanulságok Közép-Európai Közlemények 2010/1. szám (No8.) 108-116. old.
- Gulyás László (2011): A kisantant története 1920-1938. Rubicon 2011/2. szám 68-77. old.
- Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924-1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2015/a): A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931-1936. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2015/b): Beneš 1931. évi terve és a magyar külpolitika. Közép-Európai Közlemények 2015/1. szám (No28) 101-109. old.

- Gratz Gusztáv (1995): Az Osztrák-Magyar Monarchia felosztásának körülményei. 1943. december 10-én. Közli: Gyarmati György. Történelmi Szemle XXXVII (1995) 1.
- Gyarmati György (1997): A revízió alternatívája. A regionális integráció formaváltozásai a magyar politikai gondolkozásban, 1920-1944. Limes. X. évf. 28. szám. 1997/2.
- Hantos Elemér (1915): A világháború gazdasági és pénzügyi hatásai. Benkő Gyula könyvkereskedés. Budapest.
- Hantos Elemér (1925): Die Handelspolitik in Mitteleuropa Verlag von Gustav Fischer. Jena.
- Hantos Elemér (1926): Das Kulturproblem in Mitteleuropa Verlag von Ferdinand Enke in Stuttgart.
- Hantos Elemér: Das Mitteleuropäische Agrarproblem und seine Lösung Organisation Verlagsgesellschaft. Berlin.
- Hantos Elemér (1928): Die Weltwirtschaftskonferenz – Probleme und Ergebnisse G.A. Gloeckner Verlagsbuchhandlung. Leipzig.
- Hantos Elemér (1929): Mitteleuropäischer Postverein Wilhelm Braumüller Universität Verlagsbuchhandlung, Wien-Leipzig.
- Hantos Elemér (1931/a): Mitteleuropäische Kartelle im Dienste des industriellen Zusammenschlusses Berlin, Organisation Verlagsgesellschaft.
- Hantos Elemér (1931/b): Mitteleuropäische Kartelle im Dienste des industriellen Zusammenschlusses Berlin. Organisation Verlagsgesellschaft.
- Hantos Elemér (1935): Die Neuordnung des Donauraumes. Heymanns. Berlin.
- Jančík Drahomír & Matis Herbert (1996): „Eine neue Wirtschaftsordnung für Mitteleuropa...” Mitteleuropäische Wirtschaftskonzeptionen in der Zwischenkriegszeit. In: Teichova, Alice – Matis, Herbert: (Hrsg.) Österreich und die Tschechoslowakei 1918-1939. Die wirtschaftliche Neuordnung in Zentraleuropa in der Zwischenkriegszeit. Wien-Köln-Weimar. S. 329-388. old.
- Kövcics Emma (1992): Az európai egység kérdése és Németország 1919-1933. Budapest.
- Matis Herbert: Wirtschaftliche Mitteleuropa-Konzeptionen in der Zwischenkriegszeit. Der Plan einer „Donauföderation”. In: Mitteleuropa-Konzeptionen in der Ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Herausgegeben von Richard G. Plaschka, Horst Haselsteiner, Arnold Suppan, Anna M. Drabek und Birgitta Zaar. Wien. 229-256. old.
- Németh István (2001): Európa tervek 1300-1945. Visszapillantás a jövőbe. Budapest.
- Németh István (2011): Hantos Elemér közép-európai alternatívája az 1920–1930-as években. www.grotius.hu/.../2011_160_nemeth_istvan_hantos_elemer_kozep-eur...
- Szarka László (2004): Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák Kisebbségkutatás Könyvek. Budapest. 10-38. old.
- Szávai Ferenc (2007): A bányatárspénztárak, a társadalombiztosítás változása az első világháború után. In: Ungváry György, Varga József (szerk.). A magyar bányaegészségügy története. Argumentum Kiadó. Budapest. 94-114. old.
- Szávai Ferenc (2007): A Monarchia felbomlásából adódó vitás elszámolások. In: Dévényi Anna, Rab Virág (szerk.). Receptek válságra: Pénz és gazdaság a 20. század első felében. Pécs: Pro Pannonia Kiadó. Pécs. 158-178. old.

- Szávai Ferenc (2004): Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásának következményei. Az államutódlás vitás kérdései. Pannonia Könyvek. Pécs.
- Szávai Ferenc (2009): A Horthy-korszak gazdasági élete 1920-1945: A politikai háttér; Pénzügyek, ipar, közlekedés. In: Gulyás László (szerk.). A modern magyar gazdaság története: Széchenyitől a Széchenyi tervig. JATE Press. Szeged. 113-124. old.
- Vizi László Tamás (2009): Attempts at Cooperation in the Danube-Basin in the First Half of the 1930s. In: Glavanovics Andrea, Dr. Szele Bálint szerk. (2006): Közép-Európa: Transzfer és dialógus. A Budapest Fórum Nemzetközi konferenciája Fürstenfeld, 2006. szeptember 30. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár. 341-351. old.
- Vizi László Tamás (2012): Duna-völgyi együttműködési kísérletek az 1930-as évek első felében. Fejeztek a közép-európai integrációs törekvések történetéből. In: Simon János szerk. (2012): Civil társadalom és érdekképviselés Közép-Európában. L'Harmattan CEPoliti Kiadó, Budapest. 17-33. old.
- Zsugyel János (2009): Hantos Elemér útja a nagytér-gazdaság eszméjétől a közép-európai országok átfogó együttműködésének gondolataig. Polgári Szemle 2009. december – 5. évfolyam, 6. szám.

Vizi László Tamás*

**A „KEGYETLENÜL SZOMORÚ KÖTELESSÉG”
A TRIANONI BÉKEDIKTÁTUM BECIKKELYEZÉSE 1.
1920. JÚNIUS - 1920. OKTÓBER**

*THE „CRUELLY SAD OBLIGATION”
THE CODIFICATION OF THE TRIANON TREATY 1.
JUNE 1920 - OCTOBER 1920*

ABSTRACT

The peace treaty that was signed by the representatives of the Hungarian government at the Grand Trianon Palace in Versailles on the 4th June 1920, closed the hostilities between the warring parties, and with its 364 articles, it recorded the severe conditions of peace, striking on the defeated Hungary. The peace agreement has not yet become effective with the signing ceremony. The enactment, ratification and sanction of the signed treaty were just ahead. Since the peace treaty was among the international agreements that came in force only after the ratification – and the implementation could also be demanded after the act – the Hungarian party done all to ensure that the ratification take place as late as possible. They wanted to achieve their limited revisionist goals during this period. However, the victorious powers urged the prompt ratification.

It was more than a year process from the beginning of the ratification till the peace agreement entered into force which period can be divided into two major clearly separable phases. The first phase lasted from the signing of the peace treaty on 4 June 1920 till 26 October 1920 with its submission to the National Assembly. The second phase includes parliamentary debates and the ratification itself lasting until 26 July 1921, the exchanging of the ratification documents.

The size of the subject made it necessary to present the events of the two periods in two separate studies. Thus, the present study describes and analyzes the events of the first period. The essay gives full details of the ratification as an international norm, covering the codification position of Hungary and the Little Entente states and, relating to the victorious powers efforts. The document gives a detailed analyzes of the great powers's policy which finally forced the Hungarian government to submit the ratification of the Trianon Peace Treaty to the National Assembly.

* Dr. PhD. Vizi László Tamás, főiskolai tanár, rektorhelyettes. Kodolányi János Főiskola, Nemzeti tanulóanyagok és Történelem Tanszék.

Bevezetés

A trianoni békeszerződés ratifikálási folyamatának előzményei és a békeszerződés hatályba lépése több mint egy éves folyamat eredménye volt és jól elkülöníthetően két nagyobb szakaszra bontható. Az első szakaszt 1920. június 4-től, a békeszerződés aláírásától 1920. október 26-áig, a békeszerződés Nemzetgyűléshez történő beterjesztéséig határozhatjuk meg. A második szakasz a nemzetgyűlési vitát és a ratifikációt tartalmazza, s valójában 1921. július 26-áig, a ratifikációs okmányok kicseréléséig tart. A téma nagysága és a terjedelmi korlátok indokoltá tették, hogy a két szakasz eseményei két külön tanulmányban kerüljenek bemutatásra. Jelen tanulmány tehát csak az első szakasz eseményeit elemzi és ismerteti. Ennek kapcsán részletesen kitér a ratifikációra, mint nemzetközi jogi normára, a magyar fél, valamint a kisantant államok becikkelyezéssel kapcsolatos álláspontjára és nem utolsósorban a győztes nagyhatalmak ratifikációval összefüggő törekvéseire. Elemzi a nagyhatalmak azon politikáját, amely végül rákényszerítette a magyar kormányt arra, hogy a trianoni békeszerződést ratifikálásra a Nemzetgyűlés elé terjessze. A tanulmány folytatása a ratifikációs folyamat második szakaszát fogja tárgyalni és bemutatni a Közép-Európai Közlemények következő számában.

1. A ratifikáció, mint kötelező nemzetközi jogi norma

Miután a magyar kormány képviselői, Dr. Benárd Ágost népjóléti és munkaügyi miniszter, valamint Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter 1920. június 4-én a versailles-i Nagy Trianon kastélyban aláírták a Magyarországra nézve rendkívül súlyos és megalázó feltételeket tartalmazó, 364 cikkből álló békediktátumot, lezárult a hadviselő felek között 1914 nyarától fennálló ellenségeskedés.¹ A békeszerződés azonban az aláírási ceremóniával még nem vált hatályossá, s így hivatalosan a hadiállapot sem szűnt meg. Hátra volt még ugyanis a békeszerződés becikkelyezése, ratifikálása és törvényerőre emelése, melyet valamennyi aláíró ország törvényhozásának el kellett végeznie. Ennek indoklásaképpen rögzíteni szükséges, hogy a békeszerződések azon nemzetközi szerződések közé tartoznak, amelyek csak a ratifikációval, illetve a ratifikációs okmányok kicserélésével válnak hatályossá. Függetlenül attól, hogy a ratifikációt a szerződés szövegében kikötötték-e a felek vagy sem. Ráadásul a szerződésben rögzítettek maradéktalan és teljes végrehajtása is csak ezt követően vált megkövetelhetővé. Az aláírás és a ratifikáció között azonban hosszabb időszak is eltelhet. Különösen olyan esetben – és a trianoni békeszerződés ilyen volt – amikor azt több aláíró fél törvényhozásának kellett elfogadnia és becikkelyeznie.

A békeszerződés ratifikációjának kérdésében a győztes antanthatalmak, valamint a kisantant szövetségbe formálódó utódállamok és a magyar kormány markánsan eltérő álláspontot képviseltek. Előbbiek a békeszerződés mihamarabbi becikkelyezését szorgalmazták, míg a magyar kormány – egyébként teljesen ért-

hető okokból – időnyerés céljából, annak minél későbbi végrehajtásában volt érdekelt. A győztesek szerették volna minél előbb lezárni a békeszerződés folyamatát és ezáltal teljes nemzetközi felhatalmazással rendelkezve kikényszeríthetővé tenni a békefeltételeket. A magyar kormány ezzel szemben minél inkább késleltetni igyekezett a becikkelyezést, és az aláírás és a ratifikáció közti időt arra igyekezett kihasználni, hogy beszűkült külpolitikai mozgásterét a gyorsan változó nemzetközi helyzetben bővítsé, s ezáltal mérsékelt revíziós eredményeket érjen el. De legalább erre irányuló ígéretet eszközöljön ki.²

2. A ratifikáció kérdése 1920 nyarán és őszén

A győztes nagyhatalmak már a békeszerződés aláírását követően felvetették és szorgalmazták, hogy a magyar Nemzetgyűlés mihamarabb tűzze napirendre annak becikkelyezését. Teleki Pál, a Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök által vezetett kabinet külügyminisztere a magyar álláspontot 1920. június 18-án szármajeltávirat útján ismertette Praznovszky Ivánnal, a magyar kormány Párizsban tartózkodó és oda néhány nappal korábban kinevezett de facto képviselőjével. Ebben többek között kifejtette, hogy a ratifikációt egyrészt a magyar közvélemény erőteljes tiltakozása ellenére nem lehet napirendre tűzni, másrészt pedig a magyar Nemzetgyűlés, amely jelenleg csupán csonka törvényhozásnak tekinthető – a nemrég a románok által kiűrt területéken még nem lehetett a választásokat lebonyolítani – nem eszközölheti a ratifikációt, hiszen az ebben a helyzetben komoly alkotmányos aggályokat vetne fel.³

2.1. A Teleki-kormány álláspontja a ratifikációról 1920 nyarán

Az 1920. július 19-én hivatalba lépő első Teleki-kormány⁴, melynek külügyminiszteri posztját ideiglenesen 1920. szeptember 22-ig maga a miniszterelnök töltötte be, 1920. július 22-én mutatkozott be a Nemzetgyűlésben.⁵ Teleki Pál miniszterelnöki bemutatkozó beszédében a békeszerződéssel kapcsolatban a következőket mondta: „Én azt hiszem, hogy a nagyhatalmaknak volt alkalmuk meggyőződni arról, [...] hogy azok a princípiumok, amelyek professzori módon négy fal között állapítottak meg s amelyeket azután már kevésbé professzori módon és kevésbé konzekvensen hajtottak végre, felhasználván azokat továbbmenő intézkedésekre, mint amilyeneket ezek a princípiumok legmesszebbmenő értelmezésükben megengedtek volna, mondom, azok a rendelkezések, amelyek e princípiumokra való hivatkozással tettek meg, nem egészen állanak meg, és hogyha az életben valahol rátapintanak és megpróbálják, vajon ezek az intézkedések mennyire járnak együtt az élettel és azoknak akaratával, akik felett döntenek, az eredmények nem mindig ezen intézkedések szerencsés volta mellett tesznek tanúbizonyságot. Én azt hiszem, hogy ezekből levonva a tanulságokat, a nagyhatalmak közvéleményében [...] bizonyos változást észlelhetünk. Azt hiszem, a nagyhatalmakban most már lesz megértés aziránt, hogy változtatni kell azokon a békeszerződéseken, amelyek

Európát ez után az óriási rengés után a nyugalom állapotába akarták hozni, ami azonban ezekkel a békeszerződésekkel természetesen nem sikerülhetett. Változtatni kell e szerződéseken nemcsak azért, mert e békeszerződések rosszak és lehetetlenek, de már csak azért is, mert hiszen az idők nagyon gyorsan haladnak és változott szituációk előtt is állhatunk. A helyzet sem ugyanaz minden tekintetben, mint közvetlenül a háború után és én azt hiszem, hogy a nagyhatalmak mind a két szempontot belátták, aminek következtében maguk is keresni fogják azt az utat, amelyen a békeszerződések revíziója gyorsan bekövetkezhetik.”⁶

Teleki Pál miniszterelnöki bemutatkozó beszédének a külügyi helyzetre illetve a békeszerződésre vonatkozó részeit azért is idéztük ilyen hosszán, mert annak Maurice Fouchet⁷ budapesti francia főbiztos is kiemelt szerepet tulajdonított, s egyben a beszédet összefüggésbe hozta a béke magyarországi ratifikációjának kérdésével. Alexandre Millerand⁸ francia miniszterelnöknek és egyben külügyminiszternek 1920. július 24-én – tehát két nappal Teleki beszédét követően – írt jelentésében így fogalmazott: „Igaz, hogy Magyarország már aláírta a békeszerződést, ám törvénybe iktatásáról sem szabad megfeledkezni. Márpedig Teleki gróf tegnapelőtt az országgyűlésben elmondott programbeszédében olyan kijelentéseket tett, amelyek nem lehet átsiklanunk. „Az országgyűlési jóváhagyás fölösleges – ez volt a lényege mondandójának –, mivel az antant is hajlik a békeszerződés módosítására, amely szerződés maga a teljes csőd.”⁹

Fouchet tehát úgy interpretálta Telekinek a békeszerződéssel kapcsolatos mondatait, hogy a magyar miniszterelnök egyenesen feleslegesnek tartotta a békeszerződés becikkelyezését. Kétségtelen tény, hogy Teleki beszédéből és annak teljes szöveggörnyezetéből akár ez is kihallható volt, hiszen a kormányfő miközben a békeszerződést rossznak és lehetetlennek minősítette, egyúttal azt is jelezte, hogy miután ezt a nagyhatalmak is belátták, küszöbön van annak revíziója. Ha pedig ez így van, akkor logikus volt a következtetés Fouchet részéről: Teleki szerint a békeszerződést ebben a formájában felesleges ratifikálni.

2.2. A kisantant államok és a békeszerződés becikkelyezésének kérdése

Hogy a ratifikáció kérdése mennyire központi, mondhatni feszültséget generáló téma volt 1920 késő nyarán, arra jó példa Fouchet augusztus 15-i levele, melyben a főmegbízott azt jelentette, hogy „Budapesten néhány napja szárnyra kapott a hír, hogy a cseh, a szerb és román kormány ultimátumot intézett Magyarországhoz, amelyben a békeszerződés haladéktalan országgyűlési jóváhagyására szólítja föl. Azon nyomban tájékozódva megtudtam, a hír nem egyéb koholmánynál, ami jól jellemzi a Közép-Európát jelenleg hatalmában tartó ideges hangulatot.”¹⁰ A közös cseh, szerb és román fenyegető ultimátumról szóló hír időpontja kísértetiesen egybeesett Edvard Benešnek, Csehszlovákia külügyminiszterének¹¹ a belgrádi, majd bukaresti látogatásával. Ráadásul a hírrel egy időben, 1920. augusztus 14-én írták alá Belgrádban azt a csehszlovák–jugoszláv egyezményt, amellyel kezdetét vette a három utódállam közös politikai és katonai blokkjának, a kisantantnak a formali-

zálása. A megállapodás első pontja értelmében, ha bármelyik felet magyar részről nem provokált támadás éri, akkor azonnal egymás segítségére sietnek. Beneš ezt követően augusztus 17-én Bukarestbe utazott, ahol igyekezett rávenni román kollégáját, Take Ionescut¹² hasonló tartalmú szerződés megkötésére.¹³ Ekkor azonban erre még nem került sor. Románia csak 1921 tavaszán csatlakozott az így formálisan is létrejövő kisanthoz.¹⁴

A közös cseh, szerb és román ultimátumról szóló hír tehát kacsának bizonyult. Az eset azonban arra élesen rámutatott, hogy Magyarországnak a jövőben számítani kell a vele szemben szerveződő kisanth államok közös diplomáciai és akár katonai fellépésére is. Mint ahogyan ezt már 1920 nyarán-őszén érezni is lehetett, hiszen az említett három ország közösen sürgette Párizsban a magyar békeszerződés ratifikációjának nagyhatalmak általi kikényszerítését.

2.3. A budapesti francia főbiztos 1920. szeptember 15-i jelentése

Fouchet 1920. szeptember 5-i jelentésében újfent foglalkozott a békeszerződés lehetséges nemzetgyűlési ratifikációjával. Jelentését ismételten Millerand miniszterelnöknek adressálta. „A békeszerződés országgyűlési jóváhagyása Budapesten rendkívül kényes kérdésnek számít. Amikor a miniszterelnök – még megbízatása kezdetén – a szerződés szövegét a parlament íróasztalára tette, egy képviselő az iránt érdeklődött, hogy vajon a kérdés megvitatását napirendre tűzik-e. Teleki gróf kurta „nem”-mel válaszolt. Azóta csönd van róla.

Ezért aztán a külügyminisztériumban tett legutóbbi látogatásom alkalmával célszerűnek láttam, hogy a személyes hangú, baráti beszélgetés során néhány kérdést tegyek föl Kányának¹⁵ /Kania/, abban a reményben, hogy válaszul valamiféle érdekes közléssel szolgál. A politikai igazgató elmondta, hogy az ügy sok gondot okoz neki, hiszen a magyar kormány csak kényszerűségből és a reá nehezedő nyomásnak engedve írta alá a békeszerződést, továbbá hogy abban a levélben, amelyben a magyar kormány jelezte a szerződés elfogadását, fönntartásokat fogalmaztak meg, amelyek a Millerand-féle kísérőlevélben Magyarország számára fölillantott szebb jövőre vonatkoztak. Kánya azt is kifejtette, hogy a szerződés törvénybe iktatását nagyon nehéz lesz az országgyűlésben keresztülvinni, addig még két-három kormánynak meg kell buknia, és különben is még ezelőtt sokkal súlyosabb kérdésekre kell megoldást találni. Kérdésemre, hogy melyeket, azt válaszolta, hogy a pénzügyek kérdését.

Valóban, ez rendkívül súlyos kérdés, talán sokkalta súlyosabb, mint ahogy első pillantásra gondolnánk, jóllehet már magának a helyzetnek a pusztá vizsgálata is nyugtalansággal tölti el az embert. [...] Könnyen elképzelhető tehát, hogy a budapesti kormány rövidesen a bukás rémképét festi a nagyhatalmak elé, hogy ily módon csikarjon ki olyan változtatásokat, amelyek megkönnyítik az ország gazdasági talpra állását. A magyarok egyik legfőbb érve, hogy az új királyság nem életképes, mivel minden nyersanyagát [...] tőle.¹⁶ Különben a magyarok túloznak, mert való igaz, hogy ásványi kincseik, erdeik túlnyomó részét elvették tőlük, ám

a pécsi bányák náluk maradtak, és az ott kitermelt szén csaknem fedezni fogja jelenlegi szükségletüket. Ezenkívül övük maradt a rendkívül termékeny alföld, a virágzó ipar, a malmok és mindenféle, mezőgazdasághoz kapcsolódó ipar, mint példának okáért a konzervgyárak stb., amelyek – ha újjászervezik, helyreállítják őket – nemsokára tisztes jövedelmet fognak hozni. Budapesten azonban jelenleg olyan politikát folytatnak, amely a külföldnek azt üzeni: akkor a legjobb, amikor a legrosszabb. Ami mindennél fontosabb, hogy szánalmat ébresszenek. Ebben az inkább megbocsátható – ám a latin méltóságtól oly idegen – megnyilvánulásban a germán lelki alkat nyomait tapinthatjuk ki.

Akárhogy áll is a dolog, a magyar kormánynak nem sürgős a békeszerződés országgyűlési jóváhagyása, és ezt Kánya nyíltan meg is mondta. Mire én föl hívtam a figyelmét arra, hogy bármennyire elviselhetetlennek tűnnek is a békefeltételek a magyar hazafiaknak, egy már aláírt egyezmény törvénybe iktatása semmit sem rontana az ország helyzetén, mi több, a ratifikálás azzal az előnnyel is járna, hogy Magyarország visszakapná a pécsi körzetet, és az általános béke megteremtésének esélyei is javulnának. Kánya mindennek hallatán érzéketlen maradt.

Az országgyűlési jóváhagyást akadályozó egyik komoly tényező – bár erről nekem senki nem beszélt – a nyugati megyék Ausztriához csatolása. Tudnivaló ugyanis, hogy a ratifikálás egyik következménye a magyar csapatoknak a nyugati megyékből való kivonulása lenne ugyanúgy, mint a szerb csapatok kivonása Pécsről. A jugo-szlávok kivonulása fölött érzett örömet azonban a közvélemény előtt semmissé tenné annak a szégyene, hogy a nyugati megyéket átengedik az osztrákoknak. Ebből a szempontból tekintve, a kérdés nem egyszerű, amiként pénzügyi szempontból sem az.

Hideg fejjel megvizsgálva a helyzetet azonban arra az eredményre jutunk, hogy annak rendje-módja szerint – tehát az országgyűlési jóváhagyással – meg fog oldódni. Ennek érdekében persze szükség lesz némi nógatásra, hiszen a békeszerződés aláírása is ellenállásba ütközött. A magyarok – követve a német módszert – a legutolsó pillanatig hiú reményekkel áltatják majd magukat a békeszerződés megváltoztatásának esélyeit illetően. Úgy vélem tehát, hogy a Budapestre gyakorolt nyomás helyett – amelyet itt rossz néven vennének – célszerű volna már most számba venni az újabb nehézségeket, még mielőtt itt a helyszínen megjelennek. Kíváncsi lennék, hogy Magyarország olyan helyzetben találja magát, hogy érdeke fűződjék a békeszerződés országgyűlési jóváhagyásához, méghozzá olyan érdeke, amellyel szemben minden egyéb megfontolás – legalábbis részben – azonmód érvényét veszti. E tekintetben az új cseh–osztrák–szerb–román fenyegetés – amelyet nem mi, hanem egymaga Olaszország idézett elő – sokat érő ütőkártyának bizonyulhat a játszmánkban.

Azonban – még ha a kötelező ratifikálás utolsó fölvonásában csak nagyon jelentéktelen szerep jut is nekünk – nem szabad hiú reményekben ringatni magunkat a nyomában föltámadó, reményeim szerint csak időleges, franciaellenes érzelmeket illetően, mivel nagyon sok magyar mindig is bennünket fog tartani a nemzeti gyász

előidézőjének. A magyarok fejében ez a meggyőződés csak tovább erősödik majd, ha brit kollégám¹⁷ Rubinek kereskedelemügyi miniszternél¹⁸ eszközölt legutóbbi közbenjárásának [...] kifejezetten az volt a célja, hogy valamiféle zavart idézzon elő kormányzati és parlamenti körökben.

A kedélyek lecsillapításának nagyon veszélyes módja az, ha alattomban arra buzdítják Magyarországot, hogy kérje a békeszerződés módosítását, és Anglia támogatását ígéri a jelenlegi békeszerződés törvénybe iktatásának elkerüléséhez, még ha Lloyd George nem szándékozik is túl messzire menni ezen az úton. És vajon mit szólhatunk akkor, ha ezek a meggondolatlan sugalmazások gyökeret eresztenek, és a későbbiekben ellenünk használják föl őket? Nem tehetek egyebet, mint hogy újból fölhívjam Nagyméltóságod figyelmét a britek csakugyan fölháborító magatartására, amelynek rosszhiszemű volta túlságosan is szembeszökő, ezért nekünk a legnagyobb elővigyázatosságot kell tanúsítanunk.”¹⁹

Fouchet – aki értesüléseit a magyar külügyminisztérium legfelsőbb köreiből, egyenesen Kánya Kálmántól szerezte – jelentésének mindjárt az elején azt emelte ki, hogy a magyar fél a békeszerződés becikkelyezésének a Nemzetgyűlésben történő keresztülvitelét csak egy későbbi időpontban tartja megvalósíthatónak, miután a Millerand-féle kísérőlevélben leírt ígérek, vagy legalább azoknak egy része teljesült. A magyar fél így nem is a ratifikációra fókuszál, hanem súlyos pénzügyi és gazdasági problémáira. Mindezt Fouchet – miközben elismerte a gazdasági nehézségek tényét – a magyar fél zsarolásának tekintette, amellyel a magyaroknak az a célja, hogy maguk iránt szánalmat keltsenek és ebből adódóan a nagyhatalmaknál engedményeket érjenek el. A békeszerződés ratifikációjával kapcsolatos magyar álláspont tehát Fouchet szerint egyértelmű: a magyaroknak nem sürgős a békeszerződés nemzetgyűlés általi becikkelyezése. Hiába kerülne vissza Magyarországhoz ezt követően Pécs és környéke, mert ugyanakkor ki kellene üríteni azokat a nyugat-magyarországi területeket, amelyeket a békeszerződés Ausztriának juttatott. Ezt pedig a magyar közvélemény nem tolerálná. Mi tehát a megoldás? – tette fel a kérdést Fouchet. Válaszában egyértelműen hitet tett amellett, hogy a békeszerződés magyar ratifikációja elkerülhetetlen. Annak érdekében pedig, hogy ezt a magyar fél is tudomásul vegye, s ne gördítsen további akadályt ellene, sőt egyenesen érdekében álljon a nemzetgyűlési ratifikáció, óvatos nyomásgyakorlást javasolt, melyben fontos szerepet tulajdonított a cseh–osztrák–szerb–román fenyegetésnek. Jelentésének végén Fouchet felhívta a figyelmet a brit politika azon lépéseire, amely szerinte a békeszerződés becikkelyezését hajlandó lenne akár a békeszerződés módosításához is kötni, s ezáltal alku tárgyává tenni.

Ami a Fouchet-jelentés utolsó, a békeszerződés becikkelyezésével kapcsolatos kompromisszumkereső brit álláspontról írt bekezdését illeti, meg kell állapítani, hogy erről Fouchet-nak biztos értesülései voltak. A francia főmegbízott bizony jól volt informálva, amikor jelentésében beszámolt A. Johnsonnak, a brit főmegbízott helyettesének a Rubinek Gyula kereskedelemügyi miniszternél – aki ekkor ideiglenes jelleggel a miniszterelnöki teendőket is ellátta – tett látogatásáról. A John-

son vizitációja ugyanis, mint arról Rubinek a minisztertanács 1920. szeptember 7-i ülésén beszámolt, valóban megtörtént. Rubinek tájékoztatta is a kormányt a brit főmegbízott helyettes látogatásáról és annak tartalmáról. A. Johnson a békeszerződés ratifikálásával kapcsolatban azt a tanácsot adta magyar partnerének, hogy a békeszerződés ratifikálását magyar részről bizonyos feltételekhez lenne célszerű kötni. Ilyennek jelölte meg például, hogy a magyar fél követelje a „zsoldos hadsereg helyett az általános védkötelezettség engedélyezését.”²⁰ Jegyezzük meg, Johnson javaslata egyéni akciónak tekinthető, mely egyáltalán nem bírta a brit kormányzat támogatását. Erről azonban a magyar politikusok mit sem tudtak.

A miniszteri tájékoztatóhoz két megjegyzés hangzott el. Előbb báró Korányi Frigyes²¹ pénzügyminiszter utalt az ország ratifikáció ellenes közhangulatára, majd pedig a távollévő Teleki Pált a külügyminiszteri poszton a kormányülésen helyettesítő Kánya Kálmán jegyezte meg, hogy „az ententenak [antantnak] nincs meg a kellő bátorsága, hogy szövetségeseivel, a bennünket környező kis államokkal szemben a mi javunkra erélyesen fellépjen.”²² Aligha vitatható, hogy mindkét hozzászóló helyes helyzetelemzést adott. Az ország közhangulata valóban élesen ratifikáció ellenes volt, s ebben a helyzetben a becikkelyezés kormány általi erőltetése – mint ahogyan azt Teleki Pál már júniusban Praznovszky Ivánnak Párizsba küldött számjeltáviratában is kiemelte – akár társadalmi robbanással is fenyegethetett.²³ Kánya Kálmán realitásokból kiinduló helyzetértékelését pedig a nagyhatalmak ratifikációval kapcsolatos szeptemberi lépései igazolták.

2.4. A ratifikációs folyamat nagyhatalmak általi felgyorsítása 1920 szeptemberében

Ilyen lépésnek tekinthető a párizsi angol követség 1920. szeptember 8-án kelt és a nagykövetek tanácsának szóló átirata, amely kifejtette, hogy „A brit nagykövetség ama tényre kívánja föl hívni a nagykövetek tanácsának a figyelmét, hogy a magyar kormány mindeddig nem iktatta törvénybe a trianoni békeszerződést, noha annak aláírása óta csaknem három hónap eltelt. Őfelsége kormánya kiemelkedő fontosságot tulajdonít annak, hogy az említett szerződés becikkelyezése semmi nemű indokolatlan késedelmet ne szenvedjen, és a brit nagykövetség bátorodik indítványozni a konferencia tagjainak, sürgessék meg kormányaikat annak érdekében, hogy a békeszerződés ratifikálása ne szenvedjen további halasztást, egyúttal a tanács erélyes hangú tiltakozó jegyzékben szólítsa föl a magyar kormányt, hogy rábírja az ennek érdekében való cselekvésre.”²⁴ Egyúttal a brit fél arról is tájékoztatta a nagykövetek tanácsát, hogy „Ami Nagy-Britanniát illeti, a parlamenti jóváhagyás – a remények szerint – a brit parlament ülészakának [1920] októberi kezdete után – mihelyt lehetőség nyílik rá – meg fog történni.”²⁵

Hogy a győztes nagyhatalmak a magyar békeszerződés ratifikációját fel kívánják gyorsítani, s nem tolerálják tovább Magyarország időhúzó politikáját, azt a francia külügyminisztérium európai aligazgatója, Jules Alfred Laroche,²⁶ Párizsban 1920. szeptember 21-én Praznovszky Ivánnak egyértelműen tudomására hozta. A

Laroche–Praznovszky megbeszélésről készített feljegyzés szerint „Laroche megragadta az alkalmat, hogy megkérdezze Praznovszkyt: tud-e fölvilágosítással szolgálni arra nézve, hogy a magyar kormány mikor szándékozik a békeszerződést törvénybe iktatni. Válaszában Praznovszky elismerte, hogy Magyarország késlekedik eleget tenni ezen alakiságnak, ugyanakkor emlékeztetett kormánya nehéz helyzetére, amelybe a tőle megkövetelt áldozatok miatt jutott, rámutatva, hogy földadatát éppen azzal lehetne megkönnyíteni, ha előzőleg a nagyhatalmak – és különösen Franciaország – jelét adnák jóakaratuknak. Az európai aligazgató erre azt mondta, hogy a magyar kormány nyilvánvalóan nehéz helyzetben van, ám semmivel sem nehezebben, mint az osztrák és a bolgár, vagy maga a német kormány volt annak idején, amelyek mégis sokkal jobban igyekeztek a rájuk vonatkozó békeszerződés ratifikálásával. Nem hallgatta el Praznovszky előtt: Budapest figyelmeztetésre számíthat, hogy gyorsítsa meg a becikkelyezést; ilyen értelmű kérés már érkezett is a nagykövetek tanácsához a brit kormány részéről. [Utalás a párizsi angol követség fentebb idézett 1920. szeptember 8-i iratára.] Kifejtette, véleménye szerint Magyarország érdekében áll a békeszerződés törvénybe iktatása, annál is inkább, mert aláírni aláírta, és a ratifikálással minden kétséget kizáróan eloszlatná a szomszéd országok részéről irányában megnyilvánuló gyanakvást, amely valószínűleg azért ébredt föl bennük, mert a becikkelyezés elhúzódását azon magyar remények bizonyítékaként értelmezik, hogy igenis rá lehet venni a nagyhatalmakat a békeszerződés megváltoztatására, amiről pedig természetesen szó sem lehet. Praznovszky annak a véleményének adott hangot, hogy ha Magyarországnak mégiscsak sikerülne például Ausztriával megegyezni a nyugati megyék kérdésében, a nagyhatalmak ezzel kapcsolatban semmi kifogást nem emelhetnének. Laroche kifejtette, hogy e lehetőséget nem tartja nagyon valószínűnek, de Ausztria részéről mindenesetre addig ilyesmi föl sem merülhet, ameddig Budapest nem iktatja törvénybe a békeszerződést, továbbá hogy általánosságban vizsgálva a Magyarország és szomszédjai között elképzelhető megállapodásokat, ezek megkötésére nincs semmi esély, amíg a magyar kormány nem tartja tiszteletben aláírását azzal, hogy becikkelyezi a békeszerződést.”²⁷

A francia külügyminisztérium európai aligazgatója egyértelműen fogalmazott: Magyarország hiába próbál meg időt nyerni, hiába próbálja a nagyhatalmak jóakarát elnyerni, nem számíthat a békefeltételek enyhítésére. Ráadásul minél tovább halogatja a békeszerződés becikkelyezését, annál inkább fokozódik vele szemben a bizonytalanság. Praznovszky kérdésére Laroche azt is kifejtette, hogy Magyarország és Ausztria között fennálló területi vitának a felek által történő kétoldalú megegyezését nem tartja valószínűnek. Mindaddig pedig, amíg Magyarország nem ratifikálja a békeszerződést, ennek semmilyen realitását nem látja.

A helyzetet tovább nehezítette – s erről Teleki Pál miniszterelnök az 1920. szeptember 22-i minisztertanácson beszámolt – hogy felkereste őt az olasz főmegbízott [Gaetano Caracciolo

Castagneto herceg], s arról informálta, hogy értesülései szerint a kisantant államok közösen kívánják felszólítani a magyar kormányt a ratifikáció azonnali megtételére. Teleki egy másik, meg nem nevezett forrásra hivatkozva azt is a kormány tudomására hozta, hogy Nagy-Britannia kérni fogja a nagyhatalmak tanácsánál, hogy Magyarországot szólítsák fel az azonnali ratifikációra.²⁸ Az erre vonatkozó angol megkeresés, mint azt korábban ismertettük, 1920. szeptember 8-án meg is történt.

2.5. A magyar álláspont 1920. szeptember második felében

Az 1920. szeptember 22-i minisztertanácson Teleki arról is beszámolt, hogy a nála látogatást tévő olasz és francia főmegbízottak előtt kijelentette, „hogya feltétlen szándékunk mielőbb ratifikálni, előbb azonban egyrészt az el nem odázható földreform törvényjavaslat és más sürgős pénzügyi javaslatok fekszenek a nemzetgyűlés előtt, melyeknek letárgyalása a ratifikálás előtt kerülne napirendre.”²⁹ Teleki, aki ekkor még nem ismerte az antanthatalmaknak a magyar ratifikációval kapcsolatban 1920 szeptember második felében kialakított egyértelmű álláspontját, így még mindig az időhúzás taktikáját választotta, s az olasz és a francia főmegbízottak előtt arról beszélt, hogy a ratifikációt egy későbbi időpontban fogja végrehajtani a magyar kormány. Előtte azonban a földreformot és más pénzügyi törvényt szeretne letárgyalni.

Ráadásul a minisztertanácson ismételten téma volt A. Johnson brit főmegbízott helyettes korábban már tárgyalt javaslata, mely szerint a magyar kormány a ratifikációt kösse az általános hadkötelezettség engedélyezéséhez.³⁰ Johnson javaslatának komolyságát azonban alaposan gyengítette Teleki Pál Johnson szavahihetőségével kapcsolatos azon megjegyzése, hogy éppen a brit főmegbízott helyettes javaslatára kívánta Londonba küldeni a magyar kormány gróf Bánffy Miklóst, mint de facto követet. Erről a magyar kormány 1920. július 27-én határozatot is hozott.³¹ Johnson azt is megígérte, hogy közbenjár kormányánál az Agreement megadásának az ügyében. A brit kormány azonban azzal utasította el Bánffy de facto követi Agreementjét, hogy az csak a békeszerződés magyar ratifikációját követően lehet esedékes.³² Ezt követően a Johnson-féle javaslat érdemi vita nélkül lekerült a minisztertanács napirendjéről. Nem úgy a ratifikáláshoz esetleg köthető lehetséges magyar igények. Bleyer Jakab³³, a nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztere például a békeszerződésben a „ruthénlakta vidékek részére biztosított autonómia” megadását, Nagyatádi Szabó István³⁴ földművelésügyi miniszter Baranya vármegye szerbek által történő kiűritését követelte. Báró Korányi Frigyes pénzügyminiszter arra kívánt antant biztosítékot kapni a ratifikálás kapcsán, hogy az antant a magyar fél által kivetett vagyonadót nem fogja jóvátétel címén lefoglalni.³⁵ A kormánynak azonban hamarosan azzal kellett szembenéznie, hogy a ratifikációval szembeni magyar kompenzációs követeléseknek semmilyen realitása nincs.

2.6. Az antant az azonnali becikkelyezést követeli

A nagykövetek tanácsa 1920. szeptember 23-án döntést hozott arról, hogy képviselőik útján nyomatékosan követelni fogják a magyar kormánytól, hogy a trianoni békeszerződés becikkelyezéséről intézkedjen. Paléologue,³⁶ a francia külügyminisztérium főtitkára másnap, 1920. szeptember 24-én erről táviratban értesítette Fouchet budapesti francia főbiztost: „Tegnap ülésén a nagykövetek tanácsa úgy határozott, hogy baráti hangon, ám sürgetően fölhívja a magyar kormány figyelmét azokra a nehézségekre, amelyek a trianoni békeszerződés becikkelyezésének elhúzódásából következnek. A magyar békeküldöttség elnökének küldendő értesítés szövegét önöknek futárpostával továbbítom. Amint megkapják, egyeztessenek brit [Johnson] és olasz [Castagneto] kollégájukkal, s esetleg az Egyesült Államok képviselőjével – akinek egyértelmű utasításokat kell kapnia Washingtonból –, és jelezzék a maguk részéről a budapesti kormánynak, hogy a nagyhatalmak milyen fontosságot tulajdonítanak a június 4-i békeszerződés mielőbbi törvénybe iktatásának.”³⁷

Másnap, 1920. szeptember 25-én Praznovszky Iván megkapta Jules Cambon-nak,³⁸ a nagykövetek tanácsa elnökének levelét: „A magyar kormány abbeli késlekedése, hogy törvényerőre emelje a trianoni békeszerződést, olyan helyzetet teremt, amellyel a nagykövetek tanácsának kötelessége foglalkozni. A dolgoknak a jelenlegi állapotukban való maradása ugyanis hátráltatja egy hathatós közép-európai békerendszer megvalósítását, és érvényesülni engedi a bizonytalan helyzetet előidéző okokat, melyeknek további fennmaradása nem áll egyik nagyhatalom érdekében sem. Abban a meggyőződésben, hogy mindeme szempontok nem kerültek el figyelmét, a nagyköveti konferencia nevében tisztelettel kérem önt, adja a magyar kormány értésére, hogy milyen nagy fontosságot tulajdonítanak a hatalmak annak, hogy a trianoni békeszerződés ratifikálásához szükséges intézkedéseket haladéktalanul foganatosítsa.”³⁹

Szinte a nagykövetek tanácsának döntésével azonos időpontban, 1920. szeptember 22-én Teleki Pál átadta a külügyminiszteri feladatköröket Csáky Imre⁴⁰ grófnak, akinek a személyében a franciabarát politikai vonal erősödött meg a kormányban, s egyúttal háttérbe szorult a német irányvonalat szorgalmazó parlamenti politikai csoport.⁴¹ Ezzel egy időben Teleki miniszterelnök a nemzetgyűlés külügyi bizottságában beismerte, hogy „hosszú időn keresztül élt a reménység, hogy a trianoni békeszerződésen bizonyos módosításokat fognak eszközölni. Ebben a reményben csalatkoznunk kellett. Minden, ez irányban tett próbálkozás hiábavalónak bizonyult.”⁴² Fouchet a miniszterelnöki beszéd kapcsán jelentésében kitért arra, hogy „Teleki gróf egy időben még afféle gondolatokat is táplált, hogy Magyarországot esetleg megkímélik a törvénybe iktatás fájdalmas eljárásától, ám végül föl kellett adnia e hiú reményt. Erre vonatkozóan az új külügyminiszter, Csáky gróf nyilatkozatot készül tenni az országgyűlésben. De végül is ki kell mondan, hogy a békeszerződés törvénybe iktatása immáron elkerülhetetlenné vált [...] A budapesti kormány végül belátta, hogy az értelmetlen tiltakozások kora lezárult, hogy a valóság többet ér az álomnál...”⁴³

A Csáky külügyminiszter 1920. október 4-én táviratban utasította Praznovszkyt, hogy adjon igenlő választ a nagykövetek tanácsának szeptember 25-i jegyzékére. A magyar kormány válaszában arról tájékoztatta a szövetséges hatalmakat, hogy a magyar kormány el van szánva a békeszerződés ratifikációjára, mihelyt a földbirtokreformról szóló törvényjavaslatot, valamint egyes pénzügyi tárgyú előterjesztéseket a nemzetgyűlés letárgyalta és elfogadta. Jelzete továbbá a külügyminiszter, hogy a ratifikációra várhatóan november végén vagy december elején kerülhet sor.⁴⁴ Csáky ugyanakkor informálisan arra kérte Praznovszkyt, hogy próbálja meg elérni a nagyhatalmaknál a ratifikálási folyamat további halasztását.⁴⁵ A távirat tartalmáról – kivéve a halasztásra vonatkozó részt – Csáky tájékoztatta Fouchet főmegbízottat. Együttal „kizárólag belpolitikai és parlamenttel kapcsolatos” okokra hivatkozva az alábbi félhivatalos kéréssel fordult hozzá: [...] a magyar kormánynak az országgyűléssel szembeni helyzetét nagymértékben javítaná, ha a parlament előtt – a békeszerződés törvénybe iktatására vonatkozó kormányzati kéréssel egyidejűleg – a jövőre nézve valamiféle reménysugarat lehetne fölvillantani.”⁴⁶ Kérését azzal indokolta, hogy „Azt szeretném, hogy a magyar országgyűlés színe előtt egyidejűleg valami kézzelfogható tudjak fölmutatni, olyan eredményt, amely Franciaországhoz való közeledésünk hozadéka, tekintet nélkül egyébként arra, hogy ez az eredmény milyen természetű.”⁴⁷ Csáky tehát még egy utolsó kísérletet tett arra, hogy a békeszerződés becikkelyezéséért Magyarország legalább gesztusértékű ellentételezést kapjon. Fouchet természetesen semmiféle konkrét ígéretet nem tett Csákynek. Válaszában abban erősítette meg a külügyminisztert, hogy a ratifikáció útját választó Magyarország „talpra állításához” szükséges támogatást és segítséget Franciaországtól meg fogja kapni. Együttal felhívta az új francia miniszterelnök és együttal külügyminiszter, Georges Leygues⁴⁸ figyelmét arra, hogy „Földrajzi helyzetéből, parasztságának erejéből, szorgalmából, pénzügyi szakembereinek és mérnökeinek kiemelkedő képességéből adódóan Magyarország még most is olyan erkölcsi és anyagi erőt képvisel, amely néhány év elteltével – pusztán fejlettebb műveltségi szintje folytán – jelentős vonzerőt fog kifejteni a szomszédos államokra, különösen a legalábbis közhivatalnokai többségét és csaknem a népesség egészét illetően primitívnek megmaradt Jugo-Szláviára és Romániára. Ebből az következik, hogy ez az ország mindenképpen arra hivatott, hogy újból egyfajta központtá, szellemi – szükség esetén katonai – hatalommá váljon, hiszen kiváló katonákkal rendelkezik. A magyarok mély rokonszenvét élvező Lengyelországgal együttműködve Magyarország – ha meg tudjuk nyerni magunknak – minden kétséget kizáróan szilárd támaszunk lehet Németország ellenében. E helyütt egyébként csak sűrített formában megismétlem a korábbi távirataimban gyakorta megfogalmazott gondolataimat, melyek teljes összhangban állnak a békeszerződésből eredő kötelezettségekkel, amely szerződés – miután Magyarország már törvénybe iktatta és végrehajtotta – semmiképpen sem akadályozhat bennünket abban, hogy Budapesten – amint másutt is – befolyásunkat baráti és üdvös módon tovább erősítsük.”⁴⁹

2.7. Az újabb antant jegyzék

Miután az 1920. október 4-én Praznovszkynak küldött táviratot – melyben a magyar kormány igent mondott a békeszerződés ratifikációjára – követően a becikelyezés terén érdemi magyar lépés nem történt, 1920. október 13-én Lord Derby⁵⁰ Nagy-Britannia párizsi nagykövete ismételten a nagykövetek tanácsa elé terjesztette a trianoni békeszerződés ratifikációjának a kérdését. Erről 1920. október 14-én Georges Leygues táviratban értesítette Fouchet főmegbízottat: „Mivel [Lord Derby] a budapesti kormány által a nagyhatalmaknak adott biztosítékokat nem tartotta megnyugtatónak, a brit képviselő együttes föllépést sürgetett Budapestnél annak érdekében, hogy a leghatározottabban fölszólítsák a magyar kormányt, november 1-jéig iktassa törvénybe a békeszerződést; egyúttal azt is tudtára adják, mindaddig, amíg a ratifikáció nem történik meg, a magyar képviselő nem vehet részt a Duna-konferencián. [...] A nagykövetek tanácsa mindezeket figyelembe véve úgy határozott, hogy a nagyhatalmak budapesti képviselői kollektív demarsot [hivatalos fellépést] tesznek a magyar kormánynál, melynek célja, hogy 1. tudomására hozzák a nagyhatalmak azon vélekedését, mely szerint fölöttebb kívánatos volna, hogy a békeszerződés törvénybe iktatása november 1-je előtt megtörténjék, 2. fölhívják arra a figyelmét, hogy az újabb késlekedés esetleg hatással lehet Magyarországnak a különböző tanácskozásokon, bizottságokban való képviseletére, amelyekben a magyar képviselők kizárólag egy még nem ratifikált békeszerződés kikötései értelmében rendelkeznek ülési joggal.”⁵¹ Georges Leygues arra is felhívta Fouchet figyelmét, hogy „a nagykövetek tanácsának ezen újabb – immáron elkerülhetetlen” – intézkedésének hatására remélhetőleg „Budapest [...] beláthatja, hogy saját érdekében áll [...] a békeszerződés országgyűlési jóváhagyásának meggyorsítása, amivel elkerülheti, hogy a nagyhatalmak haragját magára vonja.”⁵²

A nagykövetek tanácsa által 1920. október 18-án Budapestre eljuttatott újabb jegyzékről, s az abban rögzített 1920. november 1-jei ratifikálási határidőről Csáky 1920. október 19-én tájékoztatta a minisztertanácsot. A külügyminiszter elmondta, hogy tárgyalásainak eredményeképpen az olasz fél hajlandónak mutatkozott a határidőnek december 1-ben történő módosítására. Egyben annak a véleményének adott hangot, hogy minden valószínűség szerint meg fognak tudni egyezni az 1920. november 15-i kompromisszumos időpontban.⁵³

Csáky ezt követően minden követ megmozgatott annak érdekében, hogy a november 1-jei határidőt legalább két héttel prolongálja. Többször találkozott az antant budapesti főmegbízottaival, s igyekezett meggyőzni őket a november 1-jei időpont tarthatatlanságáról. A magyar külügyminiszter érveit Fouchet az alábbiakban összegezte:

„1. Tárgyi természetű nehézségei vannak annak, hogy a nagyhatalmak kívánásának ilyen rövid határidőn belül eleget tegyenek. A képviselők között szétosztandó jelentés kinyomtatása még nem fejeződött be.

2. Politikai természetű nehézségei vannak annak, hogy a küszöbönálló földreform által keltett nyugtalanság közepette kérjék az országgyűléstől egy, a nemzeti

büszkeség szempontjából mindenképpen fájdalmas szerződés soron kívüli megvitatását.

3. Személyi természetű nehézségek Csáky gróf részéről. Tudniillik a grófot – akinek hatalomra kerülése a francia orientáció végleges megpecsételést jelentette – máris heves támadások érik a közvélemény részéről, amely – hivatkozva az aláírásunkkal ellátott jegyzék fenyegető jellegére – úgy vélekedik, semmi nem indokolja, hogy a magyarok, országuk fölemelkedését célzó erőfeszítéseik során különleges bizalommal legyenek irántunk.

Ennek kapcsán Csáky gróf beszámolt arról, hogy milyen szorult helyzetbe került. Követelik tőle ugyanis, tárja föl azokat az okokat, amelyek arra késztették, hogy éppen Párizsban keressen támaszt. Adja elő, hogy milyen segítségre számít részünkről a jövőre nézve.”⁵⁴

Csáky egyúttal kifejtette Fouchet-nak, „hogy a békeszerződés ratifikálását csak az e fájdalmas eljárás lefolytatásához az általa legkedvezőbbnek ítélt időpontban kívánja kérni az országgyűléstől, vagyis az agrártörvény megszavazását követő pillanatnyi enyhülés idején, amikor már a parlamenti folyosókon folytatott propaganda-hadjárat is meghozta a kívánt eredményt.”⁵⁵ Csáky a Fouchet-val folytatott tárgyalásai során ezt az időpontot a november 15-e körüli napokra prognosztizálta.

2.8. A békeszerződésről szóló törvényjavaslat Nemzetgyűlés elé terjesztése

1920. október 26.

Csáky tárgyalásai eredménnyel jártak. Sikerült a nagyhatalmak képviselőit meggyőzni arról, hogy az eredetileg november 1-jei időpontot november 15-re módosítsák. Erről a brit, a francia és az olasz főképviselők 1920. október 26-án szóbeli jegyzékben tájékoztatták a magyar kormányt. A Johnson, Fouchet és Castagneto által aláírt jegyzék „fölhívja a magyar kormány figyelmét a békeszerződésnek a magyar országgyűlés részéről történő mielőbbi törvénybe iktatásának szükséges voltára.” Közlik továbbá, hogy „A nagykövetek tanácsa eredetileg a november 1-jei határidőt jelölte meg. A brit, a francia és az olasz kormány ennek ellenére megállapodott abban, hogy fölhatalmazzák budapesti képviselőjüket, közölgék a magyar kormánnyal, hogy a szoros határidőből adódó technikai nehézségekre való tekintettel a határidő november 15-éig meghosszabbítható, de ez az utóbbi időpont a legvégső, ameddig a ratifikációnak – a brit, francia és olasz kormány kérésének megfelelően – meg kell történnie. Abban az esetben, ha november 15-éig nem történne meg az országgyűlési jóváhagyás, a brit, a francia és az olasz kormány kénytelen volna bejelenteni, hogy visszavonja azt a jóakarató intézkedést, amely már most lehetővé teszi a magyar képviselők részvételét néhány nemzetközi bizottság munkájában.”⁵⁶

Ugyan ezen a napon Csáky Imre külügyminiszter a Nemzetgyűlés 117. ülésnapján a következő rövid bejelentést tette: „T. Nemzetgyűlés! Bátor vagyok a Magyar-ország között egyrésről, a szövetséges és társult hatalmak között másrésről, folyó

évi június hó 4-ik napján Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről szóló törvényjavaslatot benyújtani és egyben annak külön-külön a külügyi, közjogi és közgazdasági bizottsághoz az osztályok mellőzésével való utasítását kérni.”⁵⁷ Az elnöklő Rakovszky István⁵⁸ ehhez annyit fűzött hozzá, hogy „E törvényjavaslat ki fog nyomtatni, szét fog osztatni és az osztályok mellőzésével külön-külön a külügyi, közjogi és közgazdasági bizottságokhoz át fog tétetni.”⁵⁹ Majd ezt követően az ülést öt percre felfüggesztette.

A másnapi újságok csupán mínuszos hírben, szigorúan a tényekre szorítkozva közölték a szomorú hírt: „Gróf Csáky Imre külügyminiszter ma a nemzetgyűlés elé terjesztette a trianoni békeszerződés becikkelyezéséről szóló törvényjavaslatot. A törvényjavaslat nyolc szakaszból áll, — nincs benne a szerződésen s a vele összefüggő okiratokon kívül semmi egyéb, mint a mi törvényhozási technikai szempontból okvetlenül szükséges.”⁶⁰

JEGYZETEK

1. A trianoni békediktátum aláíróinak kiválasztásáról lásd Vizi László Tamás (2010): Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak személyéről. Közép-Európai Közlemények. III. évf. 4. szám 2010/4. No. 11. 109-132. old.; Vizi László Tamás (2014): Ki írja alá a trianoni békét? Rubicon Történelmi Magazin, XXIV. évf. 260. szám. 2014/6. 70-76. old.
2. A magyar kormány ez irányú próbálkozásait ismerteti Zeidler Miklós (2012): A Monarchiától Trianonig egy magyar diplomata szemével. Praznovszky Iván emlékezései. OlvasóSarok Kiadó, Budapest. 75-78. old.; Galántai József (1990): A trianoni békekötés 1920. A párizsi meghívástól a ratifikálásig. Gondolat Kiadó, Budapest. 183-187. old.; Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919-1924. ATTRAKTOR Kiadó, Máriabesnyő. 35-39. old.; Lásd továbbá Ádám Magda–Ormos Mária szerk. (2006): Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1920-1921. Akadémiai Kiadó, Budapest. (a továbbiakban FDI) 14-15., 22., 27-28., 33., 36-39., 42-44., 48-49. old.
3. Zeidler (2012) 68., 75. old.
4. Bölöny József–Hubai László (2004): Magyarország kormányai 1848-2004. Akadémiai Kiadó, Budapest. 95., 192. old.
5. A Nemzetgyűlés 69. ülése 1920. évi július hó 22-én. Az 1920. február 16-ára hirdetett Nemzetgyűlési naplója. IV. kötet. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest. 1920. 4. old.
6. Uo. 9. old.; Teleki Pál miniszterelnöki bemutatkozó beszédét közli Ablonczy Balázs szerk. (2000): Teleki Pál válogatott politikai írások és beszédek. Osiris Kiadó, Budapest. 89-119. old. A beszéd külügyi helyzetre vonatkozó részletét lásd 94-96. old.
7. Maurice Fouchet a francia kormány budapesti főmegbízottja 1920. május 19-én került kinevezésre. Állomáshelyét azonban hetekkel korábban, március végén elfoglalta. Franciaország budapesti képviselőtére az 1919. novembertől 1920. márciusáig

- tartó időszakra vonatkozóan lásd Ormos Mária (1983): Padovától Trianonig. 1918-1920. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 371. old.
8. Alexandre Millerand (1859-1943) 1920. január 20-a és 1920. szeptember 23-a között Franciaország miniszterelnöke, majd 1924. június 11-ig köztársasági elnöke. Mint a békekonferencia elnöke, nevéhez fűződik az 1920. május 6-án kelt ún. Millerand-féle kísérőlevél, amelyben többek között az szerepel, hogy „Lehetséges, hogy egy helyszíni vizsgálat bebizonyítja majd a békeszerződésben vett határok egyes pontokon való megváltoztatásának szükségességét...” A Millerand-féle kísérőlevelet közli Zeidler Miklós szerk. (2003): Trianon. Osiris Kiadó, Budapest. 148-151. old. Millerand elnökölt 1920. június 4-én a trianoni békediktátum aláírásának ceremóniáján is.
 9. FDI 10. számú irat. 13. old.
 10. FDI 33. számú irat. 42. old.
 11. Edvard Beneš (1884-1948) 1918. november 14-től 1935. december 18-ig Csehszlovákia külügyminisztere.
 12. Take Ionescu (1858-1922) 1920. június 13-tól 1921. december 16-ig Románia külügyminisztere.
 13. Beneš belgrádi és bukaresti tárgyalásairól lásd Gulyás László (2008): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. ATTRAKTOR Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő. 181-183. old.
 14. A kisantant létrejöttére és működésére lásd Gulyás László (2011): A kisantant története. Rubicon Történelmi Magazin, 2011/2. 68-77. old.; Ádám Magda (1981): A kisantant 1920-1938. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.; Ádám Magda (1989): A kisantant és Európa 1920-1929. Akadémiai Kiadó, Budapest.; Majoros István (2010): Párizs keleti partnereiről a két világháború között. In. Háda Béla–Ligeti Dávid–Majoros István–Maruzsa Zoltán–Merényi Krisztina szerk. (2010): Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves. ELTE Új és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest. 271-285. old.
 15. Kánya Kálmán (1869) a diplomáciai szolgálatot az Osztrák-Magyar Monarchia közös külügyminisztériumában kezdte 1895-ben. 1919. október 31-én rendkívüli követi rangban lépett be az újjászerveződő magyar külügyminisztérium kötelékébe. Előbb a politikai osztályt vezette, majd 1920. május 30-tól a külügyminiszter állandó helyettese lett. 1925 és 1933 között berlini követ, 1933-tól 1938-ig külügyminiszter volt. Kánya életútját legújabban ismerteti Tóth Imre (2016): Egy polgári arisztokrata. Kánya Kálmán (1869-1945) Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
 16. A jelentésben olvashatatlan szó. Lásd FDI 46. számú irat. 61. old. 1. sz. lábjegyzet. Valószínűsíthetően az olvashatatlan kifejezés az „elvették” szó lehet.
 17. A brit főmegbízott helyetteséről, A Johnsonról van szó.
 18. Rubinek Gyula (1865-1922) A Nagyatádi Szabó István alapította Kisgazdapárt meghatározó politikusa, 1921-től a párt tiszteletbeli elnöke. 1919. augusztus 27-től 1920. július 19-ig (1920. július 19-től augusztus 15-ig ideiglenesen) a Friedrich-, a Huszár-, a Simonyi-Semadam- és az első Teleki-kormány földművelésügyi minisztere illetve 1920. július 19-től 1920. december 16-ig egyben kereskedelemügyi miniszter is volt. 1920. július 28-a és szeptember 13-a között ideiglenesen a miniszterelnöki teendőket is ellátta.

19. FDI 46. számú irat. 60-62. old.
20. Magyar Nemzeti Levéltár. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek K 27 a továbbiakban MNL K 27 (1920. 09. 07.) 9. old.
21. Korányi Frigyes (1869-1935) 1919 és 1932 között számos miniszteri posztot betöltött. Tárgyalt időszakunkban, 1919. szeptember 12-től 1920. december 16-ig pénzügyminiszter volt.
22. MNL K 27 (1920. 09. 07.) 9-10. old.
23. Zeidler (2012) 75. old.
24. FDI 48. számú irat. 64. old.
25. Uo.
26. Jules Alfred Laroche (1872-1961) Francia diplomata, a francia külügyminisztérium politikai és kereskedelmi ügyek igazgatóságának európai aligazgatója.
27. FDI 50. számú irat. 66-67. old.
28. MNL K 27 (1920. 09. 22.) 2. old.
29. Uo.
30. MNL K 27 (1920. 09. 22.) 2-3. old.
31. Bánffy Miklós gróf de facto londoni követté történő kiküldéséről az 1920. július 27-i minisztertanács döntött A Johnson brit főmegbízott javaslatára. A minisztertanácsi előterjesztést és döntést lásd MNL K 27 (1920. 07. 27.) 27-28. old. Bánffy Miklós gróf (1873-1950) végül mégsem lett de facto követ. Bethlen István kormányában 1921. április 14-től 1922. december 19-ig a külügyminiszteri posztot töltötte be. Erről lásd Bölöny-Hubai (2004) 96., 131-132., 215., 262., 284. old.
32. MNL K 27 (1920. 09. 22.) 3-4. old.
33. Bleyer Jakab (1874-1933) 1919. augusztus 15-től 1920. december 16-ig a nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztere.
34. Nagyatádi Szabó István (1863-1924) Az Egyesült Kisgazda- és Földművespárt, majd az Egységes Párt elnöke. 1919 és 1924 között számos miniszteri posztot betöltött. Tárgyalt időszakunkban, 1920. augusztus 15-től 1921. december 3-ig földművelésügyi miniszter volt.
35. MNL K 27 (1920. 09. 22.) 4-5. old.
36. Maurice Paléologue (1859-1944) A. Millerand miniszterelnöksége idején, 1920 elején lett a francia külügyminisztérium főtitkára. Posztját 1920 szeptemberéig töltötte be.
37. FDI 51. számú irat. 67. old.
38. Jules Cambon (1845-1935) 1920-ban a nagykövetek tanácsának elnöke.
39. FDI 52. számú irat. 67-68. old.
40. Csáky Imre gróf (1882-1961) 1920. szeptember 22-től 1920. december 16-ig magyar külügyminiszter.
41. FDI 55. számú irat. 72. old.; Gróf Csáky Imrét, mint az új magyar külügyminisztert, a kormány 1920. szeptember 27-i ülésén mutatta be Teleki Pál miniszterelnök. Erre vonatkozóan lásd MNL K 27 (1920. 09. 27.) 2. old.
42. FDI 56. számú irat. 73. old.

43. FDI 56. számú irat. 73-74. old.
44. MNL K 27 (1920. 10. 19.) 4-5. old.
45. FDI 59. számú irat. 78. old.; Galántai (1990) 186. old.
46. FDI 59. számú irat. 78. old.
47. FDI 59. számú irat. 77-78. old.
48. Georges Leygues (1857-1933) 1920. szeptember 24-től 1921. január 16-ig Franciaország miniszterelnöke.
49. FDI 59. számú irat. 79. old.
50. Lord Derby (1865-1948) 1918 és 1920 között Nagy-Britannia franciaországi nagykövete.
51. FDI 63. számú irat. 85-86. old.
52. FDI 63. számú irat. 86. old.
53. MNL K 27 (1920. 10. 19.) 5. old.
54. FDI 69. számú irat. 96-97. old.
55. FDI 69. számú irat. 97. old.
56. FDI 70. számú irat. 98. old.
57. A Nemzetgyűlés 117. ülése 1920. évi október hó 26-án. Az 1920. február 16-ára hirdetett Nemzetgyűlési naplója. VI. kötet. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest. 1920. 134. old.
58. Rakovszky István (1858-1931) 1920. február 18. és 1921. július 30. között a Nemzetgyűlés elnöke.
59. A Nemzetgyűlés 117. ülése 1920. évi október hó 26-án. Az 1920. február 16-ára hirdetett Nemzetgyűlési naplója. VI. kötet. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest. 1920. 134. old.
60. Az Est. Politikai napilap. XI. évf. 254. szám. 1920. okt. 27. 1. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ablonczy Balázs szerk. (2000): Teleki Pál válogatott politikai írások és beszédek. Osiris Kiadó, Budapest.
- Az Est. Politikai napilap. XI. évf. 254. szám. 1920. okt. 27.
- Az 1920. február 16-ára hirdetett Nemzetgyűlési naplója. IV. kötet. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest. 1920.
- Az 1920. február 16-ára hirdetett Nemzetgyűlési naplója. VI. kötet. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, Budapest. 1920.
- Ádám Magda (1981): A kisantant 1920-1938. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Ádám Magda (1989): A kisantant és Európa 1920-1929. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ádám Magda, Ormos Mária szerk. (2006): Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1920-1921. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Bölgöny József–Hubai László (2004): Magyarország kormányai 1848-2004. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Galántai József (1990): A trianoni békekötés 1920. A párizsi meghívástól a ratifikálásig. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919-1924. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2011): A kisantant története. Rubicon Történelmi Magazin, 2011/2. 68-77. old.
- Gulyás László (2008): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Atttarakto Kiadó. Máriabesnyő–Gödöllő.
- Háda Béla–Ligeti Dávid–Majoros István–Maruzsa Zoltán–Merényi Krisztina szerk. (2010): Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves. ELTE Új és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest.
- Majoros István (2010): Párizs keleti partnereiről a két világháború között. In. Háda Béla–Ligeti Dávid–Majoros István–Maruzsa Zoltán–Merényi Krisztina szerk. (2010): Nemzetek és birodalmak. Diószegi István 80 éves. ELTE Új és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest. 271-285. old.
- Tóth Imre (2016): Egy polgári arisztokrata. Kánya Kálmán (1869-1945) Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat, Budapest.
- Ormos Mária (1983): Padovától Trianonig. 1918-1920. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Vizi László Tamás (2010): Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak személyéről. Közép-Európai Közlemények. III. évf. 4. szám 2010/4. No. 11. 109-132. old.
- Vizi László Tamás (2014): Ki írja alá a trianoni békét? Rubicon Történelmi Magazin, XXIV. évf. 260. szám. 2014/6. 70-76. old.
- Zeidler Miklós (2012): A Monarchiától Trianonig egy magyar diplomata szemével. Praznovszky Iván emlékezései. OlvasóSarok Kiadó, Budapest.
- Zeidler Miklós szerk. (2003): Trianon. Osiris Kiadó, Budapest.

Gulyás László*

ADALÉKOK A RÉGIÓTÖRTÉNETI KUTATÁSOKHOZ 2. KÁRPÁTALJA VISSZATÉRÉSENEK DIPLOMÁCIAI ELŐKÉSZÍTÉSE, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL TELEKI PÁL FÖLDRAJZI/GAZDASÁGI ÉRVEIRE

**SOME DETAILS OF HISTORICAL RESEARCHES OF REGION 2.
*DIPLOMATICAL PREPARATION OF RETURNING OF
SUBCARPATHIA, ESPECIALLY PÁL TELEKI'S GEOGRAPHICAL/
ECONOMIC ARGUMENTS***

ABSTRACT

On 16th February 1939 Governor Miklós Horthy nominated Pal Teleki as prime minister. In the focus foreign policy of Teleki was the question of Subcarpathia. For answering of the question why Subcarpathia belongs to Hungary, the Hungarian diplomacy worked out a system of arguments compared three elements.

First point of this system was the historical arguments. Summary of it in one sentence: the „*natio fidelissima*” (the most faithfully nation), the Ruthen lived within Hungarian nation during 1000 years, so this status has to be set back.

The second part was the political arguments: Czechoslovak politicians promised in 1918-1920 in Versailles, that this area will get autonomy, but this decision was postponed for 20 years, and when they got it, it happened under pressure. The Hungarian government will give real working autonomy for Subcarpathia.

The third part of reasons was geographical argument. We will present these in details in our study.

1. Bevezetés

1939. február 16-án Horthy kormányzó Teleki Pált nevezte ki miniszterelnökké. Ezzel Teleki immár második alkalommal kapta meg a kormányfői posztot.¹ Teleki a kormánya megalakítása során átvette előde Imrédy Béla összes miniszterét – csak az általa korábban betöltött kultuszminiszteri tárcára hívott meg egy új embert, Hóman Bálintot² –, így ennek megfelelően továbbra is Csáky István töltötte be a külügyminiszteri posztot.³

Teleki külpolitikájának fókuszában hivatalba lépésének első heteiben Kárpát-alja kérdése állt. Az első revíziós siker után – az 1938. évi első bécsi döntéssel

* Prof. Dr. Gulyás László, egyetemi tanár Szegedi Tudományegyetem, c. egyetemi tanár Kaposvári Egyetem, c. egyetemi tanár Kodolányi János Főiskola

visszatért Magyarországhoz a Felvidék egy jelentős része, illetve a Kárpátalja egy kis darabja – a magyar külpolitika vezetői azon dolgoztak, hogy a teljes Kárpátalja a magyar állam keretei közé kerüljön. Arra vonatkozóan, hogy Kárpátalját miért kell Magyarországhoz csatolni Teleki vezetésével a magyar diplomácia egy három elemből álló érvrendszert dolgozott ki és alkalmazott. Az érvrendszer első eleme a történelmi érvek voltak. Ezeket egy mondatban az alábbi módon foglalhatjuk össze: a leghűségesebb nemzet – a rutén – ezer éven keresztül a magyar állam keretei között élt, ezért ismét vissza kell állítani ezt az állapotot.

A második elem a politikai érvek voltak. Ezek lényege: bár a csehszlovák politikusok 1918-20-ban Versaillesban megígérték, hogy a terület autonómiát fog kapni, ezen ígéretük beváltását 20 évig halogatták, és 1938 őszén csak kényszer hatására adták meg. A magyar állam – mondta Teleki – a visszacsatolás után ténylegesen működő autonómiát fog a területnek adni.

A magyar érvrendszer harmadik eleme az ún. földrajzi/gazdasági érvek voltak. Tanulmányunkban ezen földrajzi/gazdasági érveket fogjuk részletesen bemutatni.

2. Az 1939. évi földrajzi érvek előzményei

Az 1939 februárjában-márciusában Kárpátaljával kapcsolatban a magyar diplomata által hangoztatott földrajzi/gazdasági érveknek az előzményeit a trianoni béke megszületésének időszakában kell keresnünk. Teleki 1918 októberétől részt vett a magyar béketárgyalásokat előkészítő munkálatokban, illetve 1920 januárjában tagja volt a Versaillesbe utazó magyar béke delegációnak.⁴ A versaillesi béketárgyalásokra történő felkészülés során a magyar fél egy rendkívül nagy terjedelmű anyagot állított össze. Ez egy-egy kérdéskört összefoglaló, ún. jegyzékekből, statisztikákból, táblázatokból és térképekből állt össze.⁵

Nézzük meg, hogy Kárpátaljával kapcsolatban ezen magyar békeanyagban milyen földrajzi/gazdasági érvek kerültek rögzítésre. Kifejezetten Kárpátaljával a XIII. jegyzék – mely „A ruthén kérdés” címet kapta – foglalkozott.⁶ Ezen jegyzék közlekedéssel kapcsolatos része kiemelte, hogy Kárpátalja folyóvölgyei az Alföldre nyílnak, és így eleve meghatározzák a közlekedési utak irányát.⁷ Ezzel az érveléssel azt az állítást kívánták alátámasztani, mely szerint a Kárpátalja és a Nagy-Alföld rendkívül szoros földrajzi és ebből következően gazdasági kapcsolatban áll egymással.⁸

A jegyzék gazdasági viszonyokkal foglalkozó része kihangsúlyozta, hogy a rutének „élelmiszercikkek jelentékeny részét azáltal szerezték meg, hogy az Alföldön aratási munkákat végeztek. Bérüket természetben kapták meg, amelyekből ők és családjuk télen át éltek. A rutének jelentékeny része szerződött az állam közvetítésével hat hónapra, vagy csupán az aratási munkálatokra az Alföld uradalmaiba.”⁹

A XIII. jegyzék 7. melléklete¹⁰ – melynek címe „A belső mezőgazdasági időszaki munkásvándorlás Magyarországon” – kifejezetten a rutének alföldi munkavállalásának bemutatásáról szólt. Kifejtette, hogy a hivatalos adatok szerint 1909-

ben 44 ezer fő, 1913-ban 71 ezer fő és 1914-ben 65 ezer fő kárpátaljai munkás szerződött az Alföldre mezőgazdasági munkára.

Ki kell hangsúlyoznunk, hogy a magyar békeanyagban bemutatott speciális munkamegosztás Kárpátalja és a Nagy-Alföld között ténylegesen működött: a ruténok (emellett a Felvidékről szlovákok) évszázadokon át jártak le a magyar Alföldre aratni summásként idénymunkára. Ami azt jelentette, hogy a ruténok az aratás és a cséplés végeztével fizetségként a téli gabonaszükségletüket kielégítő gabonamennyiséggel tértek haza. Ezen belső munkamigráció mértékét jól mutatja az alábbi adatsor: 1890 és 1910 között Ung és Bereg vármegyékben a munkaképeskorú népesség 20-30%-a, Ugocsa vármegyében 30-50%-a, míg Máramaros vármegyében 10-20%-a rendszeresen dolgozott az Alföldön.¹¹

Visszatérve a magyar béke delegáció jegyzékeihez: A Kárpátalja szempontjából fontosnak tekintjük a XXXIII. jegyzék 1. számú mellékletét¹² is, mely „Erdőgazdaság, fakereskedelem és faipar” címet kapta. Ebben a szerzők azt fejtegették, hogy a Magyarország hegykoszorúját borító erdőségek elhanyagolása elsősorban a magyar mezőgazdaságra nézve jelentene komoly következményeket. Azt is kihangsúlyozta ezen melléklet gondolatmenete, „hogy a jól konzervált hegyi erdő, amely felfogja a légköri csapadékokat, mérsékli és szabályozza azok lefolyását, a vízi erők motorikus célokra való kihasználásának szolgálatában mindenütt, de főleg Magyarországon nagy jelentőségű, mert nagyrészt az ország hegykoszorúján fakadó patakok, kevés kivétellel, mind az ország belseje felé sietnek s így a bennük rejlő motorikus erő is az ország közgazdasági tényezőinek szolgálatára köthető le.”¹³

Itt jegyezzük meg, hogy ez az elképzelés – azaz, hogy a Kárpátalján víztározókat és vízierőműveket kell építeni, melyeket aztán az Alföldön folyó mezőgazdálkodás szolgálatába lehet állítani – Teleki egyik kedven gondolata volt, és a terület visszatérése után konkrét lépések is történtek ebben az irányban.¹⁴

Kárpátalja szempontjából fontos további érveket tartalmazott a XXXII. jegyzék, mely a „Magyarország vízügyi egységéről” címet kapta.¹⁵ Ezen jegyzék legfontosabb üzenete az antant békecsinálói felé az volt, hogy a Kárpát-medence vízügyi egységet képez, melyet ha határokkal szétszabdálnak, komoly problémákat – például áradásokat – okoznak.

A XXXII. jegyzék 4. melléklete¹⁶ – mely a „Árvíznövekedés a Tisza völgyében” címet kapta – azt fejtegette, hogy a Tiszán lezúduló árvizek magassága az utóbbi 80 évben folyamatosan emelkedett. Ennek egyik oka a folyamszabályozás (a rövidebb folyón gyorsabban vonulnak le az árhullámok), míg a másik ok a hegyvidéki vízgyűjtő területeken (azaz a Kárpátalján) történő erdőirtások. A nagy területű erdőterületek kivágását a magyar állam „törvényhozásilag mindig szabályozni, mérsékelni törekedett. Az erdőirtásokat mérsékelő magyar törvények nélkül a Tisza vízgyűjtő területének nagy része a mostaninál sokkal sivárabb, letaroltabb képet mutatna és az árvizek vészes növekedése még gonoszabb arányokat ölthetne.”¹⁷

Ezek után a jegyzék az alábbi megoldásokat kínálta: „1. Óvni kell a vízgyűjtő hegyi vidékeit, kímélni a meglévő erdőket, eltiltani a tarvágást; a kopárokat ülte-

téssel mentjük meg az elkarsztosodástól és megkötjük, befásítjuk a vízmósásokat. 2. Alkalmas völgyekben tározómedencékkel fogjuk fel a mellékfolyók, a hegyi patakok árvizeit.”¹⁸

Ha Kárpátalját elcsatolják Magyarországtól, akkor vajon a ruténok „Fogják-e kímélni az erdőket az Alföld kedvéért? Építenek-e majd völgyzáró gátakat, hogy az Alföldre rá ne zúduljanak az árvizek”¹⁹ – tette fel a kérdés a jegyzék. Majd az alábbi választ adja: „Minderre habozás nélkül nem-mel válaszolhatunk.”²⁰

A ruténok – folytatódott a jegyzék gondolatmenete – „elsősorban ahhoz a kincs-hez nyúlnak majd, amit legközelebb érnek: az erdőhöz, amelynek vágásával mindig is szívesen foglalkoztak! Az erdőirtás túlzásba vitelétől ezideig a magyar törvény távoltartotta őket. A tar hegyekről rohanva jönne majd az ár és vele jönne a lemosott talaj; ott már nem is épülhet völgyzáró gát, ahol a medencét betölti az alázúduló hordalék. A Tisza medrét, hullámterét elárasztaná az iszap és a torlódó árvizek túlcsapnának a gátakon.”²¹

A fenti következmények elkerülése érdekében a jegyzék azt javasolta az antant döntéshozóinak, hogy „a Tisza vízgyűjtő-területének egységes erdőgazdaságáról és vízgazdaságáról bölcsen gondoskodjék.”²² Nyilvánvaló, hogy a bölcsesség magyar szempontból azt jelentette volna, hogy Kárpátalját a magyar állam keretei között hagyják. Jól tudjuk, hogy nem ezt történt, Kárpátalja a csehszlovák államhoz került.

A XXXII. jegyzék 4/a melléklete²³ – mely a „Tisza folyamrendszere” címet kapta – további vízügyi érveket sorakoztatott fel. Azt magyarázta el, hogy miért fontos, hogy a Tisza folyó a forrásvidéktől a torkolatig egységes vízügyi irányítás alá essék. A legfontosabb érv így hangzott: „Ha a Tisza és mellékfolyóinak felsőbb, erdős szakaszai mentén rendszertelen erdőgazdálkodást üznek, a vízmósások megkötésére kellő gondot nem fordítanak: rövid idő alatt a folyók középső és alsó szakaszain – hiába minden szabályozás – kikerülhetetlenül bekövetkeznek a zavarok a mederviszonyok és az árvízlefolyás szempontjából.”²⁴

Azaz ha Kárpátalja – amely a Tisza felső szakaszának vízgyűjtő területe – más államhoz kerül, akkor a magyar államnak komoly problémái lesznek az árvizekkel a Tisza nála maradó középső szakaszán. Ráadásul – folytatódik a gondolatmenet – a békekonferencia a Tisza alsó szakaszát (beleértve a titeli torkolást is) a jugoszláv államhoz akarja csatolni. A Tisza felső, illetve alsó szakaszának elcsatolásával a magyar vízügy (értsd árvízvédelem, folyamszabályozás, öntözés, hajózás) teljesen ki lesz szolgáltatva a szomszédos idegen államok jó- vagy rosszakarátának.

Ezután mondja ki a melléklet a végkövetkeztetést: „Ha országhatár osztja ketté az ilyen területeket (értsd az adott folyó teljes területét az eredéstől a torkolásig – G.L.), az érdekelt szomszédos államok tökéletes megértő jóakarata nélkül a vízi kérdések kielégítő megoldása tisztára lehetetlen. A Tisza folyó vízrendszerére vonatkozólag az előzőekben általánosan kifejtettek mellett érvelnek, hogy Magyarország közigazdasága érdekében biztosítanunk kell ennek a vízrendszernek az egységességét. A Tisza vízgyűjtő-területét tehát minden megcsorbítás ellen meg kell védenünk.”²⁵

Gyakorlatilag a fenti mondat azt jelentette, hogy a fentebb bemutatott 4/a melléklet vízügyi érvekre hivatkozva azt javasolta a békekonferencia döntéshozóinak, hogy a Tisza felső szakaszát (Kárpátalja) ne csatolják a csehszlovák államhoz, illetve a Tisza alsó szakaszát ne adják oda a jugoszláv államnak.

3. Az 1939. évi földrajzi érvek és használatuk

Az előző fejezetben idézett forrásokból látható, hogy a magyar béke delegáció 1918-1920 folyamán a Kárpátaljával kapcsolatban több földrajzi/gazdasági érvet kidolgozott és az „béketeremtők” elé terjesztett.²⁶ Ezen mondatunkat annyiban pontosítanunk kell, hogy a magyar béke delegáció a Kárpát-medence egészére állított fel egy több rétegből álló érvrendszert. Ezzel kapcsolatos kutatásaink során az alábbi öt réteget különítettük el:²⁷

- Etnikai elv és a Wilson-féle önrendelkezésre való hivatkozás,
- Stratégiai és biztonságpolitikai érvek,
- Történelmi érvek,
- Civilizációs érvek,
- Földrajzi-gazdasági érvek.²⁸

Mint a fentebbi felsorolásból látható, a magyar érvrendszer egyik fontos elemét a földrajzi/gazdasági érvek alkották. A földrajzi/gazdasági érvek kifejezetten a Kárpát-medence természetes földrajzi egységét – például egységes vízrendszer – hangsúlyozták, bemutatták a jól működő gazdasági munkamegosztást, különösen az ország térbeli szerkezetét, a meghatározó régiók egymásra utaltságát. Egyetértünk Zeidler Miklóssal, aki könyvében kijelentette, hogy a földrajzi/gazdasági érvek voltak a trianoni magyar érvrendszer legerősebb részei.²⁹ Úgy véljük erejüket az adta, hogy valós tényeken alapultak – ráadásul térképekkel és komoly statisztikai adatsorokkal voltak alátámasztva – és ezért nem lehetett őket hatásosan cáfolni.

Teleki – aki 1920-ban meghatározó tagja volt a békeküldöttségnek – 1939-ben miniszterelnökként a Kárpátaljával kapcsolatos földrajzi/gazdasági érveket ismét elővette, néhány helyen kiegészítette, majd utasítására magyar külügyi diplomácia elkezdte ezeket használni. Nézzük, meg, hogy konkrétan ez hogyan történt, mikor, hol és mit hangoztattak a magyar diplomaták.

Csáky külügyminiszter 1939. február 28-án arra utasította a varsói magyar követet, hogy Beck lengyel külügyminiszternek magyarázza el, hogy Magyarországnak miért van szüksége Kárpátaljára. Az érvelés az alábbi volt: Kárpátalja földrajzilag, közlekedésileg és gazdaságilag szorosan kapcsolódik Magyarországhoz, „... a Tiszántúl és részben a Nagyalföld termőerejének biztosítása is megkívánja, hogy a ruszin területeken fekvő erdőségek ne essenek rablógazdálkodás áldozatául. Az erdők kivágása kb. 1400 mm-es évi átlagsapadék mellett azt eredményezné, hogy a lezúduló víz a lejtőkről a termőföldet elvinné. Ruszinszko karsztjellegűvé alakulna, a Tiszántúl pedig, egyik leggazdagabb búzatermő területünk mocsárvilággá

válnék. Ez a veszély pedig fennáll, mert a ruszin kormány, értesüléseink szerint, az erdők kitermeléséből akarja a költségvetés hiányait fedezni, a németek viszont minden famennyiséget felvásárolni hajlandók.”³⁰

Vörnle János – a külügyminiszter állandó helyettese – 1939. március 1-jén találkozott a budapesti angol ügyvivővel, A. Gascoigneval, és beszélgetésük során a magyar gazdasági/földrajzi érvrendszert magyarázgatta.³¹ Kifejtette az angol diplomatának, hogy a magyar folyórendszer egy részének Kárpátalján vannak a forrásai, ennél fogva Magyarország számára életkérdés, hogy mi történik ott. Ha ugyanis a rutének „rablógazdálkodást folytatnak az erdőkben” – értsd, túl sok fát vágna ki, hogy ennek exportjából bevételre tegyenek szert – Kárpátalja el fog karsztosodni, aminek következtében „... a Tiszavidék tavasszal és ősszel mocsárvilággá, nyáron pedig sivataggá fog változni. A dolgok ilyen fejlődését semmi esetre sem engedhetjük – mármint a magyar kormány – G.L.” – meg és amennyiben igaznak bizonyulnának azok a hírek, hogy a jelenlegi vagy jövőbeli ruszin kormányok letarolják az erdőket, közbe kell lépünk, ha lehet békés eszközökkel, de amennyiben ezek nem vezetnének célra, úgy a végső konzekvenciák levonásával.”³²

Vörnle ezen érv alátámasztására az angol diplomata számára igazi angol példát hozott: „... az angol kormány is minden eszközzel megvédi és a jövőben is meg fogja védeni a Kék-Nílus forrásvidékeit és háborút indítani azok ellen, akik ezekhez hozzá akarnának nyúlni.”³³ Ezután az angol diplomata „Többször is megkérdezte, hogyan karsztosodik el egy vidék és miképpen befolyásolja az a távolabb eső területek termőképességét...”³⁴

Ugyanezen a napon Vörnle együtt ebédelt Redward úrral – a budapesti brit követség sajtó attaséja –, akinek szintén elmagyarázta a Kárpátaljával kapcsolatos magyar földrajzi érveket.³⁵

Csáky külügyminiszter 1939. március 3-án instrukciókat küldött Sztójay Döme – berlini magyar követnek – arra vonatkozóan, hogy milyen érveket hangoztasson a Kárpátaljával kapcsolatban a német külügyminisztériumban.³⁶ Ismerkedjünk meg a javasolt gondolatmenettel: Kárpátalja nem azért fontos Magyarország számára, hogy megszülethessen a magyar-lengyel határ, hanem azért, hogy a kárpátaljai kormány ne irtsa ki az erdőket. „Az erdőségek kiirtása ugyanis rendkívül nagy veszéllyel járna az Alföldre nézve, kb. 1400 mm évi átlag csapadék mellett azt eredményezné, hogy a lezúduló víz a lejtőkről elvinné a termőföldet, az egész Ruszinszko karsztjellegűvé válnék, a Tiszántúl pedig, amely az egyik leggazdagabb búzatermő területünk, mocsárvilággá változnék. Ez a veszély pedig értesüléseink szerint fennáll, mert a Volosin kormány az erdők kitermeléséből akarja a költségvetés hiányait fedezni.”³⁷

Mint látható a Csáky külügyminiszter által a berlini követnek adott instrukciók szinte szó szerint megegyeznek azokkal a mondatokkal, melyekkel Vörnle (a külügyminiszter állandó helyettese) a budapesti angol diplomatákat győzködte. Csáky 1939. március 3-án azonban nemcsak Sztójayt instruálta, hanem egy körrendeletben az összes magyar külképviselet vezetőjét arra utasította, hogy szolgál-

lati helyén magyarázza el a fogadóország diplomatáinak a Kárpátaljával kapcsolatos gazdasági érveket.

A november 3-i körrendeletben Csáky külön felhívta arra a magyar diplomaták figyelmét, hogy hangsúlyozzák tárgyalópartnereik előtt: a Kárpátaljával kapcsolatos érvelés – lásd a Volosin-kormány túl sok erdőt termel ki – nem tekinthető a magyar kormány politikai céljainak elleplezését szolgáló új fogásnak, ehelyett a földrajzi tényezők gazdasági kihatásait mérlegelő önvédelemként kell felfogni. Ez alátámasztja az, hogy – folytatódik Csáky gondolatmenete – a magyar békeküldöttség már 1920-ban Versaillesben felhívta az antant döntéshozóinak figyelmét arra, hogyha Kárpátalja egy másik állam (értsd Csehszlovákia) keretei közé fog kerülni, akkor ezen másik állam a fakitermelés terén nem lesz tekintettel a magyar állam mezőgazdasági és vízügyi érdekeire. (Zárójelben jegyezzük meg, hogy ezen állítás teljes mértékben megfelelt a valóságnak, a magyar békeküldöttség 1920-ban több jegyzéket intézett a békekonferenciához vízügyi és erdőgazdálkodási kérdések ügyében) A Volosin-kormány rosszakarata és tehetetlensége lehetetlenné teszi Magyarország számára, hogy a kárpátaljai erdők használatát szabályozó és így a magyar mezőgazdaság létérdekeit megvédő egyezményt kössön. Ilyen körülmények között a magyar kormány nincs abban a helyzetben, hogy Kárpátalja jelenlegi státuszát el ismerje.

A november 3-i körrendeletnek megfelelően a magyar követek Berlinben, Londonban, Rómában, Varsóban, Párizsban, illetve a magyar külügyminisztérium tisztségviselői Budapesten, az oda akkreditált külföldi követek előtt Kárpátalja megszerzése érdekében a Kárpát-medence (különösen Kárpátalja) vízrajzáról, a túlzott erdőkivágás negatív következményeiről – úgymint karsztosodás, szikesezés, elmocsarasodás kérdéseiről – beszéltek.

4. Konklúziók

Joggal merül fel a kérdés: miért kerültek elő 1939 februárjában-márciusában a Kárpátaljával kapcsolatos földrajzi/gazdasági érvek? Válaszunk: Teleki nem csupán politikus volt, hanem ismert és elismert földrajztudós is. Ezért 1939 tavaszán miniszterelnökként olyan érveket is fel akart használni Kárpátalja megszerzése érdekében, melyek sokkal modernebbek, érthetőbbek és emiatt fogyaszthatóbbak voltak a nyugati diplomaták és döntéshozók számára, mint a történelmi érvek. A földrajzi/gazdasági érvek alkalmasnak mutatkoztak ezen feladatra. Azt is kijelenthetjük ezek az érvek kétségkívül szakmailag megalapozottak voltak, azaz az erdő-kivágás, a karsztosodás és a tiszai árvizek között ténylegesen fennállt a követek által ismertetett összefüggés.

Egyetértünk Ablonczy Balázssal abban, hogy az események további alakulásában – azaz Kárpátalja Magyarországhoz történő visszatérése 1939 márciusában – azonban nem ezek a földrajzi érvek döntöttek.³⁸ Valójában az történt, hogy miközben a magyar diplomácia Kárpátalja visszatérésének előkészítésén dolgozott, a

maradék Cseh-Szlovákiában az események menete hirtelen felgyorsult: 1939 márciusának elején Cseh-Szlovákiában újabb belpolitikai válság vette kezdetét. Prága kemény fellépése a szlovák politikai elit ellen, kiváltotta Hitler beavatkozását és ennek eredményeképpen a maradék cseh-szlovák állam bukását. Ezen események farvizén Magyarország visszacsatolta a trianoni békében elvesztett Kárpátalját.³⁹

JEGYZETEK

1. Teleki második miniszterelnökségéről alaplőűnek tekintjők az alábbi kettő könyvet: 1. Czettler Antal (2008): Teleki Pál és a magyar külpolitika 1939-1941. Kairosz Kiadó. Budapest. 2. Nyári Gábor (2015): A Sándor-palotától a ravatalig. Teleki Pál második miniszterelnöksége 1939-1941. Kairosz Kiadó. Budapest.
2. Hómanról életútjáról lásd Ujváry Gábor szerk. (2011): Történeti átértékelés – Hóman Bálint a történész és a politikus. Ráció Kiadó. Budapest.
3. Az ún. második Teleki-kormány összetételét lásd Bölöny-Hubai (2004): Magyarország kormányai 1848-2004. Akadémia Kiadó. Budapest. 100. old.
4. Erről bővebben lásd Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919-1924. Attaktor Kiadó. Máriabesnyő. 19-26. old; Vizi László Tamás (2016): A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés 1920-2010. Cepoliti. Budapest.
5. A teljes anyagot a Magyar Királyi Külügyminisztérium 1920-ban 3+1 kötetbe adta ki, lásd. A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S.-ben. 1920 januárus-március havában. Magyar Királyi Külügyminisztérium. Hornyánszky Viktor M. Kir. Udv. Könyvnyomdája. I. kötet, II. kötet; III/a kötet; III/b kötet.
6. Teljes szövegét a mellékletekkel együtt közli: A magyar béketárgyalások.... I. kötet 406-436. old.
7. A magyar béketárgyalások... I. kötet 409-410. old.
8. Kárpátalja 1918 előtti gazdasági életéről lásd Gulyás László (2009): Kárpátalja történetének főbb vonásai 1918 előtt. In. Baranyi Béla szerk. (2009): Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói 11. Dialóg-Campus. Budapest-Pécs. 65-75. old.
9. A magyar béketárgyalások... I. kötet 408-409. old.
10. Teljes szövegét közli: A magyar béketárgyalások.... I. kötet 420-421. old.
11. Botlik József szerk. (2000): Egestas Subcarpathica. Hatodik Síp. Budapest. 112. old.
12. Teljes szövegét közli: A magyar béketárgyalások.... II. kötet 397-401. old
13. A magyar béketárgyalások.... II. kötet 398. old
14. Erről bővebben lásd Gulyás László-Szávai Ferenc (2015): Egy régió visszaintegrálási kísérlete, avagy Kárpátalja a magyar állam keretei között, 1939. március 15.-1944. október 23. In. Fábíán Attila szerk. (2015): Otthon a Kárpát-medencében. Területfejlesztési Szabadegyetem 2011-2015. Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kara. Sopron. 13-28. old.

15. Teljes szövegét közli: A magyar béketárgyalások.... II. kötet 350-354. old.
16. Teljes szövegét közli: A magyar béketárgyalások.... II. kötet 357-359. old.
17. A magyar béketárgyalások... II. kötet 357. old.
18. U.o.
19. A magyar béketárgyalások... II. kötet 358. old.
20. U.o.
21. U.o.
22. U.o.
23. Teljes szövegét közli: A magyar béketárgyalások.... II. kötet 360-362. old.
24. U.o.
25. U.o.
26. Gulyás László (2015): A magyar revízió földrajzi érvrendszerének első nyilvános megjelenése: Apponyi Albert 1920. január 26-i beszéde. Történeti Földrajzi Közlemények. 3. évfolyam 1. szám 2015/1. szám 151-164.
27. Zeidler Miklós 2001-ben megjelent könyvében – A revíziós gondolat. Osiris Kiadó. Budapest. – három érvcsoportot különített el.
28. Erről bővebben lásd Gulyás László (2015): A magyar revízió földrajzi érvrendszerének első nyilvános megjelenése: Apponyi Albert 1920. január 26-i beszéde. Történeti Földrajzi Közlemények. 3. évfolyam 1. szám 2015/1. szám 151-164. old.
29. Zeidler Miklós (2001): A revíziós gondolat. Osiris. Budapest. 53–54. old.
30. Ádám Magda szerk. (1970): Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. III. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest. 377. dok. 508-509. old. A továbbiakban DMIK III. kötet jelzettel fogunk hivatkozni erre a forrásközlésre.
31. Az erről készült feljegyzést közli DMIK III. kötet 378. dok. 513-514. old.
32. U.o.
33. U.o.
34. U.o.
35. U.o.
36. Csáky levelét közli DMIK III. kötet 385. dok. 520-521. old.
37. U.o.
38. Ablonczy Balázs (2005): Teleki Pál. Osiris. Budapest. 395. old.
39. Az eseményeket lásd Gulyás László (2016): A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937-1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő. 182-193. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Források

- A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S.-ben. 1920 januárus-március havában. Magyar Királyi Külügyminisztérium. Hornyánszky Viktor M. Kir. Udv. Könyvnyomdája. I. kötet, II. kötet; III/a kötet; III/b kötet.
- Ádám Magda szerk. (1970): Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. III. kötet. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Feldolgozások

- Ablonczy Balázs (2005): Teleki Pál. Osiris. Budapest.
- Botlik József szerk. (2000): Egestas Subcarpathica. Hatodik Síp. Budapest.
- Böhlöny-Hubai (2004): Magyarország kormányai 1848-2004. Akadémia Kiadó. Budapest.
- Czettler Antal (2008): Teleki Pál és a magyar külpolitika 1939-1941. Kairosz Kiadó. Budapest.
- Gulyás László (2009): Kárpátalja történetének főbb vonásai 1918 előtt. In. Baranyi Béla szerk. (2009): Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói 11. Dialóg-Campus. Budapest-Pécs. 65-75. old.
- Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919-1924. Attaktor Kiadó. Máriabesnyő. 19-26. old;
- Gulyás László (2015): A magyar revízió földrajzi érvrendszerének első nyilvános megjelenése: Apponyi Albert 1920. január 26-i beszéde. Történeti Földrajzi Közlemények. 3. évfolyam 1. szám 2015/1. szám 151-164. old.
- Gulyás László-Szávai Ferenc (2015): Egy régió visszaintegrálási kísérlete, avagy Kárpátalja a magyar állam keretei között, 1939. március 15.-1944. október 23. In. Fábíán Attila szerk. (2015): Otthon a Kárpát-medencében. Területfejlesztési Szabadegyetem 2011-2015. Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kara. Sopron. 13-28. old.
- Gulyás László (2016): A Horthy-korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937-1939. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Nyári Gábor (2015): A Sándor-palotától a ravatalig. Teleki Pál második miniszterelnöksége 1939-1941. Kairosz Kiadó. Budapest.
- Ujváry Gábor szerk. (2011): Történeti ártérkép – Hóman Bálint a történész és a politikus. Ráció Kiadó. Budapest.
- Vizi László Tamás (2016): A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés 1920-2010. Cepoliti. Budapest.
- Zeidler Miklós (2001): A revíziós gondolat. Osiris. Budapest.

Nagy Miklós Mihály*

A VÁLSÁGOS ÉVTIZEDEK VILÁGA MAGYAR KATONASZEMMEL (A MAGYAR TISZTIKAR FÖLDRAJZI KÉPE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT)

*THE DECADES OF CRISIS WITH A HUNGARIAN SOLDIER'S EYES
(THE GEOGRAPHICAL VIEW OF HUNGARIAN MILITARY OFFICERS
BETWEEN THE TWO WORLD WARS)*

ABSTRACT

One of the reoccurring notions of universal and Hungarian military history is that Hungary entered World War II militarily unprepared, or at least inappropriately prepared. It is a historical fact that the contemporary political elite, including the military leadership, was racing against time when the war broke out in 1939 and the Hungarian armed forces had to be developed at a frantic pace. However, military historiography mostly ignored the Hungarian career military officers' professional preparedness and knowledge of geography. The latter fundamentally governs the operation of military forces and geographical knowledge of the world also influences decisions of military politics. The crucial military geographical knowledge in this case consists of two factors: the standard of military geography as a discipline and the worldview of civilian professionals. The present study intends to reconstruct these two elements based primarily on contemporary military periodicals. However, the assessment of the standard of this knowledge – from a methodological aspect – cannot be reduced to the period between the two World Wars, as the leadership of generals and military officers received its geographical education in the military school system of the Austro-Hungarian Empire. Thus, the study needs to be extended to the period between 1867 and 1918 as well.

1. Néhány mondat a „válságos évtizedekről”

Amikor 1982-ben Budapesten megjelent Berend T. Iván Válságos évtizedek című, a saját korában méltán népszerű – a szerző meghatározása szerinti – történelmi esszéje, akkor annak 1980 decemberére datált előszavában egyebek mellett arról írt: „az 1910-es évektől, majd a két világháború közötti évtizedekre állandó-sulva sajátos – súlyos válság bontakozott ki...”¹ S e válság túlmutatott a gazdasági élet keretein. Berend T. Iván meglátása szerint kiterjedt a társadalom és a politika világára éppúgy, mint az eszmeáramlatokra és a művészetekre is. Amennyiben

* Dr. CSc, PhD. Nagy Miklós Mihály, nyugállományú és címzetes egyetemi docens, katonai szakíró.

helyesen értelmezzük e terjedelmes történelmi esszé mondanivalóját, akkor abban annak bizonyítására történik kísérlet, hogy ennek a mindenre, a társadalmi élet teljes egészére kiterjedő válságnak – mintegy természetes – velejárója volt Közép- és Kelet-Európában a társadalmi struktúrák torzulása, a „nacionalista forradalom”, Berend T. Iván fogalmazásában „a retrográd lázadás ideológiája” és e térségben a diktatórikus rendszerek kialakulása.

Abban igazat kell adnunk Berend T. Ivánnak, hogy felfogásában csatlakozik azokhoz a történetírókhoz, akik szerint az első világháborúból egyenesen fakadt a második. Ahogyan ő idézte John Kenneth Galbraith-ot: a második világháború az első világháború utolsó csatája volt.² Pusztán hadtörténelmi és történeti földrajzi szempontból mindenképpen igazolható ez a szoros kapcsolat, erről magunk is írtunk, de hozzá kell tennünk, hogy az európai kontinens térszerveződési folyamatai úgy is értelmezhetőek, hogy a hosszú 19. és a rövid 20. század egyetlen periódust alkot, amelynek lényeges eleme Köztes-Európa fokozatos, térbeli kikristályosodása.³ A kor köztes-európai társadalmi a két világháború közötti évtizedekben valóban a válság tüneteit mutatták, amelynek egyik markáns jele az itt élő társadalmak és nemzetek folyamatos útkeresése a Nagy Háború következtében teljesen megváltozott politikai földrajzi viszonyrendszerben. Az utóbbi módosulása, a korábbi nagy államterek darabolódása, jóval kisebb nemzetállamokra történő szétválása egyben megbontotta a korábbi társadalmi struktúrák szerves fejlődési folyamatát, ami – véleményünk szerint – jelentősen fokozhatta a Berend T. Iván által megfogalmazott válság hatásait.

Milyen mélységű volt e válság, mennyiben hatott a kor emberének és katonai szakmájának földrajzi gondolkodására? Nehezen megválaszolható kérdés. Míg a már többször említett Berend T. Iván a politikai és a művészeti, a magas kultúra világának változásait egyértelműen kimutathatta, addig a geográfiai ismeretek és szemléletmód átalakulásával már nincsen ilyen könnyű dolgunk. Ezzel kapcsolatban a fő probléma tulajdonképpen arra a kérdésre vezethető vissza, hogy a politikai és társadalmi, gazdasági változások eleve minden esetben, direkt módon áthatják-e az emberi gondolkodás egészét, és ha igen, akkor az egyes társadalmi rétegek geográfiai ismerethalmazában milyen mértékben, mennyi idő után észlelhetőek, egyáltalán kimutathatóak-e. Másként fogalmazva, a társadalmi struktúrák bomlása és deformálódása automatikusan magával hozza-e a földrajzi műveltség bomlását és torzulását is? Eleve a társadalmi változások, még ha oly erősek is, feltétlenül együtt járnak-e a kulturális átalakulással – mint szerves folyamattal –, vagy csak a felső tudati rétegek átalakításáról beszélhetünk? Véleményünk szerint e fenti kérdésekre ma még nem tudunk egyértelmű igennel vagy nemmel válaszolni. Hiszen ha elfogadjuk Berend T. Iván megközelítését, a teljes társadalmi válság téziséét, akkor az ellentétben áll azzal a kultúr- és tudománytörténeti ténnyel, hogy a geográfia és a tömegek földrajzi műveltsége mintegy kiteljesedését, virágkorát éli ezekben az évtizedekben, egyáltalán nem mutatja a válság jegyeit.

A két világháború közötti időszakban a katonai szakma – és ez így volt hazánkban is – valóban válságban van, amelynek kezdete még az 1914 előtti évtizedekre nyúlik vissza. Ám, hogy e válság tényleg a nagy társadalmi bomlás és átrendeződés része és következménye-e, az már kérdéses. Ha onnan közelítünk a problémához, hogy a 19. század második felében az európai kultúrkör társadalmában lezajlott demográfiai robbanás nagyban hozzájárult a válság kialakulásához, miközben megteremtette a milliós tömeghadseregek létrejöttének feltételeit is, akkor a katonai szakma későbbi problémái nyilván belesimulnak a társadalmi krízis egyéb tüneteinek tendenciájába. Ugyanakkor a részletek arról is tanúskodnak, hogy az egyetemes hadügy válsága elsősorban hadművészeti, katonai eljárásbeli probléma volt, így mint ilyen közvetlenül nem hozható összefüggésbe a teljes körű társadalmi válsággal. Közvetetten azonban igen. Hiszen a milliós embertömegekből álló, egymásnak feszülő fegyveres erők eljárásbeli nehézségéből eredt a Nagy Háború hatalmas embervesztése.⁴ Ez már egy olyan tényező, amely köztudottan befolyásolta a társadalmi fejlődés későbbi folyamatait.

Az első világháború kora jelentősen megváltoztatta a katonai szakma gondolkodását, és a későbbi évtizedekben folyamatosan foglalkoztatta a hadügy tollforgatóit. Pusztán hadművészeti szempontból tekintve két kérdéskör várt megoldásra. Egyfelől fel kellett dolgozni a Nagy Háború katonai, politikai tapasztalatait,⁵ másfelől pedig megoldást kellett keresni azokra a nehézségekre, amelyekkel a háború éveiben szembesültek: az állásharcok – mint jelenség – megszüntetése, az új fegyverrendszerek (harckocsik, repülő) alkalmazása. Ez egyértelműen kiűtkeresést jelentett, amelynek során újra kellett értelmezni a politika és a hadügy viszonyát, magát a politikai célból alkalmazott katonai erőszakot.⁶ Az utóbbi problémakör a közép- és köztes-európai országok katonai gondolkodóit – legfőképpen Németországban – a háború totalitása felé terelte,⁷ ami pontosan beleillik a már említett, a válság jellemezte társadalmi állapotba. Amennyiben Berend T. Iván egykori kategóriáját alkalmazzuk, akkor a „retrográd lázadás ideológiája” egyik kórtünetének is tekinthetnénk. Magunk azonban nem tartjuk egyértelműen annak. Jóllehet el kell ismerünk, hogy Ludendorff totális háborúról szóló elmélete megszületésének kedvező környezete volt az első világháborút követő válságos évtizedek társadalmi képlete, de mindemellett emlékeztetnünk kell arra is: ez az elméleti rendszer nem ideológia volt, hanem a kor megoldatlan hadművészeti kérdéseire adott egyik válasz.

A válságos évtizedek Magyarországa hadügyének, politikusainak, továbbá legfelső katonai vezetőinek azonban a fentiekén túl két másik – az egész társadalom gondolkodásmódját meghatározó – problémára is megoldást kellett keresniük. Egyfelől kezelniük kellett a trianoni trauma ütötte sebeket és az ezekből eredő területi revíziót követelő emocionális jelenségeket, magát a revízió problémáját,⁸ másfelől pedig reagálnia kellett előbb a Párizs környéki békék, majd az újból felemelkedő Németország politikai nyomására kialakult, az 1941. évi hadba lépésünkhöz vezető kényszerpályára is.⁹ Mindkét esetben döntő tényező volt, hogy a kor magyar uralkodó elitje milyen földrajzi ismeretekkel rendelkezett a világról,

milyen volt geográfiai szemléletmódja, és ezekből kiindulva mennyit látott meg, érzékelt a szűkebb közép- és köztes-európai, valamint a Föld egészére kiterjedő politikai földrajzi folyamatokból. Erre – ma már tudjuk – az egész nemzet sorsát hosszútávon meghatározó kérdésre mintegy kézenfekvő válasz: ez a hatalmi elit eléggé mozgékony volt ahhoz, hogy világjárásai során elegendő tapasztalatot szerezzen politikai feladatai megoldásához. A valóságban az ilyen megállapítás téves következtetésekre vezet. Önmagában véve az egyes személy távoli utazásai, vezessenek azok akár a Föld legtávolabbi zugaiba is, még nem jelentik a társadalmi, gazdasági, politikai földrajzi folyamatok felismerését is, és egyáltalán nem biztos a helyes következtetések levonása sem. Ezek személyiségtől, az egyes ember műveltségétől, intelligenciájától függenek. Jó példája ennek – hogy tanulmányunk témájába vágó példával éljünk – a legfelsőbb hadúr, maga Horthy Miklós alakja. Egyik korábbi dolgozatunkban¹⁰ már leírtuk, hogy a kormányzó a magyar történelem legnagyobb földrajzi távolságaira eljutott államfői közé tartozott, és amikor a magyar állam élére került már világot járt férfi volt. Memoárjának tanúsága szerint életének egyik fő élménye az 1892-1894 között, még az Osztrák-Magyar Monarchia haditengerészetének kötelékében tett világkörüli út volt. Későbbi haditengerési pályafutása során szinte egész Európát bejárta. Ám ennek ellenére – jóllehet több nyelven beszélt és széles, külföldi kapcsolatai lehettek – nem állíthatjuk róla, hogy személyes élményei a világban zajló hatalmi átrendeződés kristálytiszta felismerésére vezettek volna. Emlékiratait olvasva az az érzésünk támad, leginkább csak a mozgalmas kalandok, érdekességek ragadták meg. Világlátása – haditengeresként – alig terjedt túl egy átlagos turistáén.¹¹

Ebben a tekintetben nemcsak a katonák, hanem a politikusok szemléletmódja, megállapításai is jelentős mértékben eltérőek voltak. A világ átalakulását, a nagyhatalmi viszonyrendszer alapjaiban történő módosulását csak kevesen fogták fel teljes mélységben és egész jelentőségében. A hatalmi elit köréből a leginkább talán a tragikus sorsú miniszterelnök, Teleki Pál volt képes erre. Ő a magyar revizionizmust a változó világ folyamataiba tudta illeszteni, amihez nyilvánvalóan – közismert geográfusi felkészültségén túl – hozzásegítették az 1912-ben, az Amerikai Egyesült Államokban tett utazásának tapasztalatai.¹² Ő már a harmincas évek elején arról beszél, hogy a revíziónak egész Európára ki kell terjednie, „... mert Európa helyzete és szerepe a világban megváltozott, mert most van születőben az egész földet átfogó világ új életegysége és ez egység nem korlátozódik csak a gazdasági életre. Revidálni kell Európa szerkezetét, mert világunk fejlődésében új időszakhoz érkezünk, amelyben egyre több olyan nagy egység érvényesíti akaratát, amely csak Európa méreteivel mérhető le...”¹³

Nem mondhatjuk, hogy Teleki Pál véleményével ellentétesen, de jóval kisebb dimenzióban gondolkodott a két világháború közötti magyar politikai élet másik meghatározó személyisége, Bethlen István. A háború utolsó időszakában (1944-ben) készült emlékiratában¹⁴ egyértelműen megfogalmazza, hogy egyebek mellett tengeri hatalma hiányában a Harmadik Birodalom nem nyerheti meg a világköz-

delmet. Ez akár lehetne bizonyítéka a globális szintű politikai gondolkodásnak is, de nem az. Bethlen pusztán csak erőviszonyokat, gazdasági potenciált mérlegel. Valójában csak az európai kontinens méretében gondolkodik.

Különösen élesen tükröződik ez a második világháború kezdeti időszakában – 1940 márciusára datált – keletkezett emlékiratában.¹⁵ Ebben Bethlen az európai háború lehetséges kimenetelével és az azt lezáró béketárgyalásokon megvalósuló területi átrendeződéssel foglalkozott. A magyar vonatkozású lehetőségeket vette számba.¹⁶ E helyen nem lehet feladatunk Bethlen emlékiratának teljes mélységű feldolgozása. Így csak utalhatunk arra, hogy az közvetlenül a franciaországi német hadjárat előtt keletkezett, és „...Ámbár kevés a valószínűség arra, hogy a küzdelemből Németország kerüljön ki győztesen, mégis korai volna vereségét már eldöntöttnek venni és így szükséges, hogy a magyar kormány győzelmének az eshetőségét is mindig szemelőtt tartsa és erre az esetre is kidolgozza a békekötéssel kapcsolatos terveit. Mégis tekintettel ezen eshetőség csekély valószínűségére, a kérdés tárgyalásánál figyelmen kívül kívánom hagyni ezen esetet és ezért fejtegetéseim a demokratikus hatalmak győzelmének a feltevéséből indulnak ki és erre az esetre kívánnak a követendő magyar békepolitikáról véleményt mondani...”¹⁷ Majd ezt követően Bethlen valóban rögzíti az általa lehetségesnek tartott változatokat. Ami tanulmányunk szempontjából, valamint a Teleki-féle szemléletmóddal összevetve feltűnő, hogy Bethlen ugyan „a demokratikus hatalmakról” beszél, de ezek alatt csak Angliáról és Franciaországról ejt szót. Külpolitikai előrejelzése azon alapul, hogy e két nagyhatalom miként viszonyul és miként viszonyulhat majd a háborút követően a német államtérhez, Közép- és Köztes-Európához, valamint a Duna-völgyhöz és a Kárpát-medencéhez. Bethlen sorait olvasva egy a kontinensünk méreteiben, a korábbi századok nagyhatalmi viszonyrendszerében gondolkodó, felelőssége tudatában lévő államférfit látunk. Azt a fajta politikust, aki még nem szembesült kellőképpen a világ hatalmi módosulásával, aki – az első világháborúban játszott döntő szerepe ellenére sem – nem látja az Amerikai Egyesült Államokban rejlő potenciált, a benne szunnyadó, jövőbeli szuperhatalmat. Ne vessünk rá követ! A korabeli emlékiratokat olvasva azon a véleményen vagyunk, hogy a kor európai kultúrkörében a politikusok zömét a Bethlenével megegyező horizont jellemezte. Teleki Pál szintjére csak kevesen juthattak el, s ez nemcsak a magyar hatalmi elit sajátja volt, hanem talán minden országot jellemezhetette. A kontinens méretei, vélt dominanciája determinálták e politikusi nemzedék gondolkodását, tetteit, miközben a háború – hasonlóan a Nagy Háborúhoz – ismét a világ feletti uralomért folyt. Ez nyilvánvalóan olyan mély ellentmondás, amit a válságos évtizedekre jellemző földrajzi szemléletként fogalmazhatunk meg.

2. A magyar katonai szakma földrajzi műveltsége

A két világháború közötti és a második világháborúban felelős szerepet vállaló katonatiszti réteg földrajzi műveltségének rekonstruálása, világképének, geog-

ráfiai horizontjának felmérése tudomány- és politikatörténetünk régi adóssága. Tekintettel arra, hogy e feladat megoldását az adott személyek egyedi életpályája, iskolázottsága, s a katonain túli szocializációja, továbbá számos más tényező nehezíti, így vizsgálatunkat a korabeli szakirodalom, az első világháborús – a korabeli feldolgozások alapján – feltételezett, az erre a rétegre jellemző tapasztalatok, valamint a katonai utazási irodalom alapján végezhetjük el.

Az európai kultúrkörben a katonai szakma földrajzi gondolkodása a napóleoni háborúktól a második világháború kezdetéig eltelt nem egész másfél évszázad alatt két alkalommal változott meg jelentős mértékben. Először, amikor 1832-1834 között megjelenik Carl von Clausewitz Vom Kriege-je, amely teljes egészébe szakít a korábbi két évszázad mesterkélt, nagyon nehezen magára találó katonaföldrajzával. Jóllehet Clausewitz életművének földrajzi vonatkozású feldolgozásával – annak ellenére, hogy személyében e tudományterület megújítóját, új alapokra helyezőjét tiszteljük – még mindig adós az egyetemes és a magyar geográfia, annyit már most elmondhatunk, hogy a Vom Kriege alapján őt elsősorban a földrajzi viszonyoknak a fegyveres küzdelemre gyakorolt hatása érdekelhette.¹⁸ A Vom Kriege gondolkodásmódja, katonaföldrajzi szemlélete áthatotta az egész hadügyi szakmát, jóllehet a katonaföldrajz – mint a hadtudomány egyik ága – továbbra is megmaradt leíró tartalmúnak.¹⁹

A két világháború közötti évtizedekben a még katonai földrajzként ismert tudományterület alatt a következőt értették: „...a tekintetbe jövő hadszínterek földrajzával foglalkozik abban az irányban, hogy a földrajzi viszonyok a sereg szervezésére, a hadműveletek tervezésére és a csapatok alkalmazására milyen hatást gyakorolnak...”²⁰ Tanulmányunk szempontjából a fenti megfogalmazás lényegi eleme, hogy a katonaföldrajz látómezejét leszűkítette a „tekintetbe jövő hadszínterekre” és ezzel a katonai szakma látókörét is erősen korlátozhatta. A – hangsúlyozzuk – csak a földrajzi szakirodalom alapján dolgozó geográfus, Fodor Ferenc hosszú évtizedekig kéziratban maradt tudománytörténeti művében nem véletlenül fogalmazhatott úgy: a magyar katonaföldrajz teljesítménye eléggé szegényes.²¹ Valóban az volt, amennyiben a leendő hadszínterekről – ezek a Kárpát-medencében és közvetlen környezetében helyezkedtek el – szóló írásokat keresünk a kornak mind a katonai, mind a földrajzi szaklapjaiban. A katonai folyóiratokban azonban – miként majd látjuk – megjelentek a politikai földrajzi, valamint geopolitikai elemekkel gazdagított, szélesebb látókörű katonaföldrajzi tanulmányok is.

Az utóbbiak sora már a modern katonaföldrajz – amennyiben annak megszületését a Vom Kriege megjelenéséhez kötjük – egy évszázadon belüli második arculatváltásához kapcsolódik. A Friedrich Ratzel nevével fémjelzett politikai földrajz, majd az abból kiváló geopolitika hatással volt a katonai szakma geográfiai szemléletmódjára is. Nyilván szorosan kötődik ehhez, hogy a tömeghadseregek kialakulása időben egybe esett a politikai földrajz kiteljesedésével, és katonai szakma az utóbbi révén olyan eszközökhöz jutott, amellyel a több országra kiterjedő térségekben is képes volt földrajzi nézőpontból értelmezni a Clausewitz-féle rendszer

szerinti, politikai célból alkalmazott katonai erőszakot. S nem utolsó sorban a politikai földrajz és a geopolitika segítségével lehetett katonapolitikai, hatalmi-térbeli folyamatokat magyarázni. Mindennek az lett a következménye, hogy Németországban a katonaföldrajzon (*Militärgeographie*) túl megjelent a védelemföldrajz (*Wehrgeographie*), miközben a katonai szakma egyre nagyobb érdeklődéssel fordult már az első világháború előtti években is a politikai földrajz felé. Annak szemléletmódját igyekezett meghonosítani a katonaföldrajzban.²²

A fentiekben leírt tudomány- és kultúrtörténeti folyamatok kimutathatók Magyarországon is, mind a Nagy Háború idején, mind pedig a két világháború közötti időszakban. Mondhatnánk úgy is egy időben, egymás mellett érvényesültek. Az első világháborúnak főleg a kezdeti időszakában a magyar geográfusok tollából sorban jelentek meg a nagy küzdelem földrajzával foglalkozó írások. Ezek részletes értékelésére dolgozatunk keretei között nincs lehetőségünk, így csak utalhatunk arra, hogy e művek népszerűsítő céllal készültek, és ugyan az oknyomozó szemléletmódot nem lehet elvitatni tőlük, de legfőbb feladatuk mégis a széles tömegek eligazítása volt a hadijelentésekben szereplő földrajzi nevek világában.²³ Az ekkoriban megjelent legteljesebb, a háború geográfiájával foglalkozó kötet, amelynek szerzője Haltenberger Mihály volt, sem vállalkozott egyébre, mint az egyes színterek alapos topográfiai bemutatására.²⁴ Ezzel egy időben publikálta későbbi neves történészünk, Tóth Zoltán a magyar katonaföldrajz eddigi – feltehetően – legjelentősebb tanulmányát,²⁵ amelyről érdemes néhány szót szólnunk. Tóth mai szemmel nézve is terjedelmes – mintegy félszáz oldalnyi – tanulmánya ugyan több helyen is kibeszél saját korához, amennyiben erős utalásokat tesz az Osztrák-Magyar Monarchiára, valamint Magyarországra, de elsősorban mégis elméleti írás. Amitől kiemelkedik saját kora és a későbbi évtizedek magyar katonaföldrajzi szakirodalmából, az az erős elméleti irányvonal, de legfőképpen az, hogy Tóth Zoltán ezzel a dolgozatával hazánkban – feltehetően – elsőként ötvözte sikeresen a Ratzel nevével fémjelzett politikai földrajzot, az akkori – főleg német – katonaföldrajz téziseit, valamint a modern, a Clausewitz-féle hadelmélet nézetrendszerét. Azt már csak mellékesen – Tóth Zoltán érdemeinek hangsúlyozásaként – emeljük ki, hogy az utóbbi beillesztésével – a *Politische Geographie* szövegének²⁶ ismeretében – Ratzelnek sem volt könnyű dolga politikai földrajzába. Szinte ezzel egy időben Magyarországon megszületőben lévő politikai földrajz – akkoriban még antropogeográfia – is felfedezi magának a háború, mint természetes társadalmi jelenség témáját. Az utóbbi már helyet kap Cholnoky Jenő 1922. évi általános emberföldrajzában is.²⁷

Ugyanakkor katonaföldrajzunk is nyitott a politikai geográfia felé. A korszak meghatározó katonai geográfusa, vitéz Somogyi Endre²⁸ két jelentős művére kell utalnunk ezzel kapcsolatban. Elsőként a Magyarországról írott katonaföldrajzára, másodikként pedig az államhatárok geográfiájáról publikált dolgozatára.²⁹ Tanulmányunk szempontjából – a korabeli katonaföldrajz látóterének mérete miatt – kiemelendő, hogy összefoglaló művében Somogyi három hadszínteret tárgyal.

Egyrészt a keletit (ennek határa a Tisza és magában foglalja Románia, valamint Bulgária területét), másrészt a délit és a nyugatit, amelyek együtt a Jugoszláv Királyságot, Ausztria keleti felét, valamint a trianoni Magyarország dunántúli és duna-tisza-közi területeit ölelik fel, harmadrészt pedig az északit. Ez utóbbi Csehszlovákia egészére és Lengyelország déli vidékeire terjed ki.³⁰ Somogyi katonaföldrajzi alkotásainak másik kiemelendő eleme, hogy ugyan láthatóan tartotta magát a katonaföldrajzi irodalmunkban már a 19. század közepe óta domináns leíró szemlélet hagyományához, ám e mellé igyekezett alkalmazni korának politikai földrajzi téziseit is. A fentiekben leírtak tulajdonképpen arra utalnak, hogy a két világháború közötti katonai elit földrajzi műveltségében meglehetett volna egy széles, az európai kontinens határain jóval messzebbre látó szemlélet. Ám ez valamilyen oknál fogva nem alakult ki. Tegyük hozzá más országokban sem.

A tisztikar földrajzi horizontja erősen korlátozott volt, miközben köztudott tudomány- és művelődéstörténeti tény, hogy Magyarországon a népszerűsítő geográfia ezekben az évtizedekben éli virágkorát. A földrajzi tárgyú művek közkedveltek és magas színvonalúak. Jóllehet ma még nem rendelkezünk adatokkal a két világháború közötti évtizedek magyar honvéd tisztjé karának és főleg a döntéshozó tábornoki karnak olvasmányélményeiről, de azon a véleményen vagyunk, ez sem lehetett gyengébb, mint a társadalom egészéé. Ráadásul a katonai szakma egyik jellemzője, hogy általános földrajzi műveltsége soha nem lehet más jellegű, mint az őt működtető egész társadalomé, miközben tárgyi ismeretei általában bővebbek – főleg a közép és felsőfokú vezetői réteg esetében –, mint a civileké. Ez tulajdonképpen lehetne egyik magyarázata a katonák földrajzi világképe határainak a két világháború között, hiszen – és erre a már idézett Bethlen-féle emlékirat jó bizonyíték – a politikusok zöme is csak a kontinens méreteiben volt képes gondolkodni. Ám azt a nézetet valljuk, hogy ezen túlmenően kellett lennie még egy a katonák földrajzi szemléletét meghatározó tényezőnek, ez pedig az első világháború.

Módszertani szempontból szinte megoldhatatlan feladat annak kimutatása, hogy a Nagy Háború eseménytörténete, a tapasztalatok milyen mértékben formálták a tisztikar földrajzi gondolkodását. Az első világháború tapasztalatait feldolgozó, ekkoriban szinte áttekinthetetlen méretűvé terebélyesedett szakirodalomban – eddigi kutatásaink alapján – nem találtunk erre utaló nyomot, miközben olyan kérdésekkel foglalkoztak, amelyek már eleve feltételezik az alapos és mély földrajzi műveltséget. A háborús potenciálok kérdése, az ezzel összefüggő, megsemmisítő hadviselés kudarca, a hadászati külső és belső vonal viszonyrendszere mind ebbe a körbe tartoznak.³¹ Ezek az írások – tartalmukat tekintve – annyira a hadművészeti problémák feldolgozására irányultak, hogy ezen kívül minden egyéb kérdést – talán tudatosan – figyelmen kívül hagytak.

Az első világháborús tapasztalatok befolyásoló hatását tekintve induljunk ki abból a tényből, hogy a két világháború közötti magyar katonai felső vezetés tagjainak zöme már az első világháború időszakában is hivatásos tiszt volt, és közülük többen is már vezérkari képesítésüként harcoltak a Nagy Háborúban.³² Így föld-

rajzi szemléletmódjukra, a katonapolitikai események megítélésére mély hatással lehettek az 1914-1918 között átéltek, tapasztaltak. Az első világháború mint földrajzi képlet – véleményünk szerint – nagymértékben rögzíthette, mintegy korlátok közé szoríthatta e tiszti generáció geográfiai horizontját. Nem nyújthatunk e helyen teljes földrajzi képet a Nagy Háborúról – azt egyéb helyen már megtettük³³ – de annak kontinentális vonásait feltétlenül hangsúlyoznunk kell. A világháború markáns földrajzi jellemzője volt, hogy miközben a világ feletti hegemoniáért zajlott, aközben fő hadszínterei az európai kontinens belsejében helyezkedtek el. A kezdetekor a világ nagyhatalmai még a mi földrészünkön foglaltak helyet, s ezen változás, a tengerentúli nagyhatalmak (Amerikai Egyesült Államok, Japán) feltűnése csak a háború végén, második felében tudatosult. Ugyanakkor az európai nagyhatalmak – amelyek egy része a régi uralmi viszonyrendszert megtartani, míg másik része megváltoztatni akarta – egymással szemben csak korlátozott területi követeléseket támasztott, már ami az anyaországok államterét illette. A nagy területi átrendeződést a gyarmati világban, a háborúban elérendő sikerként várták. Az 1914-1918 közötti konfliktus másik sajátosságát a fegyveres összeütközés permanenciájában leljük meg. 1914 és 1918 között a keleti és a nyugati fronton folyamatosak a harccselekmények, a háború fő résztvevői állandóan hadban állnak, és az egyes nagyobb nekirugaszkodások közötti időszakokban is tartanak a harcok. Az első és a második világháború geográfiai képlete ebben is jelentősen eltér egymástól, mert az 1939-1945 közötti időszak nem egyetlen elhúzódó fegyveres összeütközés, hanem valójában katonai szempontból inkább tekintendő a tengelyhatalmak által vívott háborúk sorozatának. Visszatérve az első világháború földrajzi jellemzőihez, feltétlenül kiemelendő, hogy annak elhúzódásával a katonai szakma – és ez egyetemes élmény lehetett – szembesült azzal, hogy a Nagy Háború egyre inkább az egymással szembenálló társadalmak potenciáljainak küzdelmévé vált, miközben kimenetele – pusztán hadműveleti szempontból nézve – a szó szoros értelmében az utolsó lövésig kérdéses volt. Katonai szakmai meggyőződésünk az, hogy a központi hatalmak összeomlása hadműveleti szinten nem volt indokolt, sőt olyan helyzetben történt, amelyet egyébként akár a megnyert háború sajátosságaiként is felfoghatunk. E fenti tapasztalatok az általunk vizsgált katonanemzedékben bizonyára erősítette annak tudatát, hogy egy gyors lefolyású háború esetében a Harmadik Birodalom győztesen kerülhet ki az újabb világégésből. Végül pedig ott volt még egy nagyon fontos tapasztalat: a Nagy Háború elhúzódásával az a fél lett a győztes, amely képes volt még az utolsó pillanatban is új erőt vetni a küzdelembe. Az antant részéről ez volt az Amerikai Egyesült Államok potenciáljának bevonása a háborúba, amelyet az európai kontinens katonai szakmája pusztán csak katonatechnikai eljárásnak tekinthetett. Miként már említettük, egy szuperhatalom megjelenését a nemzetközi küzdőtéren csak kevesen foghatták fel. S nem utolsósorban a háború végén való erőbevetés hasznosságát igazolhatták az 1918-1924 között Köztes-Európában lezajlott helyi háborúk, amelyek révén a korábbi, birodalmi államtereket a nemzetállamok darabolódott, kis államterei vál-

tották fel. Ezek az utóbbi jellemzők vezethettek arra – a kor szinte minden magyar katonai emlékiratából visszaköszönő, igen egyszerű katonapolitikai koncepcióra –, ha már belekényszerültünk a háborúba, akkor csak minimális erővel részt venni abban és a magyar fegyveres erőket intakt egységként megőrizni a háború végére.

S ezen a ponton joggal merülhet fel a kérdés: mennyit ismert a világból a magyar katonai elit? Jóllehet földrajzi gondolkodásmódja erősen kontinentális, sőt egyenesen közép- és köztes-európai volt, ám tárgyi ismeretei jóval túlnyúltak e földrajzi régiókon. A két világháború közötti évtizedek a magyar hadiutazások fénykorának második, már csendesebb periódusát jelentik, az elsőhöz képest, amely az osztrák-magyar kiegyezéssel kezdődött.³⁴ Az a tábornoki és tisztikar, amely pályájának csúcán, a két világháború közötti évtizedekben, majd a második világháború alatt a magyar katonai felső vezetést adta, ebben az első időszakban, katonai utazási irodalmunk legtermékenyebb évtizedeiben nőtt fel és kezdte tisztí hivatásának gyakorlását. Jóllehet az említett második periódus katonai utazási irodalmának termése sokkal szerényebb, mint a korábbié volt, de a legfontosabb katonai, katonapolitikai eseményekről, folyamatokról így is beszámolt. Ebben a tekintetben két világháború katonáinkat feltétlenül meg kell említenünk. Először a magyar katonaföldrajz fejlődése kapcsán már említett Somogyi Endrét, aki a múlt század húszas éveiben járt Törökországban.³⁵ Úti beszámolóinak az adott sajátos hangulatot, hogy ekkoriban a Kemal Atatürk névvel fémjelzett, átalakuló félben lévő kis-ázsiai országot a magyar sajtó zöme példaképként állította be. Éppen a hazai 1918-1919. évi vesztes honvédő háború ellentétéként, ami nekünk nem, az a törököknek sikerült; a nemzet szállásterületeit háborús körülmények között megóvták.

A másik kiemelendő világháború katonánk Németh József volt. Ő az olasz-abesszin háborút követően vezérkari tisztként tett látogatást, egy nemzetközi küldöttség keretében az új olasz gyarmaton. Ott szerzett tapasztalatait a Magyar Katonai Szemle 1936. évi 8. lapszámában tette közzé, mintegy két és félszáz oldal terjedelemben.³⁶ Feldolgozása már a katonai szakmának szólt: beszámoló egy hadszíntérről és egy gyarmati háborúról. Ezzel egy időben a magyar tisztikar Amerikáról is olvashatott útleírást.³⁷ Ennek szerzőjéről, Magyar Balázsról ma még mit sem tudunk. Ami feltűnő útleírásában, az a teljesen kommersz turista szemléletmód, amiként az Egyesült Államok tisztképző intézményét West Pointban ismerteti. Közhelyes adatok, néhány érdekesség az USA fegyveres erőiről, de a nagyhatalmat már nem látja meg.

A geopolitikai gondolkodás szervesülése a katonák földrajzi ismeretrendszerében főleg a harmincas évek második felében érződik katonai szakirodalmonkon. Az első világháború utáni földrajzi elszigetelődöttségéből fokozatosan kitoró Magyarország katonái egyre többet foglalkoznak a kor hatalmi átrendeződésének kérdéseivel, ami tanulmányok sorát hívja életre.³⁸ Ezek az írások – földrajzi tartalmukat tekintve – a Duna-völgyétől a Földközi-tenger keleti medencéjéig dolgoznak fel egyes térségeket. Itt már a földrajzi horizont távolabbra nyúlik, mint a Kárpát-medence közvetlen környezete. Csalóka tünemény. Ugyan a Földközi-tenger

és a Szuezi-csatorna nagyon messzinek tűnik a trianoni Magyarországtól, ám az akkori külpolitikai konstellációban mégsem volt az. Olaszország átmeneti megerősödése, majd az abesszíniai háború következtében történő meggyengülése, a brit külpolitika tétovasága, valamint a Harmadik Birodalom rohamos erősödése átrendezte Köztes-Európa hatalmi viszonyait, és katonáink figyelmét a nagyobb összefüggések felé terelte. Ám gondolkodásmódjukban, földrajzi szemléletükben továbbra is megmaradtak az európai léptéknél.

A fent említett látásmód a legfelsőbb katonai vezetőket arra készítette, hogy első-sorban a Kárpát-medencével, a Duna-völgyével és a Balkán-félszigettel, továbbá ezek szűkebb környezetével foglalkozzanak. Ennek igazolására két dokumentumot emelünk ki. Az első Werth Henrik vezérkari főnök 1941. május 6-i, rövid emlékirata, amelyben a revíziós célok megvalósítása érdekében szorosabb együttműködést szorgalmaz a Harmadik Birodalommal.³⁹ Ennek politikai földrajzi tartalmában Japán és az USA az első mondatban jelenik meg: Japán semlegességi szerződést kötött a Szovjetunióval, hogy „szabad kezet kapjon” az Egyesült Államok ellen. Majd a továbbiakban a német-szovjet viszonyról foglalkozik, és ebben a tekintetben egyik fő érve nagyon is Kárpát-medencei: Magyarországot leginkább a Szovjetunió fenyegeti. Ő éppen az elért revíziós célok megóvása érdekében szól a Szovjetunióval szembeni fellépés mellett, majd megfogalmazza: „...A németeknek a Kárpátok medencéjére egy Szovjet elleni háborúban feltétlenül szükségük van. Ha mi a németek együttműködési felszólítását vonakodnánk elfogadni, kimutatnánk, hogy csak területéhesek vagyunk, de a biztonságunkat szolgáló harcban az áldozatokból nem akarjuk részünket kivenni. Ezzel el is játszánk az eddig kivívott sikereinket talán örökre is!...”⁴⁰ Majd jön a következő érv: csak így kerülhető el, hogy Magyarország elszigetelten, egymagában kerüljön konfliktusba a Szovjetunióval.

A másik dokumentum a Werth Henriket követő vezérkari főnök, Szombathelyi Ferenc memorandumja, amelynek dátumozása 1943. február 12.⁴¹ A németországi hivatalos látogatásáról hazatérve Szombathelyi a német vezetőkkel folytatott tárgyalásán szerzett információit és következtetéseit összegezte. Amennyiben maradunk a dokumentum földrajzi tartalmánál, akkor abból a már abban az évben várt angolszász partraszállás lehetőségének hangsúlyozását kell kiemelnünk. Szombathelyi azzal számolt, hogy ennek megvalósulása esetén Románia egyből kilép majd a háborúról, és ezzel egy időben meg fogja támadni hazánkat. A memorandum szövegének földrajzi érdekessége, hogy még ebben a pusztán feltételezett katonapolitikai szituációban is milyen nagymértékben a Kárpát-medencére fókuszál. Az angolszászok partraszállása esetében – amennyiben helyen értelmezzük a szöveget – a legnagyobb veszélyt a román támadásban látja, s arra az álláspontra helyezkedik: ekkor preventív csapást kell mérni – itt a német segítségre is számít – Romániára. Ehhez akarja megőrizni a magyar fegyveres erőket.

A két vezérkari főnök itt említett dokumentuma jól bizonyítja, hogy vezető katonáink gondolkodása a válságos évtizedekben földrajzi kategóriáját tekintve a

Kárpát-medencére és annak környezetére szorítkozott, miközben – miként láttuk – a katonai szakmában benne rejtett a nagyobb távlatokban való gondolkodáshoz kellő ismeretek halmaza is. Az ok nem fogalmazható meg egyetlen tényezőben. Úgy látjuk, hogy az első világháborúban szerzett tapasztalatok, az elért revíziós eredmények megóvásának feltétlen szándéka lehettek azok a legfőbb tényezők, amelyek nagymértékben szűkítették a katonai vezetés földrajzi gondolkodását és ezzel erősítették a magyar társadalom második világháborús kényszerpályáját.

JEGYZETEK

1. Tanulmányunk elkészítéséhez Berend T. Iván: Válságos évtizedek, Közép- és Kelet-Európa a két világháború között című művének második, 1983. évi kiadását használtuk, amely a Gondolat Kiadónál, Budapesten jelent meg. Az itt átvett idézet lelőhelye a fenti mű 11. oldala.
2. Berend T. Iván (1983): id. m. 13. old.
3. Ezekről a térbeli folyamatokról – mint egységként értelmezett földrajzi processzusról – lásd: Nagy Miklós Mihály (2013): A területi megosztottság kényszerében, Európa hidegháborús politikai földrajzi képének kialakulása. In: Harai Dénes (szerk.): A történelem szórt fényei, Tanulmányok Szabó A. Ferenc egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára. Nemzeti Közzolgálati Egyetem. Budapest. 127-137. old.; Uő. (2014a): Veszélyzóna, avagy geopolitikai puffer? (Köztes-Európa történeti, politikai földrajzi kérdései). Köztes-Európa. 2014/1. szám. 29-38. old.; Uő. (2014b): Európa politikai földrajzi térszerkezetének változása a hosszú 19. században. Történeti Földrajzi Közlemények. 2014/2. szám. 197-210. old.; Uő. (2015a): Államterek és Köztes-Európa. Közép-Európai Közlemények. 2015/2. szám. 41-69. old. Az első és a második világháború, valamint a közöttük eltelt évtizedek egyetlen történeti folyamatként való ábrázolását újabban lásd: Wehler, Hans-Ulrich (2010): A második harmincéves háború, Az első világháború mint a második világháború nyitánya és előképe. In: Burgdorff, Stephan – Wiegrefe, Klaus (szerk.): Az első világháború, A 20. század őskatasztrófája. Napvilág Kiadó. Budapest. 23-33. old.
4. Az első világháború tömeges emberveszteségének adataiban a mai történetírás nem egységes. Az újabb számvetések szerint a központi és az antant hatalmak összesen 9,5 millió fő halottat és mintegy 19 millió fő sebesültet vesztek. Az adatokról lásd: Kleindel, Walter (1989): Der Erste Krieg, Daten-Zahlen-Fakten. Österreichischer Bundesverlag. Wien. 27-38. old.; Szijj Jolán (főszerk.) (2000): Magyarország az első világháborúban, Lexikon A-Zs. PETIT REAL Könyvkiadó. Budapest. 782. old.
5. Mayer-Csejkovits Károly (1927): A Nagy Háború fontosabb tapasztalatai magasabb katonai megvilágításban. Hadtörténelmi Közlemények. 1927/2. szám. 152-187. old.; Rakolcai László (1937): A világháború sorsdöntő órái. Magyar Katonai Szemle. 1937/12. szám. 6-21. old.
6. Liddell Hart, Henry Basil (2002): Stratégia. Európa Könyvkiadó. Budapest. 325-335. old.; Wehler, Hans-Ulrich (1974): Der Verfall der deutschen Kriegstheorie: Vom »Absolutem« zum »Totalen« Krieg oder von Clausewitz zu Ludendorff.

- In. Gersdorff, Ursula von (szerk.): Geschichte und Militärgeschichte, Wege der Forschung. Bernard&Graefe Verlag für Wehrwesen. Frankfurt am Main. 273-311. old.; Hahlweg, Werner (1974): Krieg- Kriegskunst-Kriegstheorie. In. Gersdorff, Ursula von (szerk.): id. m. 313-335. old.; Nagy Miklós Mihály (2004): A katonai erőszak elmélete és a XX. század. Múltunk. 2004/4. szám. 146-176. old.
7. Lidell Hart, H. B. (2002): u. o.
 8. A revizionizmus és a revízió társadalmi jelenségéről lásd: Zeidler Miklós (2009): A revíziós gondolat [Bővített kiadás]. Kalligram. Pozsony. A magyar külpolitikai útkereséséről és konkrét lépéseiről lásd. Gulyás László külpolitikai könyvsorozatát: Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek. 1919-1924. Attraktor. Máriabesnyő; Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924-1931. Attraktor. Máriabesnyő; Gulyás László (2015): A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931-1936. Attraktor. Máriabesnyő; Gulyás László (2016): A Horthy korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937-1939. Attraktor. Máriabesnyő.
 9. Magyarország második világháborús kényszerpályájáról Ránki György (1983): Mozgástér és kényszerpálya, A Duna-völgyi kis országok a nemzetközi gazdaság és politika rendszerében, 1919-1945. Valóság. 1983/11. szám. 1-15. old., valamint Zeidler Miklós (2002): Mozgástér a kényszerpályán, A magyar külpolitika „választásai” a két világháború között. In. Romsics Ignác – Bertényi Iván (szerk.): Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Osiris. Budapest. 162-205. old. alaptanulmányán túl lásd még Jeszenszky Géza (2014): Kényszerpálya vezetett-e Magyarország német megszállásához? Magyar Szemle. 2014/11-12. szám. 137-165. old. Romsics Ignác (1996): Magyarország helye a német Délkelet-Európa-politikában. In. Uő.: Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Osiris Kiadó. Budapest. 177-233. old., valamint Nagy Miklós Mihály (2015b): Magyar államtér és külpolitikai kényszer. Közép-Európai Közlemények. 2015/4. szám. 81-95. old.
 10. Nagy Miklós Mihály (2010): Utazástörténeti vonások Horthy Miklós portréjához. In. Miklós Péter (szerk.): Újragondolt negyedszázad, Tanulmányok a Horthy-korszakról. Belvedere Meridionale. Szeged. 343-353. old.
 11. Horthy Miklós (1990): Emlékirataim [Harmadik, javított kiadás]. Európa Kiadó. Budapest. 9-113. old.
 12. Teleki Pál észak-amerikai utazásáról részletes beszámolót nyújt Cholnoky Jenő (1943): Utazásom Amerikában Teleki Pál gróffal. Vajda-Wichmann. Budapest.
 13. Teleki Pál (1934): A »Donauraum« problémája. In. Uő.: Európáról és Magyarországról. Athenaeum. Budapest. 164. old.
 14. Bethlen István (1988): A magyar politika a második világháborúban, Politikai tanulmány vagy vádirat. In. Romsics Ignác (szerk.): Bethlen István emlékirata 1944. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 97. old.
 15. Bethlen emlékirata a várható békefeltételekről. In. Zsigmond László (főszerk.) (1962): Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936-1945. IV. Magyarország külpolitikája a II. világháború kitörésének időszakában 1939-1940. Akadémiai Kiadó. Budapest. 743-761. old.

16. A külpolitikai lehetőségek felmérését Bethlen azzal indokolta, hogy a háborút követően nyilvánvalóan a kontinensen új területi rendezésre kerül sor, „...Ezért már most sürgősen meg kell ismernünk az egymással szembenálló két hadakozó csoportnak a szándékai a jövő európai újjárendezést illetőleg; és ha ezek a szándékok Magyarország érdekeit nem kellően vennék figyelembe, mindent el kell már most követnünk, úgy hivatalos, valamint nem hivatalos úton, hogy az illető fél meggyőzessék arról, hogy koncepcióját módosítani kell, ha tartós békét óhajt elérni; és hogy a mi koncepcióknak nyeressék meg...” Zsigmond László (főszerk.): id. m. 743. old.
17. Zsigmond László (főszerk.): id. m. 745. old.
18. Ebben a tekintetben úgy véljük, hogy Clausewitz mintha ellentmondásba kerülne saját magával. Mert ugyan – amiként ezt A háborúról című művében írott, úgynevezett Értesítésben mondja – szemléletmódját a politika és a háború viszonya határozza meg, ám a Vom Kriege terjedelmes katonaföldrajzi szövegrészeinek zöme mégis a fegyveres küzdelmet determináló geográfiai jelenségekkel foglalkozik. A politikai cél és a háborús geográfiai eszköz legélesebben a háború kettős jellegéről szóló szövegrészben jelenik meg, amikor az Értesítésben ez áll: „...A háború kettős jellegéből folyóan célunk vagy az ellenség leverése, hogy politikailag megsemmisítsük, illetve védekezésre képtelenné tegyük, és így nekünk tetsző békére kényszerítsük, vagy csupán bizonyos területek meghódítása az ellenfél országának határán, hogy megtartsuk, illetve a békekötésnél ütőkártyaként játszuk ki...” Az idézet helye a Vom Kriege jelenleg rendelkezésünkre álló, három magyar nyelvű fordításából az 1961-1962. évi kiadás első kötetének 29. oldala. Clausewitz-cel kapcsolatban dolgozatunk elkészítésekor az alábbi szakirodalomra támaszkodtunk: Aron, Raymond (1980): Clausewitz, Den Krieg denken. Propyläen. Frankfurt am Main.; Schramm, Wilhelm von (1981): Clausewitz, Leben und Werk. [Harmadik kiadás]. Bechtle Verlag. Esslingen am Neckar.; Perjés Géza (1983): Clausewitz. Magvető Könyvkiadó. Budapest.; Uő. (1988): Clausewitz és a háború praxeológiája. Zrínyi Katonai Kiadó.
19. Nagy Miklós Mihály (2006): Kis magyar hadelmélet, Hadügy, hadelmélet, földrajz és geopolitika kapcsolata. Zrínyi Kiadó. Budapest. 115-141. old.
20. Julier Ferenc (1931): A hadvezetés művészete. Magyar Szemle Társaság. Budapest. 16. old.
21. Fodor Ferenc (2006): A magyar földrajztudomány története. Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet. Budapest. 359-360. old.
22. A katonaföldrajz itt vázolt fejlődési folyamatáról lásd: Langhans, Paul (1909): Bedeutung und Ziele der Militärgeographie. Petermanns Geographische Mitteilungen. 1909/10. szám. Beiheft. 289-292. old; Porro, Carlo (1910): Aufgaben und Methoden der Militärgeographie I-II. Petermanns Geographische Mitteilungen. 1910/1. szám. Beiheft. 53-55. old. és 1910/2. szám. Beiheft. 116-118. old.; Stuhlmann, Friedrich (1933): Militärgeographie – Wehrgeographie. Petermanns Geographische Mitteilungen. 1933/11-12. szám. 285-287. old.; Niedermayer, Oskar Ritter von (1942): Wehr-Geographie. Steiniger-Verlage. Berlin.; Nagy Miklós Mihály (2006). u. o.
23. Siposné Kecskeméthy Klára – Nagy Miklós Mihály (1995): A földrajzi ismeretterjesztés és a háború. A Földrajz Tanítása. 1995/5. szám. 4-8. old.

24. Haltenberger Mihály (1915): A világháború geográfiája. Tisza testvérek kiadása. Budapest.
25. Tóth Zoltán (1917): Az államterület biztonsága. Földrajzi Közlemények. 1917/7-8. szám. 311-361. old.
26. Ratzel, Friedrich (1903): Politische Geographie oder die Geographie der Staaten, des Verkehrs und des Krieges [Zweite umgearbeitete Auflage]. R. Oldenbourg. München-Berlin.
27. Cholnoky Jenő (1922): Az emberföldrajz alapjai. Hornyánszky Viktor Magyar Királyi udvari könyvnyomdája. Budapest.
28. Siposné Kecskeméthy Klára – Nagy Miklós Mihály (1994): Az önálló magyar katonaföldrajz-tudomány jeles művelője: Somogyi Endre. Hadtudomány. 1994/1. szám. 112-115. old.
29. Somogyi Endre (1928): Magyarország és környék államainak katonai földrajza. A szerző kiadása. Budapest; Uő. (1931): Az országhatárok katonai jelentősége különös tekintettel Csonkamagyarországra. A Magyar Katonai Szemle 1931. évi 9. számának külön melléklete.
30. Somogyi Endre (1928): id. m. IV. melléklet 1/a ábra.
31. Mayer-Csejkovits Károly (1927): id. m.; Bor Jenő (1934): Hadvezetés a külső vonalon. Magyar Katonai Szemle 1934/2. szám. 1-24. old.; Lukács Béla (1940): Hadászati megsemmisítés problémája Cannae, Clausewitz és Schlieffen nyomán. Magyar Katonai Szemle. 1940/8. szám. 319-334. old.
32. A két világháború közötti magyar katonai elit adattárát közli: Szakály Sándor (1984): Az ellenforradalmi Magyarország (1919-1944) hadseregének felső vezetése, Történelmi statisztikai tanulmány a katonai elitről. Hadtörténelmi Közlemények. 1984/1. szám. 34-71. old.; Uő. (1984-1985): Az ellenforradalmi Magyarország (1919-1944) hadseregének felső vezetése, Adattár I-III. Hadtörténelmi Közlemények. 1984/2. szám. 354-392. old.; 1984/3.szám. 567-598. old.; 1985/2. szám. 457-466. old.
33. Nagy Miklós Mihály (2014a): Magyarország az első világháborúban, Térképek történelmi áttekintéssel. Kárpátia Stúdió. Budapest.
34. Nagy Miklós Mihály (2009): A magyar hadiutazás története. Zrínyi Kiadó. Budapest. 183-232. old.
35. Nagy Miklós Mihály (2007): Világjáró magyar katonák, Arcok és képek a magyar katonai utazások történetéről (Magyar hadiutazók II.). Zrínyi Kiadó. Budapest. 167-188. old.
36. Nagy Miklós Mihály (2009): id. m. 228. old.
37. Magyar Balázs (1935): Katonai benyomások Amerikában. Magyar Katonai Szemle. 1935/7. szám. 72-81. old.
38. Feketehalmy-Czeydner Ferenc (1936): Az európai egyensúly kialakulása katonai-politikai szempontból. Magyar Katonai Szemle. 1936/11. szám. 3-20. old.; Uő. (1937): A Földközi-tenger katonai-politikai kérdései. Magyar Katonai Szemle 1937/10. szám. 56-63. old.; Major Miklós (1936): Szuez geopolitikai érdekek gyűpontjában. Magyar Katonai Szemle. 1936/10. szám. 168-192. old.; Nagy Béla (1937): A brit impérium biztosítása Arábiában. Magyar Katonai Szemle. 1937/8. szám. 94-105.

old.; Pancsovai Iván (1937): A Duna völgyének problémája. Magyar Katonai Szemle. 1937/8. szám. 67-76. old.

39. Az emlékiratot közli Zsigmond László (főszerk.) (1982): id. m. V. kötet. 1097-1100. old.

40. Zsigmond László (főszerk.) (1982): id. m. V. kötet. 1099. old.

41. A memorandumot közli: Szinai Miklós – Szücs László (szerk.) (1962): Horthy Miklós titkos iratai. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 345-356. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Berend T. Iván (1983): Válságos évtizedek, Közép- és Kelet-Európa a két világháború között. [Második kiadás] Gondolat. Budapest.

Bor Jenő (1934): Hadvezetés a külső vonalon. Magyar Katonai Szemle. 1934/2. szám. 1-24. old.

Burgdorff, Stephan – Wiegrefe, Klaus (szerk.) (2010): Az első világháború, A 20. század öskatasztrófiája. Napvilág Kiadó. Budapest.

Cholnoky Jenő (1922): Az emberföldrajz alapjai. Hornyánszky Viktor könyvnyomdája. Budapest.

Cholnoky Jenő (1943): Utazásom Amerikában Teleki Pál gróffal. Vajda-Wichmann. Budapest.

Feketealmy-Czeydner Ferenc (1936): Az európai egyensúly kialakulása katona-politikai szempontból. Magyar Katonai Szemle. 1936/11. szám. 3-20. old.

Feketealmy-Czeydner Ferenc (1937): A Földközi-tenger katona-politikai kérdései. Magyar Katonai Szemle. 1937/10. szám. 56-63. old.

Gersdorff, Ursula von (szerk.) (1974): Geschichte und Militärgeschichte, Wege der Forschung. Bernard&Graefe für Wehrwesen. Frankfurt am Main.

Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek. 1919-1924. Attraktor. Máriabesnyő.

Gulyás László (2013): A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924-1931. Attraktor. Máriabesnyő.

Gulyás László (2015): A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931-1936. Attraktor. Máriabesnyő.

Gulyás László (2016): A Horthy korszak külpolitikája 4. A revíziós sikerek 1. A Felvidék és a Kárpátalja visszatérése 1937-1939. Attraktor. Máriabesnyő.

Haltenberger Mihály (1915): A világháború geográfiája. Tisza testvérek kiadása. Budapest.

Horthy Miklós (1990): Emlékirataim [Harmadik, javított kiadás] Európa Könyvkiadó. Budapest.

Kleindel, Walter (1989): Der Erste Weltkrieg, Daten-Zahlen-Fakten. Österreichischer Bundesverlag. Wien.

Liddell Hart, Henry Basil (2002): Stratégia. Európa Könyvkiadó. Budapest.

- Lukács Béla (1940): Hadászati megsemmisítés problémája Cannae, Clausewitz és Schlieffen nyomán. *Magyar Katonai Szemle*. 1940/8. szám. 319-334. old.
- Magyar Balázs (1935): Katonai benyomások Amerikában. *Magyar Katonai Szemle*. 1935/7. szám. 72-81. old.
- Major Miklós (1936): Szuez geopolitikai érdekek gyúpontjában. *Magyar Katonai Szemle*. 1936/10. szám. 168-192. old.
- Mayer-Csejkovits Károly (1927): A Nagy Háború fontosabb tapasztalatai magasabb katonai megvilágításban. *Hadtörténelmi Közlemények*. 1927/2. szám. 152-187. old.
- Nagy Béla (1937): A brit impérium biztosítása Arábiában. *Magyar Katonai Szemle*. 1937/8. szám. 94-105. old.
- Nagy Miklós Mihály (2004): A katonai erőszak elmélete és a XX. század. *Múltunk*. 2004/4. szám. 146-176. old.
- Nagy Miklós Mihály (2006): Kis magyar hadelmélet, Hadügy, hadelmélet, földrajz és geopolitika kapcsolata. Zrínyi Kiadó. Budapest.
- Nagy Miklós Mihály (2007): Világjáró magyar katonák, Arcok és képek a magyar katonai utazások történetéből (Magyar hadiutazók II.). Zrínyi Kiadó. Budapest.
- Nagy Miklós Mihály (2009): A magyar hadiutazás története. Zrínyi Kiadó. Budapest.
- Nagy Miklós Mihály (2010): Utazástörténeti vonások Horthy Miklós portréjához. In: Miklós Péter (szerk.): *Újragondolt negyedszázad, Tanulmányok a Horthy-korszakról. Belvedere Meridionale*. Szeged. 343-353. old.
- Nagy Miklós Mihály (2013): A területi megosztottság kényszerében, Európa hidegháborús politikai földrajzi képének kialakulása. In: Harai Dénes (szerk.): *A történelem szórt fényei, Tanulmányok Szabó A. Ferenc egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára*. Nemzeti Közszerológiai Egyetem. Budapest. 127-137. old.
- Nagy Miklós Mihály (2014a): Veszélyzóna, avagy geopolitikai puffer? (Köztes-Európa történeti, politikai földrajzi kérdései). *Köztes-Európa*. 2014/1. szám. 29-38. old.
- Nagy Miklós Mihály (2014b): Európa politikai földrajzi térszerkezetének változása a huszadik században. *Történeti Földrajzi Közlemények*. 2014/2. szám. 197-210. old.
- Nagy Miklós Mihály (2014c): Magyarország az első világháborúban, Térképek történelmi áttekintéssel. Kárpátia Stúdió. Budapest.
- Nagy Miklós Mihály (2015a): Államterek és Köztes-Európa. *Közép-Európai Közlemények*. 2015/2. szám. 49-61. old.
- Nagy Miklós Mihály (2015b): Magyar államter és külpolitikai kényszer. *Közép-Európai Közlemények*. 2015/4. szám. 81-95. old.
- Niedermayer, Oskar Ritter von (1942): *Wehr-Geographie*. Steiniger-Verlage. Berlin.
- Parcsovai István (1937): A Duna völgyének problémája. *Magyar Katonai Szemle*. 1937/8. szám. 67-76. old.
- Rakolcai László (1937): A világháború sorsdöntő órái. *Magyar katonai Szemle* 1937/12. szám. 6-21. old.
- Ránki György (1983): Mozgástér és kényszerpálya, A Duna-völgyi kis országok a nemzetközi gazdaság és politika rendszerében, 1919-1945. *Valóság*. 1983/11. szám. 1-15. old.

- Ratzel, Friedrich (1903): Politische Geographie oder die Geographie der Staaten, des Verkehrs und des Kriegeres [Zweite umbearbeitete Auflage]. R. Oldenbourg. München – Berlin.
- Romsics Ignác (1996): Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Osiris Kiadó. Budapest.
- Siposné Kecskeméthy Klára – Nagy Miklós Mihály (1994): Az önálló magyar katonaföldrajz-tudomány jeles művelője: Somogyi Endre. Hadtudomány. 1994/1. szám. 112-115. old.
- Siposné Kecskeméthy Klára – Nagy Miklós Mihály (1995): A földrajzi ismeretterjesztés és a háború. A Földrajz Tanítása. 1995/5. szám. 4-8. old.
- Somogyi Endre (1928): Magyarország és környék államainak katonai földrajza. A szerző kiadása. Budapest.
- Somogyi Endre (1931): Az országhatárok katonai jelentősége különös tekintettel Csonka-magyarországra. A magyar katonai Szemle 1931. évi 9. számának külön melléklete.
- Szakály Sándor (1984): Az ellenforradalmi Magyarország (1919-1944) hadseregének felső vezetése, Történelmi statisztikai tanulmány a katonai elitről. Hadtörténelmi Közlemények. 1984/1. szám. 34-71. old.
- Szakály Sándor (1984-1985): Az ellenforradalmi Magyarország (1919-1944) hadseregének felső vezetése, Adattár I-III. Hadtörténelmi Közlemények. 1984/2. szám. 354-392. old.; 1984/3. szám. 567-598. old.; 1985/2. szám. 457-466. old.
- Szijj Jolán (főszerk.) (2000): Magyarország az első világháborúban, Lexikon A-Zs. PETIT REAL Könyvkiadó. Budapest.
- Szinai Miklós – Szűcs László (szerk.) (1962): Horthy Miklós titkos iratai. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- Teleki Pál (1934): A »Donauraum« problémája. In. Uő.: Európáról és Magyarországról. Athenaeum. 153-166. old.
- Tóth Zoltán (1917): Az államterült biztonsága. Földrajzi Közlemények. 1917/7-8. szám. 311-361. old.
- Zeidler Miklós (2002): Mozgástér a kényszerpályán, A magyar külpolitika „választásai” a két háború között. In. Romsics Ignác – Bertényi Iván (szerk.): Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről. Osiris. Budapest. 162-205. old.
- Zeidler Miklós (2009): A revíziós gondolat. [Bővített kiadás] Kalligram. Pozsony.

Bajor Tibor*

RÉGIÓK NÉKÜLI REGIONALIZMUS MAGYAROSZÁGON

REGIONALISM WITHOUT REGION ON HUNGARY

ABSTRACT

Hungary historical – administrative structure does not recognize the separation of powers system. The role, mission for the creation, and necessity of the region, since the beginning of the EU accession process, the subject of debate in the Hungarian regional development public life. Not for himself – in a matter of establishment in the region – opposed (this is more – or less everyone took note until 2011), but the fact that after the formation regions, how it will operate in the region and what will be the with counties? So elected political and administrative regions after formation: what should be the role of the county and region, administratively and politically? The Regional Development Act (the subject called basic law) law was passed practically this problem „swept under the table!” Following the European Union's accession to the EU concept development and organizational systems „Hungarian style” appeared in public administration. In my paper this political and historical reasons to want analyzed.

Bevezetés

Magyarország történelmi – közigazgatási felépítése nem ismeri a hatalom-megosztás rendszerét. A régió szerepe, feladata, létrehozása, szükségszerűsége az Európai Unióhoz való csatlakozásunk folyamatának kezdete óta vita tárgya a magyar területfejlesztési közéletben. Nem magának a régió kialakításának a kérdése vitatott, (ezt többé – kevésbé mindenki tudomásul vette 2011.-ig) hanem az, hogy a régiók megalakulását követően, hogyan fog működni a régió és mi legyen a megyékkel! Vagyis a majdan „választott” politikai és közigazgatási régiók megalakulását követően: mi legyen a megye és a régió szerepe közigazgatásilag és politikailag? A területfejlesztési törvény (a nevezett téma alaptörvénye) elfogadásakor gyakorlatilag ezt a problémát „asztal alá söpörték”! Az Európai Unió csatlakozásunkat követően, az uniós fogalom és fejlesztési szervezeti rendszerek „magyarosítva” jelentek meg a közigazgatás területén. Tanulmányomban ennek politikai és történelmi okait kívánom elemezni.

* Dr. PhD. Bajor Tibor, főiskolai tanár, Kodolányi János Főiskola

1. A régió fogalma, kialakításának-kialakulásának feltétele

Ha a régióról kívánunk beszélni minden esetben, felmerül a kérdés: Milyen értelemben használjuk a régió kifejezést. Földrajzi, gazdasági, közigazgatási? Miért, mert Magyarországon ma nincs egzakt régió fogalmunk. Némi túlzással azt is mondhatjuk, mindenki saját érdekei szerinti fogalmakat használ.

A régió fogalma többféle értelmezésben ismert és használt, a régiók területének, határainak kijelölésénél több szempont kaphat helyet, ezek különböző eredményekhez vezetnek. Gyakori megoldás a térségek társadalmi-gazdasági, földrajzi homogenitását szem előtt tartó, vagy a központ-vonzásterület együvé tartozást érvényesítő térfelosztások. Az ország 19 megyéjét és Budapestet hét területi-statisztikai régióba sorolták, az egyes régiók elnevezését és földrajzi területét az Országos Területfejlesztési Konceptióról szóló 35/1998. (III. 20.) Országgyűlési Határozat II. fejezetének 5.2 pontja rögzítette, miszerint Magyarország területét 7 területi-statisztikai régióra osztotta. Ez a hét területi-statisztikai régió az Európai Unió ötfokozatú területbeosztásának második NUTS 2).

Az 1996. évi XXI. törvény kompromisszumos megoldásként a politikai érdekek között (formális régiók kialakítása mellett, de gyakorlatilag a minden tényleges államszervezeti átalakítás mellőzése mellett) fogalmazta meg az alábbi régió típusokat:

a) Tervezési-statisztikai régió: több megye (a főváros) területére kiterjedő, az érintett megyék közigazgatási határával határolt, egybefüggő tervezési, illetve statisztikai területi egység.”¹

Ez a meghatározás a területfejlesztésről és rendezésről szóló törvény parlamenti vitájában fogalmazódott meg, politikai érdekek alapján. A megyerendszer fenntartásában érdekelt pártok² ragaszkodtak a megye sérthetetlenségéhez. Sőt számos olyan kezdeményezés is volt, hogy egy megye azonos egy régióval.³ (Bármilyen furcsa, de a határ menti – több „maradék megyéből” összeállított megyék esetében – volt valamilyen történelmi alapja)

b) Fejlesztési régió: egy vagy több megyére (a fővárosra), vagy azok meghatározott területére kiterjedő társadalmi, gazdasági vagy környezeti szempontból együtt kezelendő területi egység, amely alulról induló kezdeményezés eredményeként meghatározott célra jött létre. Következik, hogy nagyon változó, bármikor átalakulhat, s nincs garancia arra, hogy a létrehozott társulások teljes mértékben lefedik az ország egész területét. Ezért nem lehet a fejlesztési régió azonos a tervezési-statisztikai régióval.⁴

Ez a fogalmi meghatározás teljesen kezelhetetlen Magyarországon. Az „alulról jövő kezdeményezést” az adott ágazati, vagy központi hatalom nem tudja kezelni, mivel az nem kategorizálható a közigazgatási határok szerint.

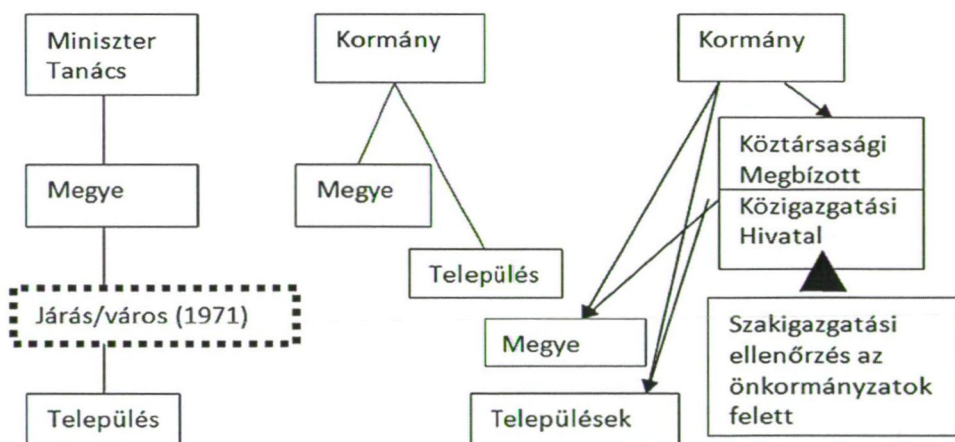
c) A közigazgatási régió: az ország és a település közötti – leggyakrabban az ország alatt közvetlenül lévő – területi szint (regionális szint) egysége, mely lehet

közigazgatási (választott vagy delegált képvisellel) vagy nem közigazgatási (statistikai, tervezési) funkciójú egység.⁵

A közigazgatási régió Magyarországon hivatalos formában 1990-től semmilyen formában nem került megvitatásra. Sőt a közigazgatási középszint – mint valós közigazgatási egység – politikai – közigazgatási értelemben a nullára redukálódott. A rendszerváltást követően a megyék elvesztették térszervező közigazgatási hatalmukat. Az 1996. évi XXI. törvény az.

Területfejlesztésről és rendezésről visszaállítja a megye – a közigazgatási középszint – politikai hatalmát, amikor is a törvény alapján felállítandó, Megyei Fejlesztési Tanács elnökének kötelező érvénnyel a Megyei Önkormányzat elnökét kell „megválasztani”.⁶ Formailag nem, de tartalmilag a megye újra politikai hatalmat kapott a települések felett. A megyei fejlesztési tanácsok osztották szét az adott megyében – a megyére jutó az állami fejlesztési pénzeket – a települések között. Amelyik település nem igazodott a megyei vezetésérdekeihez, az nem részesült a fejlesztési támogatásokból. A megyék közigazgatási középszint helyzete 2011-től drasztikusan megváltozott, gyakorlatilag a nullára redukálódott.⁷

1. ábra. A közigazgatás irányításának változása a tanácsrendszer, az 1996. évi XXI. törvény hatályba lépése és a Közigazgatási Hivatal létrehozásáig

Forrás: A szerző saját szerkesztése

A közigazgatási középszint helyzete 1990-óta hazánkban nem rendezett. A megyék elvesztették korábbi közigazgatási funkciójukat, a régiók – közigazgatási értelemben – nem alakultak meg. Magyarországon közigazgatási középszint vitatott funkciója, nem új keletű. Nézzük mit írt erről Eötvös József: „A rögeszme, mely megyei szerkezetünk tökélyei iránt létezik, erősebb, hogyszem egyszerre megszűnjék, s kétség kívül több kísérletek fognak még tétetni: miként lehetne az újabb kor institutioit e középkori maradvánnyal egyesíteni? De a tapasztalás befogja bizonyítani e kísérletek sikertelenségét. El fogjuk hagyni az utat, melyen hala-

dunk, s mely – engedelmet a szóért – engem mindig azokra emlékeztet miket török szomszédainknál láttunk, hol európai miveltség s török szokások addig vegyítettek míg sem nyugati miveltség, sem moslim erő nem találhatók”⁸

2. A hatalommegosztás kérdése a Magyarországi központi hatalom és a helyi hatalmak között

Ahhoz, hogy ezt a rendszert megérthessük, tudni kell, hogy az EU intézményhálózata térségekben, régiókban, gondolkodik. Nevezhetjük ezeket például Lengyelország esetében vajdaságoknak, Németországéban tartományoknak, de mindenképpen olyan területi egységekről van szó, amelyek kellő nagyságúak ahhoz, hogy az ottani fejlesztések átláthatók, statisztikailag mérhetőek legyenek.

Az elmúlt évtizedben az európai fejlődés egyik sajátossága a hatalom regionális szerkezetének megszilárdulása, a regionalizmus volt. Nézzük meg mit is jelent ez. A "régió" fogalom a jogi és a köznyelvben sokféle tartalmat takar. Emlékezzünk eredeti jelentésére, a földrajzi-területi tartalomra. Mai, közigazgatási jelentését jól érzékelteti az Európa Tanács 1978-as konferenciájának Bordeaux-i Nyilatkozata, mely szerint a régió sokféle fogalma közül e fogalom általában az ország legnagyobb területi egységein élő emberi közösségekre vonatkozik. E közösség földrajzi létezéséből következik, hogy a területi egységet régiónak nevezzék, melyben a régió intézménye csak a már létező szociológiai valóság jogi megerősítését adja.

Az uniós tagállamokban – lényeges különbségekkel, történelmi előzményekkel tarkítva – a nemzetállam alatti területi döntési szint megerősödése töretlenül halad előre. Az unitárius berendezkedésű országok fokozatosan decentralizált és regionalizált államokká alakulnak át. A változásokban fontos szerepe van az Európai Unió strukturális és kohéziós politikájának, a regionális politika alapelvei, a támogatások igazgatásának szabályai alapvető decentralizáló jellegűek.⁹

3. A területi hatalommegosztás lehetőségei az államalapítástól napjainkig

Az Árpád-kor első két évszázadát a királyi birtok túlsúlya jellemezte, az államháztartás – az uralkodói hatalom patrimoniális természetének megfelelően dominiális természetű jövedelmi forrásokon, a nagy kiterjedésű királyi birtokon nyugodott. A királyi birtokok jövedelme nyújtott fedezetet az állami kiadásokra. Az udvarbirtok – az ország területén szétszórtan helyezkedtek el – a királyi család magántulajdonának számított. Várbirtok az államszervezet, a közigazgatás alapja volt. A vármegyék kettős funkciót töltenek be:

- **Védelmi funkció:** A vármegyéket magas fokú szervezettség jellemezte. A megye központjában a vár állt. Egy-egy vár élén a várispán állt. Az Ő feladata volt a közigazgatás ellenőrzése, Ő volt a vármegye bírja és katonai vezetője.

Neki voltak alárendelve a várjobbágyok, akik a katonaság tisztjeit adták. Feladatuk a vár védelme és a várhoz tartozó népek igazgatása.

- **Ellátó funkció:** Ezt a funkciót az udvarbirtokok látták el, amelyek központjában a udvarházak (raktárok) álltak. Az itt élő termelők voltak az udvarnagok. A királyi udvar, tehát a király és kísérete udvarházzal udvarházra járt, és felélte az ott felhalmozott élelmiszert.

Vagyis a megye feladata az állami akarat végrehajtása, az államrend védelmezése volt.

A központi hatalommegosztásra tett kísérlet elfojtása után (Ajtony, Gyula),¹⁰ hogy: a kialakuló területi hatalmat nem beépítette Szent István az államszerkezeti rendszerébe, hanem megsemmisítette. Ellentétben a francia királyság vagy német-római császárság közigazgatási felépítésével.

További fontos körülmény, hogy az Aranybulla nem a központi hatalom és a területi hatalmak közötti kiegyezés, nem az államigazgatás szervezeti átalakítása, hanem a hazai nemesség tagjai között kialakult gazdasági és politikai feszültségek kezelését szolgálta.

A központi hatalommal szemben a megyék (a polgári jogok általános biztosításáig, vagyis a nemesi kiváltságok eltörléséig a megyék alatt csak és kizárólag a nemesi vármegyét értem) a nemesség számára gazdasági, politikai, hatalmi növekvő függetlenséget biztosított a mindenkori királlyal szemben. Az 1300-as évek elejére a nemesség néhány tagja gazdaságilag – kihasználva az adott lehetőségeket – oly mértékben megerősödött –, hogy eredményesen tudott szembe szállni a központi hatalommal. Az Árpádház kihalását követően – a központi hatalom meggyengül – a helyi hatalmak megerősödnek. (Jellemző módon a magyar történetírás a pejoratív „kiskirályok” jelzőt használja a kialakult területi hatalmakra) Károly Robert a helyi hatalmakkal nem törekszik egységre, nem szervezi át az államigazgatás rendszerét Pl. a német-római császárság mintájára, hanem fizikailag megsemmisíti a tartományi urakat. Adott volt a lehetőség arra, hogy a Nyugat-Európai mintának megfelelően az ország külső határait nem érintve, az ország önálló egységekre (grófságokra) szerveződjenek át! A „kiskirályok” letörésével, gyakorlatilag az ország belső tagozódásának lehetőségét végérvényesen lezárta.

Az egyetlen lehetőség a központi hatalommal szembeni kiállásra a nemesi kiváltságokat féltve őrző nemesi vármegye intézménye biztosította. Gyakorlatilag 1790-ig a nemesi vármegye és a központi hatalom kialakult politikai egyensúlyába nem történt érdemi változás. Az Árpádház kihalása, a trónért folyó harcok a török háborúk, az ország 3 részre szakadása, majd a 150 éves török uralom miatt ez a kérdés elvesztette aktualitását. Marad a központosított hatalom.

A vármegyék fontos szerepet játszottak a magyar államiság fennmaradásában, hiszen a török uralom alatt a megyei szervezet akkor is élt, amikor az ország nagy része elveszett. A megye fontos szerepet játszott magában a magyarság fennmaradásában is. Ezen a szerepen a török kiűzése semmit sem változtatott, sőt! A Habs-

burg-dinasztia trónra jutásával került előtérbe a vármegyék alkotmánybiztosító hivatása. Mint a törvény hatósága és őre, a megye a neki kihirdetés és végrehajtás céljából megküldött rendeleteket a törvényesség szempontjából megvizsgálta, és a törvényteleneket félretette. Minthogy a magyarság alkotmányos felfogása az idegen uralkodónál és a kormánynál nem mindig talált kellő megértésre, ezért a közélet az országgyűlés működésének szüneteltetése idején a vármegyei szervezet sáncai mögé szorult, s ott folytatta nemzeti életét. Így lett az idegen kormány abszolutisztikus törekvései ellen megingathatatlan erővel küzdő vármegye a nemzeti élet központja, a magyar államiság védbástya, a nemzeti érzés iskolája és a jogfolytonosság megmentője.

Ugyan akkor minden korszerűsítési kísérlet merev ellenzője a „megye”! Megállít minden az államigazgatási, gazdasági reformot, amely az ország a kor színvonalára emelte volna. (ellenállási jog) Így kettős helyzet alakult ki, miközben védte a magyar alkotmányos hagyományokat, a magyarságot, az idegen uralkodótól, közben erősítette Magyarország lemaradását az európai gazdasági fejlődéshez képest. A magyar nemesi földbirtokok nem alkottak ezt követően összefüggő területeket, hanem szétszórva az ország különböző megyéiben helyezkedtek el.¹¹ Így koncentrált területi hatalmat nem tudtak kiépíteni saját birtokaik alapján.

Az 1720-as évek elején Mária Terézia a felvilágosult abszolutizmus bázisán a kamarai biztosí, illetve a kerületi táblák kiépítésével kísérletet tett az önkormányzati területi struktúra fölötti, regionális jellegű államigazgatási beosztás kialakítására. A "nemzeti" feudális-önkormányzati területi struktúrák tudatos, átgondolt, szinte rendszerjellegű reformjára II. József vállalkozott az 1785-ös évtől kezdve. A megyei területbeosztást s annak funkcionális tartalmát, s az új megyék fölé regionális közigazgatási szintet épített ki. Magyarország területét tíz kerületre tagolta. A kerületek kialakításakor egyfajta térracionalitásra törekedett.¹² A magyar nemesség nem tudta, vagy nem akarta – a kétségkívül külső hatalom által nyújtott – lehetőségeket a maga hasznára felhasználni. Mereven ragaszkodott a régi államszerkezet fennmaradásához, csak ezzel tulajdonképpen a saját lehetőségeit is korlátozta a területi hatalom kiépítésében. Az tény, hogy a királyi reform kísérletek célja nem a hatalommegosztás, de a közigazgatás átszervezése lehetőséget adhatott volna rá.

A vármegye privilegizált helyzetét az 1848. évi reformok rendítették meg. A népképviselői rendszer bevezetésével megszűnt a megye követküldési és utasítási joga, és ezzel jóformán elveszett az akkori ország politikai életében betöltött hatalmas politikai jelentősége. Az 1849-es Világosi bukást követő újabb Habsburg kísérlet (Bach rendszer) a megyerendszer átalakításra szintén kudarcba fulladt.¹³ Az 1848-48 forradalom és szabadságharc után az abszolutizmus egyrészt megyei, járási és községi közigazgatási reformot hajtott végre. Tudatosan szétdarabolta a történeti ország egységét, a történeti Magyarországot öt koronatarományra (Magyar Királyság, Horvát- és Tótország, Szerb Vajdaság és Temesi Bánság, Erdélyország, Katonai Határőrvidék) szabdalta. A Magyar Királyság területén öt közigazgatási kerületet (Pozsony, Buda, Sopron, Kassa, Nagyvárad) hoztak létre.

A területiség politikai tényezővé vált, a regionalizálás a politikai centralizációt és az elnyomást szolgálta. Tulajdonképpen a „regionális átalakulás”, mint az államigazgatás átszervezése, rendkívül negatív hatásokat váltottak ki – érthető módon – a magyar politikai életben, amelynek ekkor már nem csak a nemesek, hanem a polgárok és a parasztok is részt vettek. Függetlenül attól, hogy a formai megoldásokban igen sok racionális elem jelent meg.¹⁴

Az osztrák-magyar kiegyezés a XIX. század utolsó harmadában komoly lehetőséget biztosíthatott volna a Habsburg Birodalom államigazgatási rendszerének átalakításában. A cseh kezdeményezés, a trializmus¹⁵ megvalósulása esetén maga után vonta volna a Habsburg Birodalom „regionális átszervezését”. A konzervatív birodalom erőszakos fenntartásával, tulajdonképpen az akkori magyar kormány – és különösen Gróf Andrássy Gyula – Trianon előidézője. Amennyiben a régió működésének alapfeltétele az önálló – belső – közigazgatás mellett, az önálló gazdasági élet lehetősége (a közös történelem, kultúra, stb.) is megjelenik, akkor az Habsburg Birodalom utódállamai, tulajdonképpen régióikká szerveződnek át. 1867-t követően éppen a 48-as törvényeknek köszönhetően megjelentek a magyar gazdasági és politikai életben a vagyonukat vesztett, de politikai hagyományukat és kiváltságukat élénken őrző elszegényedett nemesek. (1848. évi XII. törvény-cikk az úrbéri megszüntetett magánúri javadalmak státusadóssággá leendő átváltoztatásáról)¹⁶ Jellemző módon, amikor a központi hatalom a konzervativizmust képviselte, természetesen a megye saját magát meggyengítve, a modernizációt. (történelme során talán először és utoljára).

A megyén belüli nemesség, gazdasági potenciálja meggyengült. Hatalmát, tekintélyét a politikai – államigazgatási – közigazgatási pozíciók megszerzésével, betöltésével kívánta átmenteni. A reformkortól a 1945-ig számtalan szépirodalmi mű mutatta be ezt a folyamatot. Eötvös József A Falu jegyzője-től, Mikszáth Kálmán A Noszty fiú esete Tóth Marival regényen át, Móricz Zsigmond Rokonok-ig. Ebben az időben kezdődött és tart a mai napig a megyén belüli közigazgatási adminisztráció és a gazdasági szereplők nyílt, vagy sok esetben burkolt összefonódása. Családi kötelékek kiépítésével, összefonódással, lekötözöttségekkel. A helyi gazdaság biztosít átlagon felüli jövedelmet, a helyi politikai elit megélhetéséhez. Viszonzásul a helyi politika biztosít védelmet a központi hatalom döntéseivel szemben.

Az 1949-1956 között működő hatalom kezdeteitől fogva foglalkozott a közigazgatás átszervezése mellett, az ideológiájának megfelelő államszerkezet kialakításával. Nem régiók kialakítása volt a cél (magát a régió szót sem használták) hanem az úgynevezett „nagy megye”, „A nagymegyerendszer a jelenlegi megyebeosztással szemben csupán racionálisabb méretbeli elosztást jelent, egyébként szervezetileg nem kell lényegesen különböznie.” Ez az 1949. évi XX. törvény a Magyarország Alkotmányáról és az 1950. évi I. törvény a nép által megválasztott tanácsokról, és azoknak jogköréről törvények alapján kialakított, közigazgatási – államigazgatási rendszert érintetlenül hagyja.¹⁷

Az 1956-os közigazgatás átszervezése a megyék számát 19-ről 12-re csökkenteni szándékozta, de a megyék funkcióján ez sem okozta változást. Változást az 1963-ban tervezett „Gazdasági körzetek” jelenthettek volna.¹⁸ A terv érdekessége, hogy a gazdasági körzetek határai jelentősen megegyeznek az 1996. évi XXI törvény a területfejlesztésről és rendezésről szóló törvényben kialakított régiók határaitól és a terv használja a „tervezés-gazdasági körzet” elnevezést, amely a területfejlesztésről szóló törvényben a „Tervezési-statisztikai (nagy) régió” elnevezés alatt jelenik meg hasonló tartalommal.

1996. évi XXI törvény a területfejlesztésről és rendezésről szóló törvény megalkotásakor két fogalomnak a közigazgatási „autonómia és szubszidiaritás”¹⁹ magyarországi elfogadása és gyakorlati alkalmazása lehetőségei körül folyt a politikai nyilvános vita. A háttérben azonban megjelent – a megyei politikai vezetés felől – egy következő kérdés is: hogyan alakítsuk át a területfejlesztés rendszerét, hogy az Európai Unió területi támogatásokat a legmagasabb összegben hívhassa le az ország. A törvényben meghatározott tervezési-statisztikai régiók kialakítására nem volt szükség. „Igen fontos eredmény, hogy a tárgyalásokon elért megállapodás értelmében Magyarország teljes területe jogosult lesz a strukturális alapok 1. számú célkitűzése szerinti támogatásokra. (Az ilyen támogatások célja azon elmaradt régiók felzárkóztatása, ahol az egy főre jutó GDP nem éri el az uniós átlag 75 százalékát.)”²⁰ Magyarország más EU-s országokhoz hasonlóan választhatta volna az egy ország = egy régió elvet is. Az „elaprózódási szándék” erősebb volt. Minél kisebb fejlettségi mutatóval rendelkezett egy – egy mesterségesen kialakított régió, annál nagyobb EU-s támogatásra volt jogosult. (Pest megyével nem akart társulni senki, míg Nógrád és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye nagyon kapós volt. A két legszükségesebb javaslat a régió határainak meghúzására: 1. minden megye egy régió, 2. a 7 legszegényebb megye egy régió. Mind két javaslat az ország fejlettebb megyéit szorítja ki az országnak jutó támogatásokból.)

4. A régióval szembeni tartalmi elvárások

A közigazgatási régió alapfeltételei:

- 1). szervezeti és működési autonómia, az adott ország közigazgatási rendszerén belül
- 2). a régió lakosai által választott vezetés
- 3). a központi kormányzattól független pénzügyi forrás.
- 4). önálló fejlesztés politika, amely azonban nem lehet az országos érdekekkel ellentétes, de nem feltétlenül esik vele egybe.
- 5). A politika „fekete humora”, hogy gyakorlatilag a régióknak: ugyan azokkal a jogosítványokkal kellene rendelkezniük, mint a rendszerváltás előtti megyéknek, csak az egy párt rendszer torzítása nélkül. (1. ábra)

1. táblázat a megyei középszintű közigazgatási funkciók változásai

1990. előtt	1990 és 2011 között	2011-től
államigazgatás feladatok		
kereskedelem irányítása		
ipar irányítása		
mezőgazdaság irányítása		
foglalkoztatás irányítása		
Művelődés és oktatás irányítása		
egészségügy irányítása		
szociálpolitika irányítása		
a helyi tanácsok irányítása		
település fejlesztés		
megyei területfejlesztés	megyén belüli települések közötti fejlesztési koordináció	megyén belüli települések közötti fejlesztési koordináció
állami érdekek biztosítása		
közigazgatás szervezési döntések		
jogszabály alkotás, kezdeményezés, értelmezés	saját tevékenységi körében rendeletet alkothat és népszavazást rendelhet el	
	a települések érdekeit nem befolyásoló vállalkozásokba kezdhet	
	települések lehetőségeit meghaladó közszolgáltatás	

Forrás: A szerző saját szerkesztése

Az 1996. évi XXI. törvény formailag eleget tett az „autonómia és szubszidiaritás” feltételeinek, amikor a különböző fejlesztési szintek döntéshozatalának lehetőségét szabályozza.²¹ Azonban a törvény a különböző szintek döntéshozatalában minden esetben biztosította a központi hatalom érdekérvényesítését, azzal, hogy szabályozta a résztvevők (a szavazati joggal rendelkezők) számát. (2. ábra)

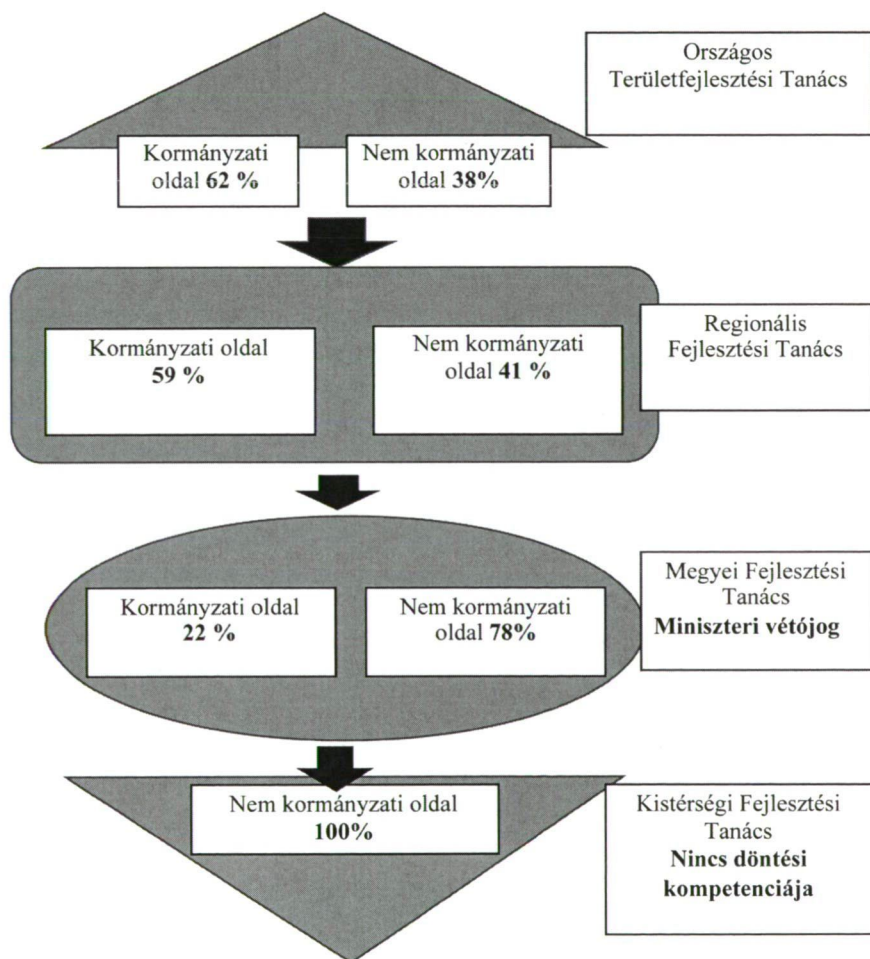
Az Országos Területfejlesztési Tanács elnöke a miniszterelnök, tagjai a miniszterek és a törvényben rögzített országos hatáskörű szervek vezetői. (a szervek vezetőit a kormány, vagy a parlament nevezi ki, csak néhány vezetőt választ a saját szervezete kormányzati beavatkozás nélkül).

A Regionális Tanács Elnökét a kormány nevezi ki, tagjai a meghatározott miniszterek, területi kormányzati szervek vezetői. A kormánytő független tagok (megyei közgyűlés elnökök, megyei jogú városok polgármesterei, néhány területi szervezet, kamara képviselője).

A Megyei Fejlesztési Tanácsban már csak néhány minisztérium képviselője foglal helyet. Egyetértésük hiányában azonban nem lehet döntést hozni, mert vétőjoguk van. Döntés elmaradása esetén a döntés az Országos Fejlesztési Tanács elé kerül, és az dönt.

A Kistérségi Fejlesztési Tanácsok támogatások odaítéléséről nem döntenek, nincs hatalmi funkciójuk, így a hatalomszámára nem érdekes.

2. ábra. A területfejlesztés irányítási rendszere 1996-tól 2012-ig

Forrás: A szerző saját szerkesztése az 1996. évi XXI. törvény alapján

5. A regionalizmus kialakításának elbukott kísérlete 1996-2011

Az 1996. évi XXI. törvényben megnevezett régiók, nem valós régiók. Nincs önállóságuk – sem gazdasági, sem közigazgatásai, sem politikai értelemben –, nincs közös kulturális hagyományuk, történelmük. A lakosság semmilyen formában nem kötődik hozzá. A „régión” alkotó megyék belső hatalmi harca – a megyei vezetők részéről – a megszerezhető pénzügyi támogatások maximálására irányul. A megyék nem érdekeltek a gazdasági – társadalmi fejlődésben, a belső kohézió megerősítésében, mert a központi támogatási rendszer az elmaradottságot „díjazza”. Minél hátrányosabb egy térség, annál több támogatásra jogosult, ha fejlődik, akkor csökkentik a támogatását. Győr, Szombathely, Zalaegerszeg térségében, már komolyan hátráltatja a központi hatalom bábáskodása a térség fejlődését.²²

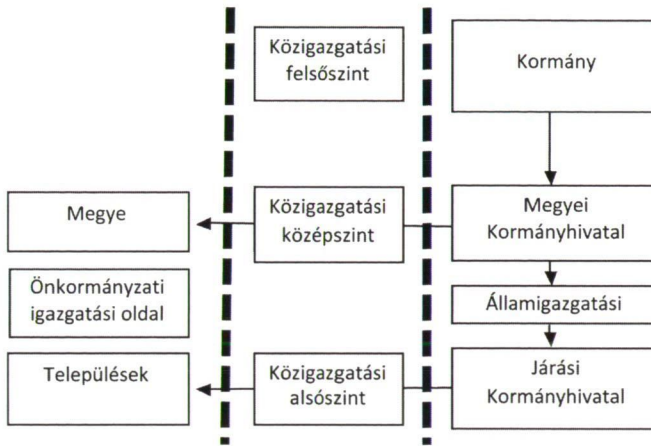
Véleményem szerint ebben az esetben nem hatalmi arroganciáról van szó. Ez a magyar központi hatalmat gyakorlók – történelmi hagyományokon alapuló – reflexe a hatalom működtetésére. Az 1996. évi XXI. törvény alapján kialakult kezdetleges regionalizmus, Magyarországon gyakorlatilag „elhalt” 2012-ben. A kialakított szerkezeti egységeket felszámolták, a szervezeteket megszüntették.²³ A 2012. január 1. napján megszűnő szervezetek: kistérségi fejlesztési tanács, megyei területfejlesztési tanács, regionális fejlesztési tanács.

6. Kialakulhat-e Magyarországon a régió, a regionalizmus?

A 2010. évi országgyűlési választásokat követő közigazgatási rendszerváltozások ismét a központi hatalom megerősödéséhez vezettek. A közigazgatás államigazgatási oldala a legfelső szinttől – országgyűlés – a legalsó szintig – települések – kiépítésre került a kormányhivatalok felállításával. A központi hatalomtól független önkormányzati együttműködést – törvénnyel megerősítve – a központi hatalom felszámolja, illetve megnehezíti. A megyék – mint térségsszervező önkormányzat – szerepe hangsúlytalan.

Ugyanakkor, a területi hatalommegosztásra, a helyi közösség önálló – saját belső ügyeiben – döntési szabadságra szükség van. Az erőszakosan kiépített – helyi akarat nélküli – együttműködés az önkormányzatok között: kényszer. A kényszerszertől mindenki menekül, és ez tovább fokozza a helyi önkormányzati atomizálódást, valamint az „atyáskodó állam” fennmaradását. Magyarország térségi gazdasági-társadalmi nivellálódása az Európai Unióhoz való csatlakozásunkat követően – a tervekkel ellentétben – tovább fokozódik.²⁴, nem csak itthon, hanem az EU-s összehasonlításokban is.²⁵

3. ábra. Az államigazgatás felépítése 2011-től

Forrás: A szerző saját szerkesztése

7. A régiók kialakításának – kialakulásának feltételei

A központi hatalom nem képes – nem is feladata – a sajátos, csak egy-egy térségben jelentkező helyi problémák kezelésére. A helyi hatalomnak – ha formálisan is megjelenne – feladata lenne, de nem képes a térségben jelentkező helyi problémák kezelésére.

A magyarországi regionalizációhoz kevés a központi hatalom közigazgatási döntése. Ha az állampolgárok nem ismerik fel az autonómia lényegét és hasznát nem történik valódi változás. (A népet akarata ellen nem lehet boldogítani!). A központi hatalom részéről valódi politikai – gazdasági decentralizálás szükséges a működőképes régiók megvalósításához például:

- minden politikai párt, egységes állásfoglalása és elkötelezettsége a regionalizmus megvalósítása mellett
- önálló döntésképes politikailag felhatalmazott (választással megerősített) regionális vezetés
- önálló, a központi költségvetéstől független költségvetés
- Az ágazati fejlesztéspolitika átalakítása (az ágazatok feladata a működőképesség biztosítása) és a koncentrált, feladatorientált fejlesztéspolitika megvalósítása
- Állami önmérséklet (csak akkor avatkozik közbe a hatalom, ha a régió tevékenysége ellentétes az állami érdekekkel)
 - Az önálló régió döntéseinek tudomásul vétele a központi hatalom részről. stb.
 - Autonómia igénye a polgárok részéről

JEGYZETEK

1. Ivancsics Imre-Bércesi Ferenc (2005): A területi (regionális) államigazgatási koordináció tartalmának, eszközeinek és módszerének továbbfejlesztése. http://www.terport.hu/webfm_send/347
2. Az akkori országgyűlési választási rendszerben a megyei pártlistákon jól szereplő pártok.
3. Például: Szabolcs-Szatmár- Bereg megye.
4. Ivancsics Imre-Bércesi Ferenc (2005): A területi ...
5. Ivancsics Imre-Bércesi Ferenc (2005): A területi ...
Bilecz Endre (2003): A regionalizmus-koncepció érvényesítésének politikája.
6. Csongrád megyében 1996-ban – az országban egyedülként – a törvény szerint első alkalommal megalakuló megyei fejlesztési tanács, elnöknek, nem a megyei közgyűlés elnökét választották meg. Ezért módosították a törvényt később a „megye hatalmának” visszarendeződése érdekében.
7. 2011. évi CLXXXIX. törvény
8. Eötvös József (1868): Reform. Kiadja Ráth Mór. Pest. 228. old.
9. EUportal - EU TANFOLYAMOK
10. Kristó Gyula (2002): Szent István Király. Neumann Kht. Budapest.
11. Batthyány család levéltára, 1501-1944 (Foncsoport/Levéltár) A-I-47 A Festetics család iratai Repertórium - Levéltári regesztagyűjtemény
12. Hajdú Zoltán: A közigazgatási régió történeti, funkcionális összefüggései és alakváltozásai Magyarországon <http://www.matud.iif.hu/mthon.html>
13. Agg Zoltán: A megyerendszer változó szerepe a magyar közigazgatásban www.socio.mta.hu/beszamolok/Agg%20Zoltan%20PHD.pdf
14. Hajdú Zoltán: A megyerendszer
15. (lat. „hármasság”) Az 1870-es években a cseh politikusok próbáltak a kiegyezés mintájára külön szerződést kötni az uralkodóval, amelynek értelmében a cseh korona egykori országai (Csehország, Morvaország és Szilézia különállóként a Magyar Királysághoz Hasonló jogállást kaptak volna. A magyar kormányzat (főként Gróf Andrássy Gyula) a trianizmust elutasította, ezzel magyarázzák a cseh politikusok, különösen Eduárd Benes magyargyűlöletét. Lásd még Magyar Katolikus Lexikon, lexikon.katolikus.hu
16. Agg Zoltán: A megyerendszer
17. Bibó István: Válogatott Tanulmányok (<http://mek.oszk.hu/02000/02043/html>)
18. Hajdú Zoltán (2001): Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs.
19. Miklósné Zakar Andrea (2010): Autonómia: elmélet és gyakorlat. Tér és Társadalom 2010/3. szám 75-91. old.
20. EU csatlakozás 2004. Kiadó: a Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma Készítette: KÜM Integrációs és Külgazdasági Államtitkárság. Felelős kiadó: dr. Balázs Péter.

21. 1996. évi XXI. törvény 1996-ban elfogadott szövege szerint. A törvényt rendszeresen módosították az éppen hatalmon lévő pártok érdekei szerint. A ma hatályos törvény szövege csak részleteiben egyezik az eredeti szöveggel
22. Daniela Coimbra Swiatek: European regional policy and governance of cross-border regions LAP LAMBERT Academic Publishing ist ein imprint der/is a trademark of AV Akademikerverlag GmbH & Co. KG Saarbrücken
23. 2011. évi CXCVIII. törvény a területfejlesztéssel és a területrendezéssel összefüggő egyes törvények módosításáról
24. Gulyás László (2008): Regional disparities of Hungarian labour market 1990-2005. Forum Geografic. Anul 7. Nr 1/2008. Editura Universitaria Craiova. Craiova. 128-135. old.
25. Gulyás László (2009): A magyar gazdaság története a rendszerváltástól napjainkig. In: Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 175-188. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források

Batthyány család levéltára, 1501-1944 (Fonducsoport/Levéltár), A-I-47 A Festetics család iratai Repertórium – Levéltári regesztagyűjtemény

Törvények

1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és rendezésről

2011. évi CXCVIII. törvény a területfejlesztéssel és a területrendezéssel összefüggő egyes törvények módosításáról

2011. évi CLXXXIX. Törvény

Feldolgozások

Agg Zoltán: A megyerendszer változó szerepe a magyar közigazgatásban www.socio.mta.hu/beszamolok/Agg%20Zoltan%20PHD.pdf

Bajor Tibor (2013) Járás – kistérség, In: Buday Sántha Attila-Erdősi Ferenc-Horváth Gyula „Régiók fejlesztése” TÁMOP – 4.2.1. B- 10/2 KONV – 2010-0002 PROJEKT KUTATÁSZÁRÓ KONFERENCIA. Pécs 2013. május 23-24. II. kötet. Pécs 192-201. old.

Bajor Tibor (2014): A közigazgatás változásai. In: Magyar Logisztikai Évkönyv 2015. Főszerkesztő: Dr. Duleba Szabolcs, Magyar Logisztika Egyesület 2014. 200 -208. old.

Buday-Sántha Attila (1998): Régiók felemelkedése és hanyatlása. Regionális átalakulás a Brit-szigeteken. Falu, Város, Régió. 1998/3.-4. sz. 25-26. old.

Buday-Sántha Attila (2008): Balaton régió. Tér- és Társadalom XXII. évf. 4. sz. 43-62 p.

Eötvös József (1868) Reform. Kiadja Ráth Mór. Pest.

Bibó István Válogatott Tanulmányok (<http://mek.oszk.hu/02000/02043/html>)

- Daniela Coimbra Swiatek (2011): European regional policy and governance of cross-border regions LAP LAMBERT Academic Publishing ist ein imprint der/is a trademark of AV Akademikerverlag GmbH & Co. KG Saarbrücken.
- EU csatlakozás 2004. Kiadó: a Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma Készítette: KÜM Integrációs és Külgazdasági Államtitkárság. Felelős kiadó: dr. Balázs Péter.
- Gulyás László (2008): Regional disparities of Hungarian labour market 1990-2005. Forum Geografic. Anul 7. Nr 1/2008. Editura Universitaria Craiova. Craiova. 128-135. old.
- Gulyás László (2009): A magyar gazdaság története a rendszerváltástól napjainkig. In: Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története. Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 175-188. old.
- Hajdú Zoltán a közigazgatási régió történeti, funkcionális összefüggései és alakváltozásai Magyarországon <http://www.matud.iif.hu/mthon.html>
- Hajdú Zoltán (2001) Magyarország közigazgatási földrajza. Budapest-Pécs: Dialóg Campus Kiadó
- Horváth Gyula (2005) Magyarország térszerkezete és a régiók intézménye. – Területi Statisztika. 2005. 4. 309–323. oldal
- Ivancsics Imre-Bércesi Ferenc (2005): A területi (regionális) államigazgatási koordináció tartalmának, eszközeinek és módszerének továbbfejlesztése. http://www.terport.hu/webfm_send/347
- Kristó Gyula (2002) Szent István Király. Neumann Kht. Budapest.
- Magyar Katolikus Lexikon, lexikon.katolikus.hu
- Miklósné Zakar (2010) Andrea Autonómia: elmélet és gyakorlat (Autonomy: Theory and Practice) Tér és Társadalom 24. évf. 2010/3 75-91. p
- SZABÓ PÁL RÉGIÓ: „MEGHATÁROZOTT TERÜLETI EGYSÉG” http://geogr.elte.hu/REF/REF_Kiadvanyok/REF_RTT_12/rtt1201szabopal.pdf
- <http://www.terport.hu/fogalomtar?page=9>

Berekméri Árpád Róbert

Lesz még kikelet! A marosvásárhelyi magyar királyi 27. székely honvéd könnyű hadosztály a második világháborúban (1940–1945)

Lector kiadó–EME, Marosvásárhely, 2015. 463 old. és 24 old. képmelléklet

Az első világháborút követően, az összefoglaló munkák mellett számos alakulattörténeti könyv is megjelent. Sajnálatos módon erre nem volt lehetőség a második világháború után; a kutatást a politikai tényezők mellett az is hátráltatta (és hátráltatja ma is), hogy a Magyar Királyi Honvédség iratanyagának jelentős része elpusztult a háború alatt.

Bár a rendszerváltásig terjedő időszakban számos, a honvédség világháborús szereplésével foglalkozó munka jelent meg (amelyek között a politikai „ráhatás” ellenére szép számmal akadnak értékesek), az alakulattörténeti kutatások – ide értve most a hadosztálytörténeteket is – háttérbe szorultak. A (had)történetírás 1990 után kapott új lendületet, és az újabb átfogó munkák mellett a kétezres évek elejétől sorra jelennek meg az itt ismertetésre kerülőhöz hasonló alakulattörténeti könyvek.

Berekméri Árpád Róbert *Lesz még kikelet* című könyve a 27. könnyűhadosztály történetét mutatja be 1940. évi megalakításától 1945-ös fegyverletételéig, ugyanakkor több szempontból is különlegesnek tekinthető. Egyrészt amiatt, mert nem „csak” egy zászlóalj vagy ezred, hanem egy hadosztály, méghozzá egy különleges hadosztály történetét ismerteti a könyv, másrészt pedig a szerző szemlélete okán, aki a harci alkalmazás mellett a seregtest mindennapi életére – újoncok évi bevonulása, kiképzés, sportesemények, kapcsolat a lakossággal – is legalább ugyanakkora hangsúlyt helyez, több „civil” forrást bevonva. A kötet szerzője emellett hosszú évek alapos munkájával összegyűjtött interjúkat, visszaemlékezéseket – köztük eddig még nem publikáltakat – is felhasznált. Háborús naplók és visszaemlékezések sajnálatos módon csak kis számban maradtak ránk, aminek oka szintén az 1945-öt követő időszakban keresendő. A veteránok sokáig nem beszélhettek élményeikről, és többen még ma sem merik elmondani háborús történeteiket. Emellett rengetegen – köztük e sorok írójának nagyapja és annak testvére – semmisítették meg háborús emlékeiket, mert megőrzésük nagy kockázattal járt. Az évtizedekkel későbbi visszaemlékezések érthető okok miatt nem lehetnek olyan pontosak, mint az eseményekkel egy időben vezetett naplók (amelyekből szintén többet felhasznált a szerző – például Molnár Dezső tábori lelkész frontnaplóját), ám értékük így is vitathatatlan.

Az erdélyi Berekméri Árpád Róbert már több mint tíz éve kutatja a második világháború erdélyi vonatkozásait, különös tekintettel a 27. könnyűhadosztályra. A szerző 1998-ban földrajz-történelem szakon végzett Kolozsváron, három évvel később pedig történelemtanári diplomát is szerzett. 1998 és 2002 között történelemtanárként dolgozott, 2003-tól pedig az Erdélyi Református Egyházkerület marosvásárhelyi fiókleveáltárának munkatársa. Egyetemi éveit óta végez tudományos tevékenységet, 2005-től folyamatosan jelennek meg publikációi. Hadtörté-

neti témák mellett egyháztörténettel is foglalkozik, másik szakterülete a Marosi Református Egyházmegye 1919 és 1945 közötti története.¹ Ezek mellett helytörténeti írásai is jelentek meg: foglalkozott a 17–18. századi marosvásárhelyi ispotály,² a református levéltár történetével,³ valamint a református elemi és polgári lányiskola 1918–1920 közötti történetével is.⁴

Munkásságát 2012-ben a debreceni Erdélytörténeti Alapítvány díjjal jutalmazta. 2002-től tagja a Borsos Tamás Egyesületnek, 2009-től pedig a Magyarországi Egyházi Levéltárosok és a Romániai Egyházi Levéltárosok Egyesületének is. 2013-ban Jelenkor Történet és Nemzetközi Kapcsolatok mesterszakon újabb oklevelet szerzett. Ez évben jelent meg Bondor Vilmos A világégés hadszíntereinek második kiadása, amelyben a szerző Dr. Szabó Péterrel együtt társszerkesztőként működött közre.⁵ Jelenleg a kolozsvári Doktori Tanulmányok Intézetének hallgatója.

Ezen kötet Berekméri Árpád Róbert tíz éves kutatómunkájának lezárásaként is tekinthető. Első, a magyar királyi 27. honvéd székely könnyűhadosztállal kapcsolatos írása 2005-ben jelent meg a Hadtörténelmi Közleményekben⁶ Ezt két évvel később A tartalékos tisztképzés Marosvásárhelyen és a város magasabb katonai vezetése 1940–1944-ben című tanulmány⁷ követte, 2008-ban pedig megjelent a Fegyver alatt című⁸ könyv, amely a hadosztály tisztjeinek életrajzát és katonai szolgálatát almanach formában mutatta be. A szerző egy 2009-es tanulmányában ismertette a Don-kanyarba vezérelt tüzérűteg tevékenységét, amely az itt bemutatott kötetnek egy külön fejezetét képezi.⁹

Ahogy az dr. Szabó Péter előszavában is olvasható, a kötet szervesen illeszkedik mind az alakulattörténeti munkák, mind pedig a szerző eddig megjelent publikációinak sorába. A könyv hét nagyobb tartalmi egységre tagozódik, amelyek közül egy a seregtest megalakulásával, kettő a „szürke” hétköznappal, egy az 1943-as átszervezéssel, egy a hadosztály Don-kanyarban harcolt ütegének történetével, kettő pedig az alakulat 1944–1945-ös harcaival foglalkozik.

A második bécsi döntéssel Magyarország 1940 augusztus–szeptembere folyamán visszakapta Észak-Erdélyt, így a Székelyföldet is. A szeptemberi bevonulás után szinte azonnal megindult a helyi katonai és határvédelmi alakulatok megszervezése; Kolozsvár központtal jött létre a IX. hadtest, amelynek részét képezte a magyar királyi 27. székely gyalogdandár (1942 februárjától könnyűhadosztály) is. A seregtestet eleinte több felosztalt alakulattól állították össze, a 27. gyalogezred I. zászlóalját például a korábbi 14. és 15. határ vadász-zászlóaljakból. A dandár parancsnoksága Marosvásárhelyre települt, de helyőrségi város lett Sepsiszentgyörgy és Székelyudvarhely is. Emellett megindult az erdélyi magyarok (és román nemzetiségűek is) sorozása és kiképzése, amelynek a szerző külön fejezetet szentelt. Ez, a román és magyar hadsereg különbségei, illetve a román nemzetiségűek hiányos nyelvtudása miatt nehéznek bizonyult, de többnyire sikerrel zárult.

László Ferenc egykori tartalékos zászlós például keserűséggel emlékezett vissza arra, hogy több kiképzőjüktől megkapták: „csalódtam az erdélyiekben, mert huszonkét év alatt eloláhosodtak”. Az egyszerű, önérzetes székely katonákat

nagyon megviselte ez a bánásmód, amely csak a vezérkar főnökének többszöri utasítására enyhült bizonyos mértékben (29. o.).

Külön érdekesség, hogy a szerző kitér egy, több visszaemlékezésben szereplő öngyilkossági hullámra is, amely a besorozottakat érintette, de ezt levéltári forrásokkal nem sikerült igazolni. A könyv újabb fejezetét képezi a honvédek közösségi életben betöltött szerepe; Berekméri visszaemlékezések, újságcikkek és egyéb források segítségével mutatja be, hogy milyen rövid idő alatt váltak a városok szerves részeivé a helyőrségek. A honvédeknek nagy szerepe volt a március 15-i és augusztus 20-i ünnepségeken, emellett látványos lövészversenyeket, lovasbemutatókat is tartottak, valamint természeti katasztrófák elhárításában is segédkeztek (a 27/III. zászlóalj katonái 1943 nyarán Szováta térségében 400 holdnyi területen égő erdőtűz megfékezésében vettek részt).

A 27. hadosztály bizonyos alakulatainak első harci alkalmazására az 1942 áprilisától meginduló doni hadműveletek keretében került sor. Bár a mozgósítás a román fenyegetés miatt közvetlenül nem érintette a IX. hadtestet, néhány alakulata bekerült a magyar 2. hadsereg hadrendjébe. Ezek között volt a 27. tábori tüzérszázály szervezetén kívül felállított 27/2. ütege, emellett a hadosztály egyes szakaszai is a kivonuló ezredekhez nyertek beosztást. Az egység katonái, komoly veszteségei ellenére megállták a helyüket, és lehetőségeikhez mérten sikerrel hajtották végre feladataikat.

A hadosztály legnagyobb megpróbáltatása 1944. március 19-én, Magyarország német megszállása után vette kezdetét: pár napon belül mozgósították a sereget, amely az 1. hadsereg keretében április 25-től kapcsolódott be a hadműveletekbe. A fejezet elején a szerző részletesen ismerteti a „hibrid” hadosztály hadrendjét és fegyverzetét, amely jelentősen alatta maradt a magyar és más hadosztályokénak. 1943 őszétől az addig kétezredes magyar könnyűhadosztályokat három ezredből álló „hagyományos” hadosztályokká szervezték át, de a 27-esek ez alól kivételt képeztek. A székely sereget a békeidős 27., és annak ikreződésével felállított 57. gyalogezerde mellé csak később kapta meg a 70. gyalogezerdet, addig megmaradt a korábbi kétezredes szervezet. A kezdeti sikerek (az 1. hadsereg Kárpátok előterében folytatott támadó hadművelete) után júniustól kezdetét vette a visszavonulás, amely során, szeptember közepére a sereget elhagyta a Székelyföldet, és előbb a Maros-vonalán, majd Nyíregyháza–Mátészalka térségében került bevetésre. A tovább folytatódó visszavonulás során innen Északkelet-Magyarországon és a Felvidéken át a Csallóközbe, majd a mai Ausztria (akkor Ostmark néven a Harmadik Birodalom része) területére irányították, ahol egyes alakulatai amerikai, míg mások szovjet fogságba estek április vége és május 9. között.

A honvédség – és természetesen az egész ország – sorsára nézve kiemelkedő jelentőséggel bírt 1944. október 15. és 16., vagyis a sikertelen kiugrási kísérlet és a nyilas hatalomátvétel. Ahogy a legtöbb magyar alakulatnál, rövid időre a 27. székely hadosztálynál is eluralkodott a káosz, illetve a háború befejezésének híre nyomán az öröm is. A néhány bizonytalan órát a szerző nagyon érdekes visszaem-

lékezés-részletekkel szemlélteti. Nagy Lajos tartalékos zászlós beszámolt Magyar Ödön ezredes pragmatikus álláspontjáról („Várjunk, én már végigcsináltam egy háborúvéget!”), a korábban már idézett László Ferenc pedig vidáman éneklő és sapkájukat dobáló honvédekről írt, ami először azért lepte meg, mert a demoralizált katonáknak akkor már jó ideje nem volt kedve nótázni.

A szerző külön kitér arra is, hogy a nyilas hatalomátvétel után jelentősen megugrott a katonaszökevények száma (ez megfigyelhető volt más egységeknél is). Bár a honvédek szinte kivétel nélkül „csendben”, atrocitások nélkül szöktek meg, a 220–221. oldalon olvasható Albert Andor örvezető (27/II. zászlóalj, távbeszélő szakasz) visszaemlékezése, aki elmondta, hogy csak nagy nehezen tudta lebeszélni egyik szökni készülő társát szakaszparancsnokuk meggyilkolásáról, amelyben minden bizonnyal a tiszt személyisége, magatartása is közrejátszott. Albert (aki maga is dezertált) leírta azt is, hogy ennek ellenére kézigránáttal megsebesítették Horváth Vilmos zászlóst, aki fél szemét elvesztette a robbanásban. Ha nem is nagy számban, de minden bizonnyal több alkalommal történtek hasonló események, ezekről azonban alig maradt fent forrás, így ez a visszaemlékezés-részlet emiatt is különlegesnek tekinthető. Ebből a szempontból a székely katonák helyzete önmagában is rendhagyónak számított: az évszázados hagyományok – határőrizet – okán Erdély kiűritését követően sokan egyszerűen hazamentek, és a maguk részéről „befejezettnek nyilvánították a háborút.” Berekméri könyve mellett más forrásokból is az állapítható meg, hogy a tisztek (nem csak a 27. hadosztálynál) ilyen esetekben nagyon sokszor „félrenézték”, sőt e sorok írója olyan esetekkel is találkozott, amikor a szakaszparancsnok és lemaradni szándékozó emberei megbeszélték, hogy mi módon „tűnhet el” az, aki inkább haza akart térni.

Jóval több konfliktus alakult ki ugyanakkor a németekkel, akik a háború utolsó hónapjaiban több magyar alakulatot (köztük a székely zászlóaljakat is) lefegyvereztek, és/vagy gyakorlatilag hadifogolynak vagy munkasalakulatnak tekintettek, mert azokat megbízhatatlannak tartották. Az is kiderül a kötetből, hogy ekkorra a magyar alakulatok már alig rendelkeztek utánpótlással, és a morális harcértékük igen lecsökkent a folyamatos visszavonulás és a súlyos veszteségek következtében. A másik érdekesség a kötet címét is adó hadosztályújság, amely – önmagában figyelemre méltó módon – 1945 márciusában jelent meg először, és fennmaradt számai különleges forrásértékkel bírnak. Sajnos a Lesz még kikelet!-ről nagyon kevés információ maradt fent; a szerző megemlíti, hogy 4. számát március 10-én adták ki, és az ekkoriban is rendszeres sportversenyek mellett nagy szerepe volt a légénység fásultságának enyhítésében.

A szerző hatalmas és alapos kutatómunkát végzett, a megmaradt levéltári források, a magyar, német, és székely román nyelvű szakirodalom mellett feldolgozta a helyőrségi városok sajtójának – Reggeli Újság, Székely Nép – katonai vonatkozású cikkeit, mind a békeévekre, mind pedig a kevés, de igen érdekes megjelent haditudósításra vonatkozóan. Az elvégzett munka mennyiségét mutatja az is, hogy csak az irodalomjegyzék hét teljes oldalt tesz ki. Ezen felül, ahogy az már korábban

említésre került, számos naplót, visszaemlékezést összegyűjtött, illetve a 2000-es évek elejétől több interjút készített a hadosztály még életben lévő katonáival.

A kötetben szereplő visszaemlékezések, naplók egyenként is érdekesek, de így összegyűjtve, egymással „ütköztetve” különösen értékes forrásoknak bizonyulnak. A legtöbb hadtörténeti munkában elsősorban tábornokok és törzstisztek visszaemlékezései szerepelnek (ami érthető, hiszen többnyire ők vezettek olyan naplót, amelyet a későbbiekben akár meg is jelentettek), Berekméri Árpád Róbert azonban számos alacsonyabb rendfokozatú tiszt, illetve legénységi állományú honvéd emlékeit is felhasználta. A visszaemlékezők egy része – az említett László Ferenc tartalékos zászlóson kívül például Ferencz Lajos őrzetű vagy Nuridsány Tibor hadapród őrmester – beszámolt a feldolgozás szempontjából általában elhanyagolt kiképzésről és békeidős szolgálatról is. Említésre érdemes dr. Bárkányi Zoltán főhadnagy A marosvásárhelyi 27/2. 8 cm-es ágyús üteg oroszországi hadművelleti útja a Második Magyar Hadsereg (sic!) kötelékében 1942. V. 20. – 1943. VII. 17. című kézírata, amelyből pontos képet kaphatunk az üteg felépítéséről és működéséről, valamint Mirk János honvéd 1944 tavaszától vezetett naplója,¹⁰ aki egyebek mellett arról is beszámolt, hogy szeptember 9-ről 10-re virradó éjjel UPA¹¹ partizánok zavarótüze leple alatt tudtak elszakadni az ellenségtől (179. o.). A kötet ezek miatt jó példája a „háború alulnézetből” módszernek, amely nagy hangsúlyt fektet az egyszerű katonák, tiszthelyettesek és alacsonyabb rendfokozatú tisztek háborús élményeinek, visszaemlékezéseinek bemutatására.

Emellett a könyv kiválóan használható adattárnak is; a tisztek, és ahol maradt fent forrás, az altisztek életrajza mellett a függelék két külön fejezete tartalmazza a hadosztály kitüntetett tagjait és igazolt hősi halottait 43, illetve 60 oldalon. Ez utóbbi egybevág a szerző azon szándékával, hogy emléket állítson a székely seregtest hősi halottainak. A precízen összeállított listák a szakmai közönség mellett amatőr kutatóknak, helytörténészeknek, illetve egykoron a hadosztály kötelékében harcolt rokonaikat keresőknek is támpontot nyújthatnak. A kötet további különlegessége a fényképanyaga. Mind a törzsszövegben, mind a függelékben eddig nem vagy alig publikált felvételek szerepelnek. A függelékben 24 oldalon szerepelnek a hadosztály katonáinak arcképei, amelyek kifejezetten személyessé teszik, közel hozzák az olvasóhoz a honvédeket.

A törzsszövegben szereplő fotók életképek a hadosztály történetéből; a felvonulások, díszmenetek és sportesemények felvételei mellett láthatjuk például a 27. gyalogezred és 27. tábori tűzérosztály zászlószentelési ünnepségét (Marosvásárhely, 1942. május 24.), a mindössze 16 éves Bíró Károly honvéd kitüntetési ünnepségét 1944. július 13-án vagy az 1945. március 15-én Egyházgellén tartott megemlékezést. Ez utóbbi felvételnek külön érdekessége az elvonuló alegységet fogadó tiszt, aki karlendítéssel köszöntötte a katonákat; ekkoriban a honvédségben hivatalosan a német (olasz) mintára átvett köszöntés volt érvényben, ám a legtöbben maradtak a hagyományos tisztelgésnél és a korábban bevett köszöntési formáknál. A függelékben ezek mellett helyet kapott a fontosabb magyar és német

katonai rövidítések feloldása is, amelyek jól kiegészítik a lábjegyzetekben szereplő magyarázatokat (például visszamaradó különítmény).

A kötetnek ugyanakkor néhány apróbb hiányossága is akad, amelyek azonban nem vonnak le a munka értékeiből. Kisebb következetlenségek figyelhetők meg az amúgy igen kiváló jegyzetapparátusban: egyes tiszteknél és tábornokoknál szerepel rövid életrajz, míg másoknál csak a tiszti okmánygyűjtő száma. Természetesen amennyiben egy személyről nem maradt fent forrás, azt a szerző egyértelműen jelzi. Néhány esetben tábornokok esetében is megfigyelhető hasonló: amíg dálnoki Miklós Béla vezérezredes rövid életrajza szerepel a kötetben (16. o. lábjegyzet), a hadosztály parancsnokságát 1944. október 16-tól 1945. május 9-ig betöltő Horváth Győző vezérőrnagy esetében (222. o.) csak egy hivatkozás látható Szakály Sándor A magyar katonai felső vezetés 1938–1945 című kötetére. Egyes nevekénél, például dr. Bíró István esetében (52. o.) vagy Hans von Greiffenberg tábornok (83. o.) a rövid életrajz után nem szerepel hivatkozás.

Néhány kisebb hiányosság figyelhető meg a földrajzi nevek esetében is: a könnyebb „tájékozódás” érdekében szerencsésebb lett volna a mai Szlovákia és Románia területén található települések szlovák/román nevét, az ukrainai városok és községek esetében pedig a cirill átíratot is feltüntetni. Tovább emelné a kötet színvonalát néhány áttekintő térkép, amelyek – lévén az alakulat hónapokon át folytatott mozgóharcot – megkönnyítené a seregest „nyomon követését”.

A könyv 227. oldalán Basa Géza huszár zászlós visszaemlékezésére¹² hivatkozva írja a szerző, hogy a hadosztály kötelékébe tartozó 27. felderítőosztály és a 70. gyalogezred részei 1944. október 29-én Kótaj és Devecser térségében folytatott harcokat. Berekméri lábjegyzetben jelzi, hogy a Devecser név téves, és Derecskét adja meg pontos helyszínként, ugyanakkor a légvonalban mintegy 72 kilométeres Kótaj–Derecske távolság, és Derecske elhelyezkedése (az ekkor már szovjet kézen lévő Debrecenről is délre) miatt véleményem szerint az említett alakulatok Kótaj és Demecser térségében kerültek bevetésre. A két település távolsága 17,5 kilométer légvonalban. Demecser mellett szól még az is, hogy Kótajjal együtt Nyíregyházától északkeletre található; ebben a térségben gyülekeztek október utolsó hetében a IX. hadtest (amelyhez a 27. hadosztály is tartozott) csapatai, amelyek közül több is részt vett a Nyíregyháza visszavételére 26-án megindított hadműveletben.

Ahogy az írás elején is említésre került, a Magyar Királyi Honvédség második világháborús iratanyagának döntő része elpusztult 1944–1945 folyamán; a 27. könnyűhadosztály ebből a szempontból szerencsésnek tekinthető, ugyanis viszonylag bőséges forrásanyaga maradt fent. Ez, valamint Berekméri Árpád Róbert alapossága, lelkesedése és elképesztő mennyiségben összegyűjtött egyéb forrásai – naplók, visszaemlékezések – olyan kötetet eredményeznek, amely mintájául szolgálhat a későbbiekben megjelenő ezred és hadosztálytörténeteknek is. A könyv mindezek mellett olvasmányos stílusa miatt nem csak a szakmai közönség érdeklődésére tarthat számot.

ismerteti: György Sándor

JEGYZETEK

1. Adalékok a Szabadi úti református egyházközség történetéhez. Református Szemle, Kolozsvár, 101. évf. (2008) 2. sz. 184–191. o. és A Marosi Református Egyházmegye elrekvirált harangjai az I. világháborúban. In: Baráth-Béla Levente (szerk.): Az I. világháború református tábori lelkészeire, tanáira, diákjaira emlékezve. Tanulmányok. A D. Dr. Harsányi András Alapítvány kiadványai, 17. Debrecen, 2014. 87–101.
2. A marosvásárhelyi ispotály az Erdélyi Fejedelemség korában (1629–1702) in: Pál-Antal Sándor – Simon Zsolt (szerk.): Marosvásárhely történetéből 3. Tanulmányok. Marosvásárhely, Mentor kiadó, 2013. 9–39. o.
3. A Marosvásárhelyi Református Egyházközség „Nagy levéltárának” története. Református Szemle, Kolozsvár, 104. évf. (2011) 6. sz. 685–693. o. és A Marosvásárhelyi Református Vidéki Gyűjtőlevéltár 50 éve (1961–2011) Korunk, III. évf. (2012) XXIII/8. sz. 88–95. o.
4. A marosvásárhelyi református elemi és polgári leányiskola helyzete a gyulafehérvári nemzetgyűlést követő átmeneti időszakban (1918 december–1920 május). In: Pál-Antal Sándor – Cornel Sigmirean – Simon Zsolt (szerk.): A történetíró elhivatottsága. Emlékkönyv Szabó Miklós születésének 80. évfordulójára. Marosvásárhely, Mentor kiadó, 2012. 27–37. o.
5. Bondor Vilmos: A világégés hadszínterein (második kiadás). Szabó Péterrel. Hadinapló könyvek, II/2. Barót, Tortoma könyvkiadó, 2013. 258. p. és 11 p. képmelléklet (ISBN: 978-973-8995-03-1)
6. A marosvásárhelyi 27. székely könnyű hadosztály története megalakulásától 1944 szeptemberéig. Hadtörténelmi Közlemények. 118. évf. (2005) 1–2. sz. 152–184. o.
7. A tartalékos tisztképzés Marosvásárhelyen és a város magasabb katonai vezetése 1940–1944-ben. In: Pál-Antal Sándor – Novák Csaba Zoltán (szerk.): Marosvásárhely történetéből 2. Új- és legújabb kori tanulmányok. Marosvásárhely, Mentor kiadó, 2007. 138–163.
8. Fegyver alatt (A marosvásárhelyi magyar királyi 27. székely honvéd könnyű hadosztály tisztikara, 1940–1945). Marosvásárhely, Mentor kiadó, 2008. 289 p. és 32 p. képmelléklet (ISBN: 978-973-599-301-6) Ugyanezen a címen helyezett el a Hadtörténelmi Levéltárban kétkötetes visszaemlékezést (Tanulmánygyűjtemény 3280. és 3748. folyószám) Hídvégi Lajos tartalékos hadnagy, a magyar királyi 24. gyaloghadosztály parancsnokának segédtisztje.
9. 27-es tűzerek a Donnál (A marosvásárhelyi 27/2. könnyű ágyús üteg 1942/43. évi tevékenysége a doni hadszíntéren). In: Takács Péter (szerk.): Csaba királyfi elárvult népe. Székely konferencia. Debrecen: Erdély-történeti Alapítvány, 2009. 191–202. (Erdély-történeti könyvek, 8.)
10. Mirk János: Napló 1944. április hó-tól 1945. szeptember hó 12-ig (sic!). Kézirat.
11. A szovjet hadsereg és közigazgatás ellen harcoló ukrán nemzeti partizánok szervezete, az Ukrainszka Povsztanszka Armija, amellyel ekkor már érvényben volt az 1944. június 27-én kisbarnaki Farkas Ferenc altábornagy, a magyar 1. hadsereg VI.

hadtestének parancsnoka és az UPA katonai főparancsnoka, Dimitro Kliacskivszki UPA-vezérezredes megbízásából Bogdan Zubenko UPA-vezérőrnagy által aláírt katonai egyezmény. Ravasz István: Az m. kir. 1. hadsereg kapcsolata az ukrán nemzeti partizánokkal. Hadtudomány V. évfolyam (1995) 3. szám 117. o.

12. Basa Géza: Napló, 1944. márc. 26-tól. Kézirat

Földesi Margit, Szerencsés Károly
Egy nemzet kétségek között.
Adalékok Magyarország XX. századi történetéhez.
 Kairosz, Budapest, 2015. 228. oldal*

Földesi Margit és Szerencsés Károly 2015-ös – sajnos a szerzőnő halála miatt utolsó közös – kötete tizenkét hosszabb-rövidebb tanulmányt tartalmaz. A fő- és alcím is igen találó: a tanulmányok többsége olyan történelmi időszakokat dolgoz fel, amelyekben az egész nemzet kétségek között örlődött; és ezek a tanulmányok valódi adalékkul szolgálnak XX. századi történelmünk megértéséhez. Emiatt nem egy száraz, kizárólag tudományos adatokkal teli könyvet kapunk. Ezek az „adalékok” egy-egy történelmi pillanatot, eseményt kívánnak megfogni, és bemutatni, hogyan élte meg ezeket akkor a magyarság egésze, hogyan alakították a történelmet egyes személyek, mit éreztek, miben hittek az ország lakosai. Így jutunk el a trianoni békediktátumtól kezdve Teleki Pál tragédiáján és a második világháború utáni kommunista hatalomátvétel időszakán keresztül egészen az 1989–1990-es rendszerváltásig.

A kötet igazi érdekessége, hogy kiválóan ábrázolja azokat a momentumokat, amikor egyes személyek élete és a magyar nemzet sorsa „összeér”. Ilyen módon három személy életének egyes részleteit ismerjük meg, és látjuk rajtuk keresztül az eseményeket. A trianoni béke létrejöttének folyamatát rendhagyó módon Tomás Garrigue Masaryk, a csehszlovák állam létrehozója szemszögéből látjuk. Olvas-hatjuk, ahogy a „csehszlovák” politikus kénye-kedve szerint alkalmazza a nemzetiségi jogok, a természetesen határok, és a történelmi államok elveit. A szerzők találóan fogalmazzák meg – Masaryk saját szavait is használva –, hogy „a népek felszabadításáról szónokolt, de paradox módon elismerte: »Mi állandóan a történelmi jogot hangsúlyoztuk.«” (18. oldal) Ennek a politikának az eredményeként jött létre a csehszlovák állam, amelyben hárommillió németnek, egymillió magyarnak és félmillió ruszinnak tragédiák sorait kellett átélniük.

A második személy, akinek élete egy ponton a teljes magyar nemzet sorsával találkozik, Teleki Pál. Az államférfi évtizedeken keresztül különböző pozíciókban szolgálta hazáját, életének utolsó két évében, 1939 és 1941 között pedig – második alkalommal – miniszterelnöke volt. Ebben a nehéz időszakban távol tartotta Magyarországot a második világháborútól, és úgy sikerült békésen, etnikai alapon területeket visszaszereznie, hogy a lehető legkisebb mértékben engedett a Harmadik Birodalom követeléseinek. Hogy ez a munka milyen nehéz volt, azt jól mutatja, hogy a páratlan teljesítményért Teleki 1941. április 3-án az életével fizetett. A szerzők – a történészek többségével szembemelve – bátran meg merik kérdőjelezni Teleki halálának okát is, és nem zárják ki a gyilkosság lehetőségét sem.

* Jelen recenzió első változata a Kurrens Történelem online periodika hasábjain jelent meg (<http://kurrenstortenelem.hu/recenziok/20160726.html>, 2016. október 14.)

A dolog valódi lényege azonban a következő állítás: „Tett volt ez, jelzés, hogy Magyarország már ekkor elveszítette cselekvési szabadságát.” (35. oldal)

A legrészletesebben azonban Rákosi Mátyás személye bontakozik ki előttünk, aki hat tanulmányban is kisebb-nagyobb szerepet kap. Körülbelül 50 oldalon rajzolódik ki a kommunista diktátor képe, aki tudatosan a népakaratot figyelmen kívül hagyva építette ki hatalmát. Ezeket az eseményeket legjobban a Rákositól vett idézetek fejezik ki. A Kisgazdapárt által szervezett 1946-os Parasztnapokon, amelyen fél milliós tömeget sikerült – a Kommunista Párt minden kísérlete ellenére – a fővárosba csábítani, megfenyegette a köztársasági elnököt, Tildy Zoltánt: „Azt is megmondtam, hogy ne kísérletezzenek ilyen tüntetésekkel, mert egy bizonyos fokon túl kénytelenek leszünk megfelelően válaszolni rá.” (53. oldal) De korábban, az 1945-ös választások – a Kommunista Párt szempontjából lesújtó – eredményét is így kommentálta: Korrigálni kell a népakaratot! A magyar nép nem demokrata!” (57. oldal) De Rákosi kimondja azt is, hogy mindenkivel le kell számolni: „A mi fejlődésünk, ha jól dolgozunk, odamegy, hogy a többi párt mellőlünk lassan elsatnyul. Ezt mi siettetjük... Szövetségben vagyunk, és ugyanakkor a szövetségesek likvidálására is irányt veszünk.” (60. oldal) A magyar nemzet igazi tragédiája, hogy Rákosi Mátyás, „Sztálin legjobb tanítványa” mégis hosszú évekig irányíthatta ezt az országot. Egy olyan ember, aki annyira sem becsülte saját nemzetét, hogy a himnusz alatt eldobta volna a cigarettáját. (54. oldal)

A tanulmányok többsége az 1945 és 1949 közötti korszakkal foglalkozik, azzal az időszakkal, amikor az ország egy veszélyeztetett demokráciából eljutott a teljes diktatúrába. Ez nem meglepő, hiszen ez az időszak a szerzők szűkebb kutatási területe. Kiemelten fontos a második világháború utáni jóvátételről szóló A jóvátételben nem volt kegyelem című tanulmány (39–45. oldal), amely adatokban gazdag, évtizedes kutatómunka meghökkentő eredményeit tartalmazza: „(...) vegyük például a vas- és acéláruk kérdését. E téren termelésünk 1938-ban 400 ezer tonna volt. A jóvátétel egyetlen évre: 250 ezer tonnát tartalmazott. Vagyis hat évre 1,5 millió tonnát. Mindezt akkor, amikor a magyar termelési kapacitás a háborús károk miatt az 1938-as szint 30–35%-a volt. Így segítette a »baráti« Szovjetunió a magyar újjáépítést.” (42–43. oldal) A végkövetkeztetés pedig még inkább megdöbbentő: „A jóvátétel a reáljövedelem 60–85%-át vette el.” (45. oldal) A kétségek között őrlődő nemzet helytállását mutatja, hogy a körülmények ellenére is képes volt az országot újjáépíteni.

A gazdasági nehézségek elemzése mellett igen részletesen kerül bemutatásra a kommunisták politikai hatalomátvétele. Kiemelendő a „tömegharc” és a „népakarat” fogalmainak, mint a kommunisták gyakori eszközeinek magyarázata. Ezek pogromok, kiprovokált verekedések, verések, lincselések, a kommunisták eszközei. A „tömegnek” nem voltak igazi céljai, nem voltak közösségi értékei, ezért a „tömegharc” is amilyen gyorsan megjelent, olyan gyorsan tűnt el, ha a párt vagy az emberek érdekei úgy kívánták. Ahogy a szerzők frappánsan és tömören megfogalmazzák: „Mint kiderült, ez a tömeg 1947-ig »harcolt a hatalomért«, 1948 után

sokasodott a Magyar Dolgozók Pártjában, 1956-ban a forradalom alatt egy pillanat alatt elillant. Aztán újra lábra kapott, s 870 ezer embert ragadott magával az MSZMP-ben. Aztán 1989-ben újra elpárolgott. Bebizonyosodott, hogy ez a tömeg semmiféle közösséget nem jelentett. Hamis volt minden jelszava, hamis minden érve. A »fordulat éve« után ez a »tömegharc« már csak jelképes felvonulásokban nyilvánult meg: április 4-én, május 1-jén, november 7-én. A »tömegharc« ideológusai persze érezhetnek nosztalgiát, a stratégiák hergelhetik magukat a régi eszközök használatára. Vannak még, akik előtt »vörösen lebeg a horizont«, de a tömeg lassan újra tudatos közösséggé válik: nemzetté. És ezt a közösséget már nem lehet üres jelszavakkal felhasználni.” (108–109. oldal)

Szintén a politikai átmenet időszakát mutatja be a Nemzetgyűlés nem egészen két éves munkájával foglalkozó tanulmány. A szerzők rámutatnak, hogy bár a Független Kisgazdapárt és a Kommunista Párton kívül a Baloldali Blokk pártjai is demokratikus alapokon álltak, a valódi európai típusú demokráciát ebben a Nemzetgyűlésben csak Sulyok Dezső, Pfeiffer Zoltán és az őket követő alig húsz honatya képviselték. Mindezek mellett a Nemzetgyűlés fennállása alatt – bár kudarcra volt ítélve – sokat dolgozott a magyar demokrácia megőrzéséért és megerősítéséért. Ennek a tanulmánynak befejező gondolatai már átvezetnek minket a rendszerváltás időszakára: „A Nemzetgyűlés 21 hónap után, 1947. július 25-én feloszlott. Ezzel negyven évre elbukott a magyar demokrácia ügye. 1989-ben merül fel újra, hogy »alkotmányozó nemzetgyűlést« kellene létrehozni. De akkor ez megoldhatatlan feladatnak bizonyult. 1990-ben, a szabadon választott parlament első szónoka Varga Béla, az 1945–47-es Nemzetgyűlés elnöke volt. A megbékélésre szólított fel. Sokan félreértették. Húsz év kellett a felismeréshez, hogy a megbékélés nem jelenti a bűnök szőnyeg alá söprését.” (63. oldal)

A kötet befejező, közel 80 oldalas tanulmánya nagy időbeni ugrással pedig a rendszerváltás időszakát mutatja be. A szerzők – helyesen – nem próbálnak az eseményekről örökérvényű értékítéletet mondani, és nem törekszenek a folyamat teljes leírására sem, mivel ők maguk is tudják, a rendszerváltás/rendszerváltoztatás még túl közeli ahhoz, hogy objektív véleményt alkossunk, és számos részlet mindmáig homály fed. Azonban adnak egy rövid ismertetést a XX. századi magyar rendszerváltásokról/rendszerváltoztatásokról (1919–1920; 1944; 1945–1949; 1956; 1989–1990) (111–118. oldal), majd rátérnek a 2006 és 2008 között futó, az 1989–1990-es rendszerváltást feldolgozó Elátkozott szabadság című tévéműsorukhoz érkezett olvasói levelek elemzésére. A felmérés természetesen nem reprezentatív, de a levelek többségéből az derül ki, hogy a megfogalmazóik nem elégedtek a rendszerváltás eredményeivel, valamint egybemossák az 1989–1990-es időszakot az Antall-kormány tevékenységével. Itt a szerzőknek egy későbbi időpontra vonatkozó, de igen érdekes meglátását emelném ki. Véleményük szerint a magyar baloldal 2006-os bukása jelentős mértékben annak köszönhető, hogy az állampolgárok ekkor ébredtek rá, hogy az MSZP nem egy európai szociáldemokrata párt, hanem a Kádár-rendszer állampártjának örököse.

Érdekes, hogy bár az 1938-as Eucharisztikus Világkongresszust feldolgozó tanulmányt kivéve mindegyik írás egy a nemzet szempontjából negatív eseményről szól – a rendszerváltoztatás elemzését pedig nem lehet besorolni –, a kötet hangvétele mégsem negatív. A szerzők egy pillanatra sem temetik el a nemzetet, inkább arra koncentrálnak, hogyan lehet ezeket a tragédiákat kellően feldolgozva, egy egészséges történelemszemléletet kialakítva továbblépni.

A kötet – számos erénye mellett – azonban néhol hiányérzetet is kelthet az olvasóban. Számomra hiányzott egy az 1956-os forradalomról szóló külön tanulmány, míg a Hitlert és Sztálint összehasonlító írás – magas színvonala ellenére – tematikailag „kilógott” a többi közül. Talán az összképet tekintve szerencsés lett volna néhol változtatni a tanulmányok sorrendjén is.

Az alcímnek megfelelően a kötetben szereplő írások „adalékként” szolgálnak XX. századi történelmünk megismeréséhez, tehát azok az olvasók, akik nem rendelkeznek a korszak minimális átfogó ismeretével, nem biztos, hogy kellőképpen értelmezni és értékelni tudják a tizenkét tanulmányt. Azonban azok, akik az egyes sorsfordító folyamatok valódi mozgatórugóit akarják látni, az események középpontjában álló személyek egyéni érdekeit, érzelmeit szeretnék megérteni, a nemzet kétségeit szeretnék átérezni, egy kitűnő, könnyedén olvasható, jól szerkesztett kiadásra számíthatnak.

ismerteti: Nyári Gábor

Horthy Miklósné Napló, 1944–45

Libri Kiadó, Budapest, 2015., 213 oldal

Horthy Miklósné (szül. Purgly Magdolna) három részes, kézzel írt naplója hosszú évtizedekig nyugodott egy portugáliai, majd egy angliai lakás garázsában, amíg végre a nagyközönség számára is olvashatóvá vált. A kutatás és a feldolgozás szakmai részét Bern Andrea történésznek köszönhetjük. A napló a Horthy család Németországba hurcolását követően kezdődik, és több mint egy évet ölel fel. Egyedisége abban áll, hogy a kormányzó felesége – jelenlegi ismereteink szerint – sem korábban, sem később nem vezetett naplót, így egyedülálló forrásértékkel bír.

A keménykötésű könyv fedőlapján, egy fekete-fehér képen Horthy Miklósnét láthatjuk, amint éppen kötöget. A kép békés, otthonos érzést kelthet az Olvasóban, „Magdamama”, mint tisztességben megőszült nagymama és elegáns úri hölgy személyét már szinte ismerni is véljük. Azonban a Naplót elolvasva Horthyné egy másik oldalát ismerhetjük meg: a megtört anyát, odaadó feleséget és a hazájáért és családjáért aggódó idős hölgyet.

A naplóhoz – a könyvben is többször említett – ifjabb Horthy István (Sharif) írt személyesebb hangvételű előszót (7-10. o.), amelyben megemlíti saját emlékeit is, illetve összeveti azzal, amit Horthyné írt le. Bár a „kis Istvánka” még csak 3-4 éves volt a napló születésének idején, Horthy István mégis kiemel két emlékképet, amely élesen az emlékezetében maradt: nagybátyjának, Horthy Jenőnek feltűnését fogságuk színhelyén, illetve a háború végét és az amerikaiak megérkezését.

A szakmai előszót a dokumentumot feldolgozó történész, Bern Andrea írta (11-15. o.). Ebben röviden bemutatja Purgly Magdolna életútját és a naplóval kapcsolatos megállapításait. Ezek közül talán a legfontosabb az a kérdés, amely az Olvasóban is felmerülhet a napló olvasása közben: miért került Horthy Miklósné szinte teljes mértékben a politikai jellegű állásfoglalásokat, és miért nem található a naplóban semmilyen gondolatmenet az 1944. október 15-ét megelőző 24 év politikai eseményeiről? Bern szerint ennek egyik legfőbb oka az lehetett, hogy a német, majd amerikai fogságban lévő kormányzóról és a saját családjáról sem szeretett volna esetlegesen terhelő dolgokat leírni, amit később felhasználhattak volna férje ellen. Az utószót (195-205. o.) író Zeidler Miklós történész azonban más következtetésre jut, szerinte a „wilheimi fogság az ő számára a szenvedő feleség és anya kálváriájának újabb stációja volt” (196. o.), ennek tudható be, hogy a világpolitika, illetve a világháború aktuális eseményeivel nem foglalkozott. A Horthy Miklósné lelkiállapotával kapcsolatos megállapításait maga a naplóírás ténye is megerősíti. Zeidler véleménye szerint, ugyanis korábban nem írt Horthyné. Az utószóban Zeidler felvázolja, hogy a naplóban szereplő személyek közül ki írt még a korszakban naplót, illetve azok az írások hogyan viszonyulnak a Kormányzóné naplójához. Kitér annak a vizsgálatára is, hogy hogyan viszonyult a kormányzói családhoz a közvélemény az 1920-as, 1930-as évektől kezdve egészen a világháborúig.

A törzsszövegen kívül a műben helyet kapott egy életrajzi lexikon a naplóban szereplő személyekről, ami rendkívül jól használható. A szerkesztés folyamán végjegyzeteket alkalmazott a szerző, hogy az esetleges lábjegyzetek ne törjék meg az olvasás élményét. Mivel a mű a széles olvasóközönségnek szól, valóban indokoltnak tűnik, hogy bibliográfiai hivatkozásokkal nem törik meg az oldalakat, azonban számos olyan apróbb megjegyzés, kiegészítés is megbújj a jegyzetek között, amelyek magyarázó jellegűek, esetleg egy idegennyelvű szöveg fordításai. Ezeket időigényes kikeresni a végjegyzetben, egy esetleges zárójeles megoldást lehetett volna alkalmazni, összességében azonban ez marginális kérdés, és nem ront a kiválóan szerkesztett mű értékén.

Érdemes megemlíteni a könyv képanyagát is, ugyanis olyan felvételekkel is találkozhatunk, amelyek korábban nem voltak ismertek, ráadásul a képeket a törzsszöveg releváns részeinél helyezték el, így emelve a kiadvány színvonalát. A képeken kívül néha megszakítja a szöveget egy-egy befotózott részlet a naplóból, ami egyrészt hangulatossabbá teszi az olvasmányt, másrészt Purgly Magdolna kézírásával is megismerkedhetünk.

„Holnapután lesz három hete, hogy idehoztak” (19. o.) – ezekkel a szavakkal kezdte a naplóját Horthy Miklósné 1944. november 6-án. Amennyiben irodalmi élt szeretnénk adni a naplónak – bár ezt a történelmi események rendezték így – az lényegében a család újraegyesülésének története. Ifjabb Horthy Miklóst 1944. október 15-én a németek túszként rabolták el és szállították Mauthausenbe. Édesanyjának nem volt semmi híre felőle, így a napló nagy részében a fiáért aggódó édesanya tehetetlen és eseménytelen mindennapjait követhetjük nyomon – az eseménytelenség azonban a naplót nem teszi unalmassá! A mindennapok valóban egyszínűek voltak, azonban próbáltak rendszert létrehozni, napirend szerint éltek. A Kormányzóné a saját családja mellett Magyarorszáért és az otthon maradt ismerőseiért is aggodalmát fejezte ki, sokszor kalandozott haza a gondolata, bár – mint korábban említésre került – politikai állásfoglalást sem a korábbi időkkel, sem az aktuális eseményekkel kapcsolatban nem tett. Arra a pár megjegyzésre, amelynek minimális politikai vonzata volt, Zeidler is kitér az utószóban és magam is fontosnak tartom megemlíteni, ugyanis érdekes adalékul szolgálnak annak cáfolatára, ahogyan napjainkban bizonyos baloldali körök pozicionálni akarják a Horthy-család cselekedeteit. Mivel a napló hitelességéhez és ahhoz, hogy ez valóban az említett napokban került papírra, nem merül fel kétség, nem vádolható azzal Horthy Miklósné, hogy a későbbi események tudatában gondolkodásával ellentétes dolgokat írt le, pusztán számításból. Elsőre is feltűnő például az angolszász hatalmak iránti szimpátia és az, hogy Hitler iránt milyen utálattal van. Zeidler Miklós jegyezte meg az utószóban, hogy Horthy Miklós ill. Edelsheim-Gyulai Ilona emlékirataiból és Vattay Antal naplójából is hasonló gondolatmenetet olvashatunk ki, amely szerint a „bizalmasai megtevesztették és megcsalták a kormányzót” (203. o.), ezért történhetett a tragédia Magyarországgal. Bár Hitlerrel szemben negatív

véleményt fejt ki Horthy Miklósné, Mussolini halálának híre megrázza, Roosevelt halálával kapcsolatban pedig férje ügyének rosszabbra fordulását vizionálja.

Az írás menetében az amerikaiak megérkezése és Horthy Miklós vizsgálati fogadásának kezdete jelent változást, ugyanis Horthy Miklósné ettől fogva mintegy a férjének szóló levélként fogalmazta a naplót. Itt érdemes kitérni arra a személyes részletre, amely a Horthy Miklós és Purgly Magdolna közötti házasságra vonatkozik. 1901. július 22-én házasodtak össze, tehát a napló keletkezésekor 43–44 éve voltak házasok, azonban a naplóban egy, még mindig végtelenül szerelmes asszony vallomásait olvashatjuk. A napló kezdetén a bejegyzések még szinte napi szintűek, majd az idő előrehaladtával egyre ritkulnak. A képzeletbeli katarzist, a két Horthy Miklós szabadulását már nem örökíti meg a napló, az utolsó bejegyzés (1945. december 5.) így zárul: „Susókám és Nikim [Horthy Miklós és ifj. Horthy Miklós – DDF.], holnap a névnapotok. Reggel elmegyek misére, hogy imádkozzam értetek, hogy a jó Isten óvjon, őrizzen titeket meg egészben, és hozzon vissza mielőbb szerető karjainkba.” (139. o.). Horthy Miklósné imái meghallgatásra találtak, Horthy Miklós december 14-én, ifj. Horthy Miklós pedig december 17-én érkezett haza.

Horthy Miklósné naplóját nem csak a korszak iránt érdeklődőknek ajánlom, hanem azoknak is, akik erőt szeretnének meríteni a napjainkban olyan ritkán megnyilvánuló igaz hazaszeretetből, anyai gondoskodásból és egy életen át tartó, hűségese szerelemből.

ismerteti: Domján Dániel Ferenc

Kerepeszki Róbert
A „tépelődő gentleman” Darányi Kálmán (1886-1939)
Sziluett Korszerű Életrajzok.

A Kronosz Kiadó és a Magyar Történelmi Társulat sorozata.

Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat.

Pécs – Budapest, 2014. 163. old.

Tétovázó, szürke, külpolitikai ügyekben nem kifejezetten járatos. Többek között ezen (más korszakbeli politikusok) szavaival jellemzi a Horthy-korszakra vonatkozó szakmunkák egyik legújabb kötetében Kerepeszki Róbert címszereplőjét, Darányi Kálmánt. Bevezetőjében még ennél is tovább lép a szerző: mintegy „kedvszegően” kijelenti, hogy az 1936 őszi miniszterelnöki széket elfoglaló politikus „alapvetően kissé »színtelen« [...]». Nem mutatta jelét annak, hogy önálló eszmerendszerrel rendelkezett volna, politikai programját és felfogását készen »örökölte« elődjétől (főként Gömböstől, illetve kisebb részben Bethlentől) [...]» (8.) Sőt – konklúziójában – azt is levonja (és Olvasójával egyaránt levonatja), hogy „Darányi Kálmán nem tartozott a 20. századi magyar történelem legmeghatározóbb alakjai közé.” (133.) Ezek után joggal tehetjük fel magunkban a kérdést: tud-e érdekes és értékes információkat ismertetni egy – a már első lapokon – alapvetően szolidnak és unalmas karakterűnek deklarált személyiségről?

A Darányi-monográfia kétségtől hiánypótló könyvnek tekinthető a magyar történettudományban. Korábban önálló munka sem a politikus személyéről, sem – komplex – miniszterelnökségi tevékenységéről nem született, miközben egyes kormányzatához kapcsolható események (pl. győri beszéd, I. zsidótörvény előkészítése, szélsőjobb térnyerése) releváns lépések voltak a két világháború közötti Magyarország belpolitikájában, hatásaik komoly változásokat indukáltak a korszak utolsó éveiben. Külpolitikai szemszögből irányítása időszakában következett be az Anschluss, valamint több külföldi vizit és tárgyalás zajlott le. Az eddigi feldolgozások hiányát a kötet írója az ismertetendő politikus személyiségével, valamint a források töredékes fennmaradásával indokolja, miközben önmaga is bizonyos szinten új vizekre evez. Korábbi munkái jelentős része (bár nem mellőzve a politikatörténettel foglalkozó tanulmányokat) elsősorban bajtársi egyesületek, szervezetek tevékenységére, ill. azok társadalmi hátterére világított rá, a felsőoktatás (és a DE) történetével, valamint – bizonyosan ezekhez konvergálóan – a radikális és szélsőjobboldali pártok, csoportok történetével foglalkoznak.¹

E könyv több tekintetben is (szükséges) novum. Egyrészt egy olyan miniszterelnök – eddig hiányzó – teljes életútját, politikai karrierjét és miniszterelnökségi periódusának eseményeit ismerteti, akit a magyar történelemtudomány – eddig – nem dolgozott fel részletesen,² igaz egyes lépéseit több, a korszakban járatos és aktív publikációs tevékenységet folytató történész már ismertetett.³ Másrészt a korszakkal foglalkozó publikációkban megszokott alapvető politikatörténeti adatokon kívül – teljes körű – jellemrajzot, személyiségképet és emberközeli betekin-

tést nyerhetünk az országot 19 hónapon keresztül irányító politikus privát életszférájába, családi és politikai hátterébe, érzélemlésvilágába, vívódásaiba.⁴

A kötet szerkezetileg három, szisztematikusan egymásra épülő, nagyobb részre tagolható. Egy rövid bevezető után Darányi Kálmán életútját ismerhetjük meg, alaposan feltárva családi hátterét és rokoni kapcsolatait, már itt jelezve szoros kötődését Hóman Bálint irányába. Kiindulási alapnak tekinthetjük, hogy a politika a Darányi-családban hagyománynak számított, az unokatestvéren túl a nagypapa, a nagybácsi és édesapa is komoly karriert futott be. Így nem meglepő, hogy a későbbi miniszterelnök fokozatosan vette a lépcsőfokokat (közigazgatási gyakornok, főszolgabíró, vármegyei főjegyző, majd főispán). Bethlen Istvánhoz, ill. fennálló hatalomhoz „mindig lojálisan viszonyult” (39.), melynek betudhatóan országgyűlési képviselői, majd a Miniszterelnökség politikai államtitkára pozíciót nyerte el. Kormányzati tapasztalatszerzéshez a Gömbös-kabinetben földművelésügyi miniszterként a korszak során végig égető problémákkal, így pl. a földkérdéssel, – osztással, és más súlyos mezőgazdaságot érintő kérdésekkel kellett nap mint nap megküzdnie. E szakaszban a szerző megfelelő terjedelemben fejti ki a magyar agrárhelyzet és –politika hátterét, ill. érthetően magyarázza el a benyújtott törvényjavaslatok tartalmát, azok gyakorlatba ültetését.

A második rész tkp. az első szerkezeti egység utolsó oldalain, a pozícióra történő kiválasztással és annak indoklásával kezdődik (megemlítve, hogy Gömbös betegsége alatt már „belekóstolt” karrierjének csúcsát jelentő szerepébe). „A miniszterelnökséget csak vonakodva elvállaló Darányi” (71.) iránti elvárások mellett átérezhetjük nehéz helyzetét. A kormányprogram korrekt analízise után a fogadtatásáról kapunk tájékoztatást. Kormányzati lépéseit, háttérinformációkat és közéleti hangulatot egyaránt ismertetve tárja elénk pl. kormánypárt átalakítását, vagy a szegedi beszédet, melynek fajsúlyos eleme volt, hogy „kormányzati szintre emelte a zsidókérdést” (79.) (ennek magyarázatát sem mellőzi a szerző). Szintén – részletes – képet kapunk a korszak lényeges kérdéseiről, mint a kormányzói jogkör kibővítése körüli vitákról, az alkotmányjogi reformról, valamint a titkos választójog ügyét érintő csatározásokról, akárcsak a szociálpolitikai reformokról, melyek mellett a szisztematikusan végigvezet minket azon az úton, ami a kormányfői pozíció labilissá válásához vezetett. A Darányi-kormány külpolitikájának önálló alfejezetére is jellemző a komplexitás, külföldi lapok cikkeit (is) forrásanyagul véve, levéltári dokumentumokkal színesítve a képet. E szakasz különösen értékes része a nemzetközi recepciót elemző oldalak mellett a külföldi utak részletes ismertetése. Darányi náci Németországgal szembeni félelmei egyértelműen kiolvashatóak, akárcsak egyes hibái, pl. tévovázása és késlekedése az Anschluss után, mely sorsát (is) alapvetően meghatározta – leváltása innen csak idő kérdésévé vált. Miniszterelnökségi periódusa alá eső, az ország életét döntően befolyásoló eseményekről, így a győri beszédről, az első zsidótörvényről, valamint bukásában releváns szerepet játszó szélsőjobboldali intenzív térnyerésről – külön – alfejezetekből nyerünk rálátást, alapos, de nem túlírt hátteret kapván, kitérve a közélet hangulatváltozásaira,

a javaslatok fogadtatására, feldolgozva a legújabb kutatási eredményeket. E szakaszokban megtudhatjuk szuverén véleményét a zsidókérdést illetően: javaslatát maximumnak tekintette, a szélsőjobb vitorlájából kívánta a szelet kifogni (109.).

A munka harmadik nagyobb egységét a visszavonulása utáni idő, ill. az összegzés helyett szánt kortársi vélemények teszik ki. A fejezet külön értéke, hogy felhívja a figyelmet arra, Darányi nem vonult teljes passzivitásba lemondása után sem. Az I. bécsi döntésben vállalt fontos szerepéről kapunk információkat, ill. későbbi – házelnöki pozíciója mellett – társadalmi szerepvállalásáról, majd betegéről, mely befolyásolhatta döntéseit, tevékenységét. Kifejezetten értékes része a könyvnek az utolsó, összegzéssel ekvivalens fejezet, melyben a kor- és elsősorban munkatársak véleménye komparatív aspektusból tárul az olvasó elé. A személyiségekéből külföldi szerzők (McCartney, Carlile A. és Randolph L. Braham) véleményei sem hiányoznak. Végül a címben szereplő jelzőre is – a bevezetőben már megtett utalás után – konkrét megoldást kapunk: az „örökösen töprengő”, de „[...] rendkívül becsületes”, „abszolút korrekt gentleman” (139-140.) kifejezésekkel barátja és munkatársa, Lázár Andor, kabinetének igazságügy-minisztere illette.

A bevezetésben említett kutatási nehézségek (töredékes hagyaték, kevés dokumentáció) arra kényszerítették a monográfia készítőjét, hogy a korszak meghatározó személyiségeinek (pl. Antal István, Bethlen István, Kozma Miklós, Svoy Kálmán, Zsitvay Tibor), valamint a címszereplőhöz közeli, baráti viszonyban állók (Alvinczy Géza, Lázár Andor) memoárirodalmait primer forrásként használja. A kötet olvasása során szembeötlő a jelentős levéltári, valamint sajtóanyagok feldolgozása, melyek a hivatkozások között jelentős számban szerepelnek, de a túlnyomó részben 2000 után megjelent, a kormányzat legalapvetőbb lépéseit, ill. a korszak megértésének alapjait ismertető munkák felhasználása sem hiányzik. A magas színvonalú nyomdai munkát gazdagon díszítik az illusztrációk, a képeket részletes családfa egészíti ki.

Munkájával céljait kivétel nélkül teljesítette a szerző: „olvasmányos stílusban [...] összefoglalva” bemutatta, „milyen szerepet játszott Darányi Kálmán a két világháború közötti magyar történelemben” (10.) Az Olvasó egy érdekes, könnyed stílusban készült könyvet tarthat kezében, mely komplex összefoglalás egy miniszterelnök személyéről és kormányzati periódusáról a Horthy-korszakban kutatók, valamint a két világháború közötti magyar történelem iránt érdeklődők számára egyaránt. Hosszabb felvezetés után jól húzza meg egyes fejezetek kereteit, nem írja azokat túl, miközben a fontos politikai és kormányzati eseményeket nem nagyolja el. A kötet teljességének köszönhetően – mintegy mellékszálként – képet kapunk Darányi Kálmán karakteréről, (szorgalmas, nagy munkabírási, alázatos mentalitású – 43.) társadalmi-, társasági- és magánéletéről, megfelelési kényszeréről, a családi név okozta presszióról, dohányzási szenvedélyéről, súlyos betegségéről. Nem hiányoznak a – ma már talán „bulvárosnak” is deklarálható – érdekeségekre történő rávilágítások, mint pl. Darányi („csali”) szerepe a Horthy-ellenes Vannay-puccsban (48.), vagy a korszakban kifejezetten népszerűnek nevezhető tit-

kos szervezetekben kifejtett tevékenysége, de a különböző, „izgalmasnak” tekinthető konstellációk is fellelhetők, mint pl. kapcsolatkeresés Szálasival a budapesti rendőrfőkapitány útján (113.). Politikatörténeti alfejezeteinek nagy értéke, hogy felfedi Darányi személyes kapcsolatait, így Bethlenhez, Gömböshöz, Hubayhoz, vagy Hómanhoz fűződő viszonyát. Nem marad el – a komplexitáshoz nélkülözhetetlen – önreflexió ismertetése sem: „Kénytelen vagyok bevallani, hogy a múltban sokkal többet lehetett és kellett volna tennem, de sajnos intencióimat nem valósíthattam meg.” (125.) Mindettől függetlenül a szerző nem rehabilitálja címszereplőjét, neutrális hangneme és objektivitása végig nyilvánvaló.

ismerteti: Debreceni Péter

JEGYZETEK

1. A szerző eddig megjelent monográfiái: Tudomány életközben: Az MTA Debreceni Területi Bizottságának története (1976–2010). Debrecen, Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Területi Bizottsága, 2010.; A Turul Szövetség 1919–1945: Egyetemi ifjúság és jobboldali radikalizmus a Horthy-korszakban. Máriabesnyő, Attraktor Kiadó, 2012.; A Vitézi Rend 1920–1945. Máriabesnyő, Attraktor Kiadó, 2013.
2. Maga a szerző is közli bevezetőjében, hogy a Horthy-korszak 12 miniszterelnöke közül négy személy életrajza, feldolgozatlan: így Darányi Kálmán, Simonyi-Semedam Sándor, Sztójay Döme és Lakatos Géza (7.). A Sztójay-kormány tevékenységéhez képet nyerhetünk az alábbi munkából: A magyar Quisling-kormány. Sztójay Döme és társai a népbíróság előtt. Szerkesztette a bevezető tanulmányt írta, sajtó alá rendezte és a mutatókat készítette: Karsai László, Molnár Judit. 1956-os Intézet, Budapest, 2004. Lakatos Géza életéről, katonai, ill. rövid miniszterelnöki pályájáról saját emlékiratai engednek bebocsátást. (Lakatos Géza: Ahogyan én láttam. Európa-História, Budapest, 1992.)
3. A Darányi-kabinet utolsó heteiben zajlott az ún. első zsidótörvény előkészítése, melyet könyvtárnyi magyar és angol nyelvű szakirodalom ismertet. A törvényjavaslatot már az Imrédy-kormány fogadta el. Szintén több publicisztika tárgya az eredetileg hadifejlesztéseket előirányzó és komoly gazdasági innovációval járó győri beszéd (ld. pl. Ungváry Krisztián: A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon. Jelenkor Kiadó – Oszk, Pécs-Budapest, 2013. 179-184. p.). A beszédet közli pl. Gömbös pártja. A nemzeti Egység pártja Országos Központjának dokumentumai (1932-1939). Összeállította, szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Vonyó József. Dialóg Campus, Budapest – Pécs, 1998. A fegyverkezésre vonatkozó részeket érinti pl.: Dombrády Lóránd: A magyar gazdaság és hadfelszerelés 1938-1944. Akadémiai, Budapest, 1981.
4. Hasonlóan részletes – és nagyobb terjedelmű munka – dolgoz fel más korszakbeli miniszterelnököket, ld. pl. a teljesség igénye nélkül Ablonczy Balázs: Teleki Pál. Osiris, Budapest, 2005.

Miklós Péter

A kecskeméti lapok története (1868–1956)

Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, Szeged, 2016. 132 old.

Miklós Péter történész munkája egy jelentős alföldi mezőváros, Kecskemét majdnem kilencven éven keresztül megjelenő fontos helyi lapjának, a Kecskeméti Lapoknak a történetét dolgozza fel. A lap históriájának megismerése közben az olvasó a szerző szándéka szerint képet kap a város művelődés- és társadalomtörténetének 1868 és 1956 közötti alakulásáról is. Miklós Péter kötetének megjelenését alapos levéltári kutatómunka előzte meg. E témában, könyvének megjelenése előtt már öt tanulmánya látott napvilágot.

A szerző a lap történetét kronológiai sorrendben haladva tárja olvasói elé. Először az új sajtóorgánum indulásának körülményeit mutatja be. A kecskeméti polgárok és a Kecskeméti Lapok szabadelvű irányvonalának szemszögéből villantja fel az országos politika jelentős eseményeit, és nem feledkezik meg az ezekre adott helyi reflexiók bemutatásáról sem. Megtudjuk, hogy a Kecskeméti Lapok 1868 októberében négy oldalas hetilapként, Kecskemét első sajtóorgánumaként indult. Példányszáma kezdetben ötszáz, majd négyszáz darab volt. Első felelős szerkesztője Madarassy László, kiadója pedig Gallia Fülöp könyvkereskedő volt, aki a neológ zsidó vallási irányzathoz tartozott. Az újság szellemiségét az első időkben leginkább Hornyik János főmunkatárs, városi főjegyző határozta meg. Fő profilja a minél szélesebb körű ismeretterjesztés volt, ennek megfelelően olvasói bázisát is a társadalom minden rétegéből remélte toborozni. Hasábjain hírt adott az országos és a helyi politikáról, közérdeklődésre számot tartó társadalmi és gazdasági eseményekről, ugyanakkor nem feledkezett meg a művelődés szolgálatáról sem. Alkalmanként még külföldi tudósításokat is közölt, és már az első számtól kezdve hirdetések is megjelentek. Széles témapalettáján jól megfértek a gunyoros és a szépirodalmi igényű tárcák is.

Az újság hamarosan kedvelt és mérvadó helyi sajtótermék lett, melyet a korabeli kormánypárti és ellenzéki polgárság is érdeklődéssel forgatott. Bár politikával foglalkozó cikkei rendszerint haladó szelleműek, Deák-párti irányultságúak voltak a „Nyílt tér” rovat a helyi politikai nézetkülönbségek gyakran személyeskedésig fajuló ütköztetésére – némi anyagi ellenszolgáltatásért cserébe – mindenkinek lehetőséget biztosított.

Ezt követően a szerző kitér arra, hogy a lap hogyan próbálta az általa felvállalt szabadelvű irányt népszerűsíteni. Az 1869-es országgyűlési választásokkor például élénken kampányolt a Deák-párti Horváth Döme volt parlamenti képviselő, az újság munkatársa mellett, akit ekkor ismét Kecskemét egyik képviselőjévé választottak. Erre az évre tehető az újság rovatstruktúrájának rögzülése.

A lap rendszerint beszámolt a városba érkező országos politikusok látogatásairól, de oldalain már néhány bulvártéma is helyet kapott. A címlapon gyakran közölt várospolitikai témájú, a városvezetéssel szemben gyakran erős kritikát

megfogalmazó véleménycikkeket is. Ugyanakkor Hornyik János szerkesztő igyekezett hangsúlyozni, hogy a lap nem kíván politizálni, inkább a közügyek és a gazdaság témáiról tudósít. Ennek ellenére az újság bár nem deklaráltan, de továbbra is Deák-párti irányultságú maradt.

1875-ben a Deák-párt és a Balközép Párt egyesülésével létrejött a Szabadelvű Párt, melynek alapszervezete Kecskeméten is megalakult. A Deák-párt megszűntével ugyanakkor a lap további sorsa kétségesse vált. A Szabadelvű Párt viszont bejáratott kecskeméti sajtóorgánumként továbbra is számított a Kecskeméti Lapokra, melyet a jövőben immár a párt helyi sajtótermékeként, elsősorban politikai témájú lapként adtak ki. A főszerkesztők személye ebben az időben gyorsan cserélődött, először Dömötör Sándor, majd Szeless József, végül Tassy Pál került a lap élére.

Ezután a szerző röviden kitér annak ismertetésére, hogy az 1870-es években már több sajtótermék is kiadásra került a városban. Ezért a Kecskeméti Lapok tartalmát a szerkesztők – haladva a korrallal – a politika mellett könnyedebb bulvártémákkal és bűnügyi hírekkel is színesítették. Az 1890-es években a lap hasábjait a helyi társadalmi, politikai és gazdasági életéről való tudósítások uralták. Melyhez a század végére felzárkózott a bűnügyi rovat.

Miklós Péter jó érzékkel válogat az érdekesebb cikkek között, segítségükkel epizódszerűen, de mégis folyamatában tárul elénk a lap által képviselt szellemiség, miközben megismerjük Kecskemét korabeli gazdasági fejlődésének főbb állomásait is.

A századfordulóhoz közeledve ifj. Tóth István szerkesztősége idején a huszonkilencedik évfolyam nyolc oldal terjedelemben jelent meg. A bővülés lehetővé tette a tartalom további színesítését és a témák gyarapítását is. Megszaporodtak a helyi oktatásról, egyházakról és kulturális életéről – köztük a városi színház építéséről – szóló beszámolók is. Például az 1896-os millenniumi emlékévi városi eseményeiről a Kecskeméti Lapok 14 oldalas ünnepi számban tudósított.

A szerző munkájában kitér a lapot előállító nyomdavállalatok ismertetésére is. 1900-tól egy újabb nyomdaváltás után a Kecskeméti Lapok Kecskeméti Friss Újság címen könnyebben fogyasztható, úgynevezett krajcáros politikai melléknapi lapot indított. A két újság szerkesztő és szerzőgárdája megegyezett, a szabadelvű irányvonal sem változott. A melléklap 1904-ben szűnt meg, amikor a Kecskeméti Lapok szerkesztősége a fejlődés irányát felismerve és az olvasói igényeket felmérve magát a patinás lapot alakította négy oldalas megjelenő napilappá, melynek tulajdonosa a Kecskeméti Szabadelvű Párt volt. Ennek megfelelően az országgyűlési választások alkalmával (1901, 1905) a lap erőteljes kampányt folytatott a párt helyi jelöltjei mellett. Az 1905-ben például egykori és még hivatalban lévő szerkesztője is szabadelvű képviselőjelölt volt, de az országos trendnek megfelelően ekkor mindketten vereséget szenvedtek. A választások idején a Kecskeméti Lapok a helyi függetlenségi párt lapjával, a Függetlenséggel gyakran bocsátkozott politikai adok-kapokba.

A szerző jól mutat rá arra a törekvésre, hogy az újság politikai szerepvállalása ellenére igyekezett a társadalom lehető legszélesebb rétegei érdeklődésére számon

tartó informatív cikkeket is közölni. A polgárság mellett a tanyavilág nagyszámú paraszti olvasójának kedvében járni. Olcsó ára szintén ezt a törekvést szolgálta, emellett sok közérdekű információt és hirdetést is közölt.

Nagyon érdekes a lap politikai irányváltásának bemutatása. 1906-ban Witter József személyében új szerkesztő került az újság élére, aki arra törekedett, hogy eszmeiségét a politikai függetlenség irányába fordítsa. Ez annyira jól sikerült, hogy 1908-ban a Kecskeméti Lapok már a helyi Függetlenségi és 48-as párt hivatalos sajtóorgánumaként jelent meg, és rendre közölte a párt országos politikusainak és helyi képviselőinek beszédeit, cikkeit.

Ezután Miklós Péter a lap szarajevói merényletről szóló tudósításait és a város előljáróságának erre adott reakcióit ismerteti. 1914 júliusától a cikkek fő témájává a háború és annak a hátországra, így Kecskemétre gyakorolt hatásának bemutatása válik.

1918 őszén nyilvánvalóvá vált, hogy a Monarchia elvesztette a háborút. A függetlenségi irányultságú Kecskeméti Lapok hírlapírói üdvözölték Károlyi Mihály kormányát, a háborús vereségért pedig gróf Tisza Istvánt és a több évtizedes szabadelvű politikai kurzust tették felelőssé. A lap részletesen tudósított a helyi, függetlenségi többségű Nemzeti Tanács megalakulásáról is.

A Tanácsköztársaság idején az újság kiadása szünetelt, és csak 1920. július 30-án jelent meg újra. Ettől kezdve a Kecskeméti Lapok szellemiségét, – bár ezután jó ideig független politikai napilap meghatározással jelent meg – már a keresztény nemzeti gondolat hatotta át, és a Horthy-rendszer ideológiáját képviselte, amit az új főszerkesztő Hankovszky Zsigmond és az új felelős szerkesztő Nagy László sem rejtett véka alá. A felvállalt új ideológiából következően a lap kiemelten foglalkozott a kurzus által is fontosnak tartott közügyekkel, így a revízió ügyével is.

Az újság terjedelme az 1920-as évek második felében hétköznapi négy oldal, míg hétvégenként nyolc–tíz oldal terjedelmű volt, alkalmanként már fényképek is megjelentek hasábjain. Ebben az időben több neves író és költő műveit is közölte (Herczeg Ferenc, József Attila, Móricz Zsigmond).

A szerző rámutat arra az érdekes tényre, hogy az 1929-es törvényhatósági választás idején az újság ismét a városi Függetlenségi Pártot segítette, és az 1934-es törvényhatósági választáson is az ellenzék, jelesül a Független Kisgazdapárt mellé állt. Az országgyűlési képviselőválasztások idején viszont rendre a kormánypárti jelöltek kampányát támogatta.

A harmincas években a lap tartalmi palettája tovább színesedett: az országos és helyi politikai, kulturális, egyházi, közéleti és bűnügyi hírek mellett rádióműsor-melléklet, színházi hírek, sportrovat, apróhirdetések, sőt viccek is helyet kaptak benne. Emellett felkarolta az egyre jelentősebbé váló népi írói mozgalmat, megjelentette írásaikat. Ez idő tájt a népi írók szívesen látott vendégei voltak Kecskemétnek.

A Kecskeméti Lapok 1934-ben a világválság következtében nehéz anyagi helyzetbe került. Pédányzáma és előfizetőinek száma viszonylag alacsony volt, bevé-

telei pedig nem fedezték a kiadásokat. A lapot kiadó részvénytársaság megpróbálta napilapként fenntartani, de forrásokat kereső erőfeszítései nem vezettek eredményre, ezért 1935 elejétől hosszú idő után újra hetilapként, Rácz Béla szerkesztő definíciója szerint „politikai, de nem pártlapként” jelentették meg. A takarékoság ellenére az újság anyagi gondjai csak 1940-ben szűntek meg.

A következőkben a szerző az 1938-as, 1939-es majd az 1940-es területgyarapodások kecskeméti fogadtatásának ismertetésére, majd az ország háborúba sodródására tér ki. A Kecskeméti Lapokat az 1944. márciusi német megszállás után betiltották és csak ez év végétől a város szovjet kézre kerülése után, a Kecskeméti Nemzeti Bizottság kiadásában, mint a Nemzeti Függetlenségi Front lapja jelenhetett meg újra. Oldalait az országos és a helyi politikai eseményekről és a háború alakulásáról való tudósítások uralták. Ebben az időben a lap heti két alkalommal jelent meg. A megváltozott politikai struktúrában leginkább a szociáldemokrata szellemiséghez állt közel, emellett közéleti lapként teret biztosított a háború szülte hirdetéseknek, sokan hasábjain keresték eltűnt hozzátartozóikat.

A háborús vereség után a szerző rátér az 1945-ös országgyűlési választások kecskeméti eredményeinek ismertetésére, melyek az országos rangsorhoz hasonlóan alakultak, azzal a különbséggel, hogy a városban az FKGP még nagyobb arányú győzelmet aratott. Ebben a részben Miklós Péter egy érdekes sajtótörténeti momentumot is feltár: ekkor valamennyi koalíciós párt saját sajtóorgánumot működtetett a városban. Például a Kecskeméti Lapok 1947 februárjától az FKGP helyi lapjaként jelent meg. Az ugyanebben az évben tartott országgyűlési választásokon az országos eredményektől eltérően Kecskeméten ismét a leszalámizott FKGP nyerte a választást, a munkáspártok támogatottsága alig növekedett. Ennek ellenére a kommunista hatalomátvétel hamarosan megvalósult. Kiepült a pártállami diktatúra. A Kecskeméti Újság is a Magyar Dolgozók Pártjának szócsövévé vált, rövid ideig a Magyar Függetlenségi Népfront lapjaként jelent meg, majd 1950 áprilisában megszűntették. Át kellett adnia helyét az MDP helyi sajtóorgánumának a Bácskiskunmegyei Népújságnak, amely hamarosan átvette nyomdáját és szerkesztőségét is. Az 1956-os forradalom utolsó napjaiban a Kecskeméti Lapok újra megjelenhetett, de mindössze két száma látott napvilágot.

A kötetet a Kecskeméti Lapok többször változó alcímeinek jegyzéke, megjelenésének időköze, szerkesztőinek rövid életrajzai, valamint a felhasznált források és irodalom jegyzéke zárják. Szintén a kötet végén kapott helyet néhány a lap „életéből” kiragadott levéltári dokumentum, s néhány jelentősebb szerkesztő arcképe is.

Miklós Péter könyvének legfőbb érdeme, hogy a Kecskeméti Lapok történetének nyomon követése közben felvázolja az országos és a helyi történelmi események főbb epizódjait is. A kötet erényeként fontos hangsúlyozni, hogy mindezen történések a Kecskeméti Lapok „szemüvegén” keresztül tárulnak az olvasó elé. A közel kilencven évet átívelő laptörténet ismertetése közben betekintést kapunk egy nagy vidéki város lapkiadóinak, szerkesztőinek erőfeszítéseibe, olykor politikai irányváltásaiba annak érdekében, hogy újságuk fennmaradását biztosítsák. A

lap szerkesztői, munkatársai gyakran vállaltak politikai szerepet annak érdekében, hogy lokálpatriótaként városuk érdekeit képviseljék, fejlődését előremozdítsák. Miklós Péter munkája komplex jellege miatt méltán tarthat számot a Kecskemét története iránt érdeklődőknél szélesebb olvasóközönség figyelmére is.

ismerteti: Zeman Ferenc

Nyári Gábor
A Sándor-palotától a ravatalig
Teleki Pál második miniszterelnöksége, 1939 – 1941.
 Kairosz kiadó, Piliscsaba-Budapest, 2015

Nyári Gábor történész, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem doktorandusza, A Sándor-palotától a ravatalig című könyvében kísérletet tesz Teleki Pál életének legmeghatározóbb fejezetének, második miniszterelnökségének bemutatására és a halálával kapcsolatos régebbi és a legújabb kutatási eredmények ismertetésére. Nyári nem könnyű feladatra vállalkozott, ugyanis Teleki második miniszterelnöksége* a magyar történelem egyik legvérszterhesebb időszakára esett, ebből fakadóan személyét, politikáját a mai napig viták övezik, így történelmet próbáló feladat objektíven tudósítani a korszak eseményeiről, kiváltképp a korszakot meghatározó miniszterelnök cselekedeteiről, motivációiról. A szerző nem titkolt célja, hogy a korábban, Teleki életével és halálával kapcsolatban megjelent művekkel ellentétben a miniszterelnök öngyilkosságát (vagy meggyilkolását) ne külön epizódként mutassa be, hanem egy folyamat végpontjaként, az események következményeként, ezen kívül részletesebben ismertesse Telekinek azt a kevésbé ismert tevékenységét, mellyel Magyarország függetlenségét próbálta megőrizni.

Az elegáns, keménykötésű könyv öt nagyobb fejezetre oszlik, melyek további alfejezetekre osztódnak, így az események jól követhetőek, a kötet könnyen áttekinthető. A mű színvonalát emeli, hogy a szerző rendkívül gazdag (107 oldalnyi) mellékletet is csatolt a könyvhöz, melyben az olvasó korabeli dokumentumok másolatait, Teleki Pál búcsúleveleit, fényképeket talál, melyek tovább színesítik az amúgy sem „száraz” törzsszöveget. A mű végén található életrajzi lexikon, mely ismerteti az események szereplőinek életútját, tovább segíti a korszakban való tájékozódást. A magyar és a külföldi személyek külön vannak csoportosítva, így téve lehetővé a könnyebb, gyorsabb keresést. A kötet nagy erénye, hogy bár Nyári a tudomány szabta kereteket betartja és a szakmai előírásoknak hiánytalanul eleget tesz, a mű mégis olvasmányos, így nem csak történészek, hanem a téma iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség számára is élvezhető.

A Bevezetőben Nyári ismerteti az eddigi, Teleki Pál életével kapcsolatban megjelent műveket. A szerző a későbbiekben is hivatkozik a korábban írt munkákra, az azokban szereplő állításokat gyakran összeveti a legfrissebb kutatási eredményekkel, így az olvasó a Teleki-kutatás történetét is végigkísérheti. Mint kiemeli, a rendszerváltás után a miniszterelnök megkapta a történettudománytól a megérdemelt figyelmet**, azonban úgy látja, „hogymég a mai Teleki-képre is nagy hatással van a Rákosi- és Kádár-rendszer marxista történetírása”***. Ezzel a megállapítással

* 1939. február 16. – 1941. április 2.

** 1991-et Teleki emlékévként nyilvánították

*** Nyári Gábor (2015): A Sándor-palotától a ravatalig. Teleki Pál második miniszterelnöksége, Kairosz kiadó, Piliscsaba-Budapest, 2015, 12.p.

kapcsolatban említhető meg a mű talán legnagyobb érdeme. Nyári ugyanis nem esik abba a hibába, hogy a korábbi, Telekiről kialakult negatív képet hirtelen – mellőzve a tudományos eszközöket – feltétlenül pozitívrá púderezze, hanem végig az objektivitás talaján maradván a miniszterelnök morálisan megkérdőjelezhető döntéseit (pl. zsidótörvény) és a Magyarország függetlenségének megőrzéséért végzett munkáját kellő súllyal említi, ezzel a Teleki-képet erősen árnyalja.

Teleki Pál rövid életrajza második miniszterelnökségéig című fejezetben Teleki Pál életútját ismerhetjük meg 1939. februárjáig. A rövid fejezetben csupán a legfontosabb események szerepelnek, azonban így is reális képet kaphat az olvasó Teleki második miniszterelnökségéig végzett dolgairól.

A második fejezet (Külpolitikai törekvések) hat alfejezetre oszlik, ezekben Nyári kronologikus sorrendben mutatja be Teleki külpolitikai elképzeléseit és tevékenységét. A magyar külpolitika alakulását a második világháború első szakaszától (2.1) a második bécsi döntésen (2.2) és a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozáson (2.4) keresztül a Jugoszláviával kötött örökbarátsági szerződésig (2.5) mutatja be, az utolsó alfejezetben (Felgyorsuló események, 2.6) pedig az 1940. december – 1941. április 3. közötti eseményeket ismerteti. A fejezetben az olvasó végigkísérheti azt az eseménysort, amelynek következményeként Magyarország belesodródott a háborúba és azokat az erőfeszítéseket, melyeket a magyar külpolitika és Teleki tett Magyarország függetlenségének megőrzéséért. A szerző megvilágítja az eseménysor mögött megbúvó érdekütközéseket, kiemelve a magyar diplomaták és politikusok szerepét.

A harmadik fejezetben (Az emigráns kormány terve) Nyári az emigráns kormány létrehozására tett kísérletet, az un. Teleki-Perényi tervet mutatja be, külön felhívva a figyelmet, hogy „Teleki Pálnak az emigráns kormány létrehozására tett törekvéseit nem vizsgálta meg kellő odafigyeléssel a magyar történettudomány*. Az olvasó megismerheti, hogyan teremtették elő az anyagiakat és hogyan „készítették elő” a terepet egy Nagy-Britanniában vagy az Egyesült Államokban létrehozandó emigráns kormány számára, majd megvizsgálja azokat a lehetséges okokat, amikből adódóan nem valósulhatott meg a terv.

A belpolitikát taglaló, negyedik fejezetet (Belpolitika) Nyári három nagyobb részre osztotta, ezekben mutatja be a Nemzetpolitikai Szolgálatot (4.1), az „SZ programpontot” (4.2) és a hivatásrendiségi gondolat szerepét Teleki Pál politikájában (4.3). Teleki belpolitikájával kapcsolatban a szerző megemlíti, hogy a miniszterelnöknek mennyire körültekintőnek kellett lennie, hogy politikájával a lakosságot ne fordítsa el a kormánypárttól. „Ehhez szükség volt például olyan propagandaeszközök bevetése, amelyekkel sikerült kifogni a szélsőjobb vitorlájából a szelet, de kétségtelen, hogy így maga a kormány is jobbra tolódott”**. Az „SZ programpont” dosszié egy eddig nem publikált programterv, „mely egy esetleg

* Nyári (2015): 61.p.

** Nyári (2015): 89.p.

nagyobb német befolyás esetén elvégzendő feladatokat mutat be”*. A dokumentumok Újpesti Elemér külügyminisztériumi titkár hagyatéka, a szerző birtokában vannak.

Az utolsó, ötödik fejezet Teleki Pál halálának körülményeit vizsgálja meg. Nyári ismerteti a témában eddig megjelent műveket és a különböző téziseket, érintve természetesen az „öngyilkosság-gyilkosság” vitát is. A szerző kísérletet tesz, hogy rekonstruálja Teleki utolsó napját (Az utolsó nap, 5.1), majd a halálát követő napot (április 3.) mutatja be részletesen (Kaotikus körülmények, 5.2). Az utolsó alfejezetben (Elméletek 5.3) a Teleki halálával kapcsolatos elméleteket ismerteti. Nyári mindvégig az objektív tényközlésnél marad, azonban nem egyedül nyomoz, más diszciplínák szakértőit is segítségül hívja. Dr. Kásler Miklós orvos professzor úr és dr. Léopold Józsefné igazságügyi pszichografológus asszony véleményét is kikérte. A nemzetközileg is elismert szakemberek bevonása Teleki Pál halálának kutatásába mindenképpen a könyv erényei közé sorolhatók, azt színesebbé teszik, és újfajta szemléletet adnak a kutatáshoz.

Nyári Gábor Teleki Pál második miniszterelnökségéről folytatott friss kutatásaival hozzájárult a miniszterelnökről kialakult kép árnyalásához, könyve nem csak a történészek, hanem a szélesebb olvasóközönség számára is élvezetes olvasmány.

ismerteti: Domján Dániel Ferenc

* Nyári (2015): 104.p.

Orosz László

Tudomány és politika. Fritz Valjavec (1909–1960) a két világháború közötti magyar–német tudománypolitikai kapcsolatokban.

A Kodolányi János Főiskola Történeti Műhelyének Kiadványai, 8. köt.

Budapest, Ráció Kiadó, 2014. 468 oldal

A két világháború közötti magyar kulturális politika egyik fontos eleme volt az önálló magyar tudománypolitika tartalmi és formai feltételeinek megteremtése. Ennek jegyében Klebelsberg Kuno kultuszminisztersége idejétől kezdve sorra alakultak azok a magyar intézetek és kollégiumok az európai fővárosokban, amelyek működésének célja a magyar szellemi, művészeti és tudományos élet értékeinek és eredményeinek bemutatása volt. A nyugati – az Elbától Keletre nem is tekintő – tudományos világ képviselői közül sokan ugyanis úgy vélték, hogy a magyar kulturális, illetve tudományos teljesítmények nem önálló eredmények, hanem a német (vagy a szláv) művelődési és szcienciális világnak a részeként értelmezendők. A magyar tudománypolitikai törekvések ezen tendenciák ellensúlyozására irányultak a Horthy-korszakban.

Mindez annak fényében elgondolkodtató, hogy Magyarország egyik legfontosabb diplomáciai, gazdasági és stratégiai partnere a két háború között Németország volt (amely sajátos módon a tudománypolitika számára rivális „hatalom”), s hazánk legnagyobb nemzetiségének az ország lakosságának mintegy tíz százalékát kitevő németiség számított.

A fentiekben vázolt tudománypolitikai kontextusban különösen érdekes Fritz Valjavec (1909–1960) történeti munkássága. A Bécsben született, de Versecen és Budapesten szocializálódott, anyai ágon bánáti dunai sváb származású – később a müncheni és berlini egyetem is oktató – kutató a németiség délkelet-európai kultúrkapcsolatait vizsgálta, s vált az 1930-as évekre a müncheni Südost-Institut emblematis munkatársává, s a Südost-Forschungen folyóirat megálmodójává, megvalósítójává és programadójává. A Hitler vezette Nemzetiszocialista Német Munkáspártba belépett – sőt egy időben SS-tagként is szolgált – Valjavec két világháború közötti magyar tudománypolitikai kapcsolatait tekintette át alap kutatásokra épülő és példás akkurátussággal összeállított hiánypótló monográfiájában Orosz László, a VERITAS Történetkutató Intézet tudományos főmunkatársa, a Közép-európai Közlemények rendszeres szerzője.

Orosz László könyvének témaválasztása több szempontból is izgalmas és provokatív. Egyrészt nagy kihívás a történelemnek egy történeti életműnek, szakmai programnak, s az ahhoz kapcsolódó iskolának a bemutatása úgy, hogy az ne unalmas és a szélesebb érdeklődő közönség számára érdektelen historiográfiai fejtegetésként argumentálódjon. Ezt Orosz László olvasmányos stílusú és minden – látszólag apró – részletre kitérő értekező prózája szerencsésen és szépen áthidalta. Másrészt az 1930-as–1940-es években mind a magyar, mind a német történetpolitika – és politikatörténet – egészen nyíltan aktuális politikai – ha nem is mind

konkrét pártpolitikai, de tágabban értelmezett nemzetpolitikai – célok szolgálataiban állott. A kötet szerzője ezzel is bátran és pártatlanul foglalkozott – s tette mindezt rendkívül széles forrásbázisra alapozva.

Orosz László úgy véli – derül ki könyvéből –, hogy Valjavec össznémet nemzeti célokat szem előtt tartva végezte kutatásait a kárpát-balkáni régió németiségének történetéről, s nem a nemzetiszocialista faji eszme „tudományos kiszolgálásával”, hanem a dunai németiség (vagy ahogy leírta és vizsgálta ezt az etnikai csoportot: a délkelet-európai németiség) identitásörzésének igényével dolgozott. Két háború közötti munkásságával a térség német nemzetiségű csoportjainak a német nemzethez való tartozását kísérelte meg igazolni, ezzel pedig – nem is titoltan – alátámasztva, hogy a politika „segédcsapataként” tekintett a történettudományra. Ez a történetpolitikai alapállás teljes mértékben ellentétes volt azokkal a hazai tudománypolitikai megfontolásokkal, amelyek a történelmi Magyarország hagyományaira hivatkozva a magyar politikai nemzet koncepciója alapján igyekeztek alátámasztani a neonacionalizmust és a Szent István-i állameszmét, mint politikai víziót.

Orosz László csaknem félezer oldalas monográfiája három részből áll. Az első egység Valjavec életútját tekinti át, amely kapcsán kiemelendő, hogy a szerző jó érzékkel hangsúlyozza: a tudós bánati élményei hozzájárultak interetnikus szemléletének kialakulásához, s így mintegy „belülről” – és nem elhanyagoló módon, a magyar nyelv ismeretében – fogalmazhatta meg tudományos téziseit. A könyv második fejezete Valjavec magyarországi tudományos kapcsolatrendszerének áttekintését adja, külön tárgyalva és részletesen bemutatva Mályusz Elemérrel való nexusát. A kötet függelékében kettejük levelezésének szövege (amely mind németül, mind magyar fordításban olvasható itt) mellett Valjavec magyar levelezőpartnereinek adattára is helyet kapott, amelyek forrása a jelenleg (2002 óta) a müncheni Bajor Állami Főlevéltárban őrzött Valjavec-hagyaték. Ebben nem csak a korszak meghatározó történészének, Szekfű Gyulának a levelei találhatók, hanem „vidéki” magyar tudósok – mint például a szegedi egyetemen professzorkodó Zolnai Béla és Schmidt Henrik – iratai is.

Orosz László könyvének nagy érdeme a pártatlanul gazdag filológiai háttér, amelyet nagyszabású németországi (müncheni, berlini, koblenzi, würzburgi) és magyarországi levéltári kutatás alapozott meg. A kötet nem pusztán Fritz Valjavec életművének első alapos magyar nyelvű feldolgozása, de hasznos hozzájárulás a történettudomány egyik fontos elméleti kérdésének – a tudomány és a politikai kapcsolatának – huszadik századi vizsgálatához is.

ismerteti: Miklós Péter

Turbucz Dávid
Horthy-kultusz 1919–1944

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Történettudományi Intézet,
Budapest, 2016.

Már-már közhelynek számít, hogy a 20. századi magyar történelem egyes kérdései kiemelten fontosak ma is, köszönhetően a politikai hivatkozások mélyebb szimbolikájának, így ugyancsak közhely az is, hogy a Horthy-korszak feldolgozatlanosságát az ellentétes szakértáborok késhegyre menő vitái jelzik a legjobban. Turbucz Dávid idén megjelent monográfiája ezt a meglehetősen sarkossá váló értelmezési-lövészárokharcot igyekezett felszámolni, mégpedig a ma is létező (ellen) kultusz alapjául szolgáló személy, korabeli kultuszának történeti feldolgozásával.

A Horthy-kultusz 1919–1944 című kötet amolyan úttörő szándékkal készült, hiszen amint az a bevezetőből is kiderül, a téma teljes összefoglalására illetve a nemzetközi tendenciákkal történő összehasonlítására lényegében eddig még senki sem tett kísérletet. Leginkább csak módszertani minták léteztek arra nézve, hogyan is lehet nekiindulni egy ilyen komplex vállalkozásnak, amely elkerülendő a retrospektív eljárást, a kultusz alakváltozásait az adott politikai és történelmi tér függvényében tagolja. Bár a bevezetőben egy rövidebb historiográfiai áttekintést kaphatunk, de az gyorsan kiderül, hogy a téma feldolgozására rövid vagy csak a kultusz részkérdéseire (hadsereg, média, kormányzósértési perek, stb.) fókuszáló tanulmányok születtek eddig.

Ahhoz hogy az elméleti konstrukció teljes legyen, értelemszerűen vázolni kellett egy értelmezési keretet, amihez bizonyára nagyobb számban is lehetett volna használni a korszak vezéreit övező kultusz külföldi szakirodalmát. Az elméleti keretek: kultusz, mítosz, vezérkultusz című fejezet lényegében a vezérkultusz fogalmát tisztázza, elkülönítve a katonai hőseszmény, a weberi karizma, a totalitárius személyi kultusz és a középkori uralkodók államrepresentációs funkcióinak misztikus magyarázatait. Ez ugyan már az elején biztosítékot ad, hogy a vezérkultuszok differenciáltsága nem csak a 20. századi politikatörténet szövevényeit tükrözi, hanem egyúttal valamiféle általánosan emberi igény kifejeződése is egyben. Ezért is volt érdemes egy-egy diktátor illetve vezér kultuszát feldolgozó (aktuális) külföldi szakirodalom beemelése, csakhogy kiderüljön, a Horthy-képünk megítélése végül is hol tart a Horthyhoz hasonló autoriter államfők európai elbíráláshoz képest. Természetesen a szakirodalom mennyisége óriási, és ha tekintetbe vesszük a további fejezetek felépítettségét, gyakorlatilag lehetetlen feladattal állunk szemben, de mégis, a komparatív vizsgálatok komoly szolgálatot tehetnek a Horthy-korszak megítélésnek egészére nézve is. Az eljárás, ahogyan arra egyébként a szerző is kitér, nem feltétlenül erre törekedett, ezért a vezérkultuszok tipizálása annyiban követ nemzetközi példákra reflektáló összehasonlítást, hogy a két világháború között fennálló rezsimek politikai sajátosságaiból levezethetővé teszi az adott kultuszok természetét is.

Az 1945 utáni történetírás homogenizáló vezérportréival (újra) szembekerülő (nevezzük így) nemzeti romantika ugyanúgy sommás ítélethozatal jegyében értékeli a Horthy Miklós személyét övező jogos-jogtalan tisztelet körülményeit, így a kultusz történetét tagoló hármas kronológiai felosztás alkalmat adott a szerző számára, hogy külön-külön vizsgálhassa meg a korszakokban uralkodó mítosz hangsúlybéli eltéréseit. Ezek pedig már valóban arra utalnak, hogy Horthy esetében a kultusz nem csak egy monolit politikai doktrína függvénye, hanem önmagát az éppen uralkodó és felhasználható nemzetközi tendenciákhoz képest is alakította. Ezért is volt szükség arra, hogy a szerző a nemzetmentő/országépítő/országgyarapító felosztást egy-egy (akár kiragadott) példán keresztül nemzetközi kontextusba helyezze, mert mondjuk Sztálin 'honvédő' alakján vagy Salazar 'stabilizátor' szerepén keresztül jobban érthetővé válik napjaink Horthyt megítélő diskurzusának többfrontos jellege.

Azzal, hogy a Horthy-rendszer végül is egy antibolsevista, ellenforradalmi politikai berendezkedésre épült, bármennyire is tűnik ez logikusnak (főleg a 1945 utáni hivatalos történelmi emlékezet függvényében), a háborúba sodródás és a holokauszt körülményei, az ország sokszor átkozott földrajzi helyzete ellenére sem voltak ennyire doktrinálisan meghatározottak. Ahogy arra Turbucz Dávid is kitér, a politikai kultusz, mint egy önmagát meg- és újratерemő jelenség, képes arra, hogy önmaga tárgyát, a vezért is saját befolyása alá vonja. A döntések mögött rejlő torz és kierőszakolt önkép újratерmeli saját magát azzal, hogy sokszor a vezértől független eseményeket is a vezér tulajdonságaival és tetteivel magyarázza. Ennek köszönhetően a vezér, legyen az bármely állam első embere, a saját magáról mesterségesen megalkotott kép foglya, és ezzel a körületekintő döntésekhez szükséges realitásérzék is érthető módon csorbul. Ahogy a kultusz tárgyi és spektakuláris megjelenítődése egyre inkább eltömegesedik, úgy a társadalmi elvárás (vagy annak kierőszakolt formája) is egyre inkább messianisztikus magasságokba emeli az illető vezért, és a nélkülözhetetlenség illúzióját teremti meg benne, ami az ehhez hasonló rendszerek félreismerésekor, könnyen tűnhet pusztá hatalomimádatnak. A szerző azzal, hogy a kultuszt, mint hatalmi technikát mutatja be, jól érzékelteti annak a felszabadultságot és a bénultságot egyszerre garantáló szerepét.

Természetesen a Horthy-kultusz esetében a legitimációs alap nagyban eltér az európai tendenciáktól. Az 1920-ban hivatalossá váló berendezkedés a nemzeti egység és a forradalmak utáni visszarendeződés jegyében alakult ki, de ahogyan arra a szerző is kitér, nem az első világháború előtti monarchikus séma alapján. Horthy Budapestre történő bevonulása egy hadsereg élén történik, miután a dunántúli országjárása alkalmával már előkerülnek a kultusz, Turbucz által „rítusoknak” nevezett, formai és stílusbeli jellemzői. A szerző itt külön figyelmet szentel, hogy érzékeltesse az újfajta uralkodói szerepkört: már nem az elefántcsonttornyából országát igazgató király áll az élen, hanem a háború hevében edzett bátor hadfi, aki több mint politikai kalandor, de nem is egy elérhetetlen istenség. Ugyan a „közülünk való” ember puritánságán túlnő, de mégis, a tábori misék barakkhangulata és

a dacos, mindenre elszánt póz, a lövészárkokban edződött generáció számára az egyetlen hiteles példaként tünteti fel őt. Nem lehetett kétség afelől, hogy a politikusok és a vezérkari tisztek íróasztalvilágát félredobva csakis egy gyakorlatias, az életét az egyszerű ember fejével is követhető értékek szerint élő katonaember lesz az, aki egységet és rendet tud teremteni.

A könyv kronológiai vonalvezetése mentén szépen lassan kirajzolódnak a Horthy mögé felsorakozó jobboldali csoportok törésvonalai is. A legitimista és a nemzeti királyságban gondolkodó erők közjogi vitáinak lezárásáig ugyan 1921 októberéig kell várni, de az addig eltelt időben egyáltalán nem tűnt biztosnak, hogy Horthy Miklós kormányzósága évtizedes hosszúságú lesz. Ahogy arra a szerző is rámutat, a Horthy-kultusz lényegi elemévé válnak a korai időszak frakcióharcai. A konszolidáció jegyében Horthy kész volt belelővetni nem csak a baloldali, hanem a jobboldali „rendetlenkedőkbe” is, ezzel pedig megerősítette a róla kialakult képet – a nemzet egészét reprezentáló vezér nem hajlik semerre, ő a rend oldalán áll. Ezzel pedig nem csak a nemzet ügyét egyengette, hanem a sajátját is, hiszen nem kellett tartania a radikális jobboldal, de a konzervatív támogatók lázadásától sem. A bevonulás utáni képlékeny időszakban a teljes ellehetetlenüléssel játszadozott az, aki a honmentőként emlegetett tengernaggyal szembehelyezkedett. Így Horthy a királyválasztók kontra legitimisták harc után nyugodtan fordulhatott a konzervatívok felé, hiszen a vezéri imázs és a rendteremtő mítosz miatt a fajvédők sem tagadták meg az újdonsült kormányzót.

Turbucz igyekezte kihozni a maximumot az elérhető források tekintetében, és ennek köszönhetően a vidéki lapok, naplóbejegyzések és más visszaemlékezések támasztják alá Horthynak a konszolidáció kezdetén kialakult egyöntetű tiszteletét. Az egyházak, a hadsereg, a női szervezetek, akár a baloldali sajtó és sok esetben még a magyarországi zsidóság is részt vett a Horthy-kultusz kiépítésében, illetve annak fenntartásában. A további események (kormányzóválasztás, a Habsburg-ház trónfosztása, a lassú konszolidálódás) sorában sajnos elsikkad egy lényegi kérdés – Trianon. Értelemszerűen a korszak hivatalos történetírása igyekezte Horthytól függetleníteni az események ilyen tragikus kimenetelét, csak hogy mellőze a dilemmát, amitől végül is fennállásáig nem tudott megszabadulni: van-e összefüggés az ország megcsonkulása és a függetlenség egyidejű beállta között? Sajnos a szerző sem megy bele kellő részletességgel, hogy láthassuk, mégis milyen hatással volt a trianoni országvesztés sokkja a hivatalos kultusz éppen megszilárduló rítusaira. A kérdés már csak a további fejezetek szempontjából sem mellékes, hiszen a később ’országgyarapítónak’ titulált fővezér legszentebb célja a már a hivatali ideje alá eső béke revíziója volt. A korszak történelemszemléleti áttekintésével azonban gyorsan látható lett volna, hogy az első világháborút követő forradalmakra hárított felelősség nagyban hozzájárult a kormányzó kultuszához is. Turbucz egy alfejezetben bár kitér Horthy külföldi látogatásaira, de a helyi sajtóban megjelenő „bolsevista Antikrisztus első győzedelmes ellenfelének” képét nem hozza összefüggésbe a rendszer saját magára aggatott érdemeivel és egyúttal Trianonnal sem. Pedig a

történeti legitimáció kérdéseit vizsgálva talán közelebb juthattunk volna a rendszer ellentmondásaihoz és az 'országgyarapítás' kultusza mögött rejlő, államilag inspirált tódításokhoz is.

A visszacsatolásokkal politikai csúcsára ért kormányzó kultusza most már újabb attribútumokkal gazdagodott. A végre 'csendes kikötőbe' kormányzó tengernagy betöltötte történelmi küldetését és köszönhetően vezéri tulajdonságainak, a bölcs uralkodó szerepét vette fel. Az első fejezetekben felvázolt kultuszelméleti keret gyorsan segítséget nyújt, hogy lássuk, Horthy mikor és hogyan használta fel a rá összpontosuló figyelmet, taktikusan előlépve a háttérből, hogy aztán a válságos időszakokban a dolgokat helyes irányba terelő vezérként tűnhessen fel. A forrásmunkája alapján a szerző nem tulajdonít nagyobb jelentőséget a vezért övező kultusznak annál, mint ami amúgy elképzelhető lenne róla. Kihangsúlyozandó a rendszer fél-demokratikus, fél-autoriter jellegét, Turbucz gyorsan tisztázza Horthy távolmaradását a békebeli politizálástól. Nem tekintette a saját asztalának, ezért a konszolidációs időszak érdemi munkájába nem szólt bele, hanem a hozzá hű elitre bízta azt. Ezzel pedig a válság órájában, legyen szó visszacsatolásról vagy pedig a háborúból való kiugrásról, mint a politikától érintetlen, a nemzetet egészében képviselő, bölcs uralkodó lépett az ország élére és hozta meg a végső döntést. A Horthy-kultusz végnapjaiban éppen ez a dicsőséges időszakokban kialakult hamis (vagy legalábbis csak részleteiben valós) kép hatott vissza a kormányzó döntéseire, és megkérdőjelezhető realitásérzéssel, saját nélkülözhetetlenségének, ergo a saját kultuszának rabja maradt. Természetesen csakis a kultusz perspektívájából nem érthető meg az egész rendszer működési mechanizmusa, de hűen tükrözheti a konkrét döntések mögött húzódó konvenciók szoros kapcsolatát a politikai mítoszokkal. A visszacsatolások kapcsán jelentkező mámor egyébiránt jól dokumentálhatóan hullámszó, ha a területi gyarapodás egyes állomásait külön-külön megvizsgáljuk. A szerző által citált források erősebb visszajelzésekre utalnak a felvidéki és az erdélyi impériumváltáskor, de az érdeklődés csökkenését láthatjuk a kárpátaljai és a délvidéki bevonulás esetében. Ezt támasztja alá a visszacsatolt területekre tett kormányzói látogatások száma és ünnepélyességi foka is. Érthetően az erdélyi mítosz fontosabb szereppel bírt a magyar nemzeti képzeletben, mint a csekélyebb magyar lélekszámmal bíró Kárpátalja, és így a kormányzói kultusz is többet profitálhatott a visszatérés ceremóniáiból.

Turbucz Dávid munkájának érzésem szerint a fent vázolt elméleti keret ad értéket és a mindezekhez kiegészítésül szolgáló egyéb kitérők csak tovább növelik a kutatás súlyát. Mindenképpen fontos leszögezni, hogy innen is van hova tovább menni, de az alapvetéseiben jóleső pártatlansággal operáló munkafolyamat egy használható alapot képez. Néha ugyan belefuthatunk egy-két, mára már igencsak meghaladott hivatkozási pontba, de azok kevés hatással vannak a mű egészére nézve.

ismerteti: Pócs Nándor

Ungváry Krisztián
Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941-1944.

Esemény – elbeszélés – utóélet
 Osiris Kiadó, Budapest, 2015. 467. old.

Jelen recenzió rövid verziója jelent meg a Magyar Idők konzervatív közéleti napilap hasábjain, hosszabb formában pedig a Magyar Demokrata konzervatív hetilap közölte, míg a világhálón két oldalra is felkerült, így az erdélyi itthon. ma, továbbá a budapesti Horthy-Korszakot Kutatók Társaságának honlapjára.* E helyütt jegyzetapparátussal ellátott változata kerül első ízben leközlésre, emlékeztetvén arra, hogy hetvenöt esztendővel ezelőtt, 1941 őszén kezdődött meg a Magyar Királyi Honvédség ukrainai megszálló tevékenysége, s a 2010-es évektől kezdve akadnak történészek, akik ezen kérdéskör vizsgálatával a háborút veszített Magyar Királyság bűnlajstromát kívánják tovább gyarapítani, míg mások háborús részvételünket kívánják árnyaltabbá tenni.

2015 karácsonyán látott napvilágot Ungváry Krisztián Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941-1944. Esemény – elbeszélés – utóélet című kötete, amely olyan hatást váltott ki a történészek és az olvasóközönség körében, mintha darázs-fészekbe nyúlt volna, hiszen azóta mind a bal, mind a jobb oldalról érik támadások.

A vita első hullámát egyébként nem ez a munka keltette, hanem a Krausz Tamás – Varga Éva Mária szerzőpáros által sajtó alá rendezett Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok 1914-1947 című (L'Harmattan, Budapest, 2013. 629. p.), a Szovjetunióban elítélt magyar tábornokok és törzstisztek peranyagából sajátos módon szelektált – alátámasztván a churchilli mondatát, miszerint a történelmet a győztesek írják –, forráskritika nélküli dokument-kötet volt az első, amely az ukrainai magyar megszállás témakörében borzolta fel a szakmai kedélyeket.

A tárgyban leginkább érintett intézmény, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum erejéből csupán egy szakmai vitára és pár – széles körben nem ismert – bíráló tanulmányra futotta (Szabó Péter: A magyar királyi honvédség és a tudatos népi-irtás vádjá. In: Történelmi Szemle, 2013/2. szám, 307-324. p.; Számvéber Norbert: Egy forráskiadvány margójára /A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok 1941-1947. Szerk.: Krausz Tamás és Varga Éva Mária/. In: Hadtörténelmi Közlemények, 2013/2. szám, 571-583. p.), pedig társadalmi igény mutatkozott arra vonatkozóan, hogy tanulmánykötetben cáfolja azt, hogy az Ukrajnában megszálló magyar királyi honvéd alakulatok kollektív háborús bűnös-

* Magyar megszállók ukrán földön (Magyar Idők, 2016. április 26.); Darázs-fészek (Magyar Demokrata, 2016. május 4.); Nem bűnözők, katonák voltak! (2016. május 5.) http://itthon.ma/karpatmedence.php?cikk_id=13591; Magyar megszállók Ukrajnában (1941-1944) avagy Ungváry Krisztián legújabb munkájának recenziója. (2016. május 27.) http://horthykorszak.blog.hu/2016/05/27/magyar_megszallok_ukrajnaban_1941-1944_avagy_ungvary_kriszian_legujabb_munkajanak_recenzioja

séggel vádolhatóak. Az intézmény helyett a témával hosszabb ideje foglalkozó Ungváry Krisztián azonban ezt megtette, s ezzel újból „felkavarta az állóvizet”.

Kétségtelen, hogy a szerző nagy munkát végzett és kötetéhez szinte valamennyi elérhető levéltári forrást igyekezett fhasználni, megemlítvén, hogy az orosz levéltári anyagok – így a szovjetek által zsákmányolt magyar irategyüttesek is – csak a kiváltságosok számára kutathatók, s azok még számos érdekességet tartogat(hat)nak számunkra. Alaposan körbejárta a német megszállás és a partizánháború témakörét, jól szemléltetve azok sajátosságait, bizonyítván, hogy a megszállás sem volt fekete-fehér, hanem számos árnyalata létezett. A szerző elismerte, hogy a háború utáni források többsége – így a szovjet őrizetben, vagy az ÁVH kihallgatásai során felvett jegyzőkönyvek – kritikára szorul, de ennek ellenére bőségesen idézett azokból, így az egyszerű olvasó azt a téves következtetést vonhatja le, hogy a magyar csapatok vérengzések és bűncselekmények sorát követték el.

Magam hiányolom az egykoron Ukrajnában szolgált – s még köztünk élő – tisztek és honvédek megszólaltatását*, hiszen amíg Soá interjúból olvashatunk szemelvényeket, addig az egykori honvédtisztek és katonák naplóiból, visszemlékezéseiből, vagy interjúból vajmi keveset, pedig a paritás elve is azt kívánná.

Tény, hogy 1941 nyarától az arcvonal mögött teljesen másfajta, kegyetlen háború zajlott és erre az ukrán területek megszállására kiküldött magyar alakulatok nem voltak felkészítve. Mint minden hadseregben, úgy kezdetben itt is előfordultak erőszakos kilengések, de ezek szörványos jellegűek voltak, hiszen ellenkező esetben a megszállt területekről később visszavonuló honvédeket számos atrocitás érte volna a partizánok és a lakosság részéről, de ez nem történt meg. Arra vonatkozóan, hogy a megszálló erőket elégtelen felszereléssel és fegyverzetel küldték ki, vitatkoznék, hiszen ne feledjük el, csak 1938 tavaszán vette kezdetét a honvédség minőségi és mennyiségi fejlesztése, közel 20 esztendő s lemaradást kellett behoznunk, s 1941-ben a magyar hadiiparnak még az is nagy gondot okozott, hogy a gyors hadtest veszteségeit pótolja. Mivel a megszálló erőket rendfenntartás céljából küldték ki, így tüzéséggel, páncéltörő eszközökkel és páncélosokkal nem rendelkeztek. A fokozódó partizántevékenység és a német hadvezetés gátlástalan viselkedése miatt – mivel szükség esetén a magyar megszálló alakulatokat is bevették a szovjet reguláris erők lassítására – később igyekeztek ezen hiányosságokat pótolni. A szélsőséges időjárási viszonyok is alaposan próbára tették a honvédeket. „Adjatok, hogy honvédeink megállják a helyüket” és a hátszág nem feledkezett róluk, hiszen már 1941 októberétől jótékonysági akciók sora vette kezdetét, hogy téli ruhanemőt, óvócikket gyűjtsenek számukra. A szerző kitért a munkaszolgálat kérdéskörére is, és azon túl, hogy beszámolt a muszosok sérelmére elkövetett

* Jelen sorok írója az 1990-es évek derekától – amikor még jóval több háborús honvédtiszt, altiszt, tiszt és legénységi állományú élt – közel száz, egykori második világháborús hadastyánnal készített interjút, avagy kapott tőlük korabeli naplót, feljegyzést, később írásban rögzített visszaemlékezést, s közülük legalább tucatnyian szolgáltak valamelyik megszálló alakulatnál és vettek részt partizánelhárító harcokban. Ennek módszertanáról lásd: Babucs Zoltán: A második világháború emlékezete. In: Forrás, 2011/7-8. szám. 39-49. p.

kegyetlenkedésekről – amelyek nem voltak általános jellegűek –, idézett olyan eseteket is, amikor a munkaszolgálatosok a honvédek és nem a szovjetek oldalán avatkoztak be a fegyveres küzdelembe. Arról is írt, hogy a német megszállást követően paradox módon a katonai munkaszolgálat „életbiztosítást” jelentett a muszások számára, mivel így elkerülték a deportálást.

A honvédek esetenkénti erőszakos fellépésére az erőszakspirál csak részben szolgál magyarázattal. Ahhoz, hogy megérthessük cselekedeteiket és motivációikat, ismernünk kell gondolatvilágukat és eszmeiségüket, így nem mai szempontok alapján kell ténykedésüket görcsö alá vennünk. Az akkori magyar társadalom döntő többségét – így tisztet és honvédet egyaránt – a revízió, az antibolsevizmus és az azzal párosuló antiszemitizmus határozta meg, hiszen a kollektív emlékezet számon tartotta a 133 napos tanácskommün ország- és nemzetvesztő tevékenységét. Mindezek tetteikben is megnyilvánultak.

Míg a Szolgálati szabályzat a honvédség belső szabályozója volt, az 1939-ben kiadott Harcászati szabályzat a hadrakelt sereg viselkedését is szabályozta, s ez a megszállt területeken is érvényben volt. Ezen szabályzat úgy fogalmazott, hogy a parancsnok „hivatása a vezetés. Az ő feladata az elhatározás, a parancsadás, a végrehajtás ellenőrzése, a csapat erkölcsi értékének megóvása és emelése, valamint az alárendelt egységek harcképességének fenntartása. Teljes mértékben felelős mindazért, amit a vezetés érdekében tett vagy tenni elmulasztott.”* A hadbíróságok „a hadrakelt seregnél bűnvádi eljárásra vonatkozó szabályok a gyors megtorlást biztosítják. A gyors eljárás természetesen nem mehet az ügy igazságos elintézésének rovására.”** A tábori rendszet feladatainak leírásakor arra is kitért, hogy „A polgári lakossággal szemben tett intézkedések szigora a lakosság megbízhatóságához, magatartásához és a hadviselés érdekeihez igazodjék. Nyugodt vagy éppen barátságos érzelmű lakossággal szemben a kíméletlen eljárás éppoly hiba, mint az ellenséges érzelművel szemben az erélytelenség.”*** A biztosító csapatok operálása kapcsán pedig kijelentette, hogy a „foglalat ellenséges magatartás, vagy szökési kísérlet esetén löjjük le.”****

Ukrajna keleti és nyugati felében valóban különbözött a megszállás jellege. A 101. életévében járó nemes békei Koós Ottó 1941-ben, mint hivatásos főhadnagy és a székesfehérvári 33./III. zászlóalj századparancsnoka került ki a 105. gyalogdandár megszállási területére. 2016 februárjában így jellemezte kinti tevékenységüket: „Könnyű utólag az íróasztal mellől, a meleg szobában ítélni, hiszen aki nem volt ott, nem is tudja, miféle háború volt ez! Nem tudtuk, odakint mi vár ránk, hiszen itthon erre nem készítettek fel minket. A kegyetlen hideg és a nagy távolságok mellett teljesen magunkra voltunk utalva, nem tudtuk, az ottaniak közül ki a barát, ki az

* Harcászati szabályzat. I-III. rész. Budapest, A M. Kir. Honvédelmi Minisztérium kiadványa, Budapest, 1939. I. rész 8. p. (a továbbiakban H.SZ.)

** H.SZ. III. rész 96. p.

*** H.SZ. III. rész 98. p.

****H.SZ. II. rész 43. p.

ellenség. És amikor megtörtént, hogy a melletted lévő bajtársadat, földidet lötték le, akkor nem azt nézted, hogy az előtted szaladó asszony-e vagy gyerek, hanem csak azt, hogy gyanúsán viselkedik, nem áll meg a felszólításodra, ezért a fegyveredet kell, hogy használd. Vagy ő, vagy én – így voltunk ezzel.”* Nyugat-Ukrajnában „idillikusabb” volt a helyzet, melyet 1998-ban egy érdekes történettel támasztott alá nemes pusztarádóczi Basó József hivatásos főhadnagy, aki 1943 decemberében került ki a jászberényi 102. önálló harckocsiszázaddal. Egyik katonája kimenőt kért, arra hivatkozva, hogy egy ukrán leánnyal van találkozója. A főhadnagy legnagyobb megdöbbenésére a legény igen rövid idő alatt visszatért, mire megkérdezte tőle, hogy elmaradt a találkozó? Erre azt felelte a honvéd, hogy „Dehogyan maradt el főhadnagy úr! Már kezdtem jóba lenni a menyecskével, amikor észrevettem, hogy tetvek vannak a hajában... Na, el is ment a kedvem az egészszről!” Az eset nem csak a románc végett érdekes, hanem azért is, mert jellemzi az ottani életkörülményeket.**

A németek és szövetségeseik megszálló tevékenységéről nem alkothatunk átfogó képet, mivel a szerző csupán megemlítette, hogy román és szlovák alakulatok is megfordultak az okkupált szovjet területeken. Megszálló szerepünket minden biznnyal árnyalná, ha a többi, németekkel szövetséges hadsereg megszálló tevékenységét is alaposan megismerhetnénk. Ennek egyik legdurvább példája az, ami Odesszában történt. A megszálló román hadsereg vezetése maga döntött úgy, hogy német segítség nélkül oldja meg a város zsidótlanítását. Az okot az NKVD székház 1941. október 22-i felrobbantása szolgáltatta, mely detonáció 135 román és német tisztet ölt meg. Constantin Trestioreanu tábornok megtorlásként parancsot adott a zsidók és kommunisták összefogdosására, így a románok közel ötezer civilt rángattak ki otthonaikból és tárgyalás nélkül végeztek velük. A szerencsésebbeket agyonlőtték, többségüket pedig felakasztották a házak erkélyeire és a villanypóznákra. Nem sokkal később Antonescu marsall utasítására az összes odesszai kommunistát és zsidót lefoglák, aláaknázott raktárakba zárták és azokat rájuk gyújtották. Akik nem a tűzben és a robbanásokban veszték oda, azokat lelőtték. Huszonkétezer ember halt meg így. Mindezek ellenére a románok inkább hősként emlékeznek Antonescúra és nem stigmatizálják őket, sem ők önmagukat bűnös nemzetként.

Magam azon magyar emberek közé tartozom, akik a vesztes világháború ellenére is hősként és nem háborús bűnösként tekintenek nagyapjuk generációjára, ezért remélem, hogy a szerző későbbi kutatásai is e hitet táplálják és magyar szívvvel, magyar tollal igyekszik feltárni történelmünk ezen szeletét.

ismerteti: Babucs Zoltán

* Feljegyzett beszélgetés vitéz nemes békei Koós Ottó m. kir. hivatásos gyalogos századossal (Gödöllő, 2016. február 28.) Babucs Zoltán magánygyűjteményében.

** Magnetofonszalagra vett beszélgetés nemes pusztarádóczi Basó József m. kir. hivatásos páncélos főhadnaggal (Budapest, 1997. november 19-1998. március 18.). Babucs Zoltán magánygyűjteményében.

Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására

A KÖZÉP-EURÓPA KÖZLEMÉNYEK eddig megjelent számai

- I. évfolyam (2008):** No1; No2;
- II. évfolyam (2009):** No3; No4-5; No6-7;
- III. évfolyam (2010):** No8; No9; No10; No11;
- IV. évfolyam (2011):** No12; No13; No14-15;
- V. évfolyam (2012):** No16; No17; No18-19;
- VI. évfolyam (2013):** No20-21; No22; No23;
- VII. évfolyam (2014):** No24; No25; No26-27;
- VIII. évfolyam (2015):** No28; No29; No30; No31;
- IX. évfolyam (2016):** No32; No33; No34; No35;

A VIRTUÁLIS INTÉZET KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSRA KÖZLEMÉNYEI eddig megjelent számai

- I. évfolyam (2009):** No1;
- II. évfolyam (2010):** No2; No3-4;
- III. évfolyam (2011):** No5-6;
- IV. évfolyam (2012):** No7; No8 (A-sorozat1); No9 (B-sorozat 1.); No10 (A-sorozat 2.)
No11 (A-sorozat 3.);
- V. évfolyam (2013):** No12 (A-sorozat 4.); No13 (B-sorozat 2.)

A 2014-es évben a folyóirat kettévált, ennek megfelelően az alábbi számok jelentek meg:

KÖZTES-EURÓPA. Társadalomtudományi folyóirat.

A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei

VI. évfolyam (2014) No14; No 15-16; **VII. évfolyam (2015)** No17-18;

VIII. évfolyam (2016) No19-20

TAYLOR. Gazdálkodás- és szervezéstudományi folyóirat.

A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei

VI. évfolyam (2014) No14-15; No16-17 **VII. évfolyam (2015)** No18-19; No20-21;

VIII. évfolyam (2016) No22; No23; No24; No25; No26

A KÖZÉP-EURÓPAI MONOGRÁFIÁK eddig megjelent kötetei

- No1.: Keczer Gabriella: Egyetemirányítás: Lehetőségek és korlátok. 2010.
- No2.: M. Császár Zsuzsa: Kisebbség-oktatás-politika a Balkánon. 2011.
- No3.: Győri Ferenc: Tehetségföldrajz: Magyarországi vizsgálatok. 2012.
- No4.: Gulyás László-Keczer Gabriella: Projektmenedzsment 1.0. 2012.
- No5.: Győri Ferenc (szerk.): A tudás szolgálatában. 2012.
- No6.: Gulyás László: A Délvidék története 2. 2012.
- No7.: Veres Lajos (szerk.): Regionális földrajzi tanulmányok. Abonyiné Palotás Jolán 70. születésnapja tiszteletére. 2013.
- No8.: Gulyás László: A Délvidék története 3. 2013.
- No9.: Bali Lőránt (szerk.): Muramenti Nemzeti Területfejlesztési Társulás és szomszéd településeinek, valamint Muraköz megye opcinak társadalmi-gazdasági tényezőinek elemző bemutatása. 2014.
- No10.: Lőránt Bali (ed.): Predstavljajte drusvenogospodarstvenich címbenika... 2014.
- No 11.: Keczer Gabriella: Az egyetemek szerepe, irányítása és működése a 21. század elején. 2014
- No12.: Dajnoki Krisztina: Helyet mindenkinek! Fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű munkavállalók HR sajátosságainak feltárása az Észak-Alföldi régióban. 2014.
- No13.: Döbör András-Zeman Ferenc: Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig. 2014
- No14: Döbör András-Zeman Ferenc: Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig II. 2015